

การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

นางสาวพรทิพย์ ตีลกานันท์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)

are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A PROPOSED LEARNING COMMUNITY MODEL FOR ENHANCING FOOD SECURITY

Miss Pornthip Tinklakanan

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education

Department of Educational Policy Management and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2014

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหาร
โดย	นางสาวพรทิพย์ ตีลกานันท์
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร. อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ศรีสวนแดง

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

.....คนบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. บัญชา ชลาภิรมย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก โควินท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ศรีสวนแดง)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. จรูญศรี มาติลกโวิท)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญอรุณ ปรีดีติติก)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จารึก สิงห์ปรีชา)

พรทิพย์ ดิลกานันท์ : การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร (A PROPOSED LEARNING COMMUNITY MODEL FOR ENHANCING FOOD SECURITY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ. ดร. อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: รศ. ดร. สันติ ศรีสวนแดง, 360 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร วิธีดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ในลักษณะพหุกรณีศึกษา โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมจากชุมชนต้นแบบการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร จำนวน 6 ชุมชน จาก 6 ภูมิภาค เพื่อศึกษาบริบทของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผลการวิจัยข้างต้นนำมาพิจารณาคัดเลือกชุมชนที่มีความแตกต่างกัน จำนวน 2 ชุมชน เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยผลการวิจัยข้างต้นทั้งหมดนำมารวบรวมสังเคราะห์เป็นรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และนำเสนอต่อชุมชน จำนวน 1 ชุมชน โดยประยุกต์ใช้เทคนิควิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนแต่ละแห่งมีบริบทที่แตกต่างกัน โดยโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนเป็นฐาน 3) แบบกลุ่มและเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งมีช่วงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ เป็น 3 ช่วง คือ (1) ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์สู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (2) ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์สู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (3) ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (3) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนฯ ในส่วนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ ได้แก่ สภาพแวดล้อมของชุมชน วิกฤต/ปัญหาในด้านต่างๆ ความตระหนักและแนวคิดในการแก้ไขปัญหา ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้นำชุมชน ครอบครัว ความสัมพันธ์แบบเครือญาติคนบ้านเดียวกัน การมีข้อมูลความรู้ที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบ การมีแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนอย่างหลากหลาย ฯลฯ ในส่วนที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ ได้แก่ สภาพและปัญหาความแห้งแล้ง ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน ความคิดความเชื่อส่วนบุคคล อิทธิพลทางการเมืองและนโยบายของรัฐที่ไม่เอื้อหรือขัดแย้งกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การมีองค์ความรู้และแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนน้อย ฯลฯ รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีรูปแบบเป็น “วงเกลียวการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร” ประกอบด้วย สถานการณ์ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร การเปลี่ยนแปลงสู่การเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบ คือ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนเป็นฐาน 3) แบบกลุ่มและเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยวงเกลียวการเรียนรู้ฯ มีลักษณะเชื่อมโยงต่อเนื่องกันขึ้นไป 3 ระยะ ได้แก่ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (3) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งในแต่ละระยะจะมีการขยายตัวตามปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนฯ และกระบวนการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ ที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้ วงเกลียวการเรียนรู้ฯ อาจถดถอยกลับลงมาได้ หากมีสถานการณ์ที่กระทบต่อปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนฯ และ/หรือ กระบวนการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ โดยในการนำรูปแบบการเรียนรู้ฯ ไปใช้ ชุมชนควรมีการวิเคราะห์และประเมินชุมชน พร้อมทั้งศึกษารูปแบบการเรียนรู้ฯ ก่อน เพื่อเลือกแบบและระยะการเรียนรู้ฯ ให้เหมาะสมกับชุมชน แล้วจึงวางแผนและดำเนินการตามรูปแบบการเรียนรู้ฯ ต่อไป

ภาควิชา	นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา	ลายมือชื่อนิสิต	.....
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก	.....
ปีการศึกษา	2557	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาร่วม	.....

5284233327 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEYWORDS: COMMUNITY'S LEARNING, FOOD SECURITY, STRUCTURE AND INTERACTIVE

PORNTHIP TINLAKANAN: A PROPOSED LEARNING COMMUNITY MODEL FOR ENHANCING FOOD SECURITY.

ADVISOR: UBONWAN HONGWITYAKORN, Ph.D., CO-ADVISOR: ASSOC. PROF. SUNTI SRISUANTANG, Ph.D., 360 pp.

The objectives of this research were to 1) study the structure and social interactions in enhancing food security in the community 2) analyze the factors/conditions of learning in the community for enhancing food security and 3) propose the community's learning model for enhancing food security. This qualitative research was conducted through multi-case study by using documentary study, interview, survey, and Non-Participant Observation on 6 Communities-based Model of food security promotion in 6 regions to study a community context, structure and interaction in enhancing food security of the community and learning style of people in a community under a structure and interaction among them to enhance food security of a community. The finding was used as a criteria to select two different communities to analyze community learning factors and conditions in enhancing food security. The finding was being synthesized to design learning model for a community to enhance food security and Participatory Action Research (PAR) was conducted to propose the model to one community.

The findings were a community structure and reaction to enhance food security that found in three aspects which were 1) community network 2) community-based 3) group and network to enhance food security in a community. There were three development periods those were (1) a period of structure and reaction formative (2) a period of adapting structure and reaction (3) a period of developing structure and reaction. The community learning style under structure and reaction in food security divided in three steps those are (1) learning to restore or develop local way of life and self-reliance to enhance food security (2) learning to change community to enhance food security together (3) learning to develop food security enhancement.

Factors and conditions of community learning comprised of community environment, problem and challenge, awareness and ideal in problem solving, change agent, community leader, family, kinship group, organized information, variety of learning resource etc. The learning barrier were arid condition, economic situation and debt, personal belief, political influence and state policy that against food security of a community and insufficient knowledge and learning resources etc.

Community learning model for food security enhancement was "learning spiral for food security enhancement" which comprised of situations, factors and conditions, transforming community to learning and enhancement, and learning process under structure and reaction in community food security enhancement. There were three styles: 1) community network 2) community-based 3) group and network. The learning spiral linked between three steps which were 1) learning to restore or develop community's way of life and self-reliance 2) learning to change community to coordinate in food security enhancement 3) learning to develop community food security enhancement. Each step was about to extend according to factors and conditions of community learning and learning process under structure and reaction however learning spiral might be degraded. To use of learning style, a community should analyze and evaluate a community and should study learning style before planning and practicing to select a style and period of learning to be fit with a community.

Department: Educational Policy Management and
Leadership

Field of Study: Development Education

Academic Year: 2014

Student's Signature .....

Advisor's Signature .....

Co-Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี จากความกรุณาและความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก อาจารย์ ดร.อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สันติ ศรีสวนแดง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ผู้คอยให้คำแนะนำ ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อันเป็นประโยชน์แก่การวิจัยด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่งตลอดมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จารึก สิงห์ปรีชา รองศาสตราจารย์ ดร.จรรยาตรี มาติลกโกวิท และอาจารย์ ดร.เฟื่องอรุณ ปรีดีติติก กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.พรทิพย์ อันทิวโรทัย และคณาจารย์สาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกท่านที่กรุณาให้คำปรึกษาและสั่งสอนวิทยการความรู้ต่างๆ ตลอดระยะเวลาที่ศึกษา ขอกราบขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน ผู้ประสานงาน และผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ทุกพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้ลงไปศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่สนับสนุนทุนวิจัย “90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยนี้จะมีส่วนสร้างคุณประโยชน์ทางวิชาการและทางการพัฒนาต่อไป

ขอกราบขอบคุณคุณตา คุณพ่อ คุณแม่ที่ให้โอกาส ให้กำลังใจ และให้ทุนในการศึกษา รวมทั้งญาติพี่น้องที่คอยสนับสนุนและช่วยเหลือจนสำเร็จการศึกษา

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณ ดร.พัชร์วิภา โพธิ์ศรี ดร.อารีรัตน์ ภาคพิชเจริญ ดร.ภัทร ยืนยง และ ดร.ธิดารัตน์ ยืนยง ที่คอยแนะนำและช่วยเหลือทั้งก่อนและระหว่างที่ศึกษาอยู่ ขอขอบคุณคุณปรเมศร์ ชรอยนุช ที่คอยช่วยเหลือในช่วงสุดท้ายของการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณคุณราเมศวร์ มูลแวง ที่ช่วยเหลือในการเดินทางลงพื้นที่เก็บข้อมูลพร้อมทั้งเป็นกำลังใจที่สำคัญตลอดมา ขอขอบคุณพี่ น้อง และเพื่อนสาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกคนที่คอยช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดการศึกษาและการดำเนินการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์และขอขอบคุณพี่ น้อง เพื่อน และผู้เกี่ยวข้องในชีวิตทุกคนที่ได้แนะนำ ช่วยเหลือ และเป็นกำลังใจให้ตลอดการศึกษา

และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่คณะครุศาสตร์ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่คอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแห่งนี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	1
สารบัญภาพ	1
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	5
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.4 ขอบเขตการวิจัย	6
1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	6
1.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	11
1. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	11
1.1 แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร	11
1.2 ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	27
2. แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	35
2.1 นิยามของการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	35
2.2 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารระดับโลก	35
2.3 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของไทย	36

2.4 องค์ประกอบสำคัญเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.....	45
2.5 แนวทางการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.....	48
3. แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการด้านการเกษตรของไทย.....	50
4. ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory) ของ Anthony Giddens	66
5. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน.....	71
5.1 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้.....	71
5.2 ทฤษฎีการเรียนรู้.....	81
5.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน.....	83
6. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร.....	107
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	113
7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.....	113
7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.....	129
7.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร..	136
7.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร.....	140
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	142
ตอนที่ 1 ศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน.....	142
ตอนที่ 2 วิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	149
ตอนที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร.....	154
บทที่ 4 ผลการวิจัย	160

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน	161
1.1 ลักษณะกายภาพของชุมชน	161
1.2 ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน	164
1.3 ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานอาหารของชุมชน	166
1.4 สภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชน	167
1.5 การรวมกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	170
1.6 วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	173
1.7 รูปธรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	177
ตอนที่ 2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	191
2.1 แบบเครือข่ายชุมชน	192
2.2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบ ชุมชนพึ่งตนเอง	219
2.3 แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน	234
ตอนที่ 3 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง ทางอาหาร	246
3.1 แบบเครือข่ายชุมชน	247
3.2 แบบชุมชนเป็นฐาน	253
3.3 แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน	257
ตอนที่ 4 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	260
4.1 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	261
4.1.1 ชุมชนบ้านอีสาน	261
4.1.2 ชุมชนบ้านเหนือ	266
ตอนที่ 5 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	276

ส่วนที่ 1 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	276
1. การยกร่างรูปแบบการเรียนรู้	277
2. การพัฒนาร่างรูปแบบฯ	278
ส่วนที่ 2 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ...	290
2.1 การศึกษาชุมชนชุมชนบ้านไผ่ทอง.....	290
2.2 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	291
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	293
1. สรุปผลการวิจัย	293
2. การอภิปรายผล	307
3. ข้อเสนอแนะ	321
ภาคผนวก.....	325
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์ เรื่อง โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารของชุมชนสำหรับผู้นำชุมชน	326
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทาง อาหารสำหรับผู้ผลิต	330
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทาง อาหารสำหรับผู้บริโภค	334
ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทาง อาหารสำหรับผู้บริโภค	335
ภาคผนวก จ แบบสังเกตโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหารของ ชุมชน	339
ภาคผนวก ฉ ประเด็นคำถามประกอบการสนทนากลุ่ม ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	342
ภาคผนวก ช ประเด็นคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้าง เสริมความมั่นคงทางอาหาร	345

ภาคผนวก ซ แบบบันทึกการสังเกตปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชน ในการสร้างเสริมความ มั่นคงทางอาหาร	347
รายการอ้างอิง	351
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	360

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 องค์ประกอบตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน.....	32
ตารางที่ 2 ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	272
ตารางที่ 3 ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร.....	274

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	9
ภาพที่ 2 องค์ประกอบของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม.....	71
ภาพที่ 3 ชุมชนบ้านเหนือ	161
ภาพที่ 4 ชุมชนบ้านอีสาน	162
ภาพที่ 5 ชุมชนบ้านตะวันตก	162
ภาพที่ 6 ชุมชนบ้านกลาง.....	163
ภาพที่ 7 ชุมชนบ้านตะวันออก.....	163
ภาพที่ 8 ชุมชนบ้านใต้	164
ภาพที่ 9 รูปแบบ “วงเกลียวการเรียนรู้สู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร”	279

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติมีความหลากหลายทางชีวภาพ และมีภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพเกษตรกรรมและอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสั่งสมมาอย่างยาวนาน กระทั่งประเทศตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลและบทบาทต่อประเทศไทย โดยได้ผลักดันให้รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งได้มีการประกาศใช้นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553)

ในภาคเกษตรกรรมของไทยได้รับอิทธิพลจากการปฏิวัติเขียวโดยรัฐบาลได้พัฒนาและส่งเสริมปัจจัยการผลิตต่างๆ รวมทั้งส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกผ่านเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและกลไกการตลาด ทำให้มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ปัญหาและผลกระทบต่อเกษตรกรและชุมชน ได้แก่ 1) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมการขยายพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้พื้นที่ป่าและแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนลดลงอย่างมากและต่อเนื่อง ส่งผลให้สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศ เกิดภาวะฝนทิ้งช่วงและความแห้งแล้ง ทำให้ผลผลิตเสียหายและเกิดความอดอยากขาดแคลน 2) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค การพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอกชุมชน ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ในขณะที่ราคาพืชผลตกต่ำ ประกอบกับภัยธรรมชาติที่ทำให้พืชผลการผลิตเสียหาย ส่งผลให้เกิดปัญหาหนี้สิน ความยากจนและสูญเสียที่ดินทำกิน นอกจากนี้ การปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยใช้สารเคมีทำให้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์พื้นเมืองลดลงและสูญหายไป สารเคมีที่ใช้ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ทั้งยังแพร่กระจายไปทั่วชุมชน รวมทั้งตกค้างในผลผลิตและร่างกายของเกษตรกรซึ่งส่งต่อไปถึงผู้บริโภคด้วย 3) ด้านสังคม จากปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ทำให้เกษตรกรต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ส่งผลให้ครอบครัวแตกแยก ขาดกำลังแรงงาน ความสัมพันธ์และการช่วยเหลือแบ่งปันกันในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและลดน้อยลง 4) ด้านวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เกษตรกรหันไปเรียนรู้และใช้วิชาการเกษตรแผนใหม่แทนภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลิตอย่างเข้มข้นต่อเนื่องตลอดทั้งปี และอิทธิพลจากการแพร่กระจายทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับการพัฒนาของรัฐบาล ส่งผลให้เกษตรกร

ละเลยและละทิ้งวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่น ทำให้วิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่นลด เลือนหายไป ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอ พึ่งพาตนเองได้น้อยลง และตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อความไม่มั่นคง ทางอาหาร ซึ่งจากสถานการณ์อาหารของประเทศไทยในปัจจุบัน พบว่า โดยภาพรวมของประเทศไทย มีส่วนเกินด้านการผลิตอาหาร แต่เมื่อพิจารณาในมิติของการเข้าถึงอาหาร พบว่า ในบาง คริวเรือนประสบปัญหาความยากจนทางอาหาร โดยร้อยละ 87 ของคนที่ยากจนทางอาหารอยู่ในกลุ่ม ของครัวเรือนเกษตรกร และร้อยละ 54 เป็นครัวเรือนที่ปลูกข้าว (กระทรวงวัฒนธรรม, 2552; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2554; สำนักงานสนับสนุนการพัฒนาศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, 2546; ประภาพร ขอไพบูลย์, 2555)

จากสภาพและปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การเคลื่อนไหวของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร บิดาแห่งการเกษตรไทย โดยทรงไปบุกเบิกการเกษตรพึ่งตนเองเป็นแห่งแรกของไทยที่ตำบลบางเบิด อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ชาวนาชาวยุโรปและรัฐบาล อีกทั้งยัง ทรงต่อสู้ทางนโยบายโดยการคัดค้านนโยบายส่งออกข้าวและนโยบายเก็บค่าพรีเมียมข้าว อันเป็น มูลเหตุสำคัญให้ชาวนาประสบปัญหา ซึ่งวาทะสำคัญของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ที่สะท้อนถึง ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ “เงินทองเป็นมายา ข้าวปลาเป็นของจริง”

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงงานโครงการตามพระราชดำริและโครงการตามพระราชเสาวนีย์เป็นจำนวนมาก เพื่อช่วยเหลือ และส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ราษฎรในชุมชนต่างๆ ให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งในด้านการอนุรักษ์และ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาการเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่ การรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน การ พัฒนาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ การส่งเสริมการศึกษา และการสืบทอดวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ท้องถิ่น ฯลฯ (สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2554; สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2555)

ในส่วนองรัฐบาล แม้จะมีการวางแผนและกำหนดทิศทางการพัฒนาการเกษตรโดยเน้นให้ เพิ่มประสิทธิภาพแทนการขยายพื้นที่เพาะปลูก พร้อมกับดำเนินการพัฒนาและฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อช่วยเหลือให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอแก่การบริโภค มีรายได้เพิ่มขึ้นและความ เป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่การดำเนินงานของรัฐบาลไม่เป็นไปตามแผนและเป้าหมาย ทำให้เกษตรกรและ องค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งได้แสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาเพื่อพลิกฟื้นวิถีชีวิต วิถีชุมชนให้ กลับมาพึ่งพาตนเองได้ ด้วยการเปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นแบบเกษตรธรรมชาติและเกษตรแบบ ผสมผสานประกอบกับเทคนิคและภูมิปัญญาทางการเกษตรที่ค้นพบ ซึ่งได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการ พัฒนา โดยเผยแพร่แนวคิดและความรู้ไปยังชุมชนต่างๆ อย่างกว้างขวางในรูปแบบเครือข่าย เกษตรกรรมทางเลือกทั้งในระดับจังหวัด ระดับภูมิภาคและระดับประเทศ พร้อมกับสร้างมโนทัศน์

เกษตรกรรมทางเลือก เกษตรกรรมยั่งยืน และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สังคม และโลก (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2554; อนุสรณ์ อุณโณ, 2546)

ในปี พ.ศ. 2538 องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้แถลงในโอกาสครบรอบ 50 ปี ว่าโลกกำลังจะเผชิญกับวิกฤตการณ์ขาดแคลนอาหารในอนาคตอันใกล้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงด้านการค้าโลก ด้านสิ่งแวดล้อม และจำนวนประชากรโลก ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2539 ซึ่งมีการจัดการประชุมสุดยอดอาหารโลก (WSF) ได้มีการกล่าวถึงประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ส่งผลให้ภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจและมีการเคลื่อนไหวกันมากขึ้น (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2552) ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจส่งผลให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และทุกภาคส่วนต้องปรับแนวทางและกระบวนการพัฒนา โดยเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางและน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการพัฒนา ซึ่งรัฐบาลได้เปิดโอกาสและส่งเสริมให้ประชาชน ประชาสังคมและองค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมและประเทศมากขึ้นด้วย ส่งผลให้หลายภาคส่วนมีการกำหนดนโยบาย แผนงานและโครงการ/กิจกรรมต่างๆ ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการสร้างความมั่นคงทางอาหาร เช่น 1) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) โดยในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลมีนโยบายดำเนินงานโครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังพิกซาระหนี่ จึงได้ดำเนินงานโครงการสัจจะธรรมชีวิต โดยอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรในเรื่องการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพบนพื้นฐานหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งลดละเลิกอบายมุขและสิ่งฟุ่มเฟือยจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นทฤษฎีบันได 3 ขั้นแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจากการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องได้ก่อให้เกิดชุมชนต้นแบบตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ และศูนย์เรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ ธ.ก.ส. กระจายอยู่ทั่วประเทศ 2) สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติ ด้านอาหาร (สยอ.) โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) ได้ดำเนินงานขับเคลื่อนประเด็นเกี่ยวกับระบบอาหารของไทย ส่งผลให้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ริเริ่มพัฒนาแผนงานเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารขึ้นในปี พ.ศ. 2547 โดยร่วมมือกับนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเกษตรกรรมยั่งยืนวางแผนและดำเนินงานโครงการและกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการฟื้นฟูพันธุกรรม อนุรักษ์ระบบนิเวศน์ พัฒนาระบบเกษตรกรรมที่คำนึงถึงสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนฟื้นฟูวัฒนธรรมอาหาร และต่อสู้กับภัยคุกคามต่างๆ เพื่อรักษาฐานทรัพยากรและความมั่นคงทางอาหารทั้งในปัจจุบันและอนาคตร่วมกับชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ จำนวน 120 ชุมชน 3) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดทำแผนยุทธศาสตร์การวิจัยในประเด็นความมั่นคงทางอาหารและประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เป็นต้น โดยร่วมมือกับนักวิชาการ หน่วยงานรัฐ หน่วยงานเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชนหลายแห่งในภูมิภาคต่างๆ ดำเนินงานโครงการวิจัยและพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศ

4) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ใน 6 ด้าน คือ ด้านการลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการประหยัด ด้านการเรียนรู้ ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้านการเอื้ออารีต่อกัน และได้ขยายผลสู่ความยั่งยืนด้วยการพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นหมู่บ้านต้นแบบ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับพออยู่ พอกิน (2) ระดับอยู่ดี กินดี (3) ระดับมีงมี ศรีสุข เป็นต้นแบบการบริหารการพัฒนาในรูปแบบองค์กรเครือข่าย เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้าน ขยายโอกาสในการประกอบอาชีพ และส่งเสริมการจัดสวัสดิการให้แก่คนในหมู่บ้าน 5) กลุ่มบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และภาคีเครือข่ายได้ดำเนินโครงการรักษป่าสร้างคน 84 ตำบลวิถีพอเพียงโดยมีกระบวนการ เป้าหมาย และการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ชุมชนผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ชุมชนเกิดวิถีและการพัฒนาที่มีความสมดุลมั่นคงและยั่งยืนในทุกมิติของชุมชน เป็นต้น (สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติ ด้านอาหาร, 2546; ศจรินทร์ ประชาสันต์, 2552; สถาบันธรรมนุญเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, 2555; ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2555; กชกร ชินะวงศ์, 2554; กรมการพัฒนาชุมชน, 2557; โครงการรักษป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง, 2553)

ในช่วง พ.ศ. 2550-2551 เกิดวิกฤตอาหารและภาวะอาหารแพง ทำให้ความมั่นคงทางอาหารถูกกล่าวถึงอย่างมากอีกครั้ง และได้นำไปสู่การตราพระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 เพื่อให้เป็นองค์กรหลักในการดำเนินงานและจัดการด้านอาหารในทุกมิติให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลขึ้นในลักษณะบูรณาการการทำงานและความร่วมมือ ขณะเดียวกัน หน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้องด้านความมั่นคงทางอาหารได้ผลักดันแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารเป็นวาระแห่งชาติ จนได้บรรจุเป็นแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) (สุภา ไยเมือง, 2555; ประภาพร ขอไพบูลย์, 2555) พร้อมกันนั้น ผลจากการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของหน่วยงาน/องค์กรภาคส่วนต่างๆ ในช่วงที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดชุมชนต้นแบบซึ่งได้มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ในฐานะแหล่งเรียนรู้สำหรับชุมชนอื่นๆ และผู้สนใจ ในขณะที่ผลจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชนของสุภา ไยเมือง, 2555 และเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน, 2556 พบว่า ปัจจุบันยังคงมีชุมชนอีกจำนวนหนึ่งที่ประสบปัญหาเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร และชุมชนหลายแห่งแม้จะมีความมั่นคงทางอาหาร แต่พบว่ามีปัจจัยและโอกาสเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารด้วย ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนเหล่านั้นให้มี

ความสามารถสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม และโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต

จากความเป็นมาดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าความมั่นคงทางอาหารมีความสำคัญและมีผลกระทบอย่างมากต่อมนุษย์ ชุมชน สังคม และโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยชุมชนเกษตรกรรมเป็นฐานทรัพยากรอาหาร แหล่งผลิตอาหาร และเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ที่ผ่านมามีชุมชนได้เข้าไปเกี่ยวพันอยู่ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลและบทบาทอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารหรือความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่มีการปฏิบัติดี (best practice) เพื่อวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เป็นรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร สำหรับผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจจะนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนให้สามารถเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่สามารถสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้เป็นอย่างไร

1.2.2 สภาพการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเป็นอย่างไร มีปัจจัย/เงื่อนไขใดบ้างที่เกี่ยวข้องและเกี่ยวข้องอย่างไร

1.2.3 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.3.2 เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.3.3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษารูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารโดยใช้แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร การสร้างความมั่นคงทางอาหาร การเรียนรู้ของชุมชน และทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นกรอบแนวคิดและวิเคราะห์

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ มุ่งศึกษาชุมชนหมู่บ้านที่มีการปฏิบัติดี เป็นต้นแบบที่มีแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมและการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยเน้นศึกษาการเรียนรู้ของผู้ผลิตและผู้บริโภคในชุมชน

1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา ศึกษาและเก็บข้อมูลจากชุมชนในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2555-2557

1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1.5.1 **รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน** หมายถึง กระบวนการของชุมชนที่ประกอบด้วย ขั้นตอน เนื้อหา เทคนิควิธีการ แหล่งการเรียนรู้/ฐานการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.5.2 **การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** หมายถึง การเปลี่ยนแปลงแนวคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชนที่เกิดจาก ขั้นตอนและกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย เนื้อหา เทคนิควิธีการ แหล่งการเรียนรู้/ฐานการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกัน

1.5.3 **การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** หมายถึง การบูรณาการการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ด้านวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เกิดเสถียรภาพและความยั่งยืนของฐานอาหาร ประกอบด้วย ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานการผลิต ฐานตลาด/การค้า และฐานวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อสภาพของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองด้านอาหารได้

1.5.4 **ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** หมายถึง สภาพภาพของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองด้านอาหาร จากการมีปริมาณอาหารอย่างพอเพียงทั้งประเภทและชนิดของอาหารที่หลากหลาย โดยมีช่องทางการเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัยและมีคุณค่าคุณประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกายได้ง่ายและหลากหลาย รวมทั้งมีเสถียรภาพของอาหารจากการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค และวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.5.5 **ชุมชน** หมายถึง หมู่บ้านที่มีการดำเนินการและการเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือนและรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า

1.5.6 ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน หมายถึง ชุมชนที่คนในชุมชนส่วนใหญ่มีการผลิตภายในครัวเรือน ซึ่งเป็นการผลิตตามวิถีที่ปฏิบัติกันมา โดยมีการใช้เครื่องมือ เทคโนโลยี และเทคนิควิธีทางการเกษตรบ้าง ผลผลิตแต่ละครัวเรือนที่ได้มักจะแบ่งส่วนหนึ่งเพื่อบริโภค อีกส่วนหนึ่งแบ่งขายเป็นรายได้ในครัวเรือน

1.5.7 ชุมชนที่มีรูปแบบเกษตรแบบก้าวหน้า หมายถึง ชุมชนที่คนในชุมชนมีการผลิตโดยอาศัยข้อมูลข่าวสารความรู้และการจัดการระบบการผลิตเพื่อจำหน่าย จึงมีการผลิตแบบหลากหลายทั้งในรูปแบบครัวเรือนที่มีการรวมกลุ่มการผลิตหรือสหกรณ์ และรูปแบบที่มีการใช้ความรู้ เทคโนโลยี และมาตรฐานการผลิตที่ทันสมัยเพื่อส่งจำหน่าย

1.5.8 ผู้ผลิต หมายถึง คนในชุมชนที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแปรรูป การกระจาย และการจำหน่ายอาหาร ซึ่งรวมถึงกลุ่มและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการผลิตด้วย

1.5.9 ผู้บริโภค หมายถึง คนในชุมชนที่มีการเข้าถึงอาหาร ผ่านการเก็บหาจากธรรมชาติ การผลิตเอง การซื้อจากตลาด และการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน รวมถึงกิจกรรมทางวัฒนธรรม

1.5.10 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง กฎเกณฑ์และทรัพยากรที่อยู่ในรูปของแนวคิด ความเชื่อและชุดความรู้ เช่น แนวคิดการพึ่งตนเอง ความมั่นคงทางอาหาร โดยมีผู้กระทำการทั้งในลักษณะบุคคล กลุ่ม เครือข่าย เป็นผู้ผลิตหรือผลิตซ้ำแนวคิด ชุดความรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์โดยการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน

1.5.11 ผู้นำการเปลี่ยนแปลง หมายถึง บุคคล หรือ องค์กร/หน่วยงานที่มีความคิด ความรู้ ความสามารถ ซึ่งได้กระทำการชักจูง ชักนำให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงความคิด ความรู้ และการกระทำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.5.12 ผู้กระทำการ หมายถึง บุคคล กลุ่ม องค์กร/หน่วยงานที่สนับสนุนผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้สามารถดำเนินการและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้

1.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

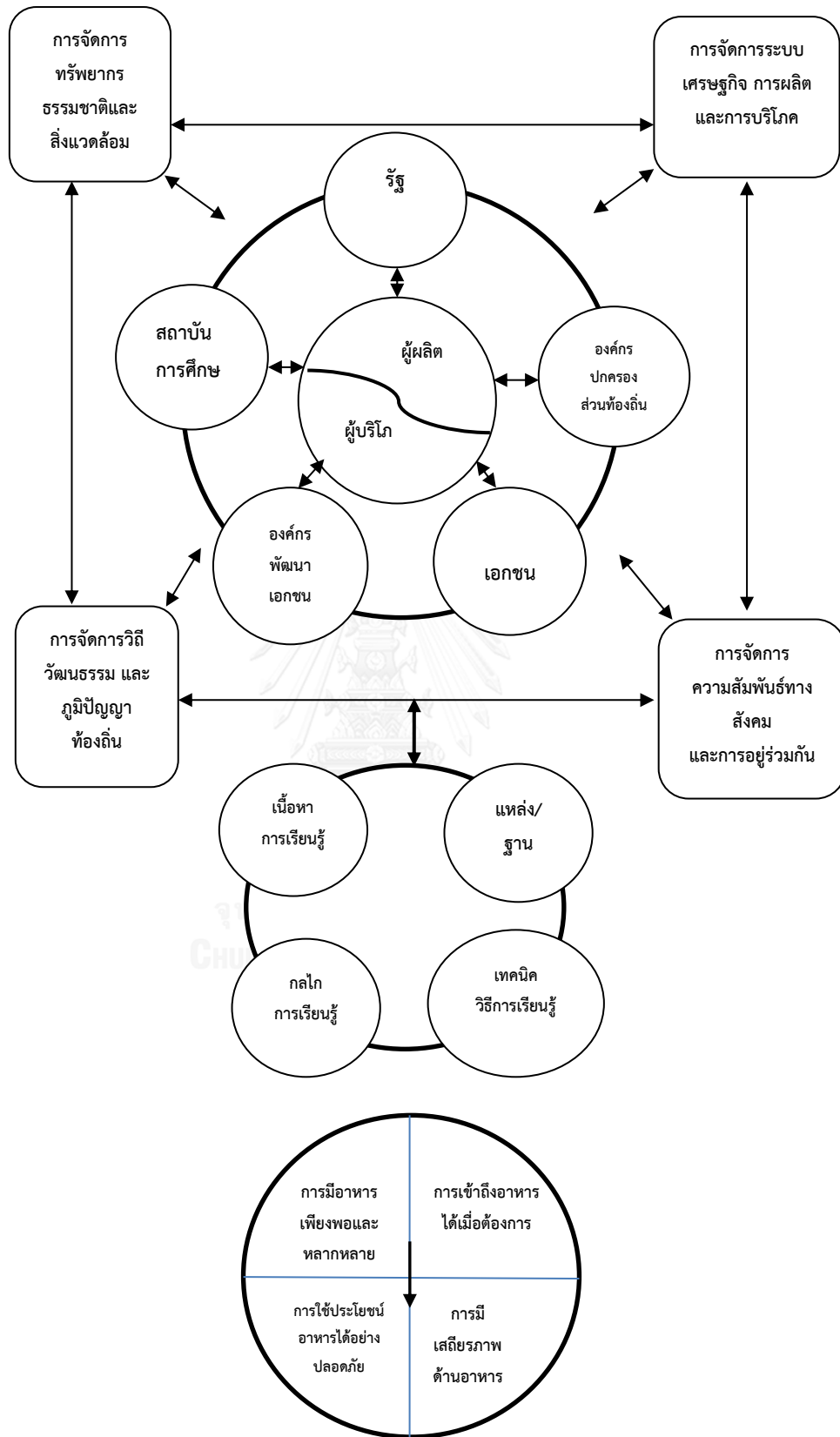
การศึกษาครั้งนี้มีประเด็นในการศึกษาตามกรอบแนวคิด ประกอบด้วย 1) การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ 3) ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้วิจัยเน้นศึกษาผู้ผลิตและผู้บริโภคในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และองค์กร/หน่วยงานภายนอกชุมชนที่เข้ามาส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนากระบวนการ องค์ความรู้ ทู่น ฯลฯ ได้แก่ หน่วยงานของรัฐ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในประเด็นการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค การจัดการ ความสัมพันธ์ทางสังคมและการอยู่ร่วมกัน การจัดการวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ส่งผลต่อ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ในส่วนของการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผู้วิจัยให้ความสำคัญ กับการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันประกอบด้วย เนื้อหาการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่ง การเรียนรู้ กลไกการเรียนรู้ และเทคนิควิธีการเรียนรู้ร่วมกันที่นำไปสู่การรับรู้ ตระหนักและ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สำหรับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่เป็นผลจากการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ผลิต ผู้บริโภค ในชุมชน และองค์กร/หน่วยงานภายนอกชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผู้วิจัยให้ ความสำคัญกับการศึกษาประเด็นการมีอาหารอย่างพอเพียงและหลากหลาย การเข้าถึงอาหารได้เมื่อ ต้องการ การใช้ประโยชน์อาหารได้อย่างปลอดภัย รวมทั้งมีเสถียรภาพด้านอาหารของชุมชน

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่มีการปฏิบัติดีในภูมิภาคต่างๆ โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้ผู้นำชุมชน นักวิชาการ องค์กรและหน่วยงานที่ดำเนินงานเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งผู้สนใจ ได้ศึกษาและพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ให้กว้างขวางและชัดเจนยิ่งขึ้น

1.7.2 ได้รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้ชุมชน นักวิชาการ องค์กรและหน่วยงานที่ดำเนินงานเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้นำไปศึกษาและประยุกต์ใช้ตามบริบทและปัจจัยเงื่อนไขของชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางอาหารต่อไป

1.7.3 ชุมชน นักวิชาการ องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่ดำเนินงานเกี่ยวข้องกันนโยบายและการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้เข้าใจและตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือผู้กระทำการในโครงสร้าง ความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน อันจะนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของสังคมและโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
3. แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการด้านการเกษตรของไทย
4. ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory)

ของ Anthony Giddens

5. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และการเรียนรู้ของชุมชน
6. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
  - 7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
  - 7.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
  - 7.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน

1. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.1 แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร

1.1.1 ความหมายและนิยามของความมั่นคงทางอาหาร

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization: FAO) กล่าวถึงนิยามความหมายของความมั่นคงทางอาหารไว้ว่า ความมั่นคงทางอาหารของทุกคนในโลกจะบรรลุได้ก็ต่อเมื่อทุกบุคคลในทุกเวลามีความสามารถทางกายภาพและทางเศรษฐกิจที่จะเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย โดยมีสารอาหารครบหมู่ที่สามารถตอบสนองความต้องการอาหารทั้งในเชิงปริมาณ คุณภาพ และรสชาติอาหารในการดำรงชีวิตประจำวันอย่างมีชีวิตชีวา โดยทุกคนมีสุขภาพดีในทุกระดับ คือ ระดับบุคคล ครอบครัว ประชาชาติ ภูมิภาค และโลก ซึ่งสอดคล้อง

กับในแผนปฏิบัติการที่ 21 (Agenda 21) ที่ได้กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหาร (food security) ไว้ว่า ความมั่นคงทางอาหารไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การเพิ่มขึ้นของผลผลิตทางอาหารที่มีมากขึ้นเท่านั้น แต่หมายรวมถึงโอกาสของประชาชนที่สามารถมีรายได้ในการซื้อหาอาหาร และต้องมั่นใจได้ว่า ประชาชนทุกคน รวมถึงคนที่จนที่สุดจะต้องมีโอกาสได้รับอาหารด้วยเช่นกัน อีกทั้งต้องคำนึงถึงการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่ในเวลาเดียวกัน (นงนภัศ คุว์รัญญู เทียงกมล, 2552)

พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 ได้นิยามความมั่นคงด้านอาหารไว้ว่า หมายถึง การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารมีความปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการตามวัย เพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติ สาธารณภัยหรือการก่อการร้ายอันเกี่ยวเนื่องมาจากอาหาร (คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้กล่าวถึงความหมายของความมั่นคงด้านอาหารไว้ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 ยุทธศาสตร์ประเทศไทยเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานว่า ความมั่นคงด้านอาหาร หมายถึง การที่ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารพื้นฐานได้ทั้งทางกายภาพและทางเศรษฐกิจตลอดเวลาอย่างต่อเนื่อง โดยมีปริมาณอาหารสำหรับบริโภคอย่างเพียงพอ ปลอดภัยและมีคุณภาพ เพื่อการมีสุขภาพที่แข็งแรง และยังหมายถึงเงื่อนไขอีก 4 ด้านที่จำเป็นต่อความมั่นคงด้านอาหาร คือ การมีอาหารอยู่ การเข้าถึง การมีเสถียรภาพด้านราคา และการใช้ประโยชน์จากกติการะหว่างประเทศ โดยในความหมายนี้ให้รวมถึงการมีระบบบริหารจัดการที่สนับสนุนความยั่งยืนและความมั่นคงทางการผลิต ทั้งที่ดิน น้ำและทรัพยากรเพื่อการผลิตอื่นๆ รวมทั้งมีระบบการกระจายผลผลิตที่เป็นธรรมและเหมาะสม โดยให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรการผลิตแบบยั่งยืนที่เน้นความสมดุลทางธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนการไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

มณฑลารพ จักกะพาก (2543) กล่าวว่า ความมั่นคงด้านอาหาร หมายถึง ความมั่นใจว่าประชากรทั้งหมดจะมีอาหารที่ต้องการเพื่อการมีสุขภาพแข็งแรงและชีวิตที่ดีตลอดเวลา การเพิ่มผลผลิตอาหารจะส่งผลถึงความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนและประเทศ โดยการทำให้มีอาหารและการกระจายการจ้างงานและรายได้ สำหรับแต่ละบุคคล ความมั่นคงด้านอาหารระดับครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญเท่าๆ กับการแบ่งอาหารตามความต้องการหรือความจำเป็นของสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวที่มีความมั่นคงด้านอาหาร จะสามารถปลูกเลี้ยงหรือจัดหาอาหารได้เอง หรือสามารถหารายได้สำหรับการจัดซื้ออาหารเพื่อให้สมาชิกทุกคนได้รับอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการอย่าง

เพียงพอตลอดปี ไม่ว่าจะเป็นเพศใดหรืออายุเท่าใด จึงเป็นสถานการณ์ด้านการมีอาหารสำหรับประชากรอย่างเพียงพอและยังมีสำรองอีกจำนวนหนึ่งเพื่อนำมาใช้ในกรณีที่มีปัญหาในการผลิต

1.1.2 พัฒนาการของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารและแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นช่วงแรก ในช่วงปี พ.ศ. 2503-2513 จากความสนใจในระดับโลกต่อภาวะอดอยากในบางทวีป เช่น แอฟริกา โดยความสนใจในขณะนั้น เป็นเรื่องกายภาพและเศรษฐกิจ เช่น ความแห้งแล้ง ความยากจน

ต่อมาในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2513-2522 ซึ่งในขณะนั้นทั่วโลกกำลังประสบปัญหา การขาดแคลนธัญพืช ส่งผลให้เกิดวิกฤตด้านราคาอาหาร พร้อมๆ กับภาวะวิกฤตราคาน้ำมัน ทำให้คำว่า ความมั่นคงทางอาหารถูกใช้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในการประชุมอาหารโลก ในปี พ.ศ. 2517 โดยที่ประชุมมองความมั่นคงทางอาหารว่า เป็นปัญหาที่เกิดจากความ “ไม่พอเพียงทางด้านอุปทาน” ของประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารไม่ได้หยุดนิ่งอยู่เพียงแค่นั้น แต่ถูกพัฒนาให้มีมิติที่ ซับซ้อนขึ้นตามพลวัตความเข้าใจของผู้คนในเรื่องบทบาทอาหาร พัฒนาการที่สำคัญ ได้แก่ การ นำเสนอแนวคิด “การทรงสิทธิด้านอาหาร” (food entitlement) ของนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล อมาตยา เซน ซึ่งเสนอว่า ประเทศที่มีประชากรขาดแคลนอาหารจำนวนมากล้วนเป็นประเทศผู้ส่งออก อาหารทั้งนั้น ดังนั้น การขาดแคลนอาหารไม่ได้เกิดจากอาหารไม่เพียงพอหรือขาดหลักประกันทาง กฎหมายเท่านั้น แต่เกิดจากการเข้าถึงสิทธิด้านอาหารในทางการเมือง ข้อเสนอของเซนมีอิทธิพล อย่างมากต่อการขยายแนวคิดความมั่นคงทางอาหารไม่ให้ผู้ติดอยู่กับความพอเพียงของอุปทาน อาหารในระดับมหภาคเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาถึงมิติ “การเข้าถึง” และ “เสถียรภาพ” ในระดับ บุคคลและครัวเรือนด้วย ในช่วงหลังนี้ ความมั่นคงทางอาหารได้ขยายขอบเขตครอบคลุมการพิจารณา ปัจจัยและบริบทที่เกี่ยวข้องในระดับชุมชน ซึ่งทำให้ประเด็นสำคัญอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น ความเป็นธรรมทางสังคม การพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบ ของแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2552)

ด้วยเหตุที่แนวคิดความมั่นคงทางอาหารได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้มี ผู้นิยามความมั่นคงทางอาหารไว้เป็นจำนวนมาก มีรายงานว่าจนถึงปี พ.ศ. 2542 มีนิยามมากถึง 200 ความหมาย และยังมีการพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารไว้มากถึง 450 ดัชนี อย่างไรก็ตาม นิยามที่เป็นที่รู้จักและได้รับการอ้างอิงมากที่สุดมาจากการประชุมสุดยอดอาหารโลก (WSF) ในปี พ.ศ. 2539 ซึ่งระบุว่า

...ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง คนทุกคนมีความสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ในการตอบสนองความ

ต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขา เพื่อให้เกิดชีวิตที่ประกอบด้วยความกระตือรือร้นและสุขภาวะ...

จากความหมายข้างต้น องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้แบ่งและให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติย่อย ได้แก่

1) ความพอเพียง: ความพอเพียงของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือทางอาหาร

2) การเข้าถึง: การเข้าถึงทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรที่หมายถึงความสามารถของบุคคลที่จะกำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าหนึ่งๆ ได้ภายใต้บริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ (รวมถึงสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน)

3) การใช้ประโยชน์: การใช้ประโยชน์ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ น้ำสะอาดและการรักษาสุขภาพและสุขอนามัยเพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการ ซึ่งความต้องการทางกายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนอง โดยนัยยะนี้ จึงสัมพันธ์กับปัจจัยนำเข้าที่ไม่ใช่อาหารด้วย

4) เสถียรภาพ: เพื่อจะมีเสถียรภาพทางอาหาร ประชาชน คริวเรือนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่เข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร (เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล) ในความหมายนี้ จึงครอบคลุมถึงทั้งมิติความพอเพียงและการเข้าถึงอาหาร

เมื่อพิจารณาพัฒนาการของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารจะพบว่า ภายใต้นแนวคิดเดียวกัน แต่ปรากฏความแตกต่างทางด้านแนวทางการมองปัญหา บางกลุ่มมองปัญหาความมั่นคงทางอาหารจากแง่มุมกายภาพ บางกลุ่มมองจากแง่ทางเศรษฐกิจ บางกลุ่มมองจากแง่ทางการเมือง ซึ่ง อมาตยา เซน นักเศรษฐศาสตร์ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลได้กล่าวไว้ว่า “ไม่มีสิ่งใดที่ปัญหาอาหารจะไม่ใช่เรื่องการเมือง” ด้วยเหตุนี้ การเมืองจึงมีส่วนกำหนดความเป็นไปของความมั่นคงทางอาหารและไม่มั่นคงทางอาหาร นอกจากนี้ เขาได้กล่าวว่า ในศตวรรษที่ 20 มีตัวอย่างมากมายที่การทำลายความมั่นคงทางอาหารมาจากรัฐบาลที่กระทำต่อชาติของตนเอง ซึ่งบางครั้งเป็นไปอย่างตั้งใจ ดังเช่น รัฐบาลสังคมนิยม และรัฐเผด็จการ การจัดสรรอาหารในประเทศถูกนำมาใช้เป็นประเด็นทางการเมืองในการตอบสนองมิตรและต่อต้านศัตรู

ขณะที่รัฐบาลอีกจำนวนมากมักละเลยการสนับสนุนชาวนาโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทอันห่างไกล แต่มุ่งสนับสนุนภาคเมืองด้วยการกตราคาสินค้าเกษตรให้ตกต่ำเพื่อให้ภาคเมืองเติบโต รัฐบาลหลายแห่งบังคับให้ประชาชนต้องขายสินค้าเกษตรกับรัฐในราคาที่ต่ำกว่าราคาโลก ขณะที่รัฐกลับเอาสินค้าเหล่านั้นไปขายตลาดโลกในราคาเต็ม

เมื่อชาวนาไม่สามารถพึ่งพาภาคอุตสาหกรรม ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินหรือทรัพยากรของตนเอง แรงจูงใจในการผลิตน้อย ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารจึงเกิดขึ้นต่อปัญหาเหล่านี้ ทัศนคติแบบตะวันตกมองว่า การแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารทำได้โดยการสนับสนุนชาวนาสร้างกำไรให้สูงสุด เพื่อเป็นหลักประกันในการผลิตสินค้าเกษตรให้มากที่สุด แต่ในทางกลับกันชาวนาจะต้องเผชิญความเสี่ยงสูงเช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดความมั่นคงทางอาหารมีความหลากหลาย ซึ่งไมเคิล วินเพอร์และเจจี จอนเซน จำแนกความแตกต่างไว้ดังนี้

ประการแรก ความมั่นคงทางอาหารสื่อนัยถึงรัฐที่พึงปรารถนาที่ดำเนินการเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในชาติของตน เนื่องจากที่ผ่านมารัฐไม่ได้มีมาตรการทางนโยบายกฎหมาย ในการคุ้มครองปกป้องประชาชนในการเข้าถึงอาหาร เนื่องจากกลุ่มเจ้าที่ดิน กลุ่มทุนหน่วยงานรัฐครอบครองทรัพยากรในการผลิต

ประการที่สอง ระดับทางการเมืองของความมั่นคงทางอาหารยังคงเป็นระดับโลก ประเทศ หรือภูมิภาคมากกว่าที่จะคุ้มครองการเข้าถึงอาหารของปัจเจก

ประการที่สาม แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในหลายกรณี ขาดแง่มุมเรื่องสิทธิต่ออาหาร ซึ่งไม่เพียงแต่คิดว่าจำนวนประชากรที่เข้าถึงอาหาร แต่ต้องคำนึงว่า ประชาชนจะเข้าถึงอาหารได้อย่างไร ซึ่งควรให้ความสำคัญต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มากกว่าการมีอำนาจในการซื้ออาหาร ความมั่นคงทางอาหารควรจะเกิดจากการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อผลิตอาหารของตนเอง และสร้างรายได้ที่มีศักดิ์ศรี

นอกจากนี้ แนวคิดความมั่นคงทางอาหารยังเป็นแนวคิดซึ่งเกี่ยวพันกับแนวคิดอื่นๆ อีก ได้แก่

แนวคิดสิทธิทางอาหาร ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิทธิมนุษยชน โดยพื้นฐานแนวคิดเสนอว่า ประชาชนในฐานะปัจเจกสามารถเรียกร้องให้รัฐและชุมชนต้องสนับสนุนความจำเป็นของประชาชนในการเข้าถึงอาหารอย่างเพียงพอและมีคุณภาพที่เหมาะสม ในแง่นี้กล่าว ประชาชนจึงมีสิทธิว่าด้วยอาหารที่สามารถกระทำการตอบโต้ต่อรัฐและองค์กรอื่นใดก็ตามที่ดำเนินกิจกรรมและนโยบายใดๆ ที่กระทบสิทธิต่ออาหารของประชาชน ซึ่งต่อมาหลักคิดดังกล่าวได้ถูกกำหนดไว้ในแผนของคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสหประชาชาติ ในข้อกำหนดทั่วไปหมายเลข 12 (GC12) ว่า “สิทธิของชาย หญิง และเด็ก และในชุมชน และอื่นๆ ที่จะมีการเข้าถึง

อาหารทั้งทางกายภาพและทางเศรษฐกิจอย่างเพียงพอได้ตลอดเวลา เพื่อธำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์”

การเข้าถึงอาหารตามข้อกำหนดดังกล่าวประกอบด้วยการเข้าถึงรายได้สำหรับบุคคลหรือเข้าถึงทรัพยากรการผลิต เช่น ที่ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ สัตว์ หรือผ่านการทำงาน ซึ่งการเข้าถึงดังกล่าวต้องเพียงพอทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในชีวิตทางเศรษฐกิจในการใช้ทรัพยากรและอื่นๆ อย่างยั่งยืน

สิทธิทางอาหารตามปฏิญญาสากลสิทธิมนุษยชนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม จึงกำหนดสิทธิประชาชนในฐานะปัจเจกให้สามารถเรียกร้องให้รัฐต้องดำเนินการ 3 ระดับ คือ การเคารพการเข้าถึงอาหารของประชาชนที่ดำรงอยู่ การปกป้องไม่ให้เกิดการละเมิดสิทธิการเข้าถึงอาหารของประชาชนไม่ว่าจะมาจากฝ่ายใด และการเติมเต็มสนับสนุนให้ประชาชนมีศักยภาพเข้าถึงใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อธำรงวิถีชีวิตอย่างมั่นคง เมื่อไรก็ตามที่ปัจเจกหรือกลุ่มคนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้ตามหลักการดังกล่าว รัฐต้องดำเนินการเพื่อให้ประชาชนได้รับสิทธินั้น

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดพื้นฐานเช่นเดียวกับสิทธิทางอาหาร คือเป็นมุมมองระดับโลก หรือคิดในเชิงมหภาค การวางแนวคิดจึงเป็นการกำหนดหลักการพื้นฐานไม่ได้เจาะจงว่าจะดำเนินการอย่างไรให้บรรลุเป้าหมาย โดยให้รัฐและประชาชนไปพัฒนารูปธรรมทางนโยบายเอง

ฐานการวิเคราะห์ของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารเป็นฐานคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์การพัฒนา เป็นการมองจากภายนอกเข้าไปหากลุ่มเป้าหมายที่ถูกนิยามว่าอยู่ในสถานะอดอยาก ขาดอาหาร แนวคิดดังกล่าวเอื้อให้เกิดนโยบาย โครงการ และกิจกรรมการพัฒนาจากภายนอกเข้าไปดำเนินการสร้างภาวะความมั่นคงทางอาหารอย่างมาก แต่ให้ความสำคัญต่อวิถีคิด ความรู้ คุณค่า และปฏิบัติการสร้างความมั่นคงทางอาหารน้อย

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งของแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร คือ ละเลยมิติทางการเมืองทั้งในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เป็นเงื่อนไขสร้างภาวะความมั่นคง/ไม่มั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะการสร้างมิติทางการเมืองที่เปิดพื้นที่ให้แก่ประชาชนได้ใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ต่อรองกับภาวะความไม่มั่นคงทางอาหาร

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดขบวนการเกษตรกรและประชาชนระดับโลก เวีย คัมพาซินา และแนวคิดอปีเตยทางอาหารที่มีความชัดเจนทางการเมือง มีข้อเสนอทางนโยบายและหลักการที่ชัดเจน ดังนี้

- 1) อาหารคือพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ซึ่งสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน
- 2) การปฏิรูปเกษตรกรรม โดยให้เกษตรกรมีสิทธิในการถือครองและจัดการที่ดิน

3) การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ ปศุสัตว์ ประชาชน ซึ่งทำงานในที่ดินต้องมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและสงวนรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

4) การปรับโครงสร้างการค้าอาหาร โดยนโยบายการเกษตรของชาติต้องให้ความสำคัญต่อการผลิต เพื่อการบริโภคภายในประเทศเป็นหลักและการพึ่งตนเองทางอาหารอย่างพอเพียง

5) การยุติโลกาภิวัตน์ของความหิวโหย เนื่องจากอธิปไตยทางอาหารถูกบั่นทอนโดยสถาบันข้ามชาติและกลุ่มทุนเก็งกำไร ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องมีหลักจรรยาบรรณในการควบคุมกำกับกลุ่มทุนข้ามชาติ

6) สันติภาพของสังคม อาหารต้องไม่ถูกนำไปใช้ในฐานอาวุธ หรือใช้กีดกันศัตรูทางการเมือง

7) การจัดการที่เป็นประชาธิปไตย เกษตรกรรายย่อยต้องมีส่วนร่วมในนโยบายการเกษตรทุกระดับ

แนวคิดเรื่องอธิปไตยทางอาหาร เกิดขึ้นจากการประชุมระหว่างประเทศขององค์กรชาวนาโลกที่ชื่อว่า เวีย คัมพาซิโน (Via Campesina) ที่เม็กซิโกในเดือนเมษายน 1996 เนื่องจากผู้เข้าร่วมประชุมเสนอว่า พวกเขาต้องการข้อเสนอต่อที่ประชุมด้านเทคนิคระหว่างประเทศเรื่องทรัพยากรพันธุกรรมพืชที่เมืองไลป์ซิก ประเทศเยอรมนี ในเดือนมิถุนายน และที่ประชุมสุดยอดอาหารโลกที่กรุงโรมในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน พวกเขาพยายามค้นหาข้อเสนอทางเลือกที่ต่างไปจากแนวคิดความมั่นคงทางอาหารซึ่งกำลังถูกเน้นไปในทิศทางเสรีนิยมใหม่

เป้าหมายสำคัญของแนวคิดอธิปไตยทางอาหาร คือ การปกป้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในการผลิตและจัดการอาหารจากการรุกรานของกลุ่มทุนโลกาภิวัตน์เป็นสำคัญ พร้อมกับปรับเปลี่ยนระบบการค้าอาหารและการเกษตรระหว่างประเทศให้เกิดความเป็นธรรมต่อเกษตรกร ชุมชนและชาติ แนวทางการจัดการของหลักอธิปไตยทางอาหารจึงเน้นไปที่การสร้างชุดคุณค่า ระบบ กฎเกณฑ์ หลักปฏิบัติการในการจัดการกับความสัมพันธ์อำนาจระหว่างประเทศในเรื่องอาหาร แต่กระนั้นก็ยังมุ่งเสนอให้ปรับเปลี่ยนนโยบายของรัฐเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมควบคู่ไปด้วย

ความต่างของแนวคิดอธิปไตยทางอาหารอยู่ตรงที่มุ่งเน้นไปที่กลุ่มเกษตรกรชนพื้นเมืองในฐานะผู้ผลิตอาหารที่ได้รับผลกระทบจากทุนโลกาภิวัตน์ด้านอาหารและทรัพยากรเป็นหลัก ขณะที่แนวคิดเรื่องสิทธิทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารเป็นแนวคิดภาพกว้างสำหรับประชาชนทุกกลุ่มและทุกมิติปัญหา ด้วยเหตุนี้อธิปไตยทางอาหารจึงเป็นมุมมองจากชุมชนท้องถิ่นชนบทที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาแล้วสร้างแนวคิด หลักการ ข้อเสนอทางนโยบายจากฐานล่างไปสู่โลกาภิวัตน์

หรือเรียกว่า โลกาภิวัตน์จากฐานล่าง (globalization from below) ต่างจากความมั่นคงทางอาหารที่เป็นโลกาภิวัตน์จากข้างบน (globalization from above)

แกนกลางของฐานคิดของแนวคิดอธิปไตยทางอาหารคือ แนวคิดเรื่องสิทธิซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิทางอาหาร ผนวกกับแนวคิดเรื่องอธิปไตย ซึ่งให้น้ำหนักในระดับชาติด้วย

เวีย คัมพาชีนา ได้เสนอว่า แนวคิดอธิปไตยทางอาหารแม้จะต่าง แต่ไม่ได้ขัดแย้งกับหลักความมั่นคงทางอาหาร เพียงแค่เป็นเงื่อนไขขั้นเริ่มต้นที่สำคัญที่จะทำให้หลักความมั่นคงทางอาหารที่แท้จริงบรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกร ชุมชนท้องถิ่นซึ่งกลายเป็นผู้ที่อยู่ในภาวะหิวโหยและขาดแคลนอาหารมากที่สุด หรือ กล่าวในทางกลับกัน หากไม่มีหลักของอธิปไตยทางอาหาร การดำเนินการด้านความมั่นคงทางอาหารอาจจะหลงไปสู่การสร้างภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารยิ่งขึ้น เช่น การเน้นไปที่การเพิ่มผลผลิต การเปิดการค้าเสรี และอื่นๆ

รอสเซท (Rosset) กล่าวไว้ใน Food First's Backgrounder, fall 2003 ว่า อธิปไตยทางอาหารไปไกลกว่าหลักความมั่นคงทางอาหาร เพราะความมั่นคงทางอาหารหมายถึงว่า ทุกคนต้องมีอาหารพอกินในแต่ละวัน แต่ไม่ได้กล่าวว่า อาหารเหล่านั้นมาจากไหนและถูกผลิตมาได้อย่างไร ซึ่งแนวคิดอธิปไตยทางอาหารได้บรรจุหลักการสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ชาวประมง ชนพื้นเมืองและอื่นๆ มากกว่าจะสนับสนุนภาคอุตสาหกรรมในการจัดการเศรษฐกิจโลก

หลักอธิปไตยทางอาหารจึงเป็นฐานของการฟื้นฟูชนบทในระดับโลกบนฐานของการจัดสรรทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน และให้ชาวนาสามารถควบคุมเมล็ดพันธุ์ ระบบการผลิตขนาดเล็กเพื่อตอบสนองผู้บริโภคด้วยอาหารที่มีคุณภาพจากท้องถิ่น

ด้วยจุดแข็งและจุดอ่อนของแนวคิดทั้ง 3 แนวคิด จึงควรมานำมาผสมผสานและปรับใช้อย่างยืดหยุ่นและเหมาะสมต่อการดำเนินการเคลื่อนไหวในแต่ละที่ โดยแนวคิดเรื่องสิทธิทางอาหารเป็นแกนกลางความคิดที่มีความชัดเจน ซึ่งครอบคลุมถึงประชาชนทุกหมู่เหล่า และใช้ต่อสู้กับปัญหาทั้งในระดับรัฐและโลกาภิวัตน์ ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวด้านอาหาร ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิต ผู้บริโภค คนขายขอบและอื่นๆ สามารถใช้เป็นแกนในการรณรงค์ร่วมกัน

ในเชิงเป้าหมาย หลักคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารมีความชัดเจน โดยมุ่งให้ประชาชนทั่วโลกหลุดพ้นจากสภาวะอดอยาก หิวโหย ให้ทุกระดับตั้งแต่ปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สังคม รัฐ และโลกมีความมั่นคงทางอาหาร ขบวนการเคลื่อนไหวในทุกกลุ่มจึงควรมียุทธศาสตร์เป้าหมายดังกล่าวร่วมกัน โดยใช้แนวคิดเรื่องสิทธิทางอาหารเป็นหลักการสำคัญในภาวะความมั่นคงทางอาหาร

เพื่อให้หลักเรื่องความมั่นคงทางอาหารบรรลุผล จำเป็นต้องใส่ใจต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองทั้งในระหว่างประเทศและในประเทศให้เกิดความเป็นธรรม และต้องใส่ใจต่อบทบาทของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ในฐานะเป็นกลไกสำคัญของการผลิตอาหาร และเป็นผู้ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากโครงสร้างทางนโยบายด้านอาหารและทรัพยากรที่ก่อปัญหา

อธิปไตยทางอาหาร โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรรายย่อย ชุมชนท้องถิ่นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง หรือกล่าวได้ว่า สิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นจะทำให้หลักการเรื่องสิทธิทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารบรรลุเป้าหมายได้ (กฤษฎา บุญชัย และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์, 2550; ศจินทร์ ประชาสันต์, 2552)

นอกจากแนวคิดสิทธิทางอาหารและอธิปไตยทางอาหารแล้ว ยังมีแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารอีก ได้แก่ แนวคิดทรัพยากรอาหาร แนวคิดฐานทรัพยากร แนวคิดวัฒนธรรมอาหารและระบบการผลิต และแนวคิดฐานทรัพยากรอาหาร ดังนี้ (กฤษฎา บุญชัย และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์, 2550)

แนวคิดเรื่องทรัพยากรอาหาร (food resources) เป็นพัฒนาการทางแนวคิดล่าสุดของขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนเกษตรกรรายย่อยและองค์กรเอกชนที่ต่อสู้กับปัญหาความยากจน การขาดแคลนอาหาร ความเสื่อมของนิเวศน์ การสูญเสียความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเสื่อมสลายของระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร ตลอดจนการผลิตของชุมชน ทุกภาพจากระบบเกษตรแผนใหม่ ซึ่งปัญหาทั้งหมดมีสาเหตุสำคัญจากทุนนิยมเสรีอันมีกลุ่มทุนโลกาภิวัตน์ด้านเกษตรและการค้าเสรีและรัฐในหลายประเทศที่ถูกผนวกควบจากทุนโลกาภิวัตน์ให้กลายเป็นกลไกหนึ่งในการผูกขาดอำนาจเศรษฐกิจการค้า และการจัดการทรัพยากรเพื่อการสร้างคามั่งคั่งของทุนชาติและทุนข้ามชาติ

ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเรื่องทรัพยากรอาหารจึงเป็นการร้อยเรียงขึ้นมาจากแง่มุมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับโลก โดยมีเกษตรกรรายย่อย ชุมชนท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์ที่สำคัญในขบวนการเคลื่อนไหว ระดับโลกได้มีแนวคิดสำคัญที่เป็นฐานของแนวคิดทรัพยากรอาหาร ได้แก่ แนวคิดเรื่องสิทธิในอาหาร (rights to food) ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของหลักการสิทธิมนุษยชน ความมั่นคงทางอาหารซึ่งมุ่งวิเคราะห์เรื่องปัญหาการขาดแคลน อดอยากอาหารของคนจนที่สัมพันธ์กับภาวะความยากจน กับแนวคิดเรื่องอธิปไตยทางอาหาร (food sovereignty) ที่มุ่งเน้นไปที่สิทธิของเกษตรกรรายย่อย ชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงการจัดการอาหารและทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตอาหารเพื่อความอยู่รอด ผาสุก ยั่งยืน แนวคิดเหล่านี้มีจุดเน้นการวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน ทั้งขัดแย้งและหนุนเสริม วิภาษวิธีของแนวคิดเหล่านี้จึงก่อเกิดเป็นแนวคิดทรัพยากรอาหารที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

แนวคิดฐานทรัพยากร เป็นส่วนผสมของแนวคิดสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในมิตินิเวศวัฒนธรรม นิเวศวิทยาการเมือง และแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ประวัติศาสตร์ของแนวคิดสิทธิชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นในบริบท 2 ประการ คือ การรวมศูนย์อำนาจของรัฐต่อการจัดการทรัพยากร ทั้งเพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและอำนาจของรัฐ

และอีกมิติหนึ่งคือการแปลงทรัพยากรของสาธารณะและของชุมชนให้กลายเป็นปัจเจกเพื่อเปลี่ยนรูปให้เป็นสินค้าในระบบตลาดที่มีกลุ่มทุนผูกขาด

การสูญเสียฐานทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิตของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกิดปัญหาความยากจน การสูญเสียอัตลักษณ์และศักดิ์ศรี เกิดความขัดแย้งและความเป็นชุมชนแตกสลาย ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการชุมชนท้องถิ่นในการรื้อฟื้น ปกป้องฐานทรัพยากรของตนเองในแต่ละด้าน เช่น ป่าไม้ ประมง น้ำ ทรัพยากรชายฝั่ง ทรัพยากรชีวภาพ เป็นต้น โดยการเรียกร้องสิทธิในรูปแบบต่างๆ จึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยใช้ฐานคิดเชิงนิเวศการเมืองในการทำความเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างของการจัดการทรัพยากร และการต่อสู้ทางชนชั้นต่อปัญหาดังกล่าว

ขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนจึงได้อาศัยแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่เป็นหลักสากล ซึ่งอิงกับหลักสิทธิส่วนปัจเจกมาปรับสร้างใหม่เป็นสิทธิชุมชนและเชื่อมโยงแง่มุมสิทธิทางการเมืองเข้ากับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน

มิติการต่อสู้ดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในกรอบวัฒนธรรมการเมือง (แบบแผนความคิดและวิถีปฏิบัติด้านอำนาจในสังคมการเมือง) ของแต่ละท้องถิ่น ประเทศ ภูมิภาคเท่านั้น แต่เชื่อมโยงกับการเมืองของวัฒนธรรมด้วย (การใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับคุณค่า ความหมายทางวัฒนธรรมในการต่อสู้ทางการเมือง) ขณะที่ฝ่ายรัฐและทุนอ้างความทันสมัย ความเป็นวิทยาศาสตร์ ความเป็นสากลมากดทับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ขบวนการสิทธิชุมชนได้ใช้แง่มุมนิเวศวัฒนธรรมทั้งในเรื่องระบบคุณค่า ความเชื่อ วิถีการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่สัมพันธ์กับนิเวศในแต่ละแห่งมาเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเพื่อต่อสู้ทางนโยบาย และเสริมสร้างพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรการผลิตตามวิถีวัฒนธรรมให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

เริ่มจากการผลิตแนวคิดเรื่องฐานทรัพยากรมาแทนที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบแยกส่วน ซึ่งสอดคล้องกับระบบนิเวศที่มีความเชื่อมโยงกัน และเพื่อเป็นการเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนให้มีความเป็นองค์รวมมากยิ่งขึ้น

ในแง่มุด้านสิทธิ มีการยกระดับมากขึ้น สิทธิดังกล่าวไม่ได้มีความหมายแค่การยืนยันความเป็นเจ้าของ หรือการใช้ และการจัดการเท่านั้น แต่ได้พัฒนาไปถึงขั้นความสามารถหรือศักยภาพที่จะจัดการฐานทรัพยากรให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ในแง่การพัฒนาชุมชน สิทธิชุมชนเป็นการสร้างกฎเกณฑ์ แผนปฏิบัติและดำเนินการให้เกิดประโยชน์สุขและความเป็นธรรมร่วมกันของชุมชน ในแง่นโยบายสิทธิชุมชนกลายเป็นหลักการที่ชุมชนใช้ต่อรองกับรัฐและสังคมเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางนโยบาย การบริหารจัดการทรัพยากร และในแง่สังคม สิทธิชุมชนคือตัวตนทางสังคมที่ก้าวข้ามพ้นความเป็นปัจเจก และมีพลังในการสร้างการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

ผลที่เกิดจากการมีสิทธิที่มั่นคงไม่ได้ตกอยู่เพียงชุมชนผู้จัดการเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงไปถึงผลประโยชน์ร่วมของสังคม ซึ่งเท่ากับเป็นการผนวกว่า สิทธิชุมชนคือหลักประกันพื้นฐานของความมั่นคงในสังคม

ในแง่ความเป็นชุมชนที่เป็นเจ้าของสิทธิก็เช่นกัน แนวคิดสิทธิชุมชนได้ครอบคลุมตั้งแต่สิทธิปัจเจกในชุมชน นับความเป็นชุมชนก็มีหลายฐาน ทั้งฐานการปกครอง ฐานนิเวศ ฐานเศรษฐกิจ ฐานวัฒนธรรม ฐานของปัญหาาร่วมกัน ซึ่งไม่จำกัดเฉพาะภายในท้องถิ่นหรือภายในชาติเท่านั้น แต่ขยายไปได้ถึงระดับโลก

แนวคิดวัฒนธรรมอาหารและระบบการผลิต แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมอาหารในสังคมไทยเติบโตขึ้นมาจากฐานคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสนใจต่อมิติเชิงคุณค่า ความรู้และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่หลากหลาย ตลอดจนเชื่อมโยงวัฒนธรรมกับระบบนิเวศ

วัฒนธรรมอาหาร ปรากฏชัดว่า งานศึกษาในกระแสดังกล่าวให้ความใส่ใจต่อวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากร วัฒนธรรมการผลิต วัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในการจัดสรรแลกเปลี่ยนทรัพยากรและผลผลิต ตลอดจนสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่างๆ ที่ต่อยอดคุณค่าทางวัฒนธรรมการพึ่งตนเองของชุมชน เช่น การบริโภคอาหารพื้นบ้าน การทำไร่หมุนเวียน พิธีกรรมการผลิต เป็นต้น

ในบริบทของความไม่มั่นคงทางอาหารจากเกษตรแผนใหม่เชิงพาณิชย์ การรุกของสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม สิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต ข้อตกลงการค้าเสรี อันเป็นขบวนการของกลุ่มทุนโลกาภิวัตน์ด้านอาหาร ซึ่งถูกเรียกรวมๆ ว่า จักรวรรดินิยมทางอาหาร แง่มุมการนำเสนอวัฒนธรรมอาหารเพื่อการต่อสู้กับปัญหาเหล่านี้ออกมาในรูปของการทำให้ความมั่นคงทางอาหารเป็นวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ การปรับระบบการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม มีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเอง มีการบริโภคอาหารท้องถิ่น มีการแลกเปลี่ยนอาหารและทรัพยากรในชุมชน สร้างผู้นำทางภูมิปัญญาที่หลากหลาย และมีการศึกษารวบรวมความรู้ท้องถิ่นด้านอาหาร ตลอดจนนำเอาคุณค่า ความรู้ วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นเผยแพร่ในวงกว้าง และผลักดันให้มีนโยบายคุ้มครองวัฒนธรรมอาหาร เป็นต้น

แม้การมองวัฒนธรรมอาหารจากมิติวัฒนธรรมชุมชนอาจจะทำให้เห็นชัดถึงคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและผลกระทบในทางวัฒนธรรมจากทุนโลกาภิวัตน์ด้านอาหาร แต่สิ่งขาดหายไปจากมิตินี้ คือ การไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชุดคุณค่าทางวัฒนธรรมกับโครงสร้างและปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนที่หลากหลายและซับซ้อน ทำให้การตอบคำถามในเรื่องความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มชนต่างๆ ไม่ชัดเจน เพราะสิ่งเดียวที่วัฒนธรรมอาหารตามแนววัฒนธรรมชุมชนเสนอ คือ การมีวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจที่เกื้อกูลพึ่งตนเองเท่านั้น ดังนั้น จึงต้องอาศัยความรู้ทางมานุษยวิทยา มาช่วยเพิ่มเติมการอธิบายวัฒนธรรมอาหาร ผ่านงานศึกษาทางมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ของมนุษย์

การเก็บหาอาหารเป็นกิจกรรมที่สำคัญอันดับแรก และเป็นต้นกำเนิดวัฒนธรรมอาหาร ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นระบบเกษตรในรูปแบบต่างๆ ทั้งเกษตรพื้นบ้าน เกษตรกรรมเข้มข้นและการเลี้ยงสัตว์

สังคมเก็บของป่าล่าสัตว์ เป็นสังคมที่มีขนาดเล็กที่ปรับตัวเข้ากับสภาพธรรมชาติ แม้ในธรรมชาติที่แร้นแค้น ผู้คนอยู่เป็นกลุ่มกระจัดกระจาย ออกหาอาหาร ไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ไม่มีการผลิต ในทางสังคมไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น อาศัยเรื่องเพศเป็นเกณฑ์แบ่งงานกันทำ สังคมแบบนี้หากมองจากภายนอกจะขัดแย้งกับกรอบคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารและความยากจน เพราะดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่สมบูรณ์ เทคโนโลยีอยู่ในขั้นต่ำ ไม่มีการผลิตที่มีประสิทธิภาพ ไม่สามารถส่งสมมูลค่าส่วนเกินได้ แต่งานศึกษาทางมานุษยวิทยากลับพบว่า ด้วยวัฒนธรรมการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่ดี หลายสังคมสามารถทำมาหากินอย่างง่ายตายและเพียงพอต่อความต้องการ

ขณะที่สังคมกสิกรรมแบบไร่หมุนเวียน อันเป็นระบบการผลิตในพื้นที่สูงของชนพื้นเมืองทั่วโลก วิธีการผลิตดังกล่าวสัมพันธ์กับระบบนิเวศ อาจด้วยการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เกิดการเปลี่ยนจากเก็บหาของป่ามาทำเกษตรไร่หมุนเวียน ซึ่งสามารถควบคุมปริมาณอาหารที่มันคงและแน่นอน เกิดผลผลิตส่วนเกิน ในสังคมกลุ่มเครือญาติเป็นฐานการจัดตั้งองค์กรทางสังคม ซึ่งมีการแบ่งงานกันหลากหลาย

สำหรับสังคมกสิกรรมแบบเข้มข้น เช่น การทำนา ทำสวน ทำไร่ ความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยเทคโนโลยี แรงงานการผลิต และการบริหารองค์กรที่มีประสิทธิภาพ เช่น การควบคุมน้ำ การจัดการที่ดิน การจัดการแรงงาน เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่ม สามารถสะสมผลผลิตส่วนเกิน ในอีกด้านหนึ่งก็เกิดความแตกต่างในการถือครองที่ดินที่อาจกลายเป็นความแตกต่างทางชนชั้น

ส่วนสังคมเลี้ยงสัตว์ มักเป็นชุมชนเร่ร่อน ขนาดเล็ก กระจัดกระจาย เลี้ยงสัตว์และทำการค้ากับกลุ่มอื่น เกิดพ่อค้า ผู้เชี่ยวชาญ ช่างฝีมือ มีการสะสมทรัพย์สินและความแตกต่างทางเศรษฐกิจ

สาเหตุความหลากหลายของระบบการผลิตอาหารมาจากความแตกต่างทางด้านพัฒนาการทางเทคนิค การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไป และการเพิ่มขึ้นของประชากรก็เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากล่าสัตว์เก็บของป่ามาเป็นการทำกสิกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้วิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมทำให้มนุษย์ต้องทำงานหนักขึ้น และมีได้เป็นหลักประกันต่อความมั่นคงของชีวิตสูงไปกว่าการล่าสัตว์และเก็บหาของป่า ซึ่งเงื่อนไขด้านความสมบูรณ์ของนิเวศ เงื่อนไขทางการเมืองระหว่างรัฐกับกลุ่มชนต่างๆ และระยะความสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าไปกำกับหรือปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตซึ่งกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร เพราะหากสังคมเก็บของป่า หรือสังคมทำไร่หมุนเวียนอยู่ในนิเวศที่เสื่อมโทรม หรือถูกปิด

ล้ามนำให้เข้าถึงทรัพยากร พวกเขาจะอยู่ในภาวะไม่มั่นคงทางอาหารทันที และต้องถูกบังคับให้เปลี่ยนมาทำกิจกรรมเข้มข้น ซึ่งก็จะประสบภาวะไม่มั่นคงทางอาหารในอีกรูปแบบหนึ่ง

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากวัฒนธรรมอาหารจากมุมมองทางมานุษยวิทยา คือ ภาวะความมั่นคงทางอาหารในสังคมแต่ละแบบมีความหลากหลาย เราไม่สามารถใช้เกณฑ์มาตรฐานเดียวตัดสินได้ และผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารไม่ได้เกิดเฉพาะแค่ปัญหาความอดอยาก หิวโหยหรือความยากจนเท่านั้น แต่เชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่นๆ เช่น โครงสร้างสังคม การแบ่งงานกันทำ บทบาทหญิงชาย ระบบเครือญาติ ความแตกต่างทางชนชั้น ความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยี แบบแผนการใช้ทรัพยากร จำนวนประชากร เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นได้ทั้งสาเหตุและผลลัพธ์ของความมั่นคงหรือไม่มั่นคงทางอาหาร

นอกเหนือจากมานุษยวิทยาว่าด้วยการเข้าถึงและการผลิตอาหารแล้ว ในแง่มานุษยวิทยาว่าด้วยการบริโภคก็เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เพราะทรัพยากรอาหารไม่เพียงถูกบริโภคในฐานะที่เป็นอาหารและยาเท่านั้น แต่ยังเป็นคุณค่าด้านประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมและทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งปัจจุบันความหลากหลายของวัฒนธรรม การบริโภคของท้องถิ่นได้เสื่อมสูญไปด้วยหลายสาเหตุ เช่น การสูญเสียฐานทรัพยากรอันเป็นวัตถุดิบในการผลิตอาหาร ระบบเศรษฐกิจการตลาดได้กดดันให้ชุมชนปลูกพืชพาณิชย์สมัยใหม่แทนพืชพื้นบ้าน วัฒนธรรมมวลชนที่มากับสื่อมวลชนได้ทำให้ท้องถิ่นคุ้นเคยกับอาหารสมัยใหม่และทำให้แปลกแยกกับอาหารพื้นบ้านของตนเองมากขึ้น

ในอีกด้านหนึ่ง การปรับตัวของอาหารพื้นบ้านในรูปแบบใหม่ ทั้งด้วยการหยิบยืมวัตถุดิบ ชื่อ วิธีการปรุงจากที่ต่างๆ มาปรับสร้างเป็นอาหารพื้นบ้านที่ต่างไปจากเดิม ในแง่นี้เส้นแบ่งระหว่างอาหารพื้นบ้านกับอาหารภายนอกเริ่มไม่ชัดเจน ต่างหยิบยืมซึ่งกันและกัน

ท่ามกลางการลดทอนความหลากหลายทางอาหารรูปแบบเดิมและสร้างเสริมความหลากหลายทางอาหารรูปแบบใหม่ ภาวะการณ์ในแต่ละแบบจะสร้างผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมอย่างไรนั้น สามารถนำเอาเงื่อนไขต่างๆ ของความรู้ทางมานุษยวิทยาและทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมาพิจารณา คือ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคกระทบอย่างไรต่อคุณค่าความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคม และสิทธิในการกำกับการผลิต การบริโภค และเศรษฐกิจในชุมชนและสังคม อำนาจการต่อรองทางการเมืองและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่และจะนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางอาหารอย่างไร

จากข้อมูลที่ปรากฏโดยทั่วไปพบว่า โลกาภิวัตน์วัฒนธรรมอาหารด้านการบริโภคทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจของกลุ่มทุนโลกาภิวัตน์ต่อโครงสร้างการจัดการทรัพยากรการผลิตและการบริโภคของชุมชนและสังคม ชุมชนและสังคมตกอยู่ในลักษณะความสัมพันธ์พึ่งพาแบบถูกขูดรีดมากยิ่งขึ้น อาหารโลกาภิวัตน์ที่แปลงร่างเป็นท้องถิ่นเป็นเพียงสัญลักษณ์อำนาจทางวัฒนธรรมที่หยิบมาใช้ลบเลือนโครงสร้างความเป็นธรรมดังกล่าว ในทิศทางตรงข้ามการเคลื่อนไหวให้อาหารพื้นบ้าน

กลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์ที่แพร่หลายในหลายประเทศก็ไม่ได้มีความชัดเจนว่าจะนำไปสู่การสร้างสิทธิและความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่นแต่อย่างใด เพราะโครงสร้างการผลิตและการจัดสรรอาหารถูกควบคุมโดยกลุ่มทุนชาติและทุนข้ามชาติ

แนวคิดฐานทรัพยากรอาหาร (food resources base) เป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นใหม่จากการร้อยเรียงแนวคิดต่างๆ ที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านเกษตรกรรมยั่งยืนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใช้มาก่อนหน้านี้ โดยมีรากของแนวคิดที่ประกอบสร้างจากแนวคิดฐานทรัพยากร ซึ่งเติบโตมาจากแนวคิดสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดความมั่นคงทางอาหารและอธิปไตยทางอาหาร มีเป้าหมายเพื่อเปิดภูมิทัศน์ทางสังคมและการเมือง เพื่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์อำนาจด้านเกษตรกรรมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับโลก โดยมีเกษตรกรรายย่อยและชุมชนเป็นฐานหลัก

คำว่า ฐานทรัพยากรอาหาร หมายถึง ฐานทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรชีวภาพ เพื่อการผลิตอาหาร ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง

ในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ นโยบายเกษตรกรรมของประเทศมุ่งสู่การพัฒนาเชิงอุตสาหกรรมและพาณิชย์ภายใต้ระบบการค้าเสรีของโลก ซึ่งถูกควบคุมกำกับโดยบริษัทข้ามชาติทั้งในด้านเทคโนโลยี กลไกตลาด การกำหนดชนิดพืชที่ปลูก การกำหนดความต้องการบริโภคของตลาด หรือสร้างให้ประชาชนมีวัฒนธรรมการบริโภคเชิงเดี่ยวที่ขึ้นต่อประเภทผลผลิตการเกษตรไม่ใช่ออย่างของกลุ่มทุนผูกขาด

ผลจากทิศทางนโยบายดังกล่าวได้นำมาสู่การสร้างระบบผูกขาดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตอาหาร เช่น นโยบายเปิดกว้างให้กลุ่มทุนสามารถครอบครองทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเสรี ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกที่ขยายไปสู่ทรัพยากรทุกประเภทเพื่อการผูกขาดทรัพยากรของกลุ่มทุน จึงเห็นได้ว่าไม่เพียงระบบเกษตรกรรม แม้แต่ทรัพยากรที่เป็นฐานชีวิตของประชาชนก็ถูกผูกขาดเพื่อความมั่งคั่งของทุนภายใต้ระบบการค้าเสรี

ด้วยเหตุนี้ คำว่าฐานทรัพยากรอาหารที่ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนและทรัพยากรธรรมชาติใช้ จึงมีนัยของการต่อสู้เพื่อปกป้องทั้งตัวฐานทรัพยากร ระบบการผลิต และวัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนท้องถิ่นและคนในสังคมให้มีความมั่นคง ยั่งยืน ปลอดภัยจากการคุกคามของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติ และมุ่งหวังให้เกษตรกร ชุมชนท้องถิ่นและผู้คนในสังคมทั้งที่อยู่ในสังคมไทยและที่อื่นมุ่งสร้างฐานทรัพยากรอาหารของตนเองขึ้นมา ในแง่นี้ ความมั่นคงของฐานทรัพยากรอาหารจะเกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างสรรค์ของเกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น และความร่วมมือของภาคประชาสังคม หาใช่โดยการชี้นำของรัฐหรือการกำกับของกลุ่มทุน และเป็นความเคลื่อนไหวที่ก้าวข้ามพรมแดนของความเป็นชนชั้น ความเป็นชาติ เป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์จากเบื้องล่าง เพื่อ

นำไปสู่การสร้างระบบการเกษตรและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนและเป็นธรรมทั้งในระดับโลก ระดับรัฐ และท้องถิ่น

ในมิติเชิงสังคมและวัฒนธรรม ฐานทรัพยากรอาหารถูกสร้างขึ้นในบริบทความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ชุมชนในถิ่นต่างๆ ผลิตอาหารขึ้นด้วยความรู้สึกที่ลึกซึ้ง ทั้งความรู้ต่อระบบนิเวศ ฤดูกาล สภาพภูมิศาสตร์ ความรู้ในการคัดสรรและปรับปรุงพันธุ์ ความรู้ในระบบการผลิต ความรู้ในการสร้างสรรค์อาหารที่หลากหลาย ความรู้ในด้านโภชนาการ ความรู้แพทย์พื้นบ้าน เป็นต้น ความรู้ของชุมชนมิใช่แค่เทคนิคการจัดการ แต่ยังสะท้อนกับโลกทัศน์ โลกชีวิตของชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ดังนั้น ฐานทรัพยากรอาหาร จึงเป็นมโนทัศน์ที่มีมิติคุณค่าทางวัฒนธรรมที่กว้างขวางกว่าคำว่าอาหารหรือเกษตรกรรม ซึ่งถูกลดทอนเหลือเพียงตัวผลผลิตการเกษตรหรือตัวอาหาร ซึ่งสัมพันธ์แค่เรื่องการผลิต การบริโภค ในทางเศรษฐกิจและสาธารณสุขเท่านั้น นโยบายวัฒนธรรมของฐานทรัพยากรอาหาร จึงสร้างมิติคุณค่าของธรรมชาติและความเป็นมนุษย์ ซึ่งจะเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการต่อสู้กับทุนโลกาภิวัตน์

นโยบายวัฒนธรรมอีกประการหนึ่งคือ การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของระบบต่างๆ และผู้คนที่อยู่ในแต่ละระบบความสัมพันธ์ของระบบ ได้แก่ ระบบนิเวศ ฐานทรัพยากรในนิเวศ ระบบการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค ซึ่งในแต่ละระบบมีผู้คนที่เกี่ยวข้องอย่างหลากหลาย ตั้งแต่กลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนท้องถิ่น เกษตรกรรายย่อยที่อยู่ในฐานทรัพยากรต่างๆ เชื่อมต่อมาสู่แรงงาน ผู้บริโภคอาหารทั้งในชนบทและเมือง การเชื่อมโยงในทางสัญลักษณ์ดังกล่าวได้สร้างพื้นที่ทางสังคมที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือของผู้คนได้อย่างหลากหลาย ปัญหา ความต้องการและตัวตนของผู้คนจะได้ไม่ถูกแยกเป็นส่วนๆ ว่าเป็นเรื่องเกษตรกรรม เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ หรือเรื่องการบริโภค ซึ่งจะไปกำหนดให้นโยบายแต่ละด้านแยกส่วนกันออกไป แต่แนวคิดฐานทรัพยากรอาหารจะเป็นจุดประสานพลังทางสังคมต่างๆ เพื่อสร้างความมั่นคงและอธิปไตยของประชาชนในด้านทรัพยากรและอาหารร่วมกัน

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำ

ประเทศไทย, 2552)

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2533 หลังสิ้นสุดสงครามเย็นช่วงที่ความขัดแย้งและความตึงเครียดทางการเมืองลดลง คำว่า “ความมั่นคงของมนุษย์” เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะให้มีการปรับเปลี่ยนความสนใจจากเรื่องความมั่นคงแห่งรัฐไปสู่ความมั่นคงของปัจเจกบุคคลและเน้นจุดสนใจในการพัฒนาไปที่การบรรเทาความเสี่ยงและป้องกันภัยพิบัติต่างๆ โดยความมั่นคงของมนุษย์เป็นกรอบแนวทางเชิงบูรณาการ ผู้ที่มีความเสี่ยงจากสงครามย่อมต้องมีความเสี่ยงต่อความอดอยากด้วย การแพร่ระบาดของโรคย่อมไม่หยุดอยู่แค่แนวเขต

พรมแดน ประเด็นปัญหาด้านการพัฒนาส่วนใหญ่จะต้องได้รับการแก้ไขทั้งในระดับประเทศและระดับโลก

UNDP Human Development Report 1994 ได้เสนอคำนิยามที่เรียบง่ายไว้ว่า “ความมั่นคงของมนุษย์มี 2 มิติ มิติแรก คือ ความปลอดภัยจากภาวะคุกคามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนาน เช่น ความหิวโหย โรคภัยไข้เจ็บ และการกดขี่ปราบปราม มิติที่สอง คือ การได้รับการปกป้องคุ้มครองจากอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นที่บ้าน ในการทำงาน หรือในสังคม รายงานดังกล่าวยังได้เสนอขอบเขตเบื้องต้นขององค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์ว่าประกอบด้วย 1) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) ความมั่นคงทางอาหาร 3) ความมั่นคงทางสุขภาพ 4) ความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม 5) ความมั่นคงของปัจเจกบุคคล 6) ความมั่นคงของชุมชน 7) ความมั่นคงทางการเมือง

1.1.3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร

นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล (2552) กล่าวว่า ความมั่นคงทางอาหารเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน มีลักษณะเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายชนิดที่มีลักษณะแปรผันที่สำคัญตามลักษณะของภูมิภาค ประเทศและกลุ่มสังคม ได้แก่

1.1.3.1 สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง (socio-economic and political environment) ปัจจัยนี้ประกอบด้วย ปัจจัยระดับประเทศ คือ ประชากร การศึกษา เศรษฐกิจมหภาค นโยบายสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และภาคเกษตรกรรม และระดับท้องถิ่น ลักษณะครัวเรือน ระบบวิถีชีวิต สถาบันทางสังคม และทัศนคติทางวัฒนธรรม

1.1.3.2 องค์ประกอบของเศรษฐกิจทางอาหาร (performance of the food economy) ปัจจัยนี้ประกอบด้วยปัจจัยการมีอยู่ของอาหาร (แนวโน้มและระดับ) ซึ่งประกอบด้วย การผลิต การนำเข้าและการใช้ประโยชน์ ปัจจัยเสถียรภาพการจัดการและการเข้าถึง ซึ่งประกอบด้วย การผลิตอาหาร รายได้และสิทธิทางสังคม และปัจจัยการเข้าถึงอาหาร (แนวโน้มและระดับ) ประกอบด้วยกำลังซื้อ การบูรณาการทางตลาด และการเข้าถึงวัตถุดิบอาหาร

1.1.3.3 โภชนาการและการปฏิบัติดูแล (nutrition and practices)

ปัจจัยนี้ ประกอบด้วยปัจจัยการดูแลเด็ก การเลี้ยงดู ความรู้ด้านโภชนาการ การเตรียมอาหาร นิสัยการกินภายในครัวเรือน และการกระจายอาหาร

1.1.3.4 สุขภาพและสาธารณสุข (health and sanitation)

ประกอบด้วย ปัจจัยสุขภาพและสาธารณสุข การปฏิบัติตนด้านสุขภาพอนามัย คุณภาพน้ำ สาธารณสุข และคุณภาพและความปลอดภัยของชีวิต การศึกษา (Education) สวัสดิการสังคม (Social Welfare) เศรษฐกิจ (Economics) งานสาธารณะ (Public Works) และสิ่งแวดล้อม (Environment) สำหรับในระดับประเทศนั้นหมายรวมถึงกระทรวง ทบวง กรมที่จำต้องร่วมมือด้วย

การใช้ทักษะและความพยายามเพื่อเตรียมรูปแบบและการดำเนินการริเริ่มบูรณาการร่วมกันของทุกภาคส่วนต่างๆ ดังกล่าว โดยมีทั้งปฏิสัมพันธ์และร่วมมือกันในระดับนโยบายชาติและในระดับนานาชาติจะต้องมีกลุ่มองค์กรชำนาญพิเศษและองค์กรพัฒนามาทำงานร่วมกันในฐานะเป็นหุ้นส่วนร่วมกันในความพยายามทั่วไป

1.2 ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.2.1 นิยามและความหมายของความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สุภา ไยเมือง (2555) ได้สรุปนิยามความหมายของ **ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน**ว่า หมายถึง การมีอาหารกินอย่างเพียงพอตลอดปี โดยให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิในการเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารของชุมชน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน อาหารที่บริโภคต้องปลอดภัย มีโภชนาการ มีตลาดที่เป็นธรรม มีรายได้ที่เพียงพอ มั่นคง และมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแล รวมถึงการสร้างความเป็นธรรมและยั่งยืนในระบบอาหาร ทั้งนี้ นิยามความมั่นคงทางอาหารครอบคลุมถึงน้ำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนด้วย

1.2.2 พัฒนาการของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีการพัฒนาควบคู่มากับการพัฒนาแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารในมิติอื่นๆ โดยเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นและมีการปฏิบัติอย่างกว้างขวางในสหรัฐอเมริกาและแคนาดา ความมั่นคงทางอาหารในชุมชน มีกรอบแนวคิดหลักที่เชื่อว่าความมั่นคงทางอาหารของปัจเจกบุคคลและครัวเรือนมีส่วนสัมพันธ์กับชุมชน ซึ่งมีบริบทที่แวดล้อมทั้งทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและสังคม ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมิได้เน้นเฉพาะระบบอาหารที่ยั่งยืนเท่านั้น แต่ได้ขยายแนวคิดไปที่ความเป็นธรรมทางสังคม (food Justice) การพึ่งตนเองด้านอาหาร (self reliance) การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน (community economic development) และรวมไปถึงการสร้างองค์กรของชุมชนและความร่วมมือระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในระบบอาหารท้องถิ่นและภูมิภาค โดยเห็นว่า ชุมชนมีศักยภาพในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ทั้งในการพึ่งพาตนเองและการจัดการด้านอาหาร ซึ่งจะส่งผลให้สามารถแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารซึ่งมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่หลากหลาย ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงมีมิติของท้องถิ่น (ระบบอาหารท้องถิ่น) ความยั่งยืน (ระบบการผลิตและการบริโภค) ความเป็นธรรมในระบบอาหาร ทั้งด้านรายได้ ค่าแรง เป็นต้น และความเป็นประชาธิปไตยในการมีสิทธิ์มีเสียงที่จะกำหนดนโยบายและการปฏิบัติรวมทั้งการติดตามควบคุมดูแลในระบบอาหาร (สุภา ไยเมือง, 2555)

1.2.3 **ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในบริบทสังคมไทย** (สุภา ไยเมือง, 2555; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ ใน ศจินทร์ ประชาสันต์, 2552; ศจินทร์ ประชาสันต์, 2552)

การวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารในสังคมไทย โดยส่วนใหญ่มักวิเคราะห์ในระดับประเทศ โดยใช้กรอบตัวชี้วัดในระดับภาพรวม ในขณะที่การมองปัญหาความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนถูกละเลย ทำให้การแก้ไขปัญหาและการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับนโยบายยังเน้นที่การเพิ่มผลผลิตเป็นหลัก ส่งผลให้มิติการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในด้านความมั่นคงทางอาหารยังขาดความชัดเจน ในขณะที่มิติความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของชุมชนในชนบทและเมือง รวมถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจและระบบการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งเกี่ยวโยงทั้งพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคอันมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคมไทย ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงมีบทบาทอย่างสำคัญทั้งในฐานะเป็นแหล่งของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีความสำคัญทั้งทางนิเวศวิทยาและฐานทรัพยากรสำหรับการผลิตอาหาร และเป็นทั้งหน่วยการผลิตในชุมชนชนบท หรือเกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นผู้ผลิตอาหารของสังคม มุมมองด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในมิติต่างๆ อาจมีความแตกต่างหรือเหมือนกันกับมุมมองความมั่นคงทางอาหารในระดับประเทศ ดังนั้น การมีตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยจึงมีความสำคัญ และจะเป็นเครื่องมือนำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนและในระดับนโยบายต่อไป

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ร่วมกับโครงการขับเคลื่อนประเด็นเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพ ตามมติสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2551 สู่การปฏิบัติ (พ.ศ. 2552-2553) โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) ได้ศึกษาและพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วน ดังนี้ (สุภา ไยเมือง, 2555)

1) การพึ่งตนเองด้านอาหาร หมายถึง กระบวนการในการเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ มีความเป็นอิสระในกระบวนการผลิตอาหารตามความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและในชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างอาหารให้เพียงพอกับความต้องการ ทั้งยังมีความปลอดภัย มีอาหารที่หลากหลายชนิดทำให้มีคุณค่าในทางโภชนาการและทำให้เกิดความมั่นคง เนื่องจากสามารถวางแผนการผลิตอาหารที่สืบเนื่องหรือสามารถเข้าถึงอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชน

ทั้งนี้แหล่งที่มาของอาหารในชุมชนในปัจจุบันมาจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

(1) ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งมีระบบนิเวศที่แตกต่างกันและมีอาหารที่แตกต่างกัน ฐานทรัพยากรอาหารของชุมชนมีตั้งแต่อาหารจากป่า ซึ่งให้อาหารประเภทผักต่างๆ ทั้งผักพื้นบ้าน และสมุนไพร เห็ด เนื้อสัตว์บางประเภท จากแหล่งน้ำต่างๆ เช่น กุ้ง ปลา ปู ฯลฯ รวมทั้งจากที่ไร่ ที่นา ซึ่งมีผักธรรมชาติเกิดขึ้นและสามารถหามากินได้ รวมทั้งหอย ปู ปลาจากนาที่มี

น้ำซัง แผลงต่างๆ ในบางชุมชน ผลผลิตจากป่ามีมากพอที่จะใช้ทั้งบริโภคและเป็นรายได้ให้กับครัวเรือนในชุมชน

(2) ฐานการผลิตของครัวเรือน ซึ่งถือเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ โดยเฉพาะในชุมชนที่มีการผลิตข้าว ปลูกผัก ผลไม้ และการเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภค และฐานการผลิตก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญของชุมชนสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนในด้านอื่นๆ อีกด้วย

(3) ฐานทางวัฒนธรรมที่มีการช่วยเหลือแบ่งปันกันของชุมชนในยามขาดแคลนอาหาร การแบ่งปันอาหารในเครือญาติ หรือการยืมเงินเพื่อซื้ออาหาร รวมทั้งบุญประเพณีของชุมชนที่มีการบริจาคข้าวเข้าวัด หรือการเลี้ยงอาหารในชุมชน โดยแต่ละครัวเรือนทำอาหารไปทำบุญที่วัด ฯลฯ ในบางชุมชนมีวัฒนธรรมการทำบุญหลังเก็บเกี่ยว และบริจาคข้าว นำมาขายในราคาถูกให้กับคนในชุมชน รวมทั้งกลายเป็นกองทุนข้าวหรือธนาคารข้าวในชุมชน

(4) ฐานการค้าหรือการซื้อทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เป็นแหล่งอาหารสำคัญที่มีบทบาทเพิ่มมากขึ้น เมื่อสังคมในชนบทเปลี่ยนแปลง การซื้ออาหารมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการซื้ออาหารมากกว่าการบริโภคอาหารที่มาจากภายในท้องถิ่น ทำให้ระดับการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ลดลง

2) สิทธิการเข้าถึงระบบอาหาร เนื่องจากสังคมของชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก ในปัจจุบันการผลิตในชุมชนเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้สำหรับค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพ อาหารกลายเป็นการค้ามากขึ้น ระบบห่วงโซ่อาหาร นับตั้งแต่การผลิต การแปรรูป การบรรจุภัณฑ์ การจัดจำหน่ายเพื่อให้ถึงมือผู้บริโภคเป็นระบบที่มีความซับซ้อนมากขึ้นกว่าในอดีต สิทธิในระบบอาหารจึงมีความสำคัญมากขึ้น อันประกอบด้วย

(1) สิทธิในฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชน มีฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน รวมทั้งชาวประมง พื้นที่ป่า แหล่งน้ำ ที่ไร่ นา สวน พื้นที่ในทะเล ชายฝั่งทะเล และพื้นที่สาธารณะของชุมชน ล้วนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ในระบบนิเวศต่างๆ ทำให้ผลผลิตอาหารมีความหลากหลาย ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งเป็นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน ครัวเรือนและชุมชนจึงให้ความสำคัญกับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร รวมทั้งกิจกรรมในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรในชุมชนของตนเอง

(2) สิทธิในฐานทรัพยากรการผลิต การผลิตทางการเกษตรของครัวเรือนและชุมชนในชนบท เป็นฐานการสร้างอาหารสำหรับครัวเรือนและชุมชน รวมทั้งสังคมโดยรวม การทำการผลิตจึงมีนัยยะทั้งการผลิตเพื่อการบริโภคและเป็นเศรษฐกิจของครัวเรือนหรือรายได้ให้กับครัวเรือนเกษตรกร การผลิตทางการเกษตรต้องอาศัยฐานทรัพยากรพันธุกรรม ทั้งพันธุกรรมข้าว ผัก ผลไม้

ฯลฯ ปัจจัยที่ดินและปัจจัยการผลิตที่สำคัญของการทำการเกษตร ได้แก่ แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นา

(3) มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบการค้าอาหาร ครั้วเรือนและชุมชนในชนบทปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก บางชุมชนกลายเป็นชุมชนกึ่งเมือง แม้จะมีฐานด้านการเกษตรและมีฐานทรัพยากรธรรมชาติสำหรับการหาอาหาร แต่วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีหลากหลายลักษณะ ครั้วเรือนในชุมชนมีทั้งที่เป็นเกษตรกรรม เป็นกึ่งเกษตรกรรม รับจ้าง หรือเป็นแรงงานรับจ้าง ความมั่นคงทางอาหารจึงมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับมิติทางเศรษฐกิจของครั้วเรือนและชุมชน การมีรายได้เพื่อซื้ออาหารกลายเป็นความจำเป็นพื้นฐาน การเข้าถึงอาหารของครั้วเรือนและชุมชนจึงต้องพึ่งพิงระบบตลาดทั้งในและนอกชุมชนเป็นหลัก ตลาดเข้ามามีบทบาทอย่างสูงในวิถีชีวิตของชุมชนควบคู่กับการขยายตัวทางการค้าและห้างค้าปลีกขนาดใหญ่หรือร้านสะดวกซื้อต่างๆ การซื้ออาหารเพื่อบริโภคมีสูงขึ้น ในขณะที่บางครั้วเรือนอาศัยอาหารจากนา สวนหลังบ้าน และแหล่งน้ำในชุมชนมาช่วยลดค่าใช้จ่ายของครั้วเรือน ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารจึงต้องคำนึงถึงการมีรายได้จากระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่เพียงพอ การแก้ปัญหาเรื่องหนี้สิน และสร้างหลักประกันในที่ดินทำกิน

(4) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ได้แก่ อาหารที่มีความปลอดภัยและมีคุณค่าทางโภชนาการ ทั้งนี้เนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมในชนบททั้งกระบวนการผลิตที่ใช้สารเคมีทางการเกษตรหรือในกระบวนการแปรรูป และจัดจำหน่ายอาหาร รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบริโภคเป็นการบริโภคอาหารที่ไม่ได้มาจากการผลิตภายในชุมชน

(5) สิทธิทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ความมั่นคงทางอาหารมีความเกี่ยวข้องกับมิติทางวัฒนธรรมของชุมชน แม้ว่าชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปมาก แต่พบว่าชุมชนยังมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอาหาร ทั้งการหาอาหาร การผลิต การแบ่งปันข้าวและอาหาร รวมทั้งการประกอบอาหาร ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหลายแห่งยังมีลักษณะความเป็นเครือญาติสูง วัฒนธรรมของชุมชนเอื้ออำนวยต่อความมั่นคงทางอาหารของครั้วเรือน วัฒนธรรมอาหารและการช่วยเหลือแบ่งปันทำให้ชุมชนพึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติและพึ่งพิงกันทางสังคม

คำสอนของศาสนาในทุกศาสนาที่ให้มีการช่วยเหลือแบ่งปันยังมีบทบาทในการกระจายอาหารไปสู่คนในชุมชน โดยเฉพาะกับคนยากจน วัฒนธรรมของชุมชนยังมีบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าว ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน แบ่งปันกัน รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อในเรื่องทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนที่ทำให้เกิดการร่วมกันรักษา ดูแลและใช้ประโยชน์ รวมทั้งวัฒนธรรมการผลิตที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตแบบพึ่งตนเอง และสร้างระบบสำรองข้าวโดยธรรมชาติให้กับครั้วเรือนและชุมชน รวมทั้งการพึ่งพาแรงงานกัน ซึ่งแม้ว่าในปัจจุบันจะลดน้อยลง แต่ก็พบว่าในหลายชุมชนได้ปรับประยุกต์ระบบการลงแขกให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจครั้วเรือน รวมทั้งการพัฒนาของชุมชนในปัจจุบัน

ที่มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหาร ด้านเศรษฐกิจ ก็เป็นความพยายามแก้ไขปัญหาของชุมชนผ่านวัฒนธรรมการช่วยเหลือกันของชุมชน

3) ศักยภาพชุมชนในการแก้ไขปัญหาภาวะความไม่มั่นคงทางอาหาร เป็นการสร้างระบบสวัสดิการของชุมชนหรือระบบโครงข่ายทางสังคม (Safety Net) ในด้านอาหาร นอกจากนี้ยังรวมถึงการรวมกลุ่มในหลายกิจกรรม ทั้งเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรทางทะเล และชายฝั่ง การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์และเกษตรยั่งยืน หรือการอนุรักษ์คัดเลือกและพัฒนาพันธุ์กรรมพื้นบ้าน โดยการวางแผนร่วมกันของกลุ่มและชุมชน การปฏิบัติการร่วมกัน ศักยภาพของกลุ่มเหล่านี้มีส่วนช่วยให้ฐานทรัพยากรอาหารและฐานการผลิตมีความอุดมสมบูรณ์และมีความปลอดภัยด้านอาหาร รวมทั้งเป็นการฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน เพื่อให้ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนมีเสถียรภาพและความยั่งยืน

4) ความเสี่ยงและความเปราะบาง ในภาวะปกติ ครัวเรือนในชุมชนชนบทสามารถผลิตอาหารได้อย่างต่อเนื่อง ยกเว้นมีปัจจัยทางกายภาพหรือปัจจัยทางสังคม ทั้งที่เกิดจากธรรมชาติและเกิดจากโครงสร้างทางสังคมหรือนโยบายที่ส่งผลกระทบต่ออาหารหรือผลิตอาหาร รวมทั้งการกระจายอาหารในสังคม และทำให้เกิดวิกฤตด้านอาหาร กลายเป็นความเสี่ยงหรือความเปราะบางของครัวเรือนและชุมชน

ความเสี่ยง หมายถึง ความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งทางกายภาพและสังคม กล่าวคือ ความเสียหายในด้านทรัพย์สิน การดำรงชีวิต อาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ของชุมชน โดยอาจมีสาเหตุจากทั้งปัจจัยทางธรรมชาติ ทางเศรษฐกิจ และสังคม

ความเปราะบาง หมายถึง ระดับความสามารถหรือศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในการรับมือกับปัญหาและสถานการณ์ความเสี่ยงที่เกิดขึ้น ความเปราะบางอาจทำให้โอกาสในการได้รับความเสียหายเพิ่มมากขึ้น

ทั้งนี้ รายละเอียดขององค์ประกอบตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน มีดังนี้

ตารางที่ 1 องค์ประกอบตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
1. การพึ่งตนเองด้านอาหาร	
1.1 การมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปีและการมีน้ำดื่มเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี	1) ปริมาณอาหารที่ครัวเรือนและชุมชนบริโภคต้องเพียงพอกับความต้องการอาหารของครัวเรือนและชุมชนตลอดทั้งปี ทั้งนี้รวมถึงการมีน้ำดื่มบริโภคเพียงพอ 2) มีความหลากหลายของชนิดอาหารที่บริโภคในแต่ละมื้อ
1.2 สัดส่วนที่มาของอาหารที่บริโภค	1) สัดส่วนการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนและชุมชน 2) สัดส่วนอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น 3) สัดส่วนอาหารที่มาจาก การแลกเปลี่ยนแบ่งปันในชุมชน 4) สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน
2. ตัวชี้วัดสิทธิในฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่งและทะเล	
2.1 ขนาดพื้นที่	1) มีป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ชายฝั่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน
2.2 ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ	1) ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารธรรมชาติในป่า แหล่งน้ำ ไร่ นา สวน มีความหลากหลายของพืชและสัตว์ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาลของครัวเรือนและชุมชน 2) ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารในทะเล ชายฝั่ง ทั้งเชิงปริมาณและความหลากหลาย จากป่าชายเลน คลอง ป่าบกและแนวหญ้าทะเล ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชนประมงพื้นบ้าน
2.3 สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ	1) สิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์ จัดการป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะของชุมชน รวมทั้งชายฝั่งและ

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
	<p>ทะเล</p> <p>2) มีกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ มีคณะกรรมการ มีกิจกรรมของชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง และทะเล</p>
2.4 องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการเก็บหาจากธรรมชาติ	<p>1) มีความเชื่อ ความรู้ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่า แหล่งน้ำ และทะเล</p> <p>2) มีวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น ที่ใช้ประโยชน์จากวัตถุดิบในการปรุงอาหารและการแปรรูปผลผลิตจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่งและทะเล</p> <p>3) มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการบริโภคอาหารที่ใช้วัตถุดิบในการประกอบอาหารจากฐานทรัพยากรอาหาร ให้กับเยาวชนในชุมชน</p>
3. สิทธิในฐานทรัพยากรการผลิต	
3.1 ฐานทรัพยากรพันธุกรรม	การมีพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ของตนเองในครัวเรือนและชุมชน
3.2 ป่าจันทิณ	มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอสำหรับการผลิต
3.3 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นา
4. ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร	
4.1 การกระจายผลผลิตจากไร่นาของครัวเรือนและชุมชน หรือวัดจากรายจ่ายค่าอาหาร	สัดส่วนการกระจายผลผลิตในไร่นา และสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน
4.2 รายได้ของครัวเรือน	<p>1) ความสมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือน รายได้รายจ่าย หนี้สินและการออม</p> <p>2) แหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีรายได้หลัก รายได้เสริม</p>

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
	3) มีนโยบายสร้างหลักประกันในการดำรงชีพของครัวเรือน ผ่านมาตรการต่างๆ ของรัฐ
4.3 การเข้าถึงอาหารในระบบตลาด	1) การมีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย 2) มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค 3) มีระบบตลาดของชุมชนที่ครัวเรือนและชุมชนสามารถกำหนดมาตรฐานเองได้
5. การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ	
5.1 ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ	1) กระบวนการผลิตต้องเป็นกระบวนการที่ไม่ใช้สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูปและบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย 2) พิจารณาจากการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหารและกระบวนการผลิต เพื่อประกอบการตัดสินใจในการเลือกซื้อ 3) ด้านสุขภาพ พิจารณาจากโรคที่คนในครัวเรือนและชุมชนเป็นที่เกี่ยวข้องกับอาหาร 4) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค
6. มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา	1) ยังมีระบบความเชื่อ ทศนคติของครัวเรือนและชุมชนที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร 2) มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนในระบบนิเวศที่แตกต่าง 3) มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่างๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงิน การจัดสวัสดิการต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น 4) วัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
7. ความเสี่ยง ความเปราะบาง และ ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน	1) ภัยพิบัติจากธรรมชาติ และสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนแปลง ความเสี่ยงที่เกิดจากฝนแล้ง น้ำท่วม ดินถล่มที่มีผลกระทบต่อพืชผลทางการเกษตรและการทำประมง 2) ความเสี่ยงจากการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลง 3) ปัจจัยจากภาวะสงครามและความอดอยาก
8. ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน	1) ความสามารถของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหา 2) การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.1 นิยามของการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ (2548) กล่าวว่า การสร้างความมั่นคงทางอาหารเป็นการบูรณาการเพื่อให้เกิดดุลยภาพที่ให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์และความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม

(แผนงานฐานทรัพยากรอาหาร (2550-2553) แผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการพัฒนาต้นแบบระดับชุมชนและการขับเคลื่อนนโยบายระดับชาติ (2553 - 2556), ม.ป.ป.) กล่าวว่า การสร้างความมั่นคงและยั่งยืนทางอาหารต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาสุขภาพทางร่างกาย จิตใจ และปัญญาของมนุษย์ สร้างความเป็นธรรมทางสังคม และเป็นมิตรต่อธรรมชาติ การสร้างชุมชนและสังคมใหม่ต้องไปให้พ้นจากระบบเกษตรกรรมแบบเคมีและเทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมภายใต้การครอบงำของบริษัท สร้างระบบการตลาดที่เป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ส่งเสริมวัฒนธรรมการบริโภคในทิศทางที่ไม่ล้างผลาญธรรมชาติ ไม่ทำร้ายตนเองและผู้อื่น

2.2 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารระดับโลก

จากความกังวลและตระหนักถึงความอดอยากในช่วงที่ประเทศอาณานิคมต่างๆ กำลังฟื้นฟู หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้เกิดนวัตกรรมทางด้านปฐวิดิเขียวขึ้น ซึ่งได้แก้ปัญหาด้านอาหารในระดับหนึ่ง แต่ก่อให้เกิดผลกระทบมากมายทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม ระบบคิด และการศึกษา การนำแนวคิดเชิงระบบมาใช้ในเวลาต่อมา เช่น งานวิจัยระบบพืชและแนวทางระบบฟาร์ม ทำให้มิติการพัฒนาเกษตรมีความสมดุลมากขึ้น

การประชุม Earth Summit ที่ประเทศบราซิล ในปี พ.ศ. 2535 เป็นการประชุมครั้งแรกในระดับนานาชาติที่พูดถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยความมั่นคงทางอาหารได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ

Agenda 21 แต่ในขณะนั้นยังไม่ได้มีการขยายผลเนื่องจากมีหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน หลังจากนั้นอีก 5 ปี ในปี พ.ศ. 2539 (1996) ได้มีการประชุมสุดยอดอาหารโลก (World Food Summit) โดย FAO ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ในการประชุมได้มีการถกเถียงกันของ 2 แนวคิด ระหว่างความมั่นคงทางอาหารที่ผลักดันโดยบริษัทข้ามชาติ และความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรรายย่อยและผู้ที่ยด้อยโอกาส มีการให้ความสำคัญกับชุมชนชายขอบ หรือกลุ่ม “The excluded” หมายถึง กลุ่มที่ถูกกีดกันหรือกลุ่มที่ถูกกลืนหายไปจากการพัฒนา

ในปัจจุบันความมั่นคงทางอาหารได้บรรจุอยู่ในงานวิจัยของสถาบันวิจัยนานาชาติทั้ง 16 แห่ง โดยเฉพาะสถาบันวิจัยนโยบายอาหาร หรือ IFPRI (International Food Policy Research Institute) ได้จัดประชุม Sustainable Food Security for All by 2020 ที่กรุงบอนไนในปี พ.ศ. 2544 ห้าปีให้หลังจากการประชุม Food Summit เกิดขึ้นเนื่องจากไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ภายหลังจากการประชุมที่กรุงโรม สาระในการประชุมมองไปถึงปี พ.ศ. 2563 ที่คาดว่าทุกวันจะมีเด็กตายเพราะขาดแคลนอาหารประมาณ 7 - 8 หมื่นคน โดยมุ่งประเด็นไปที่ประเทศอัฟริกาซึ่งมีภัยจากสงครามและประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียง การประชุมครั้งนี้เป็นการหลอมรวมและมองความมั่นคงทางอาหารจากหลายองค์กรด้วยกัน ทั้งองค์กรที่ถูกดำเนินคดีตลอดเวลาโดยนักวิชาการที่ต่อสู้เพื่อเกษตรกรหรือชาวบ้าน เช่น World Bank ภาควิชาเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย (พฤษฯ ยิบมันตะสิริ, 2548)

2.3 ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของไทย

สังคมไทยในอดีตก่อนยุคพัฒนาเป็นสังคมที่มีฐานทรัพยากรและอาหารอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากอยู่ในภูมินิเวศเขตร้อนชื้น และมีชุมชนที่มีวัฒนธรรมด้านอาหารที่หลากหลาย แม้จะมีบางช่วงที่ชาวบ้านประสบภัยธรรมชาติจนเกิดภาวะอดอยากในบางพื้นที่แต่ก็เป็นสภาวะชั่วคราว ด้วยเหตุนี้สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่ไม่ค่อยมีความรู้สึกกลัวต่อการขาดแคลนอาหาร ด้วยคำว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ซึ่งสะท้อนถึงความสมบูรณ์มั่งคั่งทางอาหาร และใช้ความสมบรูณ์ดังกล่าวในการสร้างความเจริญเติบโตของประเทศชาติ ทรัพยากรธรรมชาติสำหรับผลิตอาหารและตัวอาหารเอง จึงเป็นทั้งความอยู่รอด ความมั่นคง ความมั่งคั่ง และเกียรติภูมิศักดิ์ศรีของสังคมไทย

จนกระทั่งเข้าสู่ยุคของการพัฒนาที่เริ่มต้นพัฒนาการเกษตรอย่างจริงจัง โดยเริ่มใช้นโยบายปฏิวัติเขียวอย่างจริงจัง อันประกอบด้วย การส่งเสริมพืชพาณิชย์บางประเภท การใช้พันธุ์ปรับปรุงที่ให้ผลผลิตสูง การจัดระบบการผลิตเชิงเดี่ยว การใช้สารเคมีทางการเกษตร การจัดการแรงงานเพื่อเร่งสร้างผลผลิตทางการเกษตรเพื่อส่งออก แม้ผลผลิตการเกษตรจะขยายตัวหลายเท่า แต่ชาวนา ชาวไร่กลับประสบปัญหาความยากจน มีหนี้สิน ต้องขายที่ดิน และเปลี่ยนตัวเองเป็นแรงงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร และหลังไหลเข้าสู่เมืองมากขึ้น

ปัญหาที่สำคัญยิ่งไปกว่านโยบายเกษตรคือ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมโดยรวมที่มุ่งดูตกถิ่นทรัพยากรจากชนบทมาสร้างความมั่นคงให้กับเมืองและอุตสาหกรรม พร้อมกับกดให้ภาคชนบทอยู่ในภาวะตกต่ำและต้องพึ่งพาภาคเมืองตลอดเวลา

ในภาวะการณ์เช่นนี้ความอดอยาก ความรู้สึกกลัวหรือไม่มั่นคงต่อการมีอาหารเพื่อการยังชีพกลายเป็นปัญหาใหญ่ของชาวนา ชาวไร่ แต่ภาคเมืองกลับมีความมั่นคงและมั่งคั่งในเรื่องอาหาร

ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้กระทบต่อชีวิตคนชนบทเท่านั้น แต่ส่งผลต่อรากฐานของสังคมไทย ดังที่หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ผู้ถูกยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งการเกษตรไทย ได้แสดงความหวังใยว่า ทั่วๆ ที่รายได้ส่วนใหญ่ของประเทศมาจากการขายข้าว แต่ชาวนาชาวไร่กลายเป็นคนล้าหลังเป็นที่ดูถูกดูแคลน ซึ่งความยากจนที่เกิดขึ้นไม่ได้เฉพาะชาวนา ชาวไร่เท่านั้น ประเทศชาติก็ล้าหลัง อดอยาก ยากไร้ ดังนั้น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร จึงได้เคลื่อนไหวโดยการไปบุกเบิกการเกษตรพึ่งตนเองเป็นแห่งแรกของไทยที่ตำบลบางเบิด อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ชาวนาชาวไร่ ตลอดจนรัฐ อีกทั้งยังทรงต่อสู้ทางนโยบายโดยการคัดค้านนโยบายส่งออกข้าวและนโยบายเก็บค่าพรีเมียมข้าว อันเป็นมูลเหตุสำคัญให้ชาวนาตกต่ำ วาทะสำคัญของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ที่สะท้อนถึงความต้องการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ “เงินทองเป็นมายา ข้าวปลาเป็นของจริง”

ความมั่นคงทางอาหารที่ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร เสนอครอบคลุมทั้งระดับครอบครัวของเกษตรกร โดยมุ่งหวังว่า หากเกษตรกรทำการผลิตพึ่งตนเองได้จะหลุดพ้นจากความยากจน ข้นแค้น ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ในขณะเดียวกันประเทศชาติจะมีอนาคตที่มั่นคงได้ประโยชน์สูงสุดแก่แผ่นดิน

วาทะ “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดที่ร้อยเรียงทั้งเรื่องสิทธิทางอาหาร ความมั่นคงทางอาหาร และอธิปไตยทางอาหารในสังคมไทย เป็นวาทะที่เกิดขึ้นท่ามกลางภาวะความกลัวหรือความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นกับชาวนาชาวไร่ ซึ่งจะกระทบต่อประเทศชาติโดยรวม

จากการบุกเบิกของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ต่อมาขบวนการเกษตรกรก็ได้พัฒนาแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิเกษตรกรทั้งในด้านการผลิต ด้านอาหาร และด้านทรัพยากรอย่างหลากหลาย เช่น ในยุคสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2517 – 2518) แนวคิดเรื่องสิทธิเกษตรกรได้ถูกพัฒนาขึ้นในแง่สิทธิที่ดินและเรื่องค่าเช่านาเป็นประเด็นหลัก จนมาถึงช่วงกำเนิดขบวนการเกษตรกรรวมทางเลือกในปี พ.ศ. 2529 แนวคิดเรื่องเกษตรกรรวมธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือกได้ถือกำเนิดขึ้นเพื่อมุ่งหมายสร้างความมั่นคงทางอาหาร การผลิตนิเวศ เศรษฐกิจ และสุขภาพต่อเกษตรกรและผู้บริโภค อันเป็นการสืบเนื่องจากแนวคิดของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร อย่างชัดเจน

ในอีกด้านหนึ่งขบวนการต่อสู้ด้านสิทธิชุมชนต่อทรัพยากรธรรมชาติก็ได้พัฒนาแนวคิดและรูปธรรมการจัดการทรัพยากรที่สื่อถึงความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วยหลายประการ เช่น แนวคิดเรื่องป่าเป็นซูเปอร์มาร์เก็ตของชุมชน ในกรณีการเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชน แนวคิดเรื่องแม่น้ำที่เป็นแหล่งอาหารพื้นถิ่น จากการเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูลที่ใช้เพื่อต่อต้านเขื่อนหรือ ชุมชนประมงพื้นบ้านที่เสนอเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งในฐานะเป็นแหล่งอาหารทะเลให้แก่ประเทศ เป็นต้น

ขณะเดียวกัน สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยยังคงมีบทบาทและเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องเพื่อช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหารให้แก่ชุมชนด้วย ซึ่ง สุเมธ ตันติเวชกุล (2554) ได้บอกเล่าเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหารของประเทศไทยไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ปัจจัยการผลิต ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กัน หากสิ่งใดเกิดผลกระทบก็จะส่งผลกระทบต่อเป็นอย่างเป็นวงจร และสุดท้ายจะส่งผลกระทบต่อมนุษย์ จึงทรงพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ เพื่อความสมดุลและยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญและเพื่อเป็นพื้นฐานความมั่นคงทางอาหาร นอกจากนี้ ได้พระราชทานแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นการบริหารจัดการพื้นที่เกษตรขนาดเล็กรวมอย่างมีประสิทธิภาพ และได้ทรงพัฒนาศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีบทบาทในการสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้ 1) เป็นสถานที่เรียนรู้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2) เป็นสถานที่เพิ่มพูนปัญญาพัฒนาอาชีพ เพื่อความมั่นคงยั่งยืนของชีวิตในรูปแบบพิพิธภัณฑธรรมชาติที่มีชีวิต 3) เป็นฐานเตรียมความพร้อมในด้านทรัพยากรต่างๆ 4) เป็นแหล่งรองรับการอพยพของประชาชนให้เข้ามาพักอาศัยและทำมาหากินได้อย่างต่อเนื่องทันที 5) เป็นฐานส่งกำลังบำรุงทางอาหารสำหรับเหตุการณ์ปกติและสถานการณ์ฉุกเฉินในรูปแบบต่างๆ

โดยศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประกอบด้วย 1) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนฯ ตำบลเขาหินซ้อน อำเภอนมสาร จันทบุรี 2) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนฯ ตำบลคลองขุด อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี 3) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทอหงษ์ฯ ตำบลกะลุวอเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส 4) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร 5) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ 6) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ ตำบลสามพระยา อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี

ส่วนนวนไล วัฒนกุล (2547) ได้บอกเล่าถึงภารกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถด้านการพัฒนาที่เป็นแบบอย่างก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนและประเทศ โดยทรงริเริ่มโครงการตามพระราชดำริต่างๆ เช่น ได้ทรงจัดตั้งโครงการอาชีพเสริมต่างๆ และทรงริเริ่มโครงการตามพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เช่น โครงการป่ารักษน้ำ ณ ตำบลสองดาว อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร โครงการอนุรักษ์เต่าทะเล ที่

เกาะมัน อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดระยอง โครงการสวนสัตว์ธรรมชาติภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ โครงการศูนย์เพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่าที่ช่องกล่าบนจังหวัดสระแก้ว และที่โคกไม้เรือ จังหวัดนครราชสีมา โครงการสวนสัตว์เปิด ศูนย์ป่าตอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น โครงการเหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ป่า และแหล่งน้ำเพิ่มขึ้น ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้เมื่อได้รับการฟื้นฟูและอนุรักษ์อย่างเต็มที่แล้ว ผลที่เกิดตามมาคือ อาหารธรรมชาติทั้งโปรตีนจากสัตว์และวิตามินเกลือแร่จากพืชผักธรรมชาติก็จะเกิดมีมากขึ้น ที่สำคัญผลของการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หมายถึง แหล่งอาหารสำหรับเกษตรกรผู้ยากไร้ที่อาศัยพึ่งพิงธรรมชาติก็จะมีมากขึ้น ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศมากขึ้น

โครงการที่พระองค์ทรงริเริ่มดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นนักพัฒนาสังคมที่จัดการให้เกิดการพัฒนาคนและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมจนก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในสังคมได้ไม่เพียงแต่ในพื้นที่โครงการตามพระราชดำรินั้น ปวงชนชาวไทยในถิ่นทุรกันดารเป็นจำนวนมากได้รับไปเป็นแบบอย่างปฏิบัติให้เกิดผลจริงในชุมชนของตน เช่น การรวมตัวของประชาชนที่อยู่ใกล้เคียงป่าจัดทำโครงการจัดการป่าชุมชนเพื่ออนุรักษ์ป่าและบริหารจัดการป่าที่ช่วยให้ป่าและคนอยู่ร่วมกันได้ ประชาชนเหล่านี้สามารถพึ่งพาป่าได้เรื่องอาหารที่เกิดจากป่าแบบไม่ทำลายป่า ที่สำคัญโครงการของพระองค์ได้เป็นแรงกระตุ้นและหนุนเสริมให้สตรีเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนและสังคมของตนเองมากขึ้น

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2540 หลังวิกฤตทางการเงิน การนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าสู่นโยบายของประเทศเป็นการออกแบบความมั่นคงทางอาหารที่ชัดเจน แสดงให้เห็นว่า อาหารมีความสำคัญในภาวะที่ผันผวน การออกแบบการผลิตที่อิงการจัดการน้ำในระดับฟาร์ม (farm-pond agriculture) เช่น มีสระน้ำเพื่อการเกษตรของตนเองในระบบเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารและรายได้ให้กับครัวเรือนเบื้องต้น

ในด้านสาธารณสุข ช่วงปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา ได้เกิดแนวคิดเรื่องสุขภาพที่ขยายขอบข่ายจากเรื่องสุขภาพทางกายมาสู่เรื่องสังคมและความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกร ชุมชนและผู้บริโภค ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้เกิดสุขภาพของสังคม (กฤษฎา บุญชัย และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์, 2550)

การสร้างยุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหารโดยสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข จัดทำร่าง “รัฐธรรมนูญสุขภาพคนไทย” พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ ซึ่งอยู่ในระหว่างพิจารณาของรัฐบาล เป็นพระราชบัญญัติสร้างนำซ่อม ซึ่งจะลดการใช้จ่ายจำนวนมากมหาศาล ดำเนินการตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 จนกระทั่งปัจจุบัน การดำเนินงานมีการขับเคลื่อนทั้งภาควิชาการ ภาคประชาชนและภาคการเมือง โดยไม่ได้มีการแบ่งกลุ่มแต่เป็นการเคลื่อนเพื่อประเทศ ดังนั้น การเคลื่อนเรื่องเกษตรยั่งยืน การจัดการและอาหารต้องมีสุขภาพเป็นตัวนำ และภาคเกษตร

ต้องทำงานร่วมกับสาธารณสุข งานประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติในเดือนกันยายน ปี 2547 ได้เชื่อมโยงเกษตร อาหาร สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ภายใต้ประเด็นใหญ่ “อาหารและเกษตรเพื่อสุขภาพ ภัยคุกคามจากสารเคมี” ได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์อาหารปลอดภัยระดับพื้นที่อย่างครบวงจร (local food system) โดยเน้นให้สร้างความเข้มแข็งภายในก่อนแข่งขันกับต่างประเทศ แต่ไม่ได้ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ สนับสนุนการจัดการความรู้ในระบบเกษตรและอาหาร กำหนดหลักเกณฑ์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาข้อบังคับเกี่ยวกับระบบการควบคุมสารเคมี ซึ่งไม่ได้กำหนดเฉพาะในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญแต่ต้องเกี่ยวเนื่องกับเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ใช้โดยตรง พัฒนาระบบและกระบวนการยกเลิกการโฆษณาสารเคมีเกษตร ซึ่งหากมีคนเชื่อมั่นทำเกษตรอินทรีย์และมีความสนใจในจุดชีพต่างๆ จะเป็นโอกาสในการสร้างฐานทางวิชาการ ส่งเสริมการคิดค้นและพัฒนาระบบและมาตรฐานทางเลือกด้านต่างๆ และผลักดันระบบเกษตรยั่งยืนที่ไม่ใช้สารเคมีและเน้นการพึ่งตนเอง ระบบอาหารครอบคลุมหลายกิจกรรมและมีหลากหลายมิติ ได้แก่ การผลิต การจัดเตรียม ปัจจัยการผลิต การแปรรูป การกระจาย การเข้าถึงทรัพยากรข้อมูลข่าวสารและการใช้ประโยชน์ การหมุนเวียน การจัดการของเหลือใช้ และห่วงโซ่อาหาร ซึ่งได้มีความพยายามในการวิเคราะห์ถึงแหล่งที่มาของอาหารว่ามีระยะการเดินทางอย่างไร เพื่อให้ตระหนักถึงเรื่องต้นทุนทางพลังงาน (energy cost) ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบอาหารท้องถิ่น “Local Food System” ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัยและราคาถูก (พฤษฯ ยิบมันตะสิริ, 2548)

นอกจากนี้ การพัฒนาเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่องขององค์กรพัฒนาเอกชน การดำเนินงานได้จัดทำเป็นเครือข่ายนักวิชาการและนักพัฒนาจากหลายสาขา เพื่อแสวงทางเลือกของการพึ่งตนเอง และพูดถึงสิทธิการจัดการทรัพยากรเป็นหลัก เพราะขณะนั้น ในปี พ.ศ. 2547 กำลังมีการพิจารณาพระราชบัญญัติป่าชุมชน ดังนั้น เกษตรกรรมทางเลือก เกษตรกรรมยั่งยืน สิทธิชุมชน และการจัดการทรัพยากรในประเทศไทยส่วนใหญ่จึงเป็นการเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และพลังประชาชน เช่น กลุ่มสมัชชาคนจน (พฤษฯ ยิบมันตะสิริ, 2548)

ในปี พ.ศ. 2551 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ (คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ, ม.ป.ป.) เพื่อเป็นองค์กรหลักในการดำเนินการหรือจัดการด้านอาหารในทุกมิติให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล สามารถประสานและบูรณาการงบประมาณและทรัพยากรในการบริหารจัดการด้านอาหารในทุกมิติทั้งภาวะปกติและภาวะฉุกเฉิน โดยให้มีอำนาจหน้าที่ในการเสนอ นโยบายและยุทธศาสตร์ด้านคุณภาพอาหาร ความปลอดภัยด้านอาหาร ความมั่นคงด้านอาหาร และอาหารศึกษา รวมทั้งจัดทำแผนเผชิญเหตุและระบบเตือนภัยด้านอาหารต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบและมอบหมายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ อันจะทำให้การ

บริหารจัดการด้านอาหารในภาพรวมของประเทศให้มีความเป็นเอกภาพ โดยได้มีการประชุมและกำหนดประเด็นยุทธศาสตร์การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย เป็น 4 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 ด้านความมั่นคงอาหาร

ยุทธศาสตร์ที่ 2 ด้านคุณภาพและความปลอดภัยอาหาร

ยุทธศาสตร์ที่ 3 ด้านอาหารศึกษา

ยุทธศาสตร์ที่ 4 ด้านการบริหารจัดการ

โดยในส่วนของยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงอาหาร มีหลักการและกลยุทธ์ดังนี้

หลักการ: เพื่อให้ประเทศไทยมีความมั่นคงด้านอาหารอย่างยั่งยืน บริหารจัดการ

ทรัพยากรเพื่อการผลิตอาหารอย่างมีประสิทธิภาพโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

กลยุทธ์: 1) เร่งรัดปฏิรูปการถือครองที่ดินและการคุ้มครองพื้นที่การเกษตร

2) จัดการทรัพยากรน้ำและดินเพื่อการเกษตรและป่าชุมชน

3) สร้างความสมดุลระหว่างพืชอาหารกับพืชพลังงาน

4) พัฒนาประสิทธิภาพการผลิตอาหาร

5) สร้างแรงจูงใจในการทำการเกษตร และเพิ่มจำนวนเกษตรกรรุ่นใหม่

6) ส่งเสริมการเข้าถึงอาหารในระดับชุมชนและครัวเรือน

7) ปรับปรุงและพัฒนาระบบโลจิสติกส์ด้านสินค้าเกษตรและอาหาร

8) สร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชนและภาคประชาชนในการ

รักษาความมั่นคงด้านอาหาร

9) วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมตลอดห่วงโซ่อาหาร

10) จัดระบบเพื่อรองรับความมั่นคงด้านอาหารในภาวะวิกฤติ

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2553) ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555–2559) ซึ่งมีการกำหนดยุทธศาสตร์การสร้าง ความสมดุลและมั่นคงของอาหารและพลังงาน เพื่อสร้างฐานภาคเกษตรให้เข้มแข็ง สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพเพียงพอสำหรับผู้บริโภคทุกคนภายในประเทศ เป็นฐานการผลิตที่ทำให้เกิดความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้กับเกษตรกร สร้างความสมดุลและมั่นคงของการใช้ผลิตผลการเกษตร เพื่อเป็นอาหารและพลังงาน ตลอดจนจัดหาพลังงานให้มีความมั่นคงเพียงพอกับความต้องการใช้ในประเทศ มีแนวทางที่สำคัญดังนี้

1) พัฒนาศูนย์รวมเกษตรกรที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและยั่งยืน โดย

(1) รักษาและคุ้มครองพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการเกษตรและสนับสนุนให้เกษตรกร

รายย่อยมีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีสิทธิทำกินในที่ดิน

(2) พัฒนาและปรับปรุงกฎหมายปฏิรูปที่ดินให้สามารถซื้อที่เอกชนมาดำเนินการปฏิรูปได้ และเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์หรือให้สิทธิในการจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรผู้ไร้ที่ทำกิน

(3) จัดตั้งธนาคารที่ดินเพื่อรวบรวมและนำที่ดินที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์มาจัดสรรให้กับเกษตรกรรายย่อยมากขึ้น และสนับสนุนการดำเนินการให้ได้สิทธิใช้ประโยชน์ที่ดินของรัฐแก่เกษตรกรและชุมชนให้มีที่ดินเป็นของตนเอง

(4) บริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอกับความต้องการใช้น้ำในภาคเกษตรอย่างทั่วถึง และเพิ่มประสิทธิภาพการกระจายน้ำของระบบชลประทานอย่างเป็นธรรม

(5) สนับสนุนให้มีการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นา เพื่อสามารถเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคได้อย่างพอเพียง เพื่อสร้างความมั่นคงและปัจจัยพื้นฐานในการผลิตของเกษตรกรและชุมชน

2) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและสร้างมูลค่า โดย

(1) สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่สามารถเจริญเติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก

(1) ปรับปรุงบริการขั้นพื้นฐานเพื่อการผลิตให้ทั่วถึง ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบโลจิสติกส์

(3) เสริมสร้างความรู้และการใช้เทคโนโลยีการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมให้แก่เกษตรกรอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง ตลอดจนเพิ่มความสามารถและช่องทางในการรับรู้ข่าวสารให้แก่เกษตรกรอย่างทั่วถึง

(4) พัฒนาคุณภาพมาตรฐานความปลอดภัยของสินค้าเกษตรและอาหารและส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

(5) รณรงค์ให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีและหันมาใช้สารชีวภาพมากขึ้น และพัฒนาระบบการควบคุมและตรวจสอบการผลิตให้รวดเร็ว ทั่วถึงและประหยัดสำหรับเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนให้มีการรับรองสินค้าอาหารปลอดภัยที่เป็นที่ยอมรับอย่างแท้จริง

(6) ส่งเสริมการผลิตที่ปลอดภัยจากการตัดแต่งพันธุกรรมเพื่อคงไว้ซึ่งความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

(7) ส่งเสริมระบบตลาดกลางสินค้าเกษตรและตลาดสินค้าเกษตรล่วงหน้าให้เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดกลไกตลาดที่มีความเป็นธรรม

(8) ส่งเสริมภาคเอกชนและองค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกันบริหารจัดการระบบสินค้าเกษตร การเพิ่มมูลค่า และการจัดการด้านการตลาด ร่วมกับสถาบันเกษตรกร

(9) สนับสนุนการผลิตและบริการของชุมชนในการสร้างมูลค่าเพิ่มสินค้าเกษตรและอาหาร และพลังงาน

3) สร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร โดย

(1) พัฒนาระบบประกันรายได้เกษตรกรให้ครอบคลุมเกษตรกรทั้งหมด ควบคู่ไปกับการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต

(2) เร่งพัฒนาระบบประกันภัยพืชผลการเกษตรจากภัยธรรมชาติ

(3) ส่งเสริมระบบการทำเกษตรแบบมีพันธะสัญญาที่สร้างความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

(4) พัฒนาระบบสังคมสวัสดิการให้ครอบคลุมแรงงานนอกระบบซึ่งรวมถึงเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น

(5) ส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เข้าสู่ภาคเกษตร เพื่อทดแทนเกษตรกรที่สูงอายุและมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรง

(6) พัฒนาสถาบันเกษตรกรให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้เป็นกลไกในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง

(7) เสริมสร้างความเข้มแข็งเกษตรกรรายย่อยให้มีความพร้อมและสามารถแข่งขันกับสินค้าเกษตรที่มีต้นทุนต่ำจากประเทศเพื่อนบ้าน อันเนื่องมาจากการเปิดเขตการค้าเสรีอาเซียนได้

(8) สนับสนุนการผลิตตามศักยภาพของพื้นที่และแหล่งรองรับผลผลิตและส่งเสริมให้มีการขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกพืชแต่ละชนิด

4) สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานในระดับครัวเรือนและชุมชน มีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

(1) ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เพื่อสร้างความมั่นคงและความหลากหลายด้านอาหาร

(2) สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการผลิตและการบริโภคที่เกื้อกูลกันในระดับชุมชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน

(3) ส่งเสริมการนำวัตถุดิบเหลือใช้จากการเกษตรมาผลิตเป็นพลังงานทดแทนใช้ในระดับครัวเรือนและชุมชน

(4) ฟื้นฟูและส่งเสริมค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน โดยเฉพาะวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตทางการเกษตร

(5) ส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งด้านอาหารและพลังงานให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ

5) สร้างความมั่นคงด้านพลังงานเพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศและความเข้มแข็งภาคเกษตร มีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

(1) วิจัยและพัฒนาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตพลังงานจากพืชพลังงาน เพื่อลดต้นทุนและการนำเข้าจากต่างประเทศ และลดมลภาวะแก่ชุมชน

(2) ส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาดและพัฒนาพลังงานทดแทนทุกรูปแบบอย่างจริงจังรวมทั้งสนับสนุนให้มีการผลิตและใช้พลังงานหมุนเวียนในระดับชุมชน หมู่บ้าน

(3) เพิ่มประสิทธิภาพการใช้พลังงานในทุกระดับและสนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมในภาคการผลิตที่ก่อให้เกิดการประหยัดและใช้พลังงานอย่างคุ้มค่า

(4) สร้างจิตสำนึกในการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า และการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาพลังงานทางเลือกในอนาคต ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

6) ปรับระบบบริหารจัดการภาครัฐเพื่อเสริมสร้างความสมดุลด้านอาหารและพลังงาน โดย

(1) สนับสนุนบทบาทของเกษตรกร เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน และชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและวางแผนการผลิตทางการเกษตร

(2) ปรับบทบาทหน่วยงานภาครัฐให้เป็นผู้สนับสนุนการพัฒนาด้านเกษตร อาหาร และพลังงาน ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในพื้นที่ รวมทั้งกำหนดให้มีกลไกตรวจสอบการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่

(3) พัฒนาปรับปรุงระบบกฎหมายเฉพาะให้มีความเหมาะสมต่อการคุ้มครองพันธุ์พืช และสมุนไพร ให้มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้มากยิ่งขึ้น และมีความเป็นธรรมในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตอาหารของประเทศ

(4) สร้างความร่วมมือด้านการเกษตร อาหารและพลังงานในเวทีความร่วมมือระหว่างประเทศทั้งในระดับพหุภาคีและทวิภาคี

ในส่วนของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2554) ได้มีการดำเนินงานและโครงการต่างๆ ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารตามมิติต่างๆ ดังนี้

1) มิติการมีอาหารเพียงพอ ได้ดำเนินโครงการเพื่อสนับสนุน/ส่งเสริมการมีอาหารเพียงพอ เช่น การปรับปรุงพื้นที่นาร้างเพื่อปลูกข้าว พัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พันธุ์พื้นที่ทุ่งสัมฤทธิ์ ฯลฯ เป็นต้น

2) มิติการเข้าถึงอาหาร ได้ดำเนินโครงการเพื่อสนับสนุน/ส่งเสริมการเข้าถึงอาหาร เช่น ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน ศูนย์การเรียนรู้พัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โครงการส่งเสริมการปลูกผักและสมุนไพรเพื่อเศรษฐกิจและการยังชีพ โครงการกระจายพืชพันธุ์ดีตามแนว

เศรษฐกิจพอเพียง โครงการอุทยานผักพื้นบ้าน นิคมเศรษฐกิจพอเพียง และศูนย์ผลิตพันธุ์พืชชุมชน เป็นต้น

3) มิติการใช้ประโยชน์ ได้จัดทำยุทธศาสตร์มาตรฐานความปลอดภัยสินค้าเกษตรและอาหารปี พ.ศ. 2553-2555 เพื่อสนับสนุน/ส่งเสริมการใช้ประโยชน์อาหาร

4) มิติเสถียรภาพด้านอาหาร ได้จัดจัดทำแผนแม่บทและโครงการต่างๆ เพื่อสนับสนุนเสถียรภาพด้านอาหาร อาทิ แผนแม่บทการปฏิรูปที่ดิน การส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร/เกษตรอินทรีย์ การจัดตั้งกองทุนพัฒนาสหกรณ์ โครงการศึกษาวิจัยแปรรูปการประกันภัยพืชผลทางการเกษตร โครงการบริหารจัดการศัตรูพืชและการเกษตรกรรม การจัดตั้งศูนย์รวบรวมและคัดแยกผลผลิตพืชชุมชน โครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปี โครงการประกันราคาผลผลิตผลการเกษตร เป็นต้น

2.4 องค์ประกอบสำคัญเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ได้แก่ (พฤษชัย ยิบมันตะสิริ, 2548)

- 1) เทคโนโลยี เช่น การพัฒนาและการขยายผลการใช้ปุ๋ยน้ำสกัดชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการผลิต การผลิตและการกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน
- 2) ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การใช้ความหลากหลายทางชีวภาพในการออกแบบระบบการผลิตที่ยั่งยืน การปรับใช้เกษตรทฤษฎีใหม่เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน
- 3) การเสริมสร้างสมรรถนะเกษตรกร เช่น การใช้แนวทางโรงเรียนเกษตรกรเพื่อสร้างเสริมสมรรถนะของเกษตรกรต่อการเปลี่ยนแปลง
- 4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับสิทธิการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ ซึ่งผูกพันกับภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ป่าและพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นกิจกรรมร่วมที่ไม่สามารถดำเนินการได้ในรายบุคคล และมีการขยายสู่ระดับเครือข่าย
- 5) เครือข่าย เช่น เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านกับการจัดการองค์ความรู้ และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเครือข่ายที่สำคัญ ได้แก่ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในการดำเนินการทั่วประเทศโดยแบ่งออกเป็น 19 ภูมิภาค เน้นการเปลี่ยนแปลงทางความคิด การเปลี่ยนแปลงฐานการผลิต การเปลี่ยนแปลงฐานภูมิปัญญา การเปลี่ยนแปลงฐานองค์กรและชุมชน และการเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากร เพื่อบรรลุถึงเกษตรกรรมยั่งยืน
- 6) ตลาดทางเลือก เช่น การสร้างตลาดทางเลือก ตลาดทางเลือกเป็นการสนับสนุนการผลิตและการบริโภคอาหารท้องถิ่น สนับสนุนให้ผู้ผลิตพบผู้บริโภค และเปิดโอกาสให้ผู้บริโภคได้

ตระหนักถึงแหล่งที่มาและคุณค่าทางโภชนาการของอาหาร เป็นงานที่ทำทนายว่าเกษตรกรรายย่อยสามารถเลี้ยงพลโลก หรือประเทศไทยได้หรือไม่ ปัจจุบันตลาดทางเลือกได้ถูกพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืนสำหรับเกษตรกรรายย่อย ถึงแม้ยังจัดอยู่ในรูปแบบตลาดจัดตั้ง เช่น ตลาดนัด แต่กระบวนการดังกล่าวได้เกิดขึ้นทั่วไปโดยการริเริ่มของชุมชน

7) กระบวนการนโยบายสาธารณะ เช่น สมัชชาสุขภาพแห่งชาติเป็นการเชื่อมประสานระหว่างพลังภาควิชาการ ภาคประชาชนและภาคการเมือง จนได้ร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ หรือ พระราชบัญญัติสร้างนำซ่อม เป็นกระบวนการนโยบายสาธารณะที่ยิ่งใหญ่ที่สร้างกฎหมายโดยผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Multi Stakeholder Process) ที่สร้างสมานฉันท์ในชาติอย่างต่อเนื่อง ชูยุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหารเพื่อสุขภาพดีถ้วนหน้า โดยเน้นการผลักดันระบบเกษตรยั่งยืน เพื่อสนองระบบอาหารปลอดภัยและสร้างความมั่นคงทางอาหารของประเทศ ผลของ พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติจะมีผลต่อความปลอดภัยของระบบอาหารและทิศทางการพัฒนาเกษตรไทย

2.5 ยุทธศาสตร์การสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (พฤษ์ ยิบมันตะสิริ ในเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน, 2555; บัญชร แก้วส่อง, 2554)

ชุมชนแต่ละชุมชนมีลักษณะและบริบทที่แตกต่างกัน เช่น ชุมชนชาวนา ชุมชนสวน ชุมชนชาวไร่ ชุมชนชาวประมง เป็นต้น ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงจะมีความแตกต่างกันจากภาพชุมชนที่แตกต่างกันดังกล่าว ชุมชนแต่ละชุมชนจึงมีฐานอาหารที่แตกต่างกัน ซึ่งจำแนกแหล่งของฐานอาหารได้ 4 ฐาน คือ

1) ฐานอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ บางชุมชนฐานอาหารอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น อาหารจากทะเล อาหารจากลำน้ำ และอาหารจากป่า เป็นต้น ดังนั้น การสร้างความมั่นคงทางอาหารต้องให้ความสำคัญกับมิติของอาหารในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติด้วย ชุมชนที่มีฐานอิงกับทรัพยากรธรรมชาติอาจต้องค้นหารูปแบบการฟื้นฟูฐานทรัพยากรเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่อาหารและขณะเดียวกันอาจต้องสร้างระบบและกลไกในการจัดการประโยชน์บนฐานอาหารเหล่านั้นด้วย

2) ฐานอาหารจากระบบการผลิต ฐานอาหารจากระบบการผลิตมีหลายรูปแบบ เช่น การผลิตอาหารฐานนา การผลิตอาหารฐานไร่ การผลิตอาหารฐานสวน และการผลิตอาหารฐานทรัพยากร เป็นต้น ในอดีตการผลิตอาหารมักจะใช้รูปแบบผสมผสาน คือ ผลิตทุกอย่างที่ต้องการกินต้องการใช้ แต่ในยุคหลังจะเลือกผลิตเฉพาะที่จะกินและขาย แต่ในปัจจุบันเลือกที่จะขายแล้วซื้อกิน การทำความเข้าใจระบบการผลิตและการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่จะช่วยให้ผู้ผลิตอาหารเข้าใจตนเองให้มากขึ้น การผลิตฐานนาถ้าวิเคราะห์จากวิวัฒนาการของการผลิตเองก็จะพบว่า นา มีไข่มิเพียงข้าวอย่างเดียว แต่น่ายังมีพืชอื่น สัตว์อื่นที่เกี่ยวข้องกับนา ยังมีผักในนา ปลาในนา ควายในนา เป็นต้น ที่สำคัญ นา เจ้าของนามิได้มีสิทธิ์ขาดในนาของตนเองทุกเรื่อง เราจะพบว่าใน

บางพื้นที่ก่อนลงมือไถยังต้องขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางที่ใฝ่เนา จะเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางยังต้องทำพิธี
อัญเชิญพระแม่โพสพขึ้นยุ้งฉาง นอกจากนี้ ปลาในนาที่ชาวบ้านทำก็ได้เป็นของชวานาผู้นั้น คนใน
ชุมชนมีสิทธิ์มาตักปลา ใส่เบ็ดเพื่อจับปลาไปได้ เป็นต้น

3) ฐานอาหารจากระบบวัฒนธรรม ในอดีตชุมชนต่างๆ มักจะมีระบบการแลกเปลี่ยน
ทางวัฒนธรรม เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางด้านอาหาร เช่น ชุมชนท้องถิ่นที่มีปลามาก ก็จะนำ
ปลาไปแลกข้าว ซึ่งระบบการแลกเปลี่ยนดังกล่าวไม่ได้เป็นระบบการค้า เพราะมักจะไม่ได้กำหนด
ปริมาณการแลกเปลี่ยน ขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่าย ซึ่งมักอิงอาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันใน
ตัว นอกจากนั้น ในหลายชุมชนยังมีงานบุญประเพณีที่ช่วยให้คนในชุมชนได้มีอาหารกิน เช่น บุญกุ่ม
ข้าวใหญ่ของภาคอีสานหลายแห่ง ได้มีการรวมข้าวมาทำบุญ และมีการจัดระบบสวัสดิการอาหาร
ให้แก่คนทุกชั้นชนยากของชุมชน เป็นต้น หรือ ในบางพื้นที่ มีระบบของคนในชุมชนให้คนจนที่ข้าวไม่
พอกินได้ยืมมากินก่อนโดยไม่มีดอกเบี้ย ลักษณะดังกล่าวจะเห็นระบบทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่ความ
มั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ ระบบอาหารของท้องถิ่น เช่น อาหารพื้นบ้านต่างๆ
หลายส่วนเกิดจากระบบทางวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่น

4) ฐานอาหารจากระบบการค้า ระบบการค้าอาหารมีมาตั้งแต่อดีตและมามีอิทธิพลสูง
มากในปัจจุบัน เพราะแนวคิดในการผลิตอาหารในปัจจุบันหลายพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อ
การบริโภค ทำบุญ เกื้อกูล และแลกเปลี่ยน มาสู่การผลิตเพื่อการบริโภคและการขาย สำหรับช่วง
ปัจจุบันดูเหมือนว่า เน้นการผลิตเพื่อการขายแล้วนำเงินที่ได้มาซื้ออาหารบริโภค ความมั่นคงทางอาหาร
ภายใต้ระบบการค้าจึงต้องมีเงินแลเข้าถึงอาหารผ่านราคาที่ถูกระบุจากผู้ค้า ดังนั้น การเข้าถึง
อาหารจึงเป็นเรื่องสำคัญ

ยุทธศาสตร์การสร้างความปลอดภัยทางอาหารให้กับครัวเรือนและชุมชนในแต่ละภูมิภาค
เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของ 4 ฐานที่หนุนเสริมความมั่นคงทางอาหาร อันได้แก่ ฐานการผลิต ฐาน
ทรัพยากร ฐานการค้า และฐานทางวัฒนธรรม ซึ่งความสามารถในการเข้าถึงความมั่นคงทางอาหาร
ของแต่ละครัวเรือนภายในชุมชนมีความแตกต่างกัน อาจเนื่องจากฐานทรัพยากรและฐานการผลิตมี
ทุนที่แตกต่างกัน แต่ในระดับชุมชนในภาพรวมครัวเรือนสามารถบรรลุความมั่นคงทางอาหารหรือ
บรรเทาภาวะขาดแคลนโดยอาศัยฐานทางวัฒนธรรม การเกื้อกูลและการแบ่งปันผ่านประเพณี
และพิธีกรรมต่างๆ เป็นตัวหนุนเสริม วัดหรือศาสนสถานกลายเป็นแหล่งเกื้อกูลแบ่งปันอาหาร
สำหรับผู้ที่ยากลำบาก สามารถบรรเทาความไม่มั่นคงทางอาหารได้ ฐานวัฒนธรรม จึงเป็นฐานสำคัญที่
สนับสนุนให้เกิดความยืดหยุ่นของระบบอาหารในท้องถิ่น การแบ่งปันและการพึ่งพากันและกันเป็น
คุณสมบัติสำคัญของการปรับตัวของการอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภูมิภาคที่เป็น
ลักษณะ “แบ่งปันให้อยู่ใช้กิน” เป็นการใช้อยู่ใช้กิน” เป็นการใช้อยู่ใช้กิน” เป็นการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำธรรมชาติอย่างยั่งยืน ลักษณะ
การเคารพและนอบน้อมต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความหลากหลายทางชีวภาพ

และส่งผลให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนอย่างยั่งยืน กิจกรรมต่างๆ ได้ผ่านการร่วมคิดร่วมทำภายใต้กฎเกณฑ์ที่กำหนดร่วมกันโดยชุมชน

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ความมั่นคงทางอาหารที่ระดับต่างๆ ตั้งแต่ท้องถิ่น จังหวัด จนถึงประเทศ จำเป็นต้องทำความเข้าใจ เข้าถึง และให้ความเคารพต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ผลิตอาหาร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งสนับสนุนการผลิตและการกระจายที่ระดับจุลภาค เนื่องจากความหลากหลายของ 4 ฐานหลักของความมั่นคงทางอาหารผันแปรไปตามสภาพภูมินิเวศและสังคม

ความมั่นคงทางอาหารของประเทศอยู่ที่ความเข้มแข็ง ความสามารถ และความอยู่รอดของเกษตรกรรายย่อยผู้เป็นกำลังส่วนใหญ่ของประเทศ ผู้ผลิตเหล่านี้มีคุณสมบัติของการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ความเปราะบางของบริบทอันเกิดจากนโยบายรัฐและการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสภาพแวดล้อมจากภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อกลยุทธ์การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อยเหล่านี้ ดังนั้น ผู้กำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารจำเป็นต้องสร้างระบบความเป็นธรรมเป็นภูมิคุ้มกันให้กับเกษตรกรรายย่อยของประเทศ

2.5 แนวทางการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ได้แก่ (แผนงานฐานทรัพยากรอาหาร (2550-2553) แผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการพัฒนาต้นแบบระดับชุมชนและการขับเคลื่อนนโยบายระดับชาติ (2553 - 2556), ม.ป.ป.; คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553; ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรและคณะ, 2554; มูลนิธิชีววิถี, 2553)

1) ฟื้นฟูและส่งเสริมค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดีของชุมชน โดยเฉพาะวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตทางการเกษตร

2) ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เพื่อสร้างความมั่นคงและความหลากหลายด้านอาหาร โดยใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ กำจัดแมลงโดยชีววิถีหรือใช้สมุนไพร เพื่อควบคุมศัตรูพืช หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และพันธุ์พืชลูกผสม-จีเอ็มโอของบริษัท

3) พึ่งพาตนเองด้านพลังงาน โดยใช้พลังงานที่ได้จากพืช แร่งงานสัตว์หรือแรงงานที่หมุนเวียนมาใช้ได้ใหม่ประเภทต่างๆ ลดการใช้พลังงานจากเชื้อเพลิงดึกดำบรรพ์ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

4) วางแผนการผลิตเพื่อให้มีอาหารบริโภคได้ในระดับครัวเรือนก่อน โดยมีการผลิตที่หลากหลายเพื่อตอบสนองทั้งในเรื่องอาหาร รักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถลดความเสี่ยงจากเรื่องราคาตกต่ำไปได้พร้อมๆ กัน

5) สร้างตลาดระดับชุมชนขึ้น ลดการขนส่ง ได้ของดีๆ สดๆ รับประทาน สร้างความรู้จักระหว่างผู้ซื้อ ผู้ขาย ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

6) สร้างและริเริ่มพื้นที่การตลาดแบบใหม่ ที่ไม่พึ่งร้านสะดวกซื้อ ห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ เช่น สร้างสหกรณ์ระหว่างผู้ผลิตผู้บริโภค ตลาดนัดเกษตรอินทรีย์ หรือระบบ CSA (community supported agriculture) เป็นต้น

7) ส่งเสริมการบริโภคเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เช่น ฟื้นฟูวัฒนธรรมบริโภคที่มีคุณค่า ซึ่งรวมถึงอาหารท้องถิ่นที่เหมาะสมกับยุคสมัย เข้าใจ และรู้เท่าทันในการเลือกรับวัฒนธรรมอาหารต่างถิ่นที่มากับโลกาภิวัตน์และการโฆษณาชวนเชื่อ

8) สนับสนุนให้เกิดนโยบายการเกษตร อาหารและการค้าที่เป็นไปเพื่อความมั่นคงยั่งยืน และเป็นธรรมในทางอาหาร เช่น การปฏิรูปที่ดินสิทธิชุมชน ตลอดจนปฏิเสธรระบบการค้าที่ทำลายคุณค่าดังกล่าว

9) เอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา ตลอดจนการส่งเสริมการเรียนรู้ระหว่างชุมชน ระหว่างประเทศ และระหว่างวัฒนธรรม เพื่อสร้างชุมชน สังคม และโลกที่พึ่งปรารถนาร่วมกัน

10) ส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งด้านอาหารให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ

11) การใช้ตัวชี้วัดการพึ่งตนเองด้านอาหารในการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน และระดับประเทศ เพื่อวิเคราะห์การพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนนำไปสู่แผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนได้

12) การรณรงค์ให้ผู้บริโภคได้เห็นและตระหนักในคุณค่าของอาหารพื้นบ้าน ซึ่งมีคุณค่าทางโภชนาการเช่นเดียวกับอาหารโดยทั่วไป จะมีส่วนช่วยรักษาฐานทรัพยากรอาหารของชุมชนได้เป็นอย่างดี และข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยด้านอาหาร และโภชนาการควรมีการกระจายอย่างกว้างขวาง รวมทั้งให้มีข้อมูลอย่างรอบด้าน เพียงพอ และเป็นจริงเพื่อให้ผู้บริโภคสามารถตัดสินใจได้

13) การศึกษาเชิงลึกในกรณีพื้นที่เสี่ยง หรือพื้นที่ที่เกิดวิกฤต เพื่อสร้างกลไกแก้ไขปัญหา หรือระบบเตือนภัยความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งนี้ ตัวชี้วัดความเสี่ยง จะทำให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองเพื่อแก้ไขปัญหา หรือปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งปัจจัยจากธรรมชาติ และปัจจัยทางสังคม

14) การสนับสนุนการวางแผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้มีอาหารที่เพียงพอ และสม่ำเสมอ ตลอดปี บนฐานการวิเคราะห์ศักยภาพ และข้อจำกัดของชุมชน การมีระบบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารของชุมชน รวมถึงการสร้างระบบสวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัว และเข้าถึงความมั่นคงทางอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

15) การมีส่วนร่วมในระบบห่วงโซ่อาหารที่อยู่ห่างไกลจากชุมชน โดยมาตรการต่างๆ เช่น การกำหนดสินค้าที่เข้ามาขายในตลาดของชุมชน หรือท้องถิ่น การตรวจสอบความปลอดภัยด้านอาหาร โดยชุมชน ระบบกระจายอาหารของชุมชน ทั้งอาหารที่ผลิตภายในชุมชน และอาหารในระบบห่วงโซ่ที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ควรกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายอาหารทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

3. แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการด้านการเกษตรของไทย

ระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมของไทย มีลักษณะเป็นระบบการเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก โดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น มีความหลากหลายของชนิดพืชและสัตว์ ซึ่งพึ่งพิงธรรมชาติและอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ (พันธจิตรต์ สีเหนียง, 2556) กระทั่งอิทธิพลของการปฏิวัติเขียวแพร่เข้ามาผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมามีตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 - 11 (พ.ศ. 2504-2559) มีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขตลาดจนบริบทการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ดังนี้ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2554)

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตและการส่งออก รวมทั้งปรับปรุงคุณภาพของผลิตผลการเกษตรที่สำคัญ และขยายประเภทการผลิตการเกษตร 2) เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ประชาชาติส่วนรวมและรายได้ของเกษตรกร ซึ่งผลการพัฒนา พบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยร้อยละ 7.9 ต่อปี การขยายตัวภาคเกษตรขยายตัวในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 6.4 ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ ร้อยละ 3.0 ต่อปี

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน พื้นที่ชลประทานขนาดใหญ่และกลางเพิ่มขึ้นจาก 6.51 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2503 เป็น 9.48 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2509 โครงการสำคัญได้แก่โครงการเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก โครงการเจ้าพระยาในภาคกลาง และโครงการอื่นๆ เช่น ป่าสักใต้ จังหวัดนครนายก

เป็นต้น โครงการชลประทานต่างๆ ในภาคเหนือ เช่น แม่ลาว จังหวัดเชียงราย แม่ยม จังหวัดแพร่ แม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น โครงการทุ่งสัมฤทธิ์ จังหวัดนครราชสีมา ทุ่งแสลงบาดาล จังหวัดร้อยเอ็ด

ด้านการพัฒนาค้ำคว่ำวิจัยและส่งเสริมการเกษตรทั้งด้านพืชและปศุสัตว์ มีการจัดตั้งสถานีทดลองทางการเกษตรขึ้นที่จังหวัดขอนแก่นและชัยนาท และจัดตั้งสำนักงานส่งเสริมการเกษตรขึ้นในภาคต่างๆ

ด้านการส่งเสริมสถาบันเกษตรกร ได้สนับสนุนการจัดตั้งสถาบันการเกษตรและจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในปี พ.ศ. 2509 เพื่อเป็นแหล่งสินเชื่อด้านการเกษตรแก่เกษตรกร

ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาที่ดิน ได้มีการจัดตั้งกรมพัฒนาที่ดินขึ้นในปี พ.ศ. 2506 โครงการที่สำคัญคือ การสำรวจและจำแนกประเภทที่ดิน มีผลการดำเนินงานรวม 345,418 ตารางกิโลเมตร รวมทั้งดำเนินการสำรวจและวิเคราะห์ดิน การอนุรักษ์ดินและน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ด้านการผลิตและการส่งออกสินค้าเกษตร การผลิตและการส่งออกสินค้าเกษตรเพิ่มขึ้นโดยปริมาณผลผลิตเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 5.0 ต่อปี เมื่อเทียบกับร้อยละ 4.0 ต่อปี ในระยะก่อนเริ่มแผนพัฒนาฯ และมีการกระจายการผลิตเพิ่มมากขึ้นจากสินค้าหลัก คือ ข้าว ยางพารา ไม้สัก โดยมีการผลิตพืชไร่หลายชนิดเพิ่มได้อย่างรวดเร็ว ได้แก่ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ปอ ฯลฯ ทำให้ระบบเศรษฐกิจมีดุลยภาพมากขึ้น

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) มีวัตถุประสงค์ 1) เร่งปรับปรุงขยายพื้นฐานทางการเกษตรให้มั่นคงและสามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่เกษตรกรได้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาการชลประทานและเส้นทางคมนาคม 2) ปรับปรุงการค้ำคว่ำวิจัยการเกษตรให้ทันสมัยและก้าวหน้าอยู่เสมอ เพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ในการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตและแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ ส่งเสริมให้ใช้วิธีการผลิตที่ทันสมัย เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่และรายได้จากการผลิต 3) พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าในการเกษตร เพื่อให้สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทางเศรษฐกิจโดยแท้จริงและถาวร อันได้แก่การพัฒนาและอนุรักษ์ป่าไม้ การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาที่ดินและการบำรุงความอุดมสมบูรณ์ของดิน 4) ปรับปรุงระบบถือครองที่ดินให้เกษตรกรได้มีที่ดินเป็นของตนเองเพียงพอสำหรับการประกอบอาชีพในรูประบบการผลิตเพื่อการค้า มิใช่เพียงเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวเท่านั้น รักษาขนาดการถือครองไว้มิให้ลดน้อยลงจนเป็นอันตรายในทางเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนปรับปรุงระบบการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรให้เป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย 5) ส่งเสริมสถาบันเกษตรกร เช่น สหกรณ์ กลุ่มชาวนา สมาคมชลประทาน

ราษฎร์ กลุ่มเกษตรกรประเภทต่างๆ ตลอดจนหน่วยยูวเกษตรกรให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงและอำนวยความสะดวกแก่เกษตรกรในฐานะตัวแทนของเกษตรกรอย่างแท้จริง ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตรขยายตัวในอัตราร้อยละ 4.4 ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้คือร้อยละ 4.3 ต่อปี ในขณะที่ภาคเศรษฐกิจส่วนรวมขยายตัวในอัตราร้อยละ 7.2 ต่อปี

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน พัฒนาการชลประทานขนาดใหญ่และกลางให้มีเนื้อที่เพิ่มขึ้นจาก 9.48 ล้านไร่ เป็น 10.33 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2514 หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 850,615 ไร่ โครงการที่สำคัญ ได้แก่ โครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร โครงการชลประทานปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โครงการชลประทานห้วยหลวง จังหวัดอุดรธานี และโครงการโดมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ด้านการตลาดและการส่งออก วางมาตรการด้านส่งเสริมการส่งออก โดยขยายตลาดข้าวและข้าวโพด ด้วยการยกเลิกพรีเอมิชชั่น เพื่อให้ประเทศไทยสามารถขายแข่งในตลาดต่างประเทศ และชาวนาได้รับผลตอบแทนสูงขึ้น นอกจากนี้ยังให้สินเชื่อระยะยาวแก่ต่างประเทศ และสำหรับข้าวโพดประเทศไทยได้ทำสัญญาขายกับญี่ปุ่นและไต้หวันเป็นรายปี เพื่อให้มีตลาดประจำที่แน่นอน

ด้านการพัฒนาคนคว้าวิจัย ผลงานค้นคว้าวิจัยพบพันธุ์ข้าวใหม่เพิ่ม 3 พันธุ์ มีคุณสมบัติต้านทานโรค และให้ผลผลิตต่อไร่สูง ได้แก่ พันธุ์ กข 1 กข 2 และ กข 3

แผนการพัฒนากษัตริในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519)

มีวัตถุประสงค์ 1) ยกระดับรายได้ ระดับการครองชีพ และฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรให้ดีขึ้นโดยการเร่งรัดเพิ่มผลผลิตและการจำหน่ายกับการพัฒนาสังคมชนบท 2) ส่งสินค้าขาออกให้มากยิ่งขึ้น อันเป็นมาตรการที่สำคัญที่สุดในการแก้ไขดุลการค้าและการชำระเงินของประเทศ 3) ลดการว่างงาน และการทำงานไม่เต็มที่ของเกษตรกร 4) สนับสนุนให้เกษตรกรได้ฝึกกำลังกันเป็นปึกแผ่นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง และเพื่อประโยชน์ส่วนรวมแก่ประเทศ ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตรเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 4.1 ต่อปี ต่ำกว่าเป้าหมายที่วางไว้คือ ร้อยละ 5.1 ต่อปี เนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์ราคาน้ำมันและภาวะฝนทิ้งช่วง ในขณะที่ภาคเศรษฐกิจส่วนรวมขยายตัวได้ในอัตราร้อยละ 6.6 ต่อปี จากเป้าหมายร้อยละ 7.0 ต่อปี

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาด้านชลประทานในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ลดการก่อสร้างเขื่อนชลประทานขนาดใหญ่ลง และหันมาปรับปรุงและขยายระบบการส่งน้ำถึงประชาชนมากยิ่งขึ้น โดยแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ด้าน คือ

- ด้านการปรับปรุงและขยายระบบส่งน้ำในรูปของการจัดรูปที่ดิน โดยการปรับระดับพื้นที่เพาะปลูกให้สามารถรับน้ำได้ทั่วถึง ดำเนินการได้ 53,100 ไร่ ประมาณร้อยละ 53.10

- ด้านการขยายระบบส่งน้ำในรูปคันและคูน้ำ ดำเนินการได้ 7.6 ล้านไร่ สูงกว่าเป้าหมาย 3.13 ล้านไร่

โครงการสำคัญที่ดำเนินการในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ โครงการชลประทานแม่กวง โครงการพหุบาเจาะ โครงการมูโนะ เป็นต้น รวมพื้นที่ชลประทานที่ดำเนินการในแผนฯ ดังกล่าวจำนวน 2.21 ล้านไร่ พื้นที่ชลประทาน 12.54 ล้านไร่

ด้านการพัฒนาคั้นคว้าวิจัยและส่งเสริมการเกษตร เน้นหนักในการเร่งรัดขยายงานวิจัยและคั้นคว้าวีเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ดี ผลการพัฒนาได้รับผลสำเร็จพอสมควร กล่าวคือ พื้นที่ปลูกพืช 6 ชนิดขยายเพิ่มมากขึ้นจาก 40 ล้านไร่ ในช่วงก่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เป็น 72 ล้านไร่ ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ส่งผลให้มีผลผลิตส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศเพิ่มขึ้นจาก 5,300 ล้านบาท เป็น 20,000 ล้านบาท ในช่วงเวลาเดียวกัน

ด้านการส่งเสริมสถาบันเกษตรกร การสนับสนุนการรวมกลุ่มสถาบันเกษตรกรที่สำคัญ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มลูกค้านาคาร์เพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินการโดยกรมส่งเสริมการเกษตร มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น 554,935 คน หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 71 ในปี พ.ศ. 2519 รวมสมาชิกทั้ง 3 สถาบันการเกษตร ประมาณ 1.3 ล้านคน หรือ ร้อยละ 24 ของครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ

ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การแก้ปัญหาที่ดินในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้เน้นการแก้ไข ปัญหาประชาชนที่ไม่มีหลักฐานกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ปัญหาการขาดที่ดินเพื่อการผลิตและการปรับปรุงคุณภาพของดิน ผลการดำเนินงานดังนี้

- ดำเนินการออกโฉนดที่ดินในรูป นส.3 ได้ประมาณ 11.69 ล้านไร่ หรือร้อยละ 11 ของจำนวนพื้นที่ทำการเกษตร

- ดำเนินการจัดที่ดินและส่งเสริมอาชีพในรูปของนิคมสร้างตนเอง นิคมสหกรณ์และพัฒนาที่ดิน ทำได้ 2.6 ล้านไร่ จำนวน 105,708 ครัวเรือน

ผลการพัฒนาได้นำมาซึ่งปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าธรรมชาติ เนื่องจากการขยายตัวของพื้นที่ทางการเกษตรจำนวนมาก อีกทั้งการพัฒนายังไม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการกระจายรายได้ โดยรายได้จากอาชีพเกษตรยังคงน้อยกว่ารายได้จากภาคการผลิตอื่น

แผนการพัฒนากาษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

มีวัตถุประสงค์ 1) มุ่งเน้นปรับปรุงระบบชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลาง เพื่อสนับสนุนการปลูกพืชหลายครั้งในรอบปี 2) ลดความเสี่ยงของรายได้ เนื่องจากความไม่แน่นอนของราคาสินค้าเกษตร 3) ส่งเสริมการรวมกลุ่มของสถาบันต่างๆ ในชนบท ฝึกอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิต การจำหน่าย และการเพิ่มรายได้เพื่อเป็นการสร้างประสิทธิภาพให้กับภาคเกษตร 4) ดำเนินการจัดกรรมสิทธิ์ที่ดิน ปรับปรุงคุณภาพที่ดิน และการจัดระบบการปลูกพืชให้เหมาะสมกับคุณภาพที่ดิน วางแผนการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศโดยรวม ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตร ลดลงเหลือร้อยละ 3.2 ต่อปี เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ที่ 3 โดยเศรษฐกิจรวมของประเทศขยายตัวร้อยละ 7.1 ต่อปี

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การขยายพื้นที่ชลประทาน พื้นที่โครงการชลประทานขนาดใหญ่และขนาดกลางเพิ่มขึ้น 2.45 ล้านไร่ จาก 12.54 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2519 เป็น 14.99 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2524 ดำเนินการปรับปรุงพื้นที่ชลประทานที่ก่อสร้างแล้วเสร็จ เพื่อให้สามารถรับน้ำชลประทานเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูก โดยก่อสร้างคันคูน้ำให้ทั่วถึงแปลงเพาะปลูกและจัดรูปที่ดินโดยปรับระดับพื้นที่ เพื่อให้สามารถส่งน้ำผ่านแปลงเพาะปลูกได้ตลอดปี คิดเป็นเนื้อที่ 8.63 ล้านไร่ ร้อยละ 58 ของพื้นที่ชลประทาน

ด้านการพัฒนาคักว่าวิจัย เร่งรัดขยายงานวิจัยและคักว่าโดยเฉพาะพืชที่มีโครงการเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตเป็นพิเศษ เช่น ข้าว ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลือง ผลงานความก้าวหน้าเห็นได้จากการผลิตพันธุ์พืชใหม่ๆ ที่ให้ผลผลิตสูง เช่น ข้าวพันธุ์ กข 1 - กข 2 ข้าวโพดพันธุ์สุวรรณ 1 มีสถาบันทดลองคักว่าด้านการเกษตรกระจายทั่วประเทศประมาณ 100 แห่ง จัดตั้งศูนย์เกษตรกลางประจำภาคขึ้นทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้

ด้านการผลิตทางการเกษตร ผลผลิตภาคเกษตรขยายตัวเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 3.2 ต่อปี โดยอัตราการขยายตัวของพืช ปศุสัตว์ ประมง และป่าไม้ เฉลี่ยร้อยละ 4.2 5.4 2.9 และ -4.6 ตามลำดับ การส่งเสริมการกระจายการผลิต ทำให้มีการเพิ่มการผลิตในสินค้าใหม่ๆ มากขึ้นจนสามารถส่งออกเป็นมูลค่าเกิน 1,000 ล้านบาท ในแต่ละปี ได้แก่ ถั่วต่างๆ ไบยาสูบ เนื้อไก่สดแช่แข็ง และสับปะรดกระป๋อง

ด้านการส่งเสริมสถาบันเกษตรกร ด้านสหกรณ์ ตราพระราชบัญญัติ ปี พ.ศ. 2524 มีสหกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเกษตร คือ สหกรณ์การเกษตร สหกรณ์ประมง และสหกรณ์นิคม จำนวนสหกรณ์ได้ขยายเพิ่มขึ้นจาก 1,405 สหกรณ์ สมาชิก 741,885 ครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2515 เป็น 2,007 สหกรณ์ สมาชิก 2.2 ล้านครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2524 ด้านกลุ่มเกษตรกร ได้มีบทบาทปฏิบัติการจัดตั้งกลุ่ม

เกษตรกร โดยให้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ในช่วงแรกของแผนพัฒนาฯ มีจำนวน 12 กลุ่ม สมาชิก 1,130ครัวเรือน และในปี พ.ศ. 2525 ได้จดทะเบียนเพิ่มขึ้นเป็น 3,807 กลุ่ม สมาชิก 504,717 ครัวเรือน

ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื้อที่ถือครองทางการเกษตรขยายตัวเพิ่มขึ้น 1.7 เท่า ในขณะที่เนื้อที่ป่าไม้ลดลงตลอดจากที่มีอยู่ประมาณร้อยละ 53 เหลือร้อยละ 36 ของเนื้อที่ทั้งหมด สาเหตุจากการเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ในระยะนี้มุ่งเน้นใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อการผลิตอาหารและส่งออกทำรายได้เงินตราต่างประเทศ รัฐจึงได้ดำเนินนโยบายแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์และการถือครองที่ดิน โดยมีการวางแผนเพื่อเร่งรัดการเพิ่มผลผลิต การวางแผนการใช้ที่ดิน การอนุรักษ์ดินและน้ำ การปรับปรุงบำรุงดิน

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529)

มีวัตถุประสงค์ คือ ปรับโครงสร้างเศรษฐกิจมากกว่าการมุ่งขยายอัตราการเจริญทางเศรษฐกิจ เน้นความสมดุลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยมุ่งการแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ และเพื่อสร้างความเข้มแข็งกับภาคการเกษตร ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตรเฉลี่ยร้อยละ 3.1 ต่อปี ขณะที่ภาคเศรษฐกิจส่วนรวมมีอัตราการขยายตัวร้อยละ 5.4 ซึ่งเป็นผลกระทบจากภาวะความแห้งแล้งและปัญหาราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ เนื่องจากการแข่งขันอย่างรุนแรงของสินค้าเกษตรในตลาดโลกและกระทบมาถึงราคาในประเทศ

ด้านการปรับโครงสร้างภาคเกษตร ภาครัฐได้ดำเนินการปรับโครงสร้างการผลิต โดยส่งเสริมให้มีการกระจายการปลูกพืชเศรษฐกิจหลักให้มากประเภทขึ้น เพื่อลดการเสี่ยงภัยของเกษตรกรจากภาวะผันผวนของระดับราคาผลผลิต ซึ่งในแผนนี้มุ่งเน้นพืชเศรษฐกิจหลักพบว่า ในภาพรวมการผลิตภาคเกษตรมีความผันผวน สัดส่วนการขยายตัวด้านพืชเฉลี่ยร้อยละ 3.3 ต่ำกว่าเป้าหมายซึ่งกำหนดไว้ร้อยละ 4.7 สาเหตุที่สำคัญเกิดจากราคาต่ำ ไม่มีแรงจูงใจด้านราคา และปัญหาภัยแล้ง สำหรับผลผลิตต่อไร่ พืชสำคัญส่วนใหญ่อยู่ในสภาพคงเดิม และบางชนิดลดลง เช่น ข้าวนาปรัง และอ้อย

ด้านการสนับสนุนสินเชื่อ ดำเนินนโยบายให้ธนาคารพาณิชย์เพิ่มสินเชื่อเพื่อการเกษตร ทำให้มีสินเชื่อเพิ่มขึ้นเมื่อสิ้นสุดแผนฯ ร้อยละ 18 การพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้รายได้เฉลี่ยต่อคนของประชากรในภาคเกษตรมีอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.7 แต่เมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างรายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร พบว่า มีความเหลื่อมล้ำกันมากถึง 10 เท่า ดังนั้น การพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นยังกระจายได้ไม่ทั่วถึง

ด้านการส่งเสริมการรวมกลุ่มของสถาบัน ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ดำเนินการในลักษณะเพิ่มสถาบัน ขยายสมาชิก และเพิ่มกิจกรรมกลุ่มเกษตรกรมีอัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 1.7 ต่อปี

ในช่วงปี พ.ศ. 2520–2527 มีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 8.3, 23.8 และ 10.2 ต่อปี ตามลำดับ

ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- ทรัพยากรป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2504 มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมด 171 ล้านไร่ มีแนวโน้มลดลงเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 มีพื้นที่ป่าไม้ 97.9 ล้านไร่ และเมื่อเปรียบเทียบกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 พบว่า พื้นที่ป่าไม้ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ลดลงจาก 116.7 ล้านไร่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 16.1

- ทรัพยากรน้ำ ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 มีนโยบายส่งเสริมการใช้น้ำให้มีประสิทธิภาพ โดยเร่งปรับปรุงและขยายพื้นที่ในเขตชลประทานที่มีอยู่เดิม 16 ล้านไร่ วางแผนจัดสรรน้ำอย่างเป็นระบบในกลุ่มน้ำสำคัญ เช่น กลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแม่กลอง และมีโครงการขนาดใหญ่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ โครงการตอกราช-มาบตาพุด จังหวัดระยอง และโครงการชลประทานทับเสลา จังหวัดอุทัยธานี เป็นต้น ซึ่งผลจากการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่และขนาดกลาง ทำให้มีพื้นที่ชลประทานเพิ่มขึ้นจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 จำนวน 3.2 ล้านไร่

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534)

มีวัตถุประสงค์ คือ เน้นการกระจายรายได้ไปสู่ชนบทให้มากขึ้น เพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มีอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 4.1 ต่อปี เพิ่มขึ้นจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ซึ่งมีอัตราการขยายตัวร้อยละ 3.1 ต่อปี เนื่องจากการขยายบริการพื้นฐานและเทคโนโลยีสู่ภูมิภาคมากขึ้น มีการกระจายการผลิต ปรับปรุงคุณภาพสินค้าและการขยายตลาดส่งออก ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะราคาน้ำมันและอัตราดอกเบี้ยลดต่ำลง ราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลก และอัตราแลกเปลี่ยนได้ปรับตัวสูงขึ้นการพัฒนาที่ผ่านมาจึงทำให้โครงสร้างการผลิตภาคเกษตรกรรมมีการกระจายตัวที่ดีขึ้น

ด้านการปรับโครงสร้างการผลิต ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ผลผลิตพืชเศรษฐกิจสำคัญ ได้แก่ ข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง อ้อย และยางพารา เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 โดยเฉพาะข้าว พบว่ามีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เพิ่มขึ้นจาก 302 กิโลกรัมต่อไร่เป็น 315 กิโลกรัมต่อไร่ คิดเป็นร้อยละ 4.30 มันสำปะหลัง และยางพารามีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่เพิ่มขึ้นเป็น 2,283 และ 126 กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และอ้อยมีผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ลดลงเล็กน้อย

ด้านการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติทางการเกษตร

- ทรัพยากรป่าไม้ มีมาตรการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยแบ่งพื้นที่เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ ร้อยละ 15 และป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ ผลการดำเนินงานในช่วงนี้ พบว่า มีพื้นที่ป่าไม้ 91.3 ล้านไร่ ลดลงจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 จำนวน 6.6 ล้านไร่ หรือร้อยละ 6.7

- ทรัพยากรดิน สนับสนุนการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดิน จัดทำแผนแม่บทการใช้ที่ดินทั่วประเทศ ระบบข้อมูลที่ดิน เร่งรัดการกระจายกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน

- ทรัพยากรน้ำ สนับสนุนให้เกิดการปรับปรุงประสิทธิภาพ โครงการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ และขนาดกลาง จัดตั้งองค์กรของกลุ่มผู้ใช้น้ำ และให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการจัดการบริหารแหล่งน้ำ ซึ่งในช่วงแผนนี้มีโครงการขนาดใหญ่ ได้แก่ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำบางนราอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส โครงการหนองปลาไหล จังหวัดระยอง และโครงการพัฒนาและฟื้นฟูพื้นที่ภาคใต้ที่ประสบอุทกภัย เป็นต้น ส่งผลให้มีพื้นที่ชลประทานเพิ่มขึ้นจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 จำนวน 1.9 ล้านไร่

แผนการพัฒนากษेत्रในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2534 – 2539)

มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อการรักษาอัตราการขยายตัวของภาคเกษตรให้มีเสถียรภาพและรักษา ระดับราคา กระจายรายได้และยกระดับรายได้ของเกษตรกร และการอนุรักษ์และพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติการเกษตร ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ภาคเกษตรเฉลี่ยร้อยละ 2.8 ต่อปี ต่ำกว่าเป้าหมาย 3.4 ต่อปี เนื่องจากภาวะแห้งแล้งและราคาสินค้า เกษตรส่งออกที่สำคัญหลายชนิดตกต่ำลง

ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร จากการศึกษาดัชนีชี้วัดความผาสุกของเกษตรกร ในช่วงปี 2539 พบว่า เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตจัดอยู่ในระดับมีการพัฒนาดี มีค่าดัชนีฯ 81.5 เข้าใกล้ เกณฑ์ค่าดัชนี 100 โดยเฉพาะด้านสุขอนามัยและด้านสังคมจัดอยู่ในระดับดีมาก มีค่าดัชนีฯ 91.1 และ 92.0 ส่วนด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการศึกษา มีค่าดัชนีฯ 76.7 71.7 และ 70.8 ตามลำดับ การยกระดับรายได้ของเกษตรกร คราวเรือนเกษตรกรมีรายได้เงินสดสุทธิเฉลี่ย 51,204 บาท ต่อครัวเรือนต่อปี เพิ่มขึ้นร้อยละ 40.5 เมื่อเปรียบเทียบกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ที่ครัวเรือน เกษตรกรมีรายได้เงินสุทธิเฉลี่ย 36,446 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

ด้านการปรับโครงสร้างการผลิตการเกษตร ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของพืชเศรษฐกิจที่สำคัญสูงขึ้น เช่น ข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ้อย และยางพารา มีผลผลิตเฉลี่ย 348 475 8,373 และ 192 กิโลกรัม ต่อไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เพิ่มขึ้นร้อยละ 10.5 44.8 11.3 และ 52.4 ตามลำดับ

ด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรทางการเกษตร

- ทรัพยากรป่าไม้ มีพื้นที่ป่าไม้ 84.3 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 26.3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ 320.7 ล้านไร่ จากเป้าหมายที่กำหนดไว้ร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งเป็นผลจากการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จัดทำแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติและอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ โครงการส่งเสริมการปลูกสร้างสวนป่า โครงการส่งเสริมเกษตรปลูกป่า แต่เมื่อเปรียบเทียบกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มีพื้นที่ป่าไม้ลดลงร้อยละ 7.7

- ทรัพยากรดิน จัดทำระบบอนุรักษ์ดินและน้ำในพื้นที่ที่มีปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน โดยการใช้หญ้าแฝก ช่วงบรรเทาปัญหาการพังทลายของดินได้ 3.66 ดันต่อไร่ต่อปี ปรับปรุงพื้นที่ที่มีปัญหาดินเค็ม ดินเปรี้ยวโดยใส่หินปูนร่วมกับการใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสม

- ทรัพยากรแหล่งน้ำ ในช่วงแผนนี้มีโครงการขนาดใหญ่ ได้แก่ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา โครงการพัฒนาลุ่มน้ำป่าสักอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดลพบุรี และสระบุรี โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครศรีธรรมราช และโครงการคลองสียัด จังหวัดฉะเชิงเทรา ส่งผลให้มีพื้นที่ชลประทาน จำนวน 1.4 ล้านไร่ สำหรับแหล่งน้ำขนาดเล็กในระดับไร่นาพบว่า มีการใช้ประโยชน์เพื่อการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และทำประมงร้อยละ 63 การใช้น้ำส่วนใหญ่เพื่อประโยชน์ในการปลูกพืชในพื้นที่เฉลี่ย 2 ไร่ต่อครัวเรือนจากเป้าหมาย 4.5 ไร่

- ทรัพยากรแหล่งประมง ในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 7 มีแผนงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงคือ งานอนุรักษ์สัตว์น้ำ และโครงการจัดสร้างแหล่งอาศัยสัตว์ทะเล รวมทั้งมีการประชาสัมพันธ์ให้ราษฎรเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของมาตรการการอนุรักษ์สัตว์น้ำ

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544)

มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อรักษาขีดความสามารถในการแข่งขันของสินค้าเกษตรในตลาดโลก อนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะทรัพยากรธรรมชาติและให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และองค์กรเกษตรกรให้เข้มแข็ง เพื่อยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของเกษตรกรให้สูงขึ้น และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตร เฉลี่ยร้อยละ 2.1 ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ร้อยละ 2.9 ต่อปี

ด้านคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ดัชนีความผาสุกของเกษตรกร เท่ากับ 83.79 โดยเฉพาะด้านสังคมและด้านสุขอนามัยจัดอยู่ในระดับดีมาก มีค่าดัชนีฯ 94.91 และ 93.15 ตามลำดับ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการศึกษามีค่าดัชนี 76.90 และ 74.96

ด้านการยกระดับรายได้ คริวเรือนเกษตรกร มีรายได้เงินสดสุทธิเฉลี่ย 91,359 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในปี 2544 เพิ่มขึ้นจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ร้อยละ 12.97 มีหนี้สินเฉลี่ย 36,866 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในขณะที่มีทรัพย์สินเฉลี่ย 680,332 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

ด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร ปี 2543 – 2547 สนับสนุนอุตสาหกรรมเกษตรอย่างครบวงจร การวิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรม การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร และสนับสนุนการแปรรูปผลิตผลการเกษตรแก่เกษตรกร

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติการพัฒนาอย่างยั่งยืน

- ทรัพยากรป่าไม้ มีการดำเนินงานโครงการจัดทำเครื่องหมายแสดงแนวเขตพื้นที่ป่าไม้ โครงการส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชน โครงการพัฒนาที่ดินชุมชนบนพื้นที่สูง โครงการปาร์กนักรักษ์แผ่นดิน ส่งผลให้มีพื้นที่ป่าไม้ 94.30 ล้านไร่ เพิ่มขึ้นจากในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เท่ากับ 10 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 11.9

- ทรัพยากรดิน ในปี 2541 พบว่า มีการใช้ที่ดินไม่ถูกต้องตามสมรรถนะของดิน 111.87 ล้านไร่ และมีการใช้ที่ดินทางการเกษตร เพื่อประโยชน์ในทางอุตสาหกรรมมากขึ้น ส่งผลให้ในช่วงปี 2536 – 2541 พื้นที่ถือครองทางการเกษตรลดลงถึง 7.1 ล้านไร่ พื้นที่การเกษตรต่อประชากรลดลงจาก 2.89 ไร่ต่อคน เหลือ 2.76 ไร่ต่อคน นอกจากนี้ ปัญหาการถือครองที่ดิน ไร่ที่ดินทำกินและเช่าที่ดินมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจาก 1,311,745 ครอบครัวยุ ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็น 1,516,297 ครอบครัวยุ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าและพื้นที่สาธารณประโยชน์เพิ่มขึ้น

- ทรัพยากรน้ำ มีการจัดทำแผนพัฒนาแหล่งน้ำและประสิทธิภาพการใช้น้ำโครงการที่สำคัญในช่วงนี้ ได้แก่ โครงการเขื่อนคลองท่าด่านอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนครนายก และโครงการประแสร์ จังหวัดระยอง ส่งผลให้มีพื้นที่ชลประทานเพิ่มขึ้นจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 จำนวน 0.79 ล้านไร่

- ทรัพยากรประมง ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 มีสถานภาพที่เสื่อมโทรมลง ความสามารถในการจับทรัพยากรประมงทะเลในปี 2542 จับได้ 2,725 พันตัน ลดลงเหลือ 2,632 พันตัน ในปี 2544 และมีพื้นที่การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งในปี 2543 จำนวน 464,138 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้ง

แผนการพัฒนากิจกรรมในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549)

มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรในตลาดโลก 2) สร้างความมั่นคงในอาชีพ รายได้ และวิถีชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น 3) สร้าง

ความเข้มแข็งของเศรษฐกิจระดับรากหญ้า 4) ปรับระบบการบริหารจัดการภาคเกษตรบนพื้นฐานการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตรขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 2.9 ต่อปี จากเป้าหมายที่กำหนดไว้ร้อยละ 2 ต่อปี อย่างไรก็ตามในช่วงของแผนฯ มีปัญหาจากการเกิดไข้หวัดนกระบาดในช่วงปลายปี 2546 ต่อเนื่องมาจนถึงต้นปี 2548 เกิดภาวะภัยแล้ง ฝนทิ้งช่วงการเกิดสึนามิ รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของราคาน้ำมัน

ด้านการยกระดับรายได้ คร่าวเรือนเกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้นจาก 91,359 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในปี 2544 เป็น 129,236 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในปี 2549 โดยมีหนี้สินเฉลี่ย 47,672 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ในขณะที่มีทรัพย์สินเฉลี่ย 918,727 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

ด้านการส่งเสริมการผลิต ดำเนินการส่งเสริมและแนะนำให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปรับปรุงดินด้านอินทรีย์วัตถุเพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี

ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีพื้นที่ชลประทาน 23.63 ล้านไร่ เพิ่มขึ้นจำนวน 1.33 ล้านไร่ เมื่อสิ้นปี 2549 มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จำนวน 96 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ จากเป้าหมายที่กำหนดไว้ร้อยละ 25 สามารถลดปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน โดยการส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝกและส่งเสริมการไถพรวนดินอย่างถูกวิธีจำนวน 6.35 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 127 ของเป้าหมายที่กำหนด พื้นฟูปรับปรุงบำรุงดินที่มีปัญหาดินเปรี้ยว ดินเค็ม ดินขาดอินทรีย์วัตถุ จำนวน 10.7 ล้านไร่ สูงกว่าเป้าหมายซึ่งกำหนดไว้ จำนวน 10 ล้านไร่

แผนการพัฒนากษัตริ์ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554)

มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ ใช้ได้อย่างยั่งยืนและไม่กระทบสิ่งแวดล้อม 2) กระจายอำนาจให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรและแบ่งปันผลจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรการเกษตรอย่างเป็นธรรม 3) เพื่อปรับโครงสร้างและกระบวนการบริหารจัดการในภาคเกษตรให้มีประสิทธิภาพและมีความโปร่งใส 4) เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของชุมชนให้เข้มแข็ง เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายด้วยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ พัฒนาแผนชุมชนเพื่อการพัฒนาการเกษตรให้สามารถแก้ไขปัญหาชุมชนบนฐานของการพึ่งตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกัน 5) เสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่ดินควบคู่กับการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้เป็นฐานการผลิตทางการเกษตรที่มั่นคงปลอดภัย และยั่งยืน ซึ่งผลการพัฒนาพบว่า

ด้านการพัฒนาในภาพรวม อัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศภาคเกษตร ในช่วง 3 ปีแรกเฉลี่ย ร้อยละ 1.1 ต่อปี ต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้เฉลี่ย ร้อยละ 3.0 ต่อปี เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจโลก ราคาน้ำมันปรับตัวสูงขึ้น การเปลี่ยนแปลงสภาวะภูมิอากาศของโลกทำให้เกิดภัยพิบัติ ส่งผลให้ผลผลิตสินค้าเกษตรลดลง

ด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็ง พัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่อง โดยถ่ายทอดความรู้ผ่านศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านให้กับเกษตรกร 249,784 ราย เกษตรกรอาสา 6,869 ราย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน 657,739 ราย

สร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนและเครือข่าย จำนวน 70,008 แห่ง มีสมาชิก 1.19 ล้านราย จากการประเมินศักยภาพวิสาหกิจชุมชน จำนวน 60,177 แห่ง ในจำนวนนี้อยู่ในระดับดี ร้อยละ 31 ระดับปานกลาง และต้องปรับปรุงร้อยละ 49 และ 20 ตามลำดับ

การพัฒนาการรวมกลุ่มเกษตรกรในรูปสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร รวม 13,486 แห่ง ในจำนวนนี้มีฐานะทางการเงินเข้มแข็ง (มั่นคงดีมากและมั่นคงดี) เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 24.91 ในปี 2549 เป็นร้อยละ 28.63 ในปี 2553

เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันสินค้าเกษตรและอาหารของไทยในตลาดโลก มีพระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร พ.ศ. 2551 กำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารภายใต้ พ.ร.บ. มาตรฐานสินค้าเกษตรแล้ว 169 เรื่อง และรับรองมาตรฐานการผลิต ทั้งด้านพืช ประมง และ ปศุสัตว์ ในระดับฟาร์ม 694,034 ฟาร์ม จากเป้าหมาย 671,000 ฟาร์ม ฟาร์มด้านพืชร้อยละ 69.44 ปศุสัตว์ ร้อยละ 12.26 และประมง ร้อยละ 18.30 รับรองมาตรฐานโรงงาน 5,472 โรงงาน จากเป้าหมาย 3,230 โรงงาน ด้านพืช ร้อยละ 47.09 ปศุสัตว์ ร้อยละ 19.79 และประมง ร้อยละ 33.12

ด้านการบริหารจัดการดินและน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ในช่วง 3 ปีแรกของแผนฯ มีพื้นที่ชลประทาน 24.07 ล้านไร่ เพิ่มขึ้น จำนวน 0.44 ล้านไร่ การลดปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน ดำเนินการได้ 4.09 ล้านไร่ จากเป้าหมาย 3.45 ล้านไร่ และปรับปรุงคุณภาพดิน 16 ล้านไร่ จากเป้าหมาย 10 ล้านไร่

ส่งเสริมให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีในฟาร์ม โดยการอบรมสมาชิก สนับสนุนผลิตภัณฑ์เทคโนโลยีชีวภาพ 3.19 ล้านครัวเรือน จากเป้าหมาย 3.15 ล้านครัวเรือน ปริมาณการนำเข้าของปุ๋ยเคมียังคงเพิ่มขึ้นจาก 3.61 ล้านตันในปี 2549 เป็น 4.11 ล้านตันในปี 2552 สูงกว่าเป้าหมายของแผนที่กำหนดไว้ไม่เกินปีละ 3.5 ล้านตัน

ด้านคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ดัชนีความผาสุกของเกษตรกรพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในปี 2553 ค่าดัชนีความผาสุกของเกษตรกร เท่ากับ 77.91 ซึ่งการพัฒนาจัดอยู่ในระดับปานกลาง โดยองค์ประกอบด้านสุขอนามัยและด้านสังคม มีการพัฒนาในระดับดีมาก ด้านเศรษฐกิจมีค่าดัชนีไม่เปลี่ยนแปลงอยู่ในระดับต้องปรับปรุงและด้านการศึกษาและสิ่งแวดล้อมต้องเร่งแก้ไข

แผนการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559)

มิวิสัยทัศน์ คือ เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดี ประชาชนมีความมั่นคงด้านอาหาร เป็นฐานสร้างรายได้ให้แผ่นดิน ภายใต้วัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีอาชีพที่มั่นคง และมีรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ 2) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรและอาหารให้มีทั้ง

คุณภาพและปริมาณเพียงพอต่อความต้องการของผู้บริโภค สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าเกษตรและอาหาร รวมทั้งจัดสรรการผลิตที่เหมาะสมระหว่างอาหาร ผลิตภัณฑ์และพลังงานทดแทน 3) เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ยั่งยืนและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยมีแนวทางการพัฒนา ดังนี้

1) พัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร โดย (1) สร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร โดยส่งเสริมและพัฒนาระบบการประกันความเสี่ยงการเกษตรให้เหมาะสมกับสินค้าเกษตรและสถานการณ์ที่เกิดจากภัยธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (2) สนับสนุนเกษตรกรและองค์กรเกษตรกรเข้าถึงแหล่งเงินทุนดอกเบี้ยต่ำ (3) จัดทำทะเบียนเกษตรกรอย่างจริงจัง เพื่อให้ความช่วยเหลือเป็นไปอย่างเหมาะสม (4) สร้างองค์ความรู้ให้กับเกษตรกรอย่างเป็นระบบให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เพื่อก้าวไปสู่ผู้จัดการฟาร์มแบบมืออาชีพ โดยใช้แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เทคโนโลยีสมัยใหม่ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างภูมิปัญญาทางบัญชีแก่เกษตรกรไทยสู่บัญชีต้นทุนอาชีพ (5) สร้างขีดความสามารถเกษตรกรและชุมชนให้ปรับตัวทันกับสถานการณ์จากภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น (6) สร้างความมั่นคง ปลอดภัยด้านอาหารในครัวเรือนเกษตรกร โดยส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรกรรมยั่งยืน จัดการและเผยแพร่องค์ความรู้และการพัฒนาด้านอาหารศึกษาทุกรูปแบบอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง สนับสนุนให้ประชาชนทั่วไป ทำสวนผักคนเมือง (City Farm) (7) ส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เข้าสู่ภาคเกษตร โดยร่วมมือกับสถาบันการศึกษาและจัดหาที่ดินทำกิน สร้างโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนเพื่อการผลิตและการตลาด (8) สนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร โดยเฉพาะสภาเกษตรกรแห่งชาติ สนับสนุนและพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ แก่ผู้นำวิสาหกิจชุมชน ผู้บริหารสหกรณ์ ผู้นำเกษตรกร และสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชน รวมทั้งสร้างฐานข้อมูลและกำหนดชุมชนต้นแบบ

2) พัฒนาขีดความสามารถในการผลิต การจัดการสินค้าเกษตร และความมั่นคงด้านอาหาร ด้วยการพัฒนาการผลิตและการสร้างมูลค่าเพิ่ม เพื่อเพิ่มศักยภาพการผลิตในเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม พัฒนาลอตห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) ของสินค้าเกษตร โดย (1) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เน้นลดต้นทุนการผลิตและพัฒนาคุณภาพ มาตรฐานสินค้าเกษตร (2) ส่งเสริมการทำเกษตรแบบกลุ่มการผลิตหรือเครือข่ายวิสาหกิจ (Cluster) (3) สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าเกษตร (4) ส่งเสริมการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Product) โดยกำหนดมาตรฐานการจูงใจเพื่อสนับสนุนให้มีการใช้เทคโนโลยีสะอาด สสำรวจ ศึกษาและนำผลการศึกษารื่องการปลดปล่อยก๊าซเรือนกระจกเพื่อเตรียมการปรับทิศทางการผลิตของภาคเกษตร เพื่อเข้าสู่ตลาดซื้อขายคาร์บอนเครดิตและการรวมตัวกันในระดับภูมิภาค (5) สนับสนุนการพัฒนาระบบตลาดสินค้าเกษตร โดยใช้ตลาดกลางสินค้าเกษตรทุกระดับเพื่อการกระจายสินค้าหรือการส่งออก และตลาดสินค้าเกษตร

ล่องหน้าเพื่อสร้างเสถียรภาพราคาสินค้าเกษตร รวมทั้งพัฒนาทักษะและองค์ความรู้ด้านตลาดสินค้าเกษตรให้แก่เกษตรกร สนับสนุนการสร้างเครือข่ายการผลิต การตลาด และการบริโภคที่เกื้อกูลกัน (6) ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศภายใต้กรอบความร่วมมือต่างๆ ศึกษาแนวทางรองรับการเปิดเสรีการค้าจากกลุ่มประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน หรือ AEC รวมทั้งศึกษาข้อมูล กฎระเบียบต่างๆ ของประเทศคู่ค้าที่จะมีผลกระทบต่อการค้าสินค้าเกษตร (7) เสริมสร้างการผลิตสินค้าเกษตรที่เป็นพืชอาหารและพลังงานให้เกิดความมั่นคง โดยการส่งเสริมการผลิตพืชอาหารและพืชพลังงานทดแทนให้มีความเหมาะสม พร้อมทั้งสนับสนุนให้ดำเนินมาตรการเพื่อจัดสรรผลผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภค และทดแทนพลังงาน (8) สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์ โดยสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และสถาบันวิจัย เพื่อร่วมกำหนดแนวทางการวิจัยแบบบูรณาการ การนำผลงานวิจัยและผลงานประดิษฐ์คิดค้นมาขยายผลสู่การพัฒนาภาคเกษตรและการพัฒนางานวิจัยแบบดัดแปลงพันธุกรรม (GMOs) เป็นต้น

3) พัฒนาศักยภาพการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ สมดุลและยั่งยืน โดย (1) ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ทรัพยากรการเกษตรและโครงสร้างพื้นฐานการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ ทั้งปริมาณเก็บกักน้ำพื้นที่ชลประทาน กลไกบริหารจัดการจัดการน้ำให้สูงขึ้น (2) สนับสนุนให้มีการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นา เพื่อสามารถเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคได้อย่างพอเพียง (3) พิจารณาความเป็นไปได้และผลักดันให้เกิดการจัดสรรน้ำทั้งระบบและไม่กระทบต่อส่วนรวมจากแหล่งน้ำภายในประเทศและระหว่างประเทศไปสู่แหล่งน้ำภายในประเทศที่มีปัญหาขาดแคลนน้ำซ้ำซาก (4) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรประมง เพื่อรองรับการผลิตที่ยั่งยืนและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันกับต่างประเทศ โดยการผลักดันให้มีการบังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่อย่างจริงจัง เตรียมพร้อมรองรับความตกลงระหว่างประเทศและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการออกกฎระเบียบต่างๆ ของประเทศคู่ค้า (5) พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งทรัพยากรประมงที่เสื่อมโทรม เพื่อเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยให้กับสัตว์น้ำ (6) ศึกษา วิจัย พัฒนาการเพาะเลี้ยงสายพันธุ์สัตว์น้ำที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ เพื่อคงความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย จัดระบบการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดให้เหมาะสมในอัตราที่สมดุลและเพียงพอกับการทดแทนความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมง (7) ส่งเสริม ผลักดันการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการเกษตรที่มีความสำคัญในการใช้ทรัพยากรการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ให้เอื้อต่อการผลิตและการตลาด รวมถึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งด้านอาหารและพลังงานให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยสนับสนุนให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตรเพิ่มขึ้น ตลอดจนใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่แล้วให้เต็มประสิทธิภาพ (8) ปรับปรุงการบริหารจัดการที่ดินทั้งระบบและการกระจายการถือครองที่ดินให้เกิดความเป็นธรรม (9) ส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยน

วิธีการทำการเกษตรที่เหมาะสมด้วยการเร่งรัดการฟื้นฟูและปรับปรุงคุณภาพดินที่เสื่อมโทรมทั้งวิธีกลและวิธีธรรมชาติ (10) ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยอินทรีย์และสารเคมีอย่างถูกต้องเหมาะสมในแต่ละสินค้าเกษตรทุกพื้นที่ (11) กำกับดูแลและควบคุมการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างจริงจัง โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่สูงและพื้นที่ต้นน้ำลำธาร (12) สนับสนุนให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตร โดยสร้างแรงจูงใจให้กับเกษตรกรหรือชุมชนท้องถิ่นผู้มีส่วนบทบาทในการปกป้องดูแลทรัพยากรทางการเกษตร และเข้าไปบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตร (ดิน น้ำ และประมง) ในท้องถิ่นตนเองให้มากขึ้น (13) ป้องกันและลดปัญหาความรุนแรงของการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ตั้งแต่เตรียมการป้องกันและลดผลกระทบ เตรียมพร้อมรับภัย จัดการในภาวะฉุกเฉิน และการจัดการหลังเกิดภัย ด้วยการจัดทำแผนป้องกันภัย จัดทำระบบการเฝ้าระวังเตือนภัย การติดตามข่าวสาร และเตรียมความพร้อมโดยการตรวจสอบและซ่อมแซมคูคลอง ทางระบายน้ำ อาคารชลประทาน เพื่อการป้องกันและระบายน้ำทั้งพื้นที่การเกษตรและพื้นที่ชุมชนเมือง รวมถึงประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องและทั่วถึงให้กับเกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยง

สันติ ศรีสวนแดง (ม.ป.ป.) ได้สรุปไว้ว่า การเปลี่ยนผ่านของระบบเกษตรกรรมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ ยุกระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ ยุกระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ และยุกระบบเกษตรกรรมเชิงทวิลักษณ์ โดยระบบเกษตรกรรมในยุคนี้ อาจเรียกได้ว่า เป็นลักษณะของระบบเกษตรกรรมเชิงทวิลักษณ์ เนื่องจากถึงแม้กระแสนการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรวิถีคุณธรรมจะเกิดขึ้น แต่มิได้ทำให้การเกษตรกระแสหลักหรือเกษตรเคมีเชิงพาณิชย์ลดความสำคัญลงไป ทำให้เกิดสภาพของทวิลักษณ์ในการผลิต โดยได้มีความพยายามที่จะพัฒนาและเชื่อมต่อบริบบการผลิตในระดับพึ่งพาตนเองแบบเกษตรยั่งยืนบนวิถีคุณธรรมกับการเกษตรเชิงแข่งขัน

ในขณะที่ โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ (2548) ได้มองอนาคตการเกษตรของไทยไว้ดังนี้ ภาพการเกษตรในปัจจุบันเป็นภาพของความอ่อนแอโดยพื้นฐาน คือ รายได้ไม่เพียงพอและมีผลสืบเนื่องทำให้กำลังแรงงานในชนบทจำนวนมากไม่เลือกอาชีพเกษตร และแม้แรงงานจำนวนหนึ่งจะไม่โยกย้ายออกจากเกษตรอย่างเด็ดขาด แต่ก็จำเป็นต้องอาศัยงานหรือเงินโอนจากภาคนอกเกษตรจนไม่อยู่ในฐานะที่จะทุ่มเทเวลาและกำลังทั้งหมดให้กับการเกษตรได้

ประเด็นหลักที่จะตัดสินอนาคตการเกษตรของประเทศจึงได้แก่ ประเด็นเกี่ยวกับการปรับตัวของอาชีพการเกษตรจากสภาพความอ่อนแอที่คนหนุ่มสาวละทิ้งให้เป็นอาชีพที่คนหนุ่มสาวสมัครใจเลือก ประเด็นนี้เป็นโจทย์สำคัญที่จะตัดสินระดับความเข้มแข็งของภาคการเกษตรในอนาคต ซึ่งเมื่อพิจารณาจากความสนใจในการประกอบอาชีพการเกษตร รูปแบบในการทำการเกษตรมีแนวโน้มเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบการเกษตรหลัก 3 รูปแบบ คือ

รูปแบบแรก ได้แก่ เกษตรแบบครัวเรือน ซึ่งอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นสำคัญ ดังนั้นเนื้อที่การเกษตรสำหรับรูปแบบนี้จึงมักจะมีขนาดเล็กเพื่อให้อยู่ในวิสัยที่แรงงานในครอบครัวจะจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ การมีพื้นที่ขนาดเล็กและมีแรงงานน้อย มีผลทำให้จำเป็นที่จะต้องมีการจัดการเกษตร ซึ่งใช้พื้นที่ได้ตลอดทั้งปี เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ระบบวนเกษตรหรือเกษตรผสมผสาน เพื่อให้สามารถควบคุมค่าใช้จ่ายได้ในระดับต่ำ ในขณะที่มีรายได้ทยอยเข้ามาทั้งปี และสามารถจัดการบริหารให้เชื่อมโยงกับความต้องการของตลาดได้ในลักษณะเป็นกลุ่มหรือชุมชน ในขณะที่เกษตรกรสามารถดำรงวิถีชีวิตได้แบบเรียบง่ายและมีอิสระ

รูปแบบที่สอง ได้แก่ เกษตรขนาดใหญ่ ซึ่งต้องอาศัยทุน เครื่องจักรและแรงงานนอกครัวเรือน ตลอดจนพื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อให้สามารถบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในอดีตเกษตรขนาดใหญ่เหล่านี้ต้องพึ่งพาพื้นที่ในเขตป่า แต่ในปัจจุบันเขตป่าที่อุดมสมบูรณ์มีเหลือน้อยและไม่สมควรที่จะนำมาใช้ในทางการเกษตรเพิ่มขึ้นอีก ดังนั้น เกษตรขนาดใหญ่จึงต้องมีการลงทุน เพื่อซื้อที่ดินจากครัวเรือนเกษตร ซึ่งไม่สามารถหรือไม่ต้องการดำรงอาชีพเกษตรต่อไป นอกจากการลงทุนแล้ว ระบบการบริหารจัดการสำหรับเกษตรประเภทนี้ จะเป็นการดำเนินการเชิงพาณิชย์ สำหรับสินค้าที่ผลิตภายใต้เกษตรขนาดใหญ่มักจะเป็นการผลิตผลผลิตประเภทเดียว ซึ่งอาจมีหรือไม่มีความสัมพันธ์กับโรงงานอุตสาหกรรมต่อเนื่องก็ได้ แต่มักจะมีตลาดขนาดใหญ่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ได้แก่ อ้อย ยาง ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น

รูปแบบที่สาม ได้แก่ เกษตรก้าวหน้า ซึ่งผู้ประกอบการอาจจะมาจากครอบครัวเกษตรกรหรือจากภาคนอกการเกษตรก็ได้ รูปแบบการเกษตรก้าวหน้าอาศัยความรู้เป็นหลัก ทั้งในด้านเทคโนโลยีการเกษตร การจัดการการเกษตรและการจัดการเชื่อมโยงกับตลาด ขนาดของการเกษตรประเภทนี้จะไม่เล็กนัก แต่ก็มีขนาดไม่ใหญ่เกินไป เนื่องจากเกษตรกรประเภทนี้มักจะเป็นเกษตรกรเต็มเวลา ข้อเด่นของเกษตรกรก้าวหน้าคือการอาศัยความรู้ทั้งทางด้านการตลาดและด้านการเกษตร และมีความสามารถในการบริหารจัดการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดได้อย่างรวดเร็ว เพื่อให้สามารถรักษาระดับรายได้ในระดับใกล้เคียงหรือมากกว่าอาชีพนอกการเกษตรทั่วไป

รูปแบบการเกษตรทั้ง 3 แบบมีที่สิ่งจำเป็นเหมือนกัน ได้แก่ ความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมกับวิธีการเกษตรแต่ละประเภท โดยแยกออกตามขนาดของพื้นที่และจำนวนแรงงาน เทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งจะต้องมีการวิจัยและพัฒนาต่อไป เพื่อให้ได้รูปแบบที่หลากหลายสำหรับวิธีการเกษตรแต่ละประเภท

นอกจากเทคโนโลยีการเกษตร ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ความสามารถในการเชื่อมโยงกับระบบตลาด ซึ่งอาจทำได้หลายรูปแบบ ทั้งผ่านชุมชน และ/หรือเครือข่ายทางการเกษตรนานาชาติ นอกจากนี้ การเชื่อมโยงทางการตลาดยังหมายถึง การมีระบบและกลไกที่ชัดเจนในการ

กำหนดคุณภาพและมาตรฐาน และสามารถส่งสัญญาณราคาตามคุณภาพให้แก่ผู้ผลิตอย่างรวดเร็ว ระบบและกลไกเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ

4. ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (Structuration Theory) ของ Anthony Giddens

ทฤษฎี Structuration ของ แอนโทนี กิดเด็นส์ มีผู้แปลเป็นภาษาไทยว่า “ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม” โดยกิดเด็นส์ได้นำเสนอความคิดชุดหนึ่งเพื่อใช้อธิบายหรือวิเคราะห์สังคมในบางเรื่องบางประเด็น ทฤษฎีนี้ครอบคลุมเรื่องของปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน พัฒนาการของรัฐบาล สิทธิพลเมือง การวิเคราะห์ชนชั้น ลักษณะของภาวะสมัยใหม่ สงคราม ฯลฯ

กิดเด็นส์เริ่มต้นเสนอทฤษฎีด้วยการกล่าวถึงกฎเกณฑ์ใหม่ของวิธีการทางสังคมวิทยา (New Rules of Sociological Method) ในปี 1976 กฎเกณฑ์ใหม่ของเขาคือการเสนอให้นักสังคมวิทยาเปลี่ยนความสนใจจากข้อเท็จจริงทางสังคม (social facts) แบบที่ดูร์ไคม์เคยเสนอเอาไว้ มาสนใจตัวมนุษย์ที่มีกิจกรรมในการผลิตรูปแบบต่างๆ ในสังคม การวิเคราะห์ชีวิตทางสังคมจึงต้องอาศัยการตีความพฤติกรรมและกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ครอบคลุมส่วนต่างๆ ของโลกทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ ได้แก่ วัด โรงเรียน ชนชั้น อย่างไรก็ตาม เขาระบุว่าทฤษฎีของเขาไม่ใช่สังคมวิทยาแนวตีความ เช่นเดียวกับนักคิดสกุลปรากฏการณ์วิทยาและปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เพราะเขาคิดว่าในขณะที่มนุษย์กำลังเกี่ยวข้องกับโลกที่เต็มไปด้วยความหมายนี้ สถาบันสังคมที่มีบทบาทในการกำหนดความหมายได้ดำรงอยู่ก่อนหน้าปัจเจกบุคคลแล้ว วิธีคิดของกิดเด็นส์ในเรื่องปัจเจกบุคคลกับสถาบันสังคมหรือผู้กระทำกับโครงสร้าง กิดเด็นส์มีความคิดคล้ายเวเบอร์ที่ปฏิเสธทั้งการให้ความสำคัญกับโครงสร้างเป็นหลักและการเน้นปัจเจกบุคคลเป็นหลักเพียงอย่างเดียว กิดเด็นส์เชื่อว่าปัจเจกบุคคลมีอำนาจและเสรีภาพที่จะแสดงตัวตนออกมาภายใต้โครงสร้างของสังคม นอกจากนั้น บุคคลยังสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมให้ดีขึ้นได้ด้วย ไม่มีโครงสร้างหรือปัจเจกเพียงฝ่ายเดียวที่ทรงอำนาจ แต่ทั้งสองส่วนต้องดำรงอยู่ร่วมกัน

กิดเด็นส์อธิบายว่า Structuration หมายถึง การกำหนดโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมในกาลเวลาและสถานที่ต่างๆ โดยคำนึงถึงทวิลักษณ์ของโครงสร้างนั้น ในส่วนของโครงสร้าง กิดเด็นส์ระบุว่า สถาบันครอบครัว ชุมชน ชีวิต การงาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างเกิดขึ้นได้เพราะปัจเจก ได้แก่ การกระทำของมนุษย์ (human action) หรือ ผู้กระทำ (agency) ในขณะเดียวกัน โครงสร้าง (structure) ก็เป็นตัวกำหนดชีวิตทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนั้น สองสิ่งนี้จึงต้องพึ่งพาและเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน กิดเด็นส์เรียกสิ่งนี้ว่า ทวิลักษณ์ของโครงสร้าง (duality of structure) นั่นคือโครงสร้างเป็นทั้งวิถีทางและผลลัพธ์ของการกระทำ

โครงสร้าง คือ กฎเกณฑ์และทรัพยากรที่ผู้กระทำใช้ในการผลิตและการผลิตซ้ำทางสังคมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ โครงสร้าง ประกอบด้วย กฎและทรัพยากร (rules and resources) กฎอาจเป็นกฎที่เป็นหรือไม่เป็นทางการที่กำหนดหรือคาดหวังพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นอย่างน้อยอย่างนั้น อาจเป็นลายลักษณ์อักษร หรือ ไม่ได้เขียนไว้ ส่วนทรัพยากร หมายถึง วัตถุและวิธีการที่มนุษย์ผลิตสินค้าและบริการต่างๆ ทักษะที่ใช้ในวิธีการดังกล่าว ตลอดจนอำนาจในกระบวนการผลิต ทรัพยากรแบ่งได้เป็นทรัพยากรที่ใช้ในการจัดสรร (allocative resources) ได้แก่ วัตถุทั้งหลาย และทรัพยากรที่เกี่ยวกับสิทธิอำนาจ (authoritative resources) ได้แก่ ปัจจัยอื่นๆ ที่ไม่ใช่วัตถุและทำให้เกิดอำนาจที่นำไปสู่การสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ผู้กระทำ สิ่งสำคัญในการกระทำสำหรับผู้กระทำคือ “ความสามารถที่จะรู้ว่าควรกระทำอย่างไร” (capacity to know how to act) มากกว่าเรื่องของแรงจูงใจหรือผลประโยชน์ในการกระทำ มีขั้นตอนเกี่ยวกับสำนึก (consciousness) สามขั้นตามลำดับในความคิดของผู้กระทำ คือ

1. สำนึกครุ่นคิด (discursive/reflexive consciousness) เป็นการคิดหาวิธีแก้ปัญหาหรือสถานการณ์หนึ่งๆ และคำนึงถึงการกระทำในอดีตและอนาคต
2. สำนึกทั่วๆ ไป เป็นความรู้เกี่ยวกับการกระทำในสถานการณ์ทั่วไป
3. สำนึกของจิตไร้สำนึก เป็นตัวกำหนดแรงจูงใจและความต้องการของผู้กระทำที่แสวงหาความมั่นคงและการอยู่รอดเหมือนกันทุกคน จิตไร้สำนึกจะกำหนดการกระทำในสถานการณ์ฉุกเฉิน เมื่อโครงสร้างสังคมตามปกติล่มสลายหรือขัดข้อง เช่น เมื่อเกิดภัยพิบัติ

โครงสร้างสังคมกับผู้กระทำจึงถูกผูกเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่นผ่านกระบวนการที่เรียกว่า Structuration หรือ การกระทำที่มีโครงสร้างกำหนด (Structuration action) มนุษย์เป็นผู้สร้างโครงสร้าง แล้วโครงสร้างก็กลับมาควบคุมมนุษย์ หลังจากนั้นมนุษย์ก็จะประเมินโครงสร้างเพื่อปรับเปลี่ยนมันต่อไป

ทฤษฎี Structuration เป็นทฤษฎีที่ไม่ซับซ้อน เป็นทฤษฎีที่มุ่งจะนำความคิดทางสังคมวิทยาหลายๆ แนวมารวมเข้าด้วยกัน เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคมและมุ่งปรับปรุงให้สังคมดีขึ้น ในสังคมสมัยใหม่ที่มนุษย์จะสูญเสียความสามารถในการควบคุมสังคม กิดเด่นส์เสนอว่า มนุษย์มีขีดความสามารถในการควบคุมสังคม มนุษย์มีขีดความสามารถที่จะกระทำร่วมกันเพื่อควบคุมและเปลี่ยนทิศทางสังคมได้หากมนุษย์ปรารถนาจะกระทำ เมื่อเรานำแนวคิดผู้กระทำ-โครงสร้าง (agency-structure) มาใช้อธิบายการกระทำของมนุษย์ เราได้ให้ความสำคัญกับวิธีการที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดชีวิตทางสังคมพร้อมๆ กับที่ได้รับอิทธิพลและถูกกำหนดโดยการจัดระเบียบทางสังคมที่มีอยู่ในโครงสร้าง

กิดเด่นส์ไม่คิดว่ายุคนี้เป็นยุคสมัยของโพสโตโมเดิร์น เขาคิดว่าเรายังอยู่ในยุคของสมัยใหม่ แต่เป็นยุคปลายของสมัยใหม่ (period of late modernity) แม้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังเป็นเพียงปรากฏการณ์ของภาวะสมัยใหม่ที่พัฒนาเต็มที่แล้วเท่านั้น

ภาวะสมัยใหม่มีวัฒนธรรมที่ต่างจากยุคก่อนสมัยใหม่หรือยุคประเพณี กิดเด่นส์คิดว่าความสัมพันธ์ทางสังคมและการกระทำของมนุษย์ในภาวะสมัยใหม่ต่างจากในยุคประเพณี ในสังคมแบบประเพณี มนุษย์ถูกกำหนดโดยจารีตประเพณี การกระทำของมนุษย์ไม่มีความหลากหลายมาก บทบาทหน้าที่ของมนุษย์ถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน มนุษย์จึงมีส่วนในการจัดการกับชีวิตตัวเองน้อย เมื่อล่วงเข้าภาวะสมัยใหม่ มนุษย์มีโอกาเลือกและตัดสินใจตามความต้องการของตนเองมากขึ้น มีโอกาสสร้างอัตลักษณ์ของตนได้มากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงในรูปสถาบัน ทั้งในส่วนของรัฐและสถาบันทางเศรษฐกิจ เกิดเป็นรัฐสมัยใหม่และระบบทุนนิยมโลก เกิดพลังขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เช่น กระบวนการประชาธิปไตย เศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกกำหนดโดยจารีตประเพณีแต่เดิมก็ต้องเปลี่ยนไปด้วย เช่น ความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ การแบ่งทรัพยากรในสังคม สื่อได้เข้ามามีบทบาทเป็นศูนย์กลางของภาพสะท้อนภาวะสมัยใหม่ (modern reflexivity) สื่อจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์ของบุคคล มีส่วนสร้างโลกและสังคม

กิดเด่นส์ได้รับอิทธิพลจากมาร์กซ์ในเรื่องการเอารัดเอาเปรียบ (exploitation) เขาเสนอว่าในยุคสมัยที่แตกต่างกัน วิธีการใช้อำนาจเพื่อเอารัดเอาเปรียบก็จะแตกต่างกันไปด้วย การเอารัดเอาเปรียบไม่ได้เกิดระหว่างชนชั้นเท่านั้น ในภาวะสมัยใหม่ จะเกิดการเอารัดเอาเปรียบแบบใหม่สามด้าน คือ การเอารัดเอาเปรียบระหว่างรัฐ การเอารัดเอาเปรียบระหว่างชาติพันธุ์ และการเอารัดเอาเปรียบระหว่างเพศ อำนาจจะถูกซึมซับเข้าไปภายในบุคคลและสถาบัน จนในที่สุดไม่มีขีดจำกัดของการใช้อำนาจในกาล (time) และเทศะ (space) ต่างๆ

ในภาวะสมัยใหม่ โลกาภิวัตน์และความเป็นปัจเจกบุคคล (globalization and individualization) กลายเป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญ โลกาภิวัตน์สร้างระบบคุณค่าและบรรทัดฐานทางสังคมใหม่ๆ เช่น การบริโภคในตลาด สิทธิมนุษยชน พลังของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ฯลฯ โลกาภิวัตน์เข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบความหมายที่มีอยู่เดิมในแต่ละท้องถิ่น รัฐชาติถูกแทรกแซงด้วยปัจจัยที่อยู่เหนือการควบคุม โครงสร้างสังคมที่มีลักษณะบังคับก็จะอ่อนแอลง มนุษย์ที่เป็นปัจเจกบุคคลมีเสรีภาพและทางเลือกในการดำเนินชีวิตมากขึ้นเป็นผู้กระทำ (agency) ได้มากขึ้น

ในแง่การเมือง กิดเด่นส์เสนอว่า เราอยู่ในช่วงเวลาทีระบบคุณค่าเป็นแบบ “หลังวัตถุนิยม” (Post Materialism) มนุษย์ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ เกิดความเสียหายจากสภาวะแวดล้อม เกิดปัญหาความรุนแรงต่างๆ ทั้งระบบทุนนิยมและระบบสังคมนิยมต่างก็เสื่อมสลาย การแบ่งแยกอุดมการณ์เป็นแบบทุนนิยม-สังคมนิยมจึงใช้การไม่ได้อีกต่อไป มนุษย์จำเป็นต้องสร้างมุมมองแบบหลังสังคมนิยม-หลังทุนนิยม (Post-Socialism, Post-Capitalism) ในมุมมองแบบนี้ รัฐ

หรือชนชั้นไม่ใช่ผู้กระทำหลักหรือตัวขับเคลื่อนกลุ่มที่จะทำการขับเคลื่อนจะกลายเป็นกลุ่มช่วยตนเอง (collective self-help) มีความหลากหลาย เป็นอิสระ เข้าสู่แนวทางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) กลุ่มเหล่านี้จะกลายเป็นการเมืองทางเลือก (politics of choice) ของสังคมในยุคปลายของสมัยใหม่

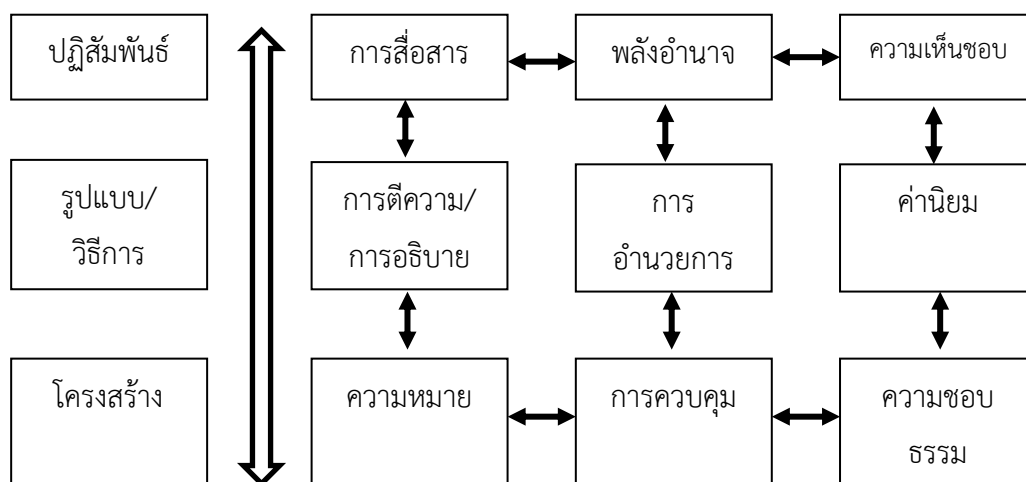
ในแง่ของปัจเจกบุคคล กิดเด็นส์ก็ได้เสนอแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ในเชิงมายาคติต่อจากที่ บาร์ตได้เคยวิเคราะห์ไว้ กิดเด็นส์โยงโครงสร้างสังคมเข้ากับผู้กระทำโดยระบุว่าการเข้าครอบครอง (appropriation) ความหมายทางวัฒนธรรมของสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดมายาคตินั้นไม่ได้เป็นไปโดยอัตโนมัติ แต่มีเรื่องของการผลิตซ้ำในระดับโครงสร้างสังคม กล่าวคือระบบทุนนิยมได้เข้าครอบครอง ความหมายทางวัฒนธรรมบนร่างกายของมนุษย์ ใช้มายาคติต่างๆ ทำให้เกิดความหมายใหม่ เช่น เรื่อง ความขาว ความยอมของผู้หญิง เมื่อสามารถสร้างความหมายใหม่ได้แล้ว ระบบทุนนิยมก็ผลิตสินค้าที่จะมาสนองมายาคติที่ถูกผลิตซ้ำ เช่น ยาลดความอ้วน วิตามินที่กินแล้วหอม ครีมทาหน้าขาว ฯลฯ โดยนัยนี้มายาคติจึงเป็นการทำงานของโครงสร้างสังคมบนตัวผู้กระทำ ทำให้เกิดอัตลักษณ์ใหม่ที่ได้รับ อิทธิพลจากระบบทุนนิยม กิดเด็นส์ตั้งข้อสังเกตว่า สื่อมีบทบาทสำคัญในการต่อยอดและผลิตซ้ำ อัตลักษณ์ใหม่นี้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2552; Giddens, 1984)

เชษฐา พวงหัตถ์ (2551) กล่าวถึง The Theory of Structuration/ Structuration Theory หรือ ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ว่า structuration theory ของ กิดเด็นส์ เริ่มต้นด้วยการสำรวจปัญหาที่ว่าปัจเจกบุคคลหรือพลังทางสังคมอย่างไหนกันแน่ที่เป็นตัวก่อ รูปความจริงทางสังคม กิดเด็นส์ปฏิเสธการอธิบายแบบสุดโต่งใน (Christopher G.A. Bryant, 1991) ลักษณะทวิลักษณ์นิยม [dualism] หรือวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (binary opposition) โดยให้เหตุผลว่า แม้ว่ามนุษย์จะไม่มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ในการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ ความรู้ของมนุษย์มีขีดจำกัด แต่พวกเขาก็สามารถเป็นผู้กระทำ (agency) ซึ่งผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคมและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ความคิดของ กิดเด็นส์ในส่วนนี้น่าจะเป็นเสียงสะท้อนที่มาจากปรัชญาของ กวีแนวโมเดิร์นนิสต์ (modernist) ชื่อ วอลเลซ สตีเวน (Wallace Stevens) ซึ่งกล่าวเป็นทำนองว่า เรามีชีวิตอยู่ในความตึงเครียดระหว่างการทำตามสิ่งที่โลกกำหนดให้กับเรา และความคิดเรื่องความเป็นระเบียบเรียบร้อย (order) ที่จินตนาการของเรากำหนดให้กับโลก กิดเด็นส์อธิบายว่า ความเชื่อมโยงกันระหว่างโครงสร้าง (structure) และการกระทำ (action) เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของ ทฤษฎีสังคม โครงสร้างและผู้กระทำ (agency) จึงมีลักษณะเป็นทวิภาวะ (duality) ซึ่งไม่สามารถ ดำรงอยู่แยกออกจากกันได้ และกิดเด็นส์เรียกลักษณะเช่นนี้ว่า ‘ทวิภาวะของโครงสร้าง’ (duality of structure) ในระดับพื้นฐาน หมายความว่า มนุษย์สร้างสังคม แต่ในเวลาเดียวกันมนุษย์ก็ถูกตีกรอบ จำกัดโดยสังคม การกระทำและโครงสร้างจึงไม่สามารถวิเคราะห์แยกออกจากกันได้ เนื่องจาก โครงสร้างถูกสร้าง รักษาไว้ และเปลี่ยนแปลงผ่านการกระทำ ขณะที่การกระทำได้ถูกให้ความหมายก็

เฉพาะเมื่อมันอยู่ในโครงสร้างเท่านั้น กิดเด็นส์ให้ความหมายของโครงสร้างว่าประกอบด้วย กฎเกณฑ์ (rules) และทรัพยากร (resources) ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ กฎเกณฑ์เป็นตัวตีกรอบ จำกัดการกระทำ ทรัพยากรช่วยให้การกระทำมีความเป็นไปได้ นอกจากนั้น กิดเด็นส์ยังได้ชี้ให้เห็น ความแตกต่างระหว่างระบบ (system) และโครงสร้าง (structure) ว่า ระบบแสดงให้เห็นลักษณะ ของโครงสร้าง แต่ตัวมันเองไม่ใช่โครงสร้าง ในบทความชื่อ Functionalism: aprs la lutte กิดเด็นส์ ตั้งข้อสังเกตว่า ‘การพูดถึงการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ของระบบสังคมก็คือการพูดถึงวิถีทาง ที่ระบบนั้นถูกผลิตและถูกผลิตซ้ำผ่านการนำเอากฎเกณฑ์และทรัพยากรไปใช้ในการมีปฏิสัมพันธ์ทาง สังคม’ กระบวนการที่ระบบผลิต(ซ้ำ)โครงสร้างนี้ก็คือ structuration นั่นเอง ระบบในทรรศนะของ กิดเด็นส์ก็คือ ‘กิจกรรมของมนุษย์ผู้กระทำการที่เกิดขึ้นในโครงสร้าง...และการกำหนดแบบแผนของ ความสัมพันธ์ทางสังคมข้ามพื้นที่-เวลา’ โครงสร้างจึงเป็น ‘ชุดของกฎเกณฑ์และทรัพยากรซึ่งตัวแสดง ทั้งหลายที่เป็นปัจเจกบุคคลนำมาใช้ในการกระทำซึ่งเป็นการผลิตซ้ำระบบสังคม’ ดังนั้น structuration (การก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม) จึงหมายถึงความสัมพันธ์ซึ่งเกิดขึ้น ในโครงสร้าง สามารถดำรงอยู่ ‘นอกเหนือเวลาและพื้นที่’ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นอิสระจากบริบทที่ มันถูกสร้างขึ้นมา ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน เมื่อทั้งสองฝ่ายพบกันโดยไม่ได้ ตั้งใจในบริบทอื่นๆ เช่น ในตลาด ความสัมพันธ์ในแบบลำดับชั้นก็ยังถูกรักษาเอาไว้ กิดเด็นส์เชื่อว่า ตัวกระทำ/ผู้กระทำการใช้กฎเกณฑ์ทางสังคมที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมของตนซึ่งพวกเขาได้เรียนรู้ ตลอดมาผ่านการอบรมขัดเกลาทางสังคม (socialization) และประสบการณ์ กฎเกณฑ์เหล่านี้รวม ตลอดถึงประสบการณ์ที่พวกเขาได้รับมา ได้ถูกนำไปใช้ในการมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม กฎเกณฑ์และ ทรัพยากรที่ได้ถูกนำมาใช้ในลักษณะเช่นนี้ไม่ได้เป็นเรื่องของการถูกกำหนด (deterministic) แต่ได้ถูก นำไปใช้อย่างใคร่ครวญไตร่ตรองสะท้อนคิดโดยมนุษย์ผู้กระทำการ แม้ว่าความตระหนักรู้ของ ผู้กระทำการอาจจะถูกจำกัดด้วยกิจกรรมที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ ผลของการกระทำจึงไม่อาจคาดการณ์ได้แน่นอนทั้งหมด

กิดเด็นส์เชื่อว่า โครงสร้างสามารถสร้างข้อจำกัดให้การกระทำได้ แต่โครงสร้างก็สามารถ ทำให้การกระทำเกิดขึ้นได้โดยเป็นตัวกำหนดกรอบในการให้ความหมาย ดังนั้น โครงสร้างจึงไม่ควรถูก มองแต่เพียงว่าเป็นตัวสร้างข้อจำกัดให้กับมนุษย์ผู้กระทำการ แต่โครงสร้างทำให้มนุษย์กระทำการ ต่างๆ ได้ กิดเด็นส์ชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างต่างๆ เช่น จารีตประเพณี สถาบัน กฎเกณฑ์ทางศีลธรรม รวม ตลอดถึงชุดของความคาดหวังที่เป็นตัวกำหนดให้คนในสังคมทำอะไรได้บ้าง โดยทั่วไปแล้วมีลักษณะที่ มันคงมาก แต่มันสามารถถูกเปลี่ยนแปลงได้ โดยเฉพาะจากผลของการกระทำโดยไม่ได้ตั้งใจ เมื่อคน ละเลย แทนที่ หรือผลิตซ้ำมันด้วยวิธีการอื่นๆ ที่แตกต่างกันออกไป

ทั้งนี้ องค์ประกอบของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตามแนวคิดและทฤษฎี Structuration ของกิดเด็นส์ มีลักษณะดังนี้ (Christopher G.A. Bryant, 1991)

ภาพที่ 2 องค์ประกอบของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

5. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน

5.1 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้

5.1.1 นิยามและความหมายของการเรียนรู้

(รับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), ม.ป.ป.) ให้ความหมายการเรียนรู้ (learning) ไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ที่ได้รับหรือจากการปฏิบัติ การอบรมสั่งสอน และการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อความต้องการและความสนใจของผู้เรียน ทำให้ความสามารถต่างๆ ของผู้เรียนถูกนำออกมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่

ศาสตราจารย์อัลัน โทมัส จากสถาบันศึกษาศาสตร์ แห่งรัฐออนตาริโอ (Ontario Institute of Studies in Education) ประเทศแคนาดา ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ตามธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ไว้ดังนี้ ประวิณ รอดเขียว และรุ่งอรุณ ไสยโสภณ (ม.ป.ป.)

- 1) การเรียนรู้ คือ การปฏิบัติ การลงมือปฏิบัติคือ การฝึกให้เกิดการเรียนรู้
- 2) การเรียนรู้เป็นเรื่องของเอกัตบุคคล ใครจะเรียนรู้อะไรเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ทุกๆ คนอาจนั่งฟังคำบรรยายเหมือนกัน แต่คนหนึ่งฟังแล้วได้ความคิดไปอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งได้ความคิดไปอีกอย่างหนึ่ง นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ เพราะอะไรจึงเป็นเช่นนั้น เพราะมนุษย์แตกต่างกัน ส่วนประกอบของสมองก็ไม่เหมือนกัน ชอบ ชัง ต่างๆ กันมีข้อมูลเดิมในสมอง และแนวคิดเดิม ข้อสมมติฐานเดิมต่างกัน ฉะนั้น จึงรับรู้ คิดวิเคราะห์แตกต่างกันไป

3) การเรียนรู้ที่กลับหลังหันไม่ได้ (irreversible) เมื่อรู้แล้วจะสร้างทำเหมือนไม่รู้ไม่ได้ เมื่อรู้แล้วพฤติกรรมมนุษย์ย่อมเปลี่ยนไป

4) การเรียนรู้คือการตอบสนองต่อสิ่งเร้า มนุษย์มีความอยากรู้เป็นสัญชาตญาณอยู่แล้ว หลักการสอนหนังสือที่สำคัญที่สุดหลักหนึ่งก็คือ จัดสิ่งเร้าไว้ตลอดเวลา นั่นคือตั้งคำถามให้นักเรียนตอบและคิดค้นคว้า จัดสิ่งแวดล้อมให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ให้แต่ละคนได้แสดงออก มนุษย์มีอัตราเป็นพื้นฐาน การให้มนุษย์ได้แสดงออกในเชิงสร้างสรรค์ เป็นการพัฒนา “อัตรา” ในทิศทางที่ถูกต้องการมากกว่าปล่อยให้ไปแสดงออกในเชิงลบ

5) การเรียนรู้ที่ตลอดชีวิต ในวินาทีสุดท้ายของชีวิต อาจเกิดดวงตาเห็นชอบมองเห็นแสงสว่างสุดท้ายทางชีวิตก็ได้

6) การเรียนรู้ใช้เวลา การเรียนรู้มีความหมายลึกซึ้ง มีระดับของการเรียนรู้ การเรียนรู้ขั้นตอนปฏิบัติต่างๆ อาจใช้เวลาไม่นาน แต่หากต้องเรียนทักษะบางประการ ต้องใช้เวลา 2-3 สัปดาห์ของการฝึก หรือ อาจใช้เวลาตลอดชีวิต แต่การเรียนรู้ที่ยากและใช้เวลามากก็คือ การเรียนทางด้านความคิด การเรียนที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตน และเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนทัศนคติ

7) การเรียนรู้มักได้รับอิทธิพลจากผู้อื่น การเรียนรู้เป็นกระบวนการร่วมกันของสังคม เราเรียนรู้จากผู้อื่น และผู้อื่นเรียนรู้จากเรา

8) การเรียนรู้บังคับกันไม่ได้

วิกิร ตันทวุฑโฒ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทั้งกายภาพ จิตภาพ สังคมและวัฒนธรรม ผลจากปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องนี้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างในตัวคน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้มีผลต่อพฤติกรรมของบุคคล

สุพัตราชาติบัญชาชัย (ม.ป.ป.) การเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีการงอกเงยและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งด้านบวกและด้านลบ ทั้งนี้คนที่รู้แล้วอาจลดทอนจางลงหรือรู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึงกับสามารถลบล้างความรู้เดิม หรือเปลี่ยนเป็นความรู้ชุดใหม่ ผลลัพธ์ของการเรียนรู้เรื่องใด ก็คือความรู้ในเรื่องนั้น นอกจากนี้ การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งทางด้านสมอง การกระทำและประสบการณ์ โดยเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา การเรียนรู้ในเรื่องใดสามารถเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการกระทำที่มีกระบวนการทางความคิดมาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติ เพื่อเกิดข้อสรุปที่เป็นการเรียนรู้ ความเข้าใจและสามารถทำได้ ผลลัพธ์ทราบได้จากความเข้าใจของผู้เรียนรู้ต่อคำถาม หรือ ประเด็นที่ต้องการความชัดเจนในเรื่องนั้นๆ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง การเรียนรู้จึงไม่ใช่การพูดลอยๆ แต่ควรระบุว่าเป็นการเรียนรู้เรื่องอะไร คือต้องมีเป้าหมายที่จะเรียนรู้

5.1.2 โอกาสของการเรียนรู้ (ประวีณ รอดเขียว และรุ่งอรุณ ไสยโสภณ, ม.ป.ป.)

มนุษย์มีโอกาสเรียนรู้ตามธรรมชาติในโอกาสต่างๆ ดังนี้

1) ในโอกาสของการเข้าไปสู่ระบบใหม่ (Entry Point) เช่น ทารกแรกเกิด จากวัยเด็กเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ จากมัธยมศึกษาเข้าสู่มหาวิทยาลัย จากมหาวิทยาลัยเข้าสู่ระบบการทำงาน การเข้าไปสู่ระบบใหม่ ต้องการเรียนรู้มาก แต่เรามักลืมตรงนี้ เช่น ผู้มาเริ่มทำงานที่โรงเรียน ผู้เข้ามาเป็นพนักงานใหม่ จังหวะนี้ต้องการเรียนรู้มากเกี่ยวกับลักษณะของงานและเพื่อนฝูง ฯลฯ

2) ในโอกาสของการเปลี่ยนสถานภาพ การเปลี่ยนสถานภาพก็เป็นโอกาสของการเรียนรู้ เช่น จากสถานภาพของฆราวาสไปสู่ความเป็นพระ จากสถานภาพของคนโสดไปเป็นสามี-ภรรยา จากสถานภาพสามี-ภรรยา ไปเป็นบิดา-มารดา จากสถานภาพของการเป็นเจ้าหน้าที่ขึ้นไปเป็นหัวหน้าฝ่าย-หัวหน้า, กอง ฯลฯ โอกาสของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพนี้ต้องการเรียนรู้มาก

3) โอกาสของการเผชิญหน้ากับปัญหา ปัญหาที่ต้องแก้ไขมีมากมาย จากเล็กไปใหญ่ ปัญหาใหญ่ๆ ของชาติ เช่น วิกฤติการณ์น้ำมันต้องการวิธีการแก้ไข ซึ่งมีผลให้เกิดการศึกษา ค้นคว้าแก้สธรรมชาติของเรา ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ต้องการการเรียนรู้วิธีแก้ไขปัญหาใหม่ ปัญหาของวิกฤติการณ์ทางการเมือง ต้องการการแก้ไขโดยสังคมต้องเรียนรู้วิธีการใหม่สังคมใดเรียนรู้ที่จะแก้ไขไม่ได้ สังคมนั้นก็คงเสื่อมโทรมและสลายไปในที่สุด

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมิได้เกิดขึ้นจากการฟังคำบรรยายหรือทำตามที่ครูผู้สอนบอก แต่อาจเกิดขึ้นได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ต่อไปนี้

1) การเรียนรู้โดยบังเอิญ (random or incidental learning) การเรียนรู้แบบนี้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ มิได้เกิดจากความตั้งใจ

2) การเรียนรู้ด้วยตนเอง (self-directed learning) เป็นการเรียนรู้ด้วยความตั้งใจของผู้เรียน ซึ่งมีความปรารถนาจะรู้ในเรื่องนั้นผู้เรียนจึงคิดหาวิธีการเรียนด้วยวิธีการต่างๆ หลังจากนั้นจะมีการประเมิน ผลการเรียนรู้ด้วยตนเอง จะเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่ทวีความสำคัญในโลกยุคโลกาภิวัตน์ บุคคลซึ่งสามารถปรับตนเองให้ตามทันความก้าวหน้าของโลกโดยใช้สื่ออุปกรณ์ยุคใหม่ได้

3) การเรียนรู้โดยกลุ่ม (collaborative learning) การเรียนรู้แบบนี้เกิดจากการที่ผู้เรียนรวมกลุ่มกันแล้วเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยายให้กับสมาชิกทำให้สมาชิกมีความรู้เรื่องที่วิทยาการพูด

4) การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา (formal learning) เป็นการเรียนแบบเป็นทางการ มีหลักสูตร การประเมินผล มีระเบียบการเข้าศึกษาที่ชัดเจน ผู้เรียนต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนด เมื่อปฏิบัติครบถ้วนตามเกณฑ์ที่กำหนดก็จะได้รับปริญญา หรือประกาศนียบัตร

จากแนวความคิดดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ อาจเกิดได้หลายวิธีและการเรียนรู้ นั้น ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาเสมอไป การเรียนรู้ อาจเกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ด้วยตนเอง หรือจากการเรียนโดยกลุ่มก็ได้

5.1.3 ขอบเขตและลักษณะของการเรียนรู้

ทึคณา แคมมณี และคณะ (2545) กล่าวว่า การเรียนรู้มีขอบเขตที่ครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ 1) การเรียนรู้ในความหมายของกระบวนการเรียนรู้ (learning process) ซึ่งหมายถึงการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และ 2) การเรียนรู้ในความหมายของผลการเรียนรู้ (learning outcome) ซึ่งได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้สึกรหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้สึกรหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ โดยที่การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา และกระบวนการทางจิตใจของบุคคลในการรับรู้สิ่งเร้าต่างๆ และพยายามสร้างความหมายของสิ่งเร้าหรือประสบการณ์ที่ตนได้รับเพื่อให้เกิดความเข้าใจในประสบการณ์นั้น โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมเข้ามาช่วย เป้าหมายของการเรียนรู้คือ การนำความรู้ไปใช้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิด ความเข้าใจ และการกระทำต่างๆ ในการดำรงชีวิตประจำวันร่วมกับผู้อื่น

การเรียนรู้มีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายปลายทาง (ends) และวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย (means) ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันและส่งผลตกกระทบต่อกัน หากบุคคลมีกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ดีมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับบุคคลนั้นก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระหรือกระบวนการต่างๆ ได้อย่างกระจ่างถ่องแท้และลึกซึ้ง เกิดความรู้สึกรหรือเจตคติไปในทางที่เหมาะสมและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

ทั้งนี้ การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) การเรียนรู้เป็นกระบวนการของการจัดกระทำ (acting on) ต่อข้อมูลและประสบการณ์มิใช่เพียงการรับ (taking in) ข้อมูลหรือประสบการณ์เท่านั้น
- 2) การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือเป็นประสบการณ์ส่วนตัว (personal experience) ที่ไม่มีผู้ใดเรียนรู้หรือทำแทนกันได้
- 3) การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม (a social process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคมซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตของความรู้ด้วย

4) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ทั้งจากการคิดและการกระทำ รวมทั้งการแก้ปัญหาและการศึกษาวิจัยต่าง ๆ

5) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัว สนุก (active and enjoyable) ทำให้ผู้เรียนรู้สึกผูกพัน เกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนาน หรือท้าทายใฝ่รู้ สู้ยิ่งยาก

6) การเรียนรู้อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (nurturing environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถอำนวยความสะดวกให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี

7) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ (anytime and anyplace) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัวและชุมชน

8) การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลง (change) กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึกความคิดและการกระทำ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

9) การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต (a lifelong process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนอยู่เสมอ เพื่อการพัฒนาชีวิตจิตใจของตนเองการสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นกระบวนการที่ยั่งยืนช่วยให้บุคคลและสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

5.1.4 ประเภทและความสำคัญของการเรียนรู้

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2553) กล่าวว่า การเรียนรู้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ 1) การเรียนรู้อย่างเป็นทางการในระบบโรงเรียนและสถาบันการศึกษา 2) การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีความสำคัญมากที่สุด ในแง่ของการมีส่วนร่วม แม้ว่าจะไม่ค่อยได้รับความสำคัญมากนัก 3) การเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้โดยการปฏิบัติ ได้แก่ การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือการทำงาน เพื่อที่จะทำให้ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับทุกภาคส่วน

การเรียนรู้ทั้ง 3 ประเภทมีส่วนช่วยสนับสนุนองค์ประกอบของการพัฒนาสังคมที่สำคัญ 4 เรื่อง ได้แก่ 1) สร้างความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจและส่งเสริมการจ้างงานของสังคม 2) ส่งเสริมความเท่าเทียม การมีส่วนร่วมของทุกคนในสังคมและการฟื้นฟูพัฒนาพื้นที่เสื่อมโทรม 3) ปกป้องและพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในเมืองและท้องถิ่นเพื่อความยั่งยืนของประเทศและสังคมโลก 4) ส่งเสริมการมีธรรมาภิบาลที่ดีในชุมชนเมืองและการกระจายอำนาจให้แก่ท้องถิ่น

การเรียนรู้อย่างเป็นทางการ อย่างไม่เป็นทางการและการเรียนรู้ด้วยตนเอง ทั้ง 3 ประเภทนี้มีส่วนช่วยส่งเสริมสนับสนุนองค์ประกอบของการพัฒนาสังคม 4 เรื่องข้างต้นให้บรรลุผลสำเร็จได้ดังนี้ 1) การเรียนรู้อย่างเป็นทางการ ช่วยให้บุคคลพัฒนาทักษะและสำเร็จได้รับวุฒิมหาบัณฑิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการหางานทำและสนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมและการพัฒนาในองค์กรภาครัฐและเอกชน 2) การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของต้นทุนทางสังคมทั้งบุคคล

ชุมชนและองค์กร การเรียนรู้ถือเป็นการเชื่อมให้สังคมเมือง ชุมชนและท้องถิ่นยึดเข้าหากัน รวมทั้งยังทำให้เกิดความเฟื่องฟูในองค์กร ชุมชนและท้องถิ่น โดยเฉพาะหากผ่านการเรียนรู้ในขณะที่ทำงานจะช่วยให้ธุรกิจและการงานอาชีพรุ่งเรือง 3) การเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นความตระหนักรู้และเข้ารับการเรียนรู้สิ่งต่างๆ ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของบุคคล ชุมชนและองค์กรอย่างมีความตั้งใจเรียนรู้ ทั้งนี้ เพื่อความสมดุลระหว่างการสร้างความมั่นคงและการมีส่วนร่วมทางสังคมของคนทุกกลุ่มที่สามารถมีชีวิตอยู่ด้วยความปลอดภัยอย่างยั่งยืนทั้งตนเอง ชุมชนและท้องถิ่น

5.1.5 ขั้นตอนการเรียนรู้

ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) กล่าวว่า การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมประมวล และพัฒนาข้อมูลหรือชุดประสบการณ์ที่ตนเองประสบมาโดยทางต่างๆ อยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด หากกล่าวโดยสรุปกระบวนการหรือขั้นตอนของการประมวลข้อมูล ความรู้ของบุคคลเพื่อพัฒนาขึ้นเป็นการเรียนรู้ในทางสร้างสรรค์ใหม่คือ

1) การรับรู้ข้อมูล (reception) หมายถึง ขั้นตอนพื้นฐานที่บุคคลรับเอาข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายซึ่งตนเองพบผ่านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เข้ามาสั่งสมไว้เป็นประสบการณ์ของตนเอง

2) การเข้าใจ (comprehensive) หมายถึง การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมายและความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของข้อมูลหรือความรู้ต่างๆ ที่ตนเองรับรู้หรือมีประสบการณ์มาในระดับที่สามารถอธิบายในเชิงเหตุผลได้ การรับรู้ข่าวสารหรือองค์ความรู้โดยขาดความเข้าใจในการวิเคราะห์ แยกแยะ เชื่อมโยง และอธิบายเชิงเหตุผลไม่ได้ ถือว่าเป็นเพียงแค่กระบวนการ “รับรู้”

3) การปรับเปลี่ยน (transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง ความหมายว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด (conceptualization) และ/หรือการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า (values) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (behavior) ในสิ่งที่รับรู้และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและตระหนักรู้จากภายในบุคคลเอง จึงเพิ่มพูนศักยภาพและความสามารถของบุคคลให้มีพลังในการคิดและการกระทำได้มากขึ้นด้วย ถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนในด้านดังกล่าว แสดงว่าการเรียนรู้ยังไม่เกิดหรือเกิดน้อย และยังคงอยู่เพียงระดับการรับรู้ที่มากขึ้นหรือความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

5.1.6 กระบวนการเรียนรู้

ทิตินา แคมมณี และคณะ (2545) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้โดยใช้วิธีการเรียนรู้ต่างๆ เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นวิธีการ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องมีสาระที่เรียนรู้ควบคู่ไปด้วยกันเสมอ เมื่อผู้เรียนใช้กระบวนการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้ในการเรียนรู้ เนื้อหาสาระต่างๆ และผลที่เกิด

ตามมาคือผู้เรียนเกิดความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในสิ่งที่เรียน นอกจากนั้น สิ่งที่มีมากขึ้นควบคู่ไปด้วยกันเสมอโดยผู้เรียนอาจไม่รู้ตัวคือกระบวนการในการเรียนรู้ ซึ่งหากผู้เรียนมีกระบวนการเรียนรู้ที่ดีเกิดขึ้น กล่าวคือ มีขั้นตอนและวิธีการในการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนและสาระการเรียนรู้ก็จะช่วยให้เกิดผล การเรียนรู้ที่ดี คือ เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติที่ต้องการ

ส่วนออร์ศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้คือกลไกที่สำคัญที่สุด ซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่างๆ ไม่ว่าจะครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศ และระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือ การกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และการเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่างๆ เท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถและจินตนาการที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกลไกการถ่ายทอดหรือการผลิตซ้ำเพื่อดำรงสิ่งเดิมเอาไว้เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งเดิมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง (พลวัต/อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่างๆ รอบตัวปัจเจกบุคคลจึงมีอิทธิพลโดยตรงทั้งในด้านการผลิตซ้ำสิ่งเดิมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ขึ้นกับคุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมนั้น

กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคลปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ครอบครัวยังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และวิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมายที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตจริงที่สำคัญคือ โดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละบุคคลก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วย ทั้งโดยกายภาพ และวัฒนธรรม ประสบการณ์ ภูมิหลัง ฯลฯ ช่องทางของการเรียนรู้จึงต้องมีความหลากหลายในมิติต่างๆ

กระบวนการเรียนรู้ที่จะให้ผลเชิงบวกในทางส่งเสริมศักยภาพและความสามารถของการปรับเปลี่ยนตัวกับสิ่งเดิมพร้อมกับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของบุคคลเกิดขึ้นผ่านช่องทางสำคัญคือ

1) ฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย นับตั้งแต่ธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งการเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์อันเกี่ยวโยงกันของสรรพสิ่งทั้งปวง จนถึงในตัวของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ให้บุคคลได้เข้าใจธรรมชาติแห่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิด อารมณ์ สัจธรรมของชีวิตและของโลก

2) เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย มักสอดแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตจริง แต่ละด้านตลอดเวลา โดยเรียนรู้ได้จากการผลิต การบริโภค การติดต่อสัมพันธ์และอยู่อาศัย ทำงาน

ร่วมกันในสังคมระดับต่างๆ การปกครองภายในครอบครัว กลุ่ม ชุมชน สังคม การใช้ทรัพยากร การอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ การแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการกินอยู่และทำมาหากิน และจากประเพณี พิธีกรรมและระบบค่านิยมที่แสดงผ่านวิถีคิด วิธีการจัดการต่อสรรพชีวิต

3) วิธีการ เครื่องมือของการเรียนรู้ที่หลากหลาย คือ ถ่ายทอดเรียนรู้ทั้งด้วยการพูด การเล่า การเทศน์ การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรองในใจตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล ฯลฯ อย่างหลากหลายสอดคล้องกับเนื้อหาและฐานการเรียนรู้ที่แตกต่าง โดยมีบริบทที่สำคัญ คือ 1) มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ในลักษณะแบบแนวนอน (horizontal) มากกว่าแบบแนวตั้ง (vertical) 2) มีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (social relations) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ (power relations)

จากลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายแตกต่างเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่เพิ่มพูนทักษะในการจัดการและการสร้างสรรค์ในด้านต่างๆ ให้แก่บุคคลด้วย เนื่องจากมีการปฏิบัติ ฝึกฝน และการคิด ฯลฯ อยู่ตลอดเวลาในทุกเนื้อหาและมีการทดสอบประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์โดยตรงและโดยอ้อม คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล และระหว่างบุคคลกับตัวเองในการพยายามคิดเพื่อซึมซับและพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่ถ่ายทอดนั้น รวมไปถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาต่างๆ ที่เกิดเชื่อมโยง หรือสังเคราะห์ขึ้นเป็นความรู้ ความเข้าใจชุดใหม่ได้ด้วย จากการได้ขบคิด ค้นหา ไตร่ตรอง ทบทวน สิ่งที่ได้รับถ่ายทอดในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะในบริบทของโครงสร้างแบบแนวราบและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้บุคคลได้แลกเปลี่ยนโดยง่ายและอิสระ การผลิตใหม่หรือสร้างสรรค์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและได้มาก เนื่องจากเปิดทางให้แก่จินตนาการ อันเป็นชุดความคิดที่ไร้ขอบเขต ข้อกำหนด

ด้วยเหตุนี้เองโครงสร้างความสัมพันธ์และลักษณะของระบบความสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดคุณภาพของการเรียนรู้ หากเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีผู้รู้ ผู้ผูกขาดความรู้ ย่อมกระทบต่อคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งการรับรู้หรือการลอกแบบ จำจืด ทำตามมากกว่า เป็นการปิดกั้นทางความคิดใคร่ครวญ ไตร่ตรองด้วยตนเองของบุคคลด้วย เกิดการเรียนรู้ทางเดียว ฝ่ายหนึ่งกำหนดเพื่อผลิตซ้ำ การรับรู้สิ่งเดิมตามที่ฝ่ายดังกล่าวต้องการ ในกรณีเช่นนี้ บุคคลจะเรียนรู้เฉพาะเรื่อง หรือตามวัตถุประสงค์และเนื้อหาที่ฝ่ายหนึ่งกำหนดต้องการ กระบวนการเรียนรู้จึงขัดกับสภาพความเป็นจริง เนื่องจากความหลากหลายทั้งหลายไม่สามารถเคลื่อนไหวแลกเปลี่ยนกัน ขาดพลวัตตามสภาพจริงของสรรพสิ่งที่มีความหลากหลายและมีพลวัตในทุกระบบและทุกระดับของชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการคือ ศักยภาพและความสามารถใหม่ในทางสร้างสรรค์ได้นั้นจะต้องมีเงื่อนไข 4 ประการ คือ

1) เงื่อนไขของเวลาที่พอเพียง การที่บุคคลมีความแตกต่างหลากหลายในมิติต่างๆ มากมายทั้งโดยธรรมชาติ (กายภาพ) และโดยวัฒนธรรมภูมิหลังอีกทั้ง “กระบวนการ” เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการเชื่อมร้อยองค์ประกอบด้วยความต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้จึงต้องอาศัยเวลาที่เพียงพอโดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และในเนื้อหาบางประเด็นที่ต้องการเวลาที่เพียงพอแก่การตกผลึกใหม่ขององค์ประกอบต่างๆ

2) เงื่อนไขของการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่นอกจากการผลิตซ้ำสิ่งเดิมนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการ (management) มาเกี่ยวข้องเพื่อทำให้ช่องทางและบริบทของการเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่มีอยู่สามารถมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น การจัดการจะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้มีได้เกิดขึ้นตามยถากรรม ความบังเอิญ หรือตามธรรมชาติ หากแต่เกิดขึ้นอย่างมีเจตจำนง มีเป้าหมาย โดยมีการวางแผน กำหนดกลไก กระบวนการ ฯลฯ ที่จะเอื้อให้เกิดบริบทใดที่มีการจัดการกระบวนการเรียนรู้อย่างสืบเนื่องจะกลายเป็น “วัฒนธรรมการเรียนรู้” อยู่ในบริบทนั้นด้วยจนกระทั่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยอัตโนมัติตามเป้าหมายที่สังคมนั้นต้องการ

ดังนั้น หากต้องการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีใช่เพียงการผลิตซ้ำในสิ่งเดิมแต่เพียงด้านเดียว ก็จำเป็นที่จะต้องมีการจัดการกับองค์ประกอบต่างๆ เพื่อเอื้อให้กระบวนการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์สิ่งใหม่เกิดขึ้นด้วย เช่น การจัดเนื้อหา ฐานการเรียนรู้และวิธีการ ช่องทางการเรียนรู้ให้หลากหลาย รวมทั้งแสวงหาการพัฒนาความสัมพันธ์เชิงสังคม การจัดโครงสร้างการเรียนรู้แบบแนวราบ และพัฒนากลไกที่มีประสิทธิภาพในการบูรณาการองค์ประกอบต่างๆ ให้ผนึกรวมไปขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ตัวอย่างเช่น “ศูนย์การเรียนรู้” ต่างๆ ซึ่งดำเนินการกันมากในปัจจุบัน มีแนวโน้มสูงที่จะเป็นการผลิตซ้ำความรู้เดิมหรือการจดจำเอามาทำตามมากกว่า หากไม่มีการจัดการให้มีช่องทางบริบทและกระบวนการที่จะกระตุ้นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่จากการศึกษาสิ่งเดิมด้วย

3) เงื่อนไขของกระบวนการทัศน์ หรือ ชุดของความเชื่อพื้นฐานที่มนุษย์ใช้ในการมองชีวิตและโลกหรือสรรพสิ่งอันมีอิทธิพลกำหนดระบบคุณค่า ทัศนคติ ความเชื่อและการจัดการของบุคคลต่อสิ่งต่างๆ ในกรณีของกระบวนการเรียนรู้ คือ ความเชื่อพื้นฐานที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพนั้นเป็นอย่างไร (เรียนรู้ได้เอง สอนได้ ต้องสั่ง บังคับ ควบคุม ฯลฯ) โลกดำรงอยู่แบบใด (แยกส่วนย่อยได้-ไม่เกี่ยวข้องกันได้ หรือองค์รวม-เชื่อมโยงกันหมด) ความเชื่อพื้นฐานนี้จะเข้าไปกำหนดการจัดการต่อองค์ประกอบตัวนโครงสร้างของการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกระบวนการเรียนรู้ รวมไปถึงเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

กระบวนการทัศน์ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ คือ กระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพและความสามารถของการเรียนรู้สูงกว่าสัตว์โลกทั่วไป เนื่องจากมีจินตนาการและจิตสำนึกแห่งความดีงามที่สามารถพัฒนาให้สูงมากขึ้นไปได้เรื่อยๆ และธรรมชาติมี

ความหลากหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ในกระบวนการทัศน์นี้การจัดการกระบวนการเรียนรู้จึงเน้นการจัดการสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ เปิดโอกาสแก่การเรียนรู้ตามระดับความสามารถ ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตัวอย่างของกระบวนการทัศน์นี้คือกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนา ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าชายหญิงชาติพันธุ์ใด ชนชั้นใด ต่างเป็นเวไนยสัตว์หรือสัตว์ที่สั่งสอนได้ สามารถศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองจนสามารถหยั่งถึงภาวะความจริงของโลก (พระนิพพานหรือความสงบเย็น) และตระหนักถึงระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ ที่เชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง จนกระทั่งสามารถจะดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายได้อย่างสมดุล

ในทางตรงกันข้ามกระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่า มนุษย์มีความสามารถตามชาติพันธุ์หรือความสามารถของมนุษย์ในสังคมถูกกำหนด แบ่งแยก จำกัดด้วยค่านิยมทางสังคม เช่น “คนเก่ง” คือ ผู้มีความสามารถทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แพทย์ ฯลฯ ค่านิยมดังกล่าวจะไปจำกัดกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลให้มีขอบเขตคับแคบเลือกเรียนรู้เฉพาะบางสิ่งบางเนื้อหาตามระบบค่านิยมโดยไม่สนใจคุณค่า ความสามารถในด้านอื่น ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์รวมของมนุษย์ในวิถีชีวิตจริง (เช่น ศิลปะ อุดมคติ ฯลฯ) กระบวนการทัศน์นี้จึงสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบแยกส่วนและไม่ส่งเสริมให้มนุษย์เกิดความชื่นชมในศักยภาพของกันและกัน กระทบต่อกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเรียนรู้ขึ้น

4) เงื่อนไขของกลไกการเรียนรู้ กลไกการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่รวบรวมส่งผ่านเนื้อหาของการเรียนรู้ โดยอาศัยแหล่งเรียนรู้และช่องทาง เครื่องมือ วิธีการต่างๆ กลไกการเรียนรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลักดันหรือขับเคลื่อน “กระบวนการ” หรือทำให้ “กระบวนการ” เกิดขึ้น-พัฒนาขึ้น คุณภาพการเรียนรู้ของบุคคลจึงสัมพันธ์โดยตรงอย่างมากกับคุณภาพของกลไกการเรียนรู้ หากกลไกสามารถรวบรวม ส่งผ่าน โดยเชื่อมร้อย (บูรณาการ) ความหลากหลายต่างๆ ดังกล่าวมา และจัดบริบทของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์มาเอื้อให้บุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ กระบวนการเรียนรู้นั้นย่อมมีคุณภาพสูงในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ในทางตรงข้ามหากกลไกการเรียนรู้ผลักดันอย่างจำกัดหรือคับแคบทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ วิธีการ เครื่องมือ อีกทั้งใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างแนวตั้งในการเรียนรู้สูง ย่อมทำให้คุณภาพการเรียนรู้ไม่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือเกิดได้น้อยมาก

กลไกการเรียนรู้มีทั้งที่เป็นระดับบุคคล องค์กร ขึ้นอยู่กับบริบท เช่น ในระดับครอบครัว กลไกการเรียนรู้ที่สำคัญคือ พ่อแม่ ที่มีอิทธิพลกำหนดคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของลูก ในระดับสังคมกลไกการเรียนรู้ที่เป็นทางการคือ โรงเรียน สถาบันการศึกษา โดยมีครูอาจารย์เป็นกลไกสำคัญของการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ ในระดับองค์กรคือ ผู้นำ กลุ่มผู้นำ ซึ่งเป็นผู้กำหนดช่องทาง บริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้หรือในสังคมระดับประเทศ รัฐ สื่อมวลชน สถาบันสังคม ฯลฯ เป็นกลไกสำคัญของผลิตซ้ำค่านิยม ความรู้ชุดเดิมเพื่อตอบสนองรัฐหรือธุรกิจ เป็น

ต้น ส่วนในกิจกรรมการถอดบทเรียนกลไกการเรียนรู้คือ บุคคลผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ (learning facilitator)

5.2 ทฤษฎีการเรียนรู้

ทิสนา แชมมณี (2553) กล่าวว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับว่าสามารถใช้อธิบายลักษณะของการเกิดการเรียนรู้หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ ซึ่งทฤษฎีการเรียนรู้ร่วมสมัยที่สำคัญและได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวาง ได้แก่ ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล (Information Processing Theory) ทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเองโดยการสร้างสรรค์ชิ้นงาน (Constructionism) และทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Theory of Cooperative or Collaborative) ซึ่งมีหลักการโดยสรุปดังนี้ (ทิสนา แชมมณี และคณะ, 2545)

1) **ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล (Information Processing Theory)** คลอสเมียร์ (Klausmeier) ได้อธิบายการเรียนรู้ของมนุษย์โดยเปรียบเทียบการทำงานของคอมพิวเตอร์กับการทำงานของสมอง เขาอธิบายกระบวนการประมวลข้อมูลของสมองไว้ว่า เมื่อมนุษย์รับสิ่งเร้าเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 สิ่งเร้าที่เข้ามาจะได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะสั้น หากบุคคลต้องการจะเก็บข้อมูลนั้นไว้ใช้ต่อไป ข้อมูลนั้นจะต้องเปลี่ยนรูปโดยการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความทรงจำระยะยาวซึ่งบุคคลนั้นจะสามารถเรียกข้อมูลดังกล่าวต่างๆ ออกมาใช้ได้ภายหลัง โดยการถอดรหัส (decoding) กระบวนการดังกล่าวได้รับการควบคุมอีกชั้นหนึ่ง ด้วยกระบวนการ “รู้คิด” หรือ “metacognition” ซึ่งประกอบด้วยแรงจูงใจ ความตั้งใจ ความมุ่งมั่น รวมทั้งเทคนิคและกลวิธีต่างๆ ที่บุคคลใช้ในการบริหารควบคุมการคิดของตนเอง

2) **ทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences)** การ์ดเนอร์ (Gardner) กล่าวว่า “เชาวน์ปัญญา” (intelligence) มิได้มีเพียงความสามารถทางด้านภาษาและคณิตศาสตร์ ดังที่เคยเชื่อกันมาแต่อดีต บุคคลแต่ละคนมีเชาวน์ปัญญาอยู่อย่างหลากหลายถึง 8 ด้านด้วยกัน เพียงแต่มีความสามารถแต่ละด้านไม่เท่ากัน ความสามารถที่ผสมผสานกันออกมาทำให้บุคคลแต่ละคนมีแบบแผนซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน หากบุคคลได้รับการส่งเสริมที่เหมาะสมจะสามารถพัฒนาความสามารถที่ตนมีอยู่ให้เต็มศักยภาพได้ เชาวน์ปัญญา 8 ประการดังกล่าว ได้แก่ เชาวน์ปัญญาด้านภาษา ด้านคณิตศาสตร์หรือการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ ด้านมิติสัมพันธ์ ด้านดนตรี ด้านการเคลื่อนไหวร่างกายและกล้ามเนื้อ ด้านการสัมพันธ์กับผู้อื่น ด้านการเข้าใจตนเอง ด้านความเข้าใจธรรมชาติ เชาวน์ปัญญาแต่ละด้านไม่ได้ทำงานแยกจากกัน แต่มักจะทำงานในลักษณะผสมผสานกันไป เชาวน์ปัญญาทุกด้านได้รับการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคม อันได้แก่ วัฒนธรรมและการศึกษา

การ์ดเนอร์อธิบายว่า เขาวนปัญญาของบุคคลจะแสดงออกทางความสามารถได้ 3 ประการ คือ 1) ความสามารถในการแก้ปัญหาในสภาพการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติและตามบริบททางวัฒนธรรมของบุคคลนั้น 2) ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานที่มีประสิทธิภาพและสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรม และ 3) ความสามารถในการแสวงหาหรือตั้งปัญหาเพื่อหาคำตอบและเพิ่มพูนความรู้

3) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ทฤษฎีการสร้างความรู้มีรากฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการทางเขาวนปัญญาของเพียเจต์ (Piaget) และวิกอทสกี (Vygotsky) ซึ่งอธิบายว่า โครงสร้างทางสติปัญญา (schema) ของบุคคลมีการพัฒนาผ่านทางกระบวนการดูดซึมหรือซึมซับ (assimilation) และกระบวนการปรับโครงสร้างทางสติปัญญา (accommodation) เพื่อให้บุคคลอยู่ในสภาวะสมดุล (equilibrium) ซึ่งเพียเจต์เชื่อว่า คนทุกคนจะมีพัฒนาการไปตามลำดับขั้นจากการมีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์กับสิ่งแวดล้อมและสังคม ส่วนวิกอทสกีให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมสังคมและภาษามากขึ้น

นักทฤษฎีกลุ่มการสร้างความรู้มีความเห็นว่า แม้โลกนี้จะอยู่จริงแต่ความหมายของสิ่งต่างๆ มิได้มีอยู่ในตัวของมันเอง สิ่งต่างๆ มีความหมายขึ้นมาจากการคิดของคนที่รับรู้สิ่งนั้นๆ ดังนั้น สิ่งต่างๆ ในโลกจึงไม่มีความหมายที่ถูกต้องหรือเป็นจริงที่สุด แต่ขึ้นกับการให้ความหมายของคนในโลก ดังนั้น ทฤษฎีนี้จึงให้ความสำคัญกับกระบวนการและวิธีการของบุคคลในการแปลความหมายและสร้างความรู้ความเข้าใจจากประสบการณ์ต่างๆ และถือว่าสมองเป็นเครื่องมือสำคัญที่บุคคลใช้ในการแปลความหมายของปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกนี้ซึ่งการแปลความหมายของแต่ละบุคคลจะขึ้นอยู่กับ การรับรู้ ประสบการณ์ ความเชื่อความต้องการ ความสนใจและภูมิหลังของแต่ละบุคคลซึ่งมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การสร้างความรู้ความหมายของข้อมูลความรู้และประสบการณ์ต่างๆ จึงเป็นเรื่องเฉพาะตนที่บุคคลจะต้องใช้กระบวนการทางสติปัญญาในการจัดกระทำ (acting on) มิใช่เพียงการรับ (taking in) ข้อมูลเท่านั้น

4) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเองโดยการสร้างสรรค์ชิ้นงาน (Constructionism) ทฤษฎีนี้ใช้แนวคิดพื้นฐานเดียวกับทฤษฎีการสร้างความรู้ แต่เพเพิร์ต (Papert) มีความคิดต่อเนื่องจากว่า หากผู้เรียนมีโอกาสได้สร้างความรู้และนำความคิดของตนเองไปสร้างสรรค์ชิ้นงานขึ้นโดยอาศัยสื่อและเทคโนโลยีที่เหมาะสม จะช่วยทำให้ความคิดเห็นนั้นเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน เมื่อผู้เรียนสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมาในโลก ก็หมายถึงการสร้างความรู้ขึ้นในตนเอง ความรู้ที่สร้างขึ้นจะมีความหมายอยู่คงทนและไม่ลืมง่าย นอกจากนั้นผู้เรียนจะสามารถถ่ายทอดให้ผู้อื่นเข้าใจความคิดของตนได้ และความรู้ที่สร้างขึ้นจะเป็นฐานที่มั่นคงช่วยให้ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ต่อไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

5) ทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Theory of Cooperative or Collaborative) การเรียนรู้แบบร่วมมือ คือ การเรียนรู้เป็นกลุ่มย่อยโดยมีสมาชิกกลุ่มที่มีความแตกต่างกันประมาณ 3-6 คนช่วยกันเรียนรู้เพื่อไปสู่เป้าหมายของกลุ่มสลาวิน (Slavin) เดวิด จอห์นสัน (David Johnson) และ รอเจอร์ จอห์นสัน (Roger Johnson) กล่าวว่าในกระบวนการเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนเป็นมิติที่มักถูกละเลยหรือมองข้ามไป โดยปกติปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ เป็นลักษณะแข่งขัน ลักษณะต่างคนต่างเรียน และลักษณะร่วมมือกัน เขาเน้นความสำคัญของการเรียนรู้แบบร่วมมือ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ (1) มีการพึ่งพาอาศัยกัน (positive interdependence) (2) มีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด (face-to-face-promotive interaction) (3) สมาชิกแต่ละคนมีบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้ (individual accountability) (4) มีการใช้ทักษะการสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและทักษะการทำงานกลุ่ม (interpersonal and small-group skills) และ (5) มีการวิเคราะห์กระบวนการกลุ่ม (group processing)

หากผู้เรียนได้ร่วมมือกันในลักษณะดังกล่าว จะเกิดการเรียนรู้ได้ดีขึ้น เนื่องจาก การร่วมมือกันช่วยให้ผู้เรียนมีความพยายามที่จะเรียนรู้ให้บรรลุเป้าหมาย มีแรงจูงใจภายใน แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ รู้จักใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพ และรู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณ นอกจากนี้ ผู้เรียนยังมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันดีขึ้นและมีสุขภาพจิตดีขึ้นด้วย

การเรียนรู้แบบร่วมมือ Cooperative Learning กับ Collaborative Learning เป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน เพราะมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้เป็นแบบร่วมมือ ข้อแตกต่างระหว่าง Cooperative Learning กับ Collaborative Learning อยู่ที่ระดับความร่วมมือที่แตกต่างกัน

5.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน

5.3.1 ระบบการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) ได้กล่าวว่า ระบบการเรียนรู้ของชุมชน หรือระบบการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบชั้นเรียน ระยะเวลาที่ต้องเรียน หรือ หลักสูตรเนื้อหาที่แน่นอนตายตัว และไม่ได้มีในทุกชุมชน แต่มีเฉพาะในชุมชนที่มีการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน ซึ่งอาจเกิดจากการกระตุ้นเรื่องการรวมตัวกันโดยฝ่ายรัฐ หรือ นักพัฒนาเอกชน หรือ ผู้รู้ผู้นำชาวบ้านเอง ลักษณะการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนพบได้มากในสังคมชนบท ซึ่งคนในชุมชนยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน รู้จักกัน หรือเป็นเครือญาติกัน มีเงื่อนไขสภาพปัญหาตามสภาพภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน เมื่อเกิดปัญหาใดขึ้นในชุมชน เช่น ฝนแล้ง ผลิตผลการเกษตรราคาตกต่ำ การตัดไม้ทำลายป่า คนอพยพทิ้งถิ่น อาชญากรรมในชุมชน ฯลฯ คนในชุมชนจะรวมตัวกันมาคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกในการแก้ไข หาทางเรียนรู้เพิ่มเติมจาก

ตัวอย่างของชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่คล้ายกัน และตัดสินใจในการแก้ปัญหาาร่วมกัน การที่คนในชุมชนมีระบบของการเรียนรู้ การคิด การวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน เรียกว่า ระบบการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งหรือมี ภูมิคุ้มกันในการต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนนั้นๆ ตรงข้ามกับชุมชนคนเมืองซึ่งส่วนใหญ่คน จะไม่รู้จักรักกัน หรือ รู้จักกันเพียงผิวเผิน มีความสัมพันธ์ต่อกันเพียงเฉพาะการอยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกัน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น การตอบสนองกับปัญหาของคนในชุมชนจะไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ปรากฏการณ์ ทั่วไปคือ เฉยเมย ไม่สนใจ ต่างคนต่างอยู่ ยกเว้นปัญหานั้นเข้ามากระทบถึงตนเองหรือครอบครัว วิธีการแก้ปัญหาจะหันไปพึ่งหน่วยงานของรัฐมากกว่ารวมตัวกันพึ่งตนเองและช่วยกันดูแลป้องกันและ แก้ไข หากหน่วยงานของรัฐไม่สามารถดูแลคุ้มครองหรือป้องกันคนในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็ ไม่มีทางออกอื่น เพราะขาดระบบการเรียนรู้ของชุมชนในการรวมตัวกันแก้ปัญหา

ระบบการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเด่นคือ เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ ความคิด ความรู้ และทักษะระหว่างกันและกัน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนร่วมกัน และขยายวงไปยัง บุคคล กลุ่ม และชุมชนอื่นๆ เพื่อยกระดับการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์ และการแก้ปัญหาให้สูงขึ้น เรื่อยๆ

ในการก่อเกิดของเครือข่ายการเรียนรู้จะมีแกนที่สำคัญซึ่งถือเป็นแม่ข่าย ได้แก่ ผู้นำในชุมชน ซึ่งอาจเป็นผู้รู้ชาวบ้าน หรือ ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ผู้ที่ชาวบ้านยกย่องให้เป็นผู้นำ ซึ่งอาจ ซ้อนกับผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ฯลฯ ก็ได้ ผู้นำนี้อาจมีได้หลายคน และควรจะมี เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายยิ่งเติบโตแข็งแรง

เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนนับเป็นรูปแบบของการศึกษาของคนในชุมชนที่ช่วยเสริมสร้าง คุณลักษณะสำคัญหลายประการอันเป็นเป้าหมายของการศึกษา ได้แก่ ความสามารถในการคิด วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางการแก้ไขปัญหา ความสามารถในการพึ่งตนเองทั้งในด้าน ความคิดและการประกอบอาชีพ จิตสำนึกในความรักและเห็นคุณค่าของท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสามัคคีและการผนึกกำลังเป็นกลุ่มเพื่อร่วมกันแก้ปัญหา ความรู้และทักษะการประกอบอาชีพที่ ตอบสนองความต้องการในการพัฒนาอาชีพ

ความริเริ่มของคนในชุมชนถือเป็นฐานที่สำคัญที่ทำให้ระบบการเรียนรู้สามารถตอบสนอง ความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างตรงจุดที่สุด โดยการเอาปัญหาและความต้องการของคนใน ชุมชนเป็นตัวตั้ง กิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ที่นำมาใช้ เช่น การจัดเวทีเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การอบรมให้ความรู้ การศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติ ฯลฯ จะต้องเป็น กิจกรรมที่ตอบสนองปัญหาและความต้องการเหล่านั้น กระบวนการเรียนรู้ในระบบนี้จึงมักจะส่งผลให้

คนในชุมชนเกิดความตื่นตัว กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ได้สูง เนื่องจากเมื่อเรียนรู้แล้วสามารถแก้ปัญหาในชีวิตจริงได้ เห็นผลได้จริง

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้กับการรวมกลุ่มเป็นองค์กรของคนในชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะของการเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเป็นปัจจัยที่ช่วยผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนหรือช่วยให้การรวมกลุ่มมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันการรวมกลุ่มก็เป็นกลไกที่ช่วยให้คนในชุมชนได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ คิดวิเคราะห์ และหาหนทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ยิ่งมีการเรียนรู้และแก้ปัญหาได้กลุ่มยิ่งมีความเข้มแข็งและยิ่งกลุ่มมีความเข้มแข็งก็ยิ่งแก้ปัญหาได้

5.3.2 การเรียนรู้ของชุมชนและสังคมภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงสู่การฟื้นฟู

การเรียนรู้และจิตสำนึกชุมชน

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2548) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า วัฒนธรรมการเรียนรู้ในยุคชุมชน ก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย มีลักษณะสำคัญที่ส่งเสริมจิตสำนึกชุมชนหรือส่วนรวม ดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้ได้สร้างและพัฒนาความรู้ที่สอดคล้องกับชีวิตจริงอย่างรอบด้าน มีบูรณาการทั้งระดับบุคคลและชุมชน สามารถใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต" อย่างครอบคลุมเป็นองค์รวม (ร่างกาย-จิตใจ-สังคม-ธรรมชาติ) คือ มีทั้งความรู้ในด้านทำมาหากิน-อยู่อาศัย รักษาสุขภาพ ฯลฯ ความรู้เกี่ยวกับระบบธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีวิตทางกายภาพให้อยู่รอดปลอดภัย และมีองค์ความรู้ในการนำจิตใจของมนุษย์ให้เข้าถึงหรือสัมผัสกับอุดมคติ สัจธรรม สิ่งเหนือธรรมชาติ ฯลฯ โดยถือว่าเป็นความรู้ที่มีคุณค่าสูงสุด อันสะท้อนว่า วัฒนธรรมการเรียนรู้สมัยเดิมให้คุณค่ากับความรู้ในด้านจิตใจ (จิตวิญญาณ) มากที่สุด ยิ่งไปกว่านั้นยังให้ความรู้ดังกล่าวเป็นแกนกลางของการใช้ความรู้อื่นในวิถีชีวิตประจำวันด้านอื่นด้วย ทำให้ระบบความสัมพันธ์ทุกระดับพึ่งพาอาศัยกันอย่างเื้อออาทรต่อกัน ไม่ว่าจะระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยยุคชุมชนจึงมีอิทธิพลช่วยพัฒนารากฐานทางจริยธรรมให้แก่สังคมไทยมาอย่างยาวนาน

2) การที่กระบวนการเรียนรู้และความรู้ส่วนใหญ่เกิดและพัฒนาอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ระดับต่าง ๆ และมนุษย์กับธรรมชาติ โดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันสูงมาก มีผลให้วัฒนธรรมการเรียนรู้ในยุคชุมชนไม่มีค่านิยมกำหนดให้ใครเป็นเจ้าของความรู้หรือผูกขาดการใช้ความรู้ หากส่วนใหญ่มีลักษณะของการแบ่งปันความรู้มากกว่าตามลักษณะความสัมพันธ์ที่เอื้อเพื่อแบ่งปัน กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกลไกพัฒนาความร่วมมือร่วมใจ ความเอื้ออาทร มากกว่าการแข่งขันแก่งแย่งชิงดี การทำลายล้างกัน นอกจากนี้ การยอมรับว่า"ผู้รู้"คือผู้อาวุโสที่มีความรู้และมีคุณธรรมในศาสตร์ที่ถือกันว่าสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติหรือสิ่งสูงสุด เช่น พระสงฆ์ หมอยา หมอจ้ำ หมอผี ฯลฯ มีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน หรือแม้แต่ผู้รู้กับบุคคล

ทั่วไป เป็นความสัมพันธ์ในเชิงพัฒนาคุณธรรมไปโดยปริยาย ไม่ว่าจะคุณธรรมด้านความเมตตา กรุณา เช่น การช่วยผู้เจ็บป่วย มีความทุกข์, คุณธรรม ความกตัญญูกตเวที ฯลฯ กระบวนการเรียนรู้และความรู้ที่เกิดขึ้น จึงมิได้ถูกใช้เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือส่งเสริมการเอาเปรียบเบียดเบียนกัน ในทางตรงข้าม ความรู้จะได้รับการกำกับด้วยคุณธรรม เพราะผู้ที่สังคมยอมรับว่ามีความรู้ เป็น “ผู้รู้” จะต้องมีความดีด้วยเสมอ

นอกจากนี้ การมีธรรมชาติเป็นฐานการเรียนรู้สำคัญ ทำให้กระบวนการเรียนรู้ในสังคมก่อนยุคทันสมัยเอื้อให้บุคคลเกิดความผูกพัน เข้าใจคุณค่าและอิทธิพลของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ เกิดความอ่อนน้อม อนุรักษ์ธรรมชาติด้วยความตระหนักรู้ อีกทั้งยังได้เรียนรู้ระบบธรรมชาติมาสร้างสรรค์ชีวิตและชุมชนของตนเอง โดยเฉพาะได้เรียนรู้ความเป็นไปและกฎของธรรมชาติ ที่ช่วยขัดเกลามนุษย์ให้หยั่งรู้ถึงสัจธรรมหรืออำนาจที่เหนือมนุษย์ สามารถใช้ชีวิตอย่างจัดการความทุกข์ในชีวิตได้ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ในสังคมยุคชุมชนจึงมีอิทธิพลพัฒนาให้เกิดสังคมที่เป็นปึกแผ่น (social integration) คำนึงถึงส่วนรวมและดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนไม่ทำลายระบบธรรมชาติ

3) การเรียนรู้ที่บูรณาการทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้และกระบวนการอย่างหลากหลาย โดยไม่แยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน นอกจากมีผลให้การเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยต่อเนื่องตลอดเวลาและตลอดชีวิตแล้ว ยังสามารถตอบสนองต่อเงื่อนไขของบุคคลแต่ละคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้ว มนุษย์แต่ละคนมีความสามารถในการเรียนรู้แตกต่างกัน มีความถนัด ทักษะ ฉันทะและจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไป ความหลากหลายในการตอบสนองความเฉพาะดังกล่าว ส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดค่านิยม แบบแผนของวิถีชีวิตบุคคลและชุมชนไปสู่คนรุ่นต่อไปได้ ทำให้ชุมชนเป็นปึกแผ่น ในขณะที่บุคคลแต่ละคนก็สามารถพัฒนาศักยภาพในการดำรงชีวิต การทำมาหากิน การแก้ไขปัญหาของตนเอง ทั้ง ๆ ที่กระบวนการเรียนรู้หลายด้านจะอยู่ในลักษณะการเลียนแบบท่องจำ จดจำ หรือ"การรับรู้"เพื่อทำตามอย่าง แต่เนื้อหาของการเรียนรู้ที่เป็นเรื่องในวิถีชีวิตจริง ได้สร้างเงื่อนไขให้ผู้เรียนต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่ว่าจะการฝึกฝนด้านกายภาพหรือด้านจิตใจ ก็ต้องผ่านกระบวนการคิด การใช้เหตุผล ไม่สามารถจะใช้แต่ความจำเพียงอย่างเดียวล้วน ๆ ได้ในระหว่างปฏิบัติเอง

ในขณะเดียวกัน ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ในสังคมยุคชุมชนที่มีความหลากหลาย-แตกต่าง มีผลให้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาสร้างใหม่ในสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์ มีการปฏิบัติ ฝึกฝน และการคิด อยู่ตลอดเวลาในทุกเนื้อหาและมีการทดสอบประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้จึงส่งผลให้บุคคลมีความสามารถพัฒนาความรู้ใหม่ได้ด้วย ประกอบกับโครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ และความสัมพันธ์เชิงสังคมของ

ชุมชนก็ยิ่งเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างบุคคลได้มากขึ้น จนกระทั่งสั่งสมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยให้ชุมชนแต่ละแห่งดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาสังคมดังกล่าวมานี้ มิได้หมายความว่า ชุมชนในสมัยเดิมปราศจากปัญหาแต่ความสงบสุขเหมือนสังคมในอุดมคติพระศรีอารีย์ เพราะโดยข้อเท็จจริงสังคมมีปัญหาในด้านต่าง ๆ เช่น โจรผู้ร้าย ความขัดแย้งทะเลาะวิวาท ปัญหาศีลธรรม และปัญหาอื่น ๆ อันเกิดจากมนุษย์และปัญหาอันเกิดจากภัยธรรมชาติ แต่กระบวนการเรียนรู้ในระบบความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาได้ทำให้ชุมชนมีพลังที่แน่นแฟ้นโดยเฉพาะในด้านจิตใจ สามารถรวมใจ และระดมความสามารถ ทักษะ ในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับชุมชนได้ ไม่ว่าจะความขัดแย้งระหว่างบุคคล โจรผู้ร้าย ปัญหาทางศีลธรรม อบายมุข ฯลฯ รวมทั้งสามารถตั้งรับกับภัยธรรมชาติ อาทิ ความอดอยาก โรคระบาด ฯลฯ กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งของความเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาสังคมหรือปัญหาของส่วนรวมในยุคชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ของการพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมและปัญหาอื่น ๆ ในสังคมยุคทันสมัยหลายประการ แต่ที่สำคัญที่สุด คือ กระบวนการเรียนรู้แบบของรัฐที่จัดขึ้นใหม่ มีวัตถุประสงค์ให้ความสำคัญสูงสุดแก่การเพิ่มพูนวัตถุ เงินรายได้ มีเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และกระบวนการแบบแยกส่วน ที่ไม่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ (interactive learning) ในทางตรงข้าม ได้ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของการแข่งขัน แบ่งแยก การติดต่อสื่อสารโดยผ่านการใช้เทคโนโลยีมากกว่าการเรียนรู้จากบุคคล มีผลให้ระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ ถูกลดทอนแยกส่วนไปสู่ระดับปัจเจก กระบวนการเรียนรู้ของคุณคนเป็นไปเพียงเพื่อเป็น "ผู้บริโภคและผู้ผลิต" ตามที่รัฐและธุรกิจต้องการ กินอยู่ตามแรงกระตุ้นของการโฆษณา ขาดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิตตนเองและชุมชน-สังคมส่วนรวม

สังคมยุคพัฒนาจึงดำเนินมาโดยมีสมาชิกเป็นปัจเจกบุคคลที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น เนื่องจากการศึกษา การทำงาน การดำรงชีวิตต้องแข่งขันมาก ยิ่งระบบการศึกษามุ่งการสร้างผลลัพธ์แบบสำเร็จรูป ความรู้เชิงปรัญย เทคนิค กระบวนการเรียนรู้ของสังคมยุคทันสมัยก็ยิ่งทำให้บุคคลขาดความคิดสร้างสรรค์ ขาดความใฝ่รู้ในเรื่องอื่น ๆ นอกตัว และแก้ไขปัญหาไม่เป็น (ไม่ยอมคิด) จึงไม่สนใจการเมืองการปกครอง ฯลฯ ขาดจิตสำนึกส่วนรวมหรือจิตสำนึกสาธารณะ (public consciousness) ให้ความสนใจแต่ความต้องการของตนเองเป็นสำคัญ ขาดความใส่ใจต่อปัญหานิเวศปัญหาสังคมอื่น ๆ เพราะคิดว่าไม่เกี่ยวข้องกับตนเอง

กระนั้นก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวก็ได้รับการสนับสนุนมาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการพัฒนายุคทันสมัยได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงรูปธรรม คือความเจริญก้าวหน้าเติบโตของวัตถุ ซึ่งสามารถเห็นได้โดยง่าย ไม่ว่าจะความเจริญเติบโตของเมือง ชีวิตที่สะดวกสบายและ "ทันสมัย" ของคนเมืองและชนบท ในการอุปโภคบริโภค รูปแบบแปลกใหม่ของการค้า การบริการ

ความบันเทิงอย่างใหม่ ฯลฯ ล้วนเป็นที่พึงพอใจของประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะของคนชั้นกลางที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมากจากการพัฒนาแบบใหม่โดยผ่านระบบการศึกษาและการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม-บริการ แม้ในชนบทเอง การเกิดทางหลวงที่นำมาซึ่งความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง ระบบการชลประทาน เขื่อน การรักษาโรคแผนใหม่ที่มีประสิทธิภาพสูง การมีสิ่งอำนวยความสะดวกและสบายในชีวิต เช่น ไฟฟ้า รถยนต์ ฯลฯ ผลการพัฒนาทางวัตถุอย่างรวดเร็วดังกล่าวได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ประชาชนมีความเชื่อว่า การพัฒนาสังคมด้วยความรู้สมัยใหม่ การเข้าสู่โลกาภิวัตน์ จะนำมาซึ่งความมั่งคั่งและความสุขให้แก่ชีวิตและสังคม ตามการโฆษณาของรัฐทั้งในอดีตและปัจจุบัน

การที่กระบวนการเรียนรู้ยุคทันสมัยไม่เอื้อให้เห็นความเชื่อมโยงของระบบชีวิต สังคม และธรรมชาติ มีผลให้ชีวิตและสังคมยุคทันสมัยและโลกาภิวัตน์เคลื่อนตัวไปสู่การแยกส่วนของระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ มากขึ้นเป็นลำดับ จนเกิดปัญหามานับประการอันเนื่องมาจากวิกฤตในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ตั้งแต่ความแตกร้างของความสัมพันธ์ในระบบครอบครัว การล่มสลายของชุมชนชนบท ที่ส่งผลต่อเนื่องไปถึงปัญหาความยากจน หนี้สิน ชุมชนแออัด ยาเสพติด อบายมุข ความรุนแรงในครอบครัว อาชญากรรม เอดส์ การล่วงละเมิดทางเพศ การทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง มลพิษและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมอย่างหนัก ฯลฯ โดยที่ระบบการศึกษาที่รัฐจัดขึ้นมีประสิทธิภาพน้อยมากในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะฝึกหัดขัดเกลาให้บุคคลมีความรู้และทักษะการจัดการ (copping skill) เพื่อฟื้นฟูและแก้ไขปัญหาชีวิต ชุมชนและสังคมของตนเอง มีหน้าซ้ำการศึกษาในระบบยังถูกครอบงำด้วยการศึกษาแบบพาณิชย ที่มุ่งผลกำไร และตลาดที่สนับสนุนลัทธิปัจเจกนิยม (individualism) ยิ่งทำให้เนื้อหา แหล่งเรียนรู้ของสังคมส่วนใหญ่อยู่ในกระแสเดียวกัน คือ มุ่งผลิตซ้ำกระบวนการเรียนรู้เพื่อขยายวัฒนธรรมบริโภคนิยม (consumerism) อันเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ เนื่องจากกระตุ้นปัจเจกบุคคลให้แข่งขันแก่งแย่งกันแสวงหาความสุขทางวัตถุ และบริโภคนิยมทางธรรมชาติอย่างไร้ขีดจำกัดตามกำลังเงินและ ความพอใจของตนเป็นสำคัญ ก่อให้เกิดช่องว่างของคนมีและคนจนที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ที่สำคัญที่สุดคือส่งผลให้ระบบคิด-วิธีคิดแบบปัจเจกนิยมเข้มแข็งมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่เดียวกันก็ทำลายจริยธรรม จิตสำนึกทางสังคมหรือการคิดและทำเพื่อส่วนรวมให้อ่อนแอลงไปด้วย

การปรับกระบวนการเรียนรู้ไปจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแม้ว่าจะเกิดขึ้นได้ค่อนข้างยากเนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยมมีปัจจัยเกื้อหนุนให้มีอำนาจเข้มแข็ง ทั้งเงินทุน เครื่องมือ กลไก ช่องทางต่างๆ ในการผลิตซ้ำกระบวนการเรียนรู้แบบของตนให้แก่คนในสังคม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ไปจากกระแสหลักก็ยังมีความเป็นไปได้ เนื่องจากชีวิตและสังคมระดับต่างๆ ในปัจจุบันล้วนตกอยู่ในภาวะวิกฤตจากการพัฒนาสังคมแบบลัดทอน แยกส่วนระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติออกจากกัน โดยที่บุคคลและสังคมสัมผัส

และเห็นถึงวิกฤตการณ์ดังกล่าวได้โดยง่าย เนื่องจากเกิดขึ้นกับชีวิตตนเอง ในครอบครัวและในชุมชนของตน รวมทั้งในสังคมใหญ่จากข่าวสารที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในสื่อมวลชน วิกฤตการณ์ดังกล่าวได้เป็นเงื่อนไขกระตุ้นให้เกิดการริเริ่มแสวงหาทางออกมาเป็นลำดับ

การเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมที่มีพลัง จึงอยู่ในภาคประชาชนหรือสังคมมากกว่า ที่เด่นชัดคือการเคลื่อนไหวของแนวคิด ”ประชาสังคม”, ”ประชาคม” (civic/civil society) ซึ่งมุ่งส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในสาธารณกิจอันอยู่ในการดูแลจัดการของรัฐ มุ่งกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ (public consciousness) นอกจากนี้ ยังมีขบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆ เพื่อแสวงหาแนวคิด ช่องทาง และกลไก ที่จะกระตุ้นบุคคลให้เข้ามามีส่วนร่วมในสังคมด้วยความตระหนักรู้ในส่วนรวม และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของส่วนรวมที่มีต่อปัจเจกบุคคล เช่น การสร้างสื่อภาคประชาชนของท้องถิ่น (วิทยุชุมชน) เพื่อลดอิทธิพลของกระบวนการเรียนรู้ในวัฒนธรรมบริโภคนิยม การเผยแพร่ข่าวสารที่ส่งเสริมสำนึกชุมชน-สังคม, การจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะพัฒนาจิตสำนึกของการช่วยเหลือพึ่งพากันอย่างเอื้ออาทรผู้อื่น การพัฒนาส่งเสริมกิจกรรมอาสาสมัครในกลุ่มเยาวชนและคนทำงานของมูลนิธิต่าง ๆ เป็นต้น

แม้ว่าการพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมและการฟื้นฟูจิตสำนึกชุมชนจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เนื่องจากต้องทวนกระแสทิศทางการพัฒนาแบบปัจเจกนิยมของรัฐและธุรกิจโดยเฉพาะในกระแสปัจจุบัน แต่กิจกรรมทางสังคมดังกล่าวก็ไม่อาจหยุดนิ่ง มิหนำซ้ำยังจะต้องแสวงหาหนทางขับเคลื่อนให้ก้าวหน้าต่อไปอีกอย่างต่อเนื่อง เพราะว่าชุมชน-สังคมมีอาจอยู่รอดอย่างยั่งยืนและมั่นคงได้โดยเด็ดขาด หากสมาชิกผู้อยู่ร่วมกันขาดแคลนซึ่งจิตสำนึกต่อส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูจิตสำนึกที่บุคคลมีต่อชุมชน-สังคมและธรรมชาติด้วยการฟื้นฟูกระบวนการเรียนรู้ดังที่กล่าวมา จะต้องดำเนินการในลักษณะของ ”วิถีชีวิต” หรือเป็น ”วัฒนธรรมการเรียนรู้” ที่เกิดขึ้นและพัฒนาอยู่ในระบบความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ อย่างหลากหลาย และต่อเนื่องตลอดเวลาและตลอดชีวิตด้วย มิใช่กระบวนการเรียนรู้ที่แยกส่วนลดทอนให้อยู่เฉพาะที่-เฉพาะเวลา เช่น ในสถานศึกษา เวลาไปวัด ฯลฯ และสิ่งที่สำคัญที่สุด ซึ่งควรระบุไว้ให้เข้าใจโดยชัดเจนร่วมกัน คือจิตสำนึกชุมชน-สังคมเกิดได้ยากยิ่งในบริบทของสังคมที่ส่งเสริมแต่วัฒนธรรม-วิถีคิดแบบปัจเจกนิยมและบริโภคนิยมที่เน้นการแข่งขัน การแสวงหาความร่ำรวยในทางวัตถุ และการใช้อำนาจมากโดยไม่ให้ความสำคัญแก่การมีส่วนร่วมของผู้อื่นในระดับต่าง ๆ อย่างทั่วถึงและหลากหลายในทุกมิติหรืออย่างบูรณาการนั่นเอง

5.3.3 การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

5.3.3.1 ความหมายของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

สนธยา พลศรี (2550) กล่าวถึง การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนว่า หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ส่วนบุคคล และประสบการณ์ของชุมชน ทำให้ได้ข้อสรุปบทเรียนของชุมชน ยกย่องสติปัญญาของคนในชุมชน เกิดจิตสำนึกชุมชน มีความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรต่อกัน และนำไปสู่การรวมพลังหรือ ศักยภาพของชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเองให้ประสบความสำเร็จต่อไป

5.3.3.2 ความสำคัญของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีความสำคัญต่อบุคคล ชุมชน และการพัฒนาชุมชนหลายประการดังต่อไปนี้

- 1) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ด้วยคนในชุมชนเอง ทำให้คนในชุมชนพัฒนาตนเอง สามารถเรียนรู้และเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมภายนอกซึ่งเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นใหม่ ๆ อยู่เสมอ
- 2) ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ of ชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนในลักษณะของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้ไปสู่การปฏิบัติเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่แท้จริงของชุมชน องค์ความรู้นี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน การป้องกันแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน
- 3) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนทำให้เกิดศูนย์กลางของวัฒนธรรมชุมชน ประชาชนชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนและการพัฒนาชุมชนด้วยกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม
- 4) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนช่วยสร้างความพร้อมในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมและรับผิดชอบการเรียนรู้ของตนเองโดยการปฏิบัติจริง
- 5) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตซึ่งทำให้คนในชุมชนสามารถปรับตัวเองด้วยการพัฒนาศักยภาพของตนให้สามารถดำรงชีวิตร่วมกันในชุมชนได้อย่างเหมาะสม
- 6) ช่วยลดความไม่เสมอภาคของสังคมและลดความขัดแย้งทางสังคม เพราะเปิดโอกาสให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และการปฏิบัติจริง ทำให้ทุกคนมีความสุข มีความพึงพอใจในการดำรงชีวิตร่วมกันในชุมชน
- 7) ช่วยเสริมสร้างความเป็นประชาธิปไตยในชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งสนับสนุนให้ผู้เรียนมีอิสระภาพ มีเสรีภาพ มีความเสมอภาค ช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบภราดรภาพ คือเป็นพี่เป็นน้องกัน ยอมรับเหตุผลของกันและกัน เป็นลักษณะของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย

8) สนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีโอกาสในการร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันสรุปทบทวน ร่วมกันค้นหาปัญหา ร่วมกันแสวงหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ร่วมกันปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมกันประเมินผล ร่วมกันทบทวนปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น ร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้นและร่วมกันขยายผลและเผยแพร่ผลการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการสนับสนุนส่งเสริมกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง

9) ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นการพัฒนาความรู้ ทักษะ และเจตคติของผู้เรียน ซึ่งเป็นคนในชุมชนทำให้มีความรู้ความสามารถและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่

10) ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนารูปแบบที่ยั่งยืน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนทำให้เกิดกลุ่มองค์กรในชุมชนและขยายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ ทั้งภายในชุมชนและกับชุมชนต่าง ๆ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะนำไปสู่การตระหนักและจิตสำนึกในความเป็นชุมชน การดำรงรักษาหรืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งเป็นการสร้างความยั่งยืนให้แก่ชุมชน

5.3.3.3 ลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีลักษณะหลายประการดังต่อไปนี้

1) เป็นการเรียนรู้ที่ให้แก่คนและชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยมีพื้นฐานความเชื่อในศักยภาพหรือพลังของคนและชุมชนว่ามีความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์เกี่ยวกับชุมชนของตนมากกว่าคนจากภายนอกชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันโดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน จึงทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงของชุมชน

2) มีเป้าหมายที่ชัดเจน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาความรู้จิตสำนึกชุมชน อุดมการณ์ เจตคติ และทักษะให้แก่คน กลุ่ม และองค์กรในชุมชน เพื่อไปสู่การรวมพลังหรือศักยภาพและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนต่อไป

3) เป็นกระบวนการกลุ่ม คือ เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายคนหลายกลุ่ม หลายองค์กร ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้ตามลำพังคนเดียว มีหลายขั้นตอนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับและต่อเนื่องกัน

4) เป็นประชาธิปไตย คือ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันที่มีอิสรภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นของคนในชุมชนโดยคนในชุมชน เพื่อคนในชุมชน ผู้เรียนจึงต้องรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นที่แตกต่างไปจากตนเอง ยอมรับในเสียงข้างมาก ไม่ใช่อำนาจหน้าที่ซึ่งเหนือกว่าไปข่มขู่หรือบีบบังคับผู้อื่น เป็นต้น แต่มีความเป็นกัลยาณมิตร และพันธมิตรที่ร่วมกันให้ข้อมูล ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมกันดำเนินการและร่วมกันเรียนรู้

5) ความเป็นอิสระไม่ครอบงำ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นอิสระ ไม่ครอบงำความคิดบุคคลอื่นหรือชักจูงบุคคลอื่นให้มีความคิดความเชื่อเช่นเดียวกับตนเอง แต่เชื่อมั่นในความรู้ ความสามารถของบุคคลและพลังของชุมชนว่าสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ ดังนั้นผู้ที่เรียนรู้ร่วมกัน จึงต้องวิสัยทัศน์กว้างไกล ยอมรับในความแตกต่างของบุคคล เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลอื่น

6) เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม กล่าวคือ คนในทุกภาคส่วนของชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงบางบุคคล บางกลุ่มหรือบางองค์กรเท่านั้น และผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งเท่านั้น

7) เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการปฏิบัติจริงของผู้เรียน คือเป็นการเรียนรู้ในสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน อันเป็นผลจากประสบการณ์ของผู้เรียนโดยตรง ไม่ใช่การเรียนการสอนในระบบชั้นเรียน แต่ด้วยวิธีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ ความคิดเห็นร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ ทดลองปฏิบัติแล้วนำมาผลมาทบทวนหรือสรุปทเรียนร่วมกัน ซึ่งอาจจะต้องร่วมกันทดลองปฏิบัติและสรุปทเรียนหลายครั้ง จึงจะประสบความสำเร็จและเกิดองค์ความรู้ของชุมชน

8) บรรยากาศของการเรียนรู้เป็นแบบไม่เป็นทางการ เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในบรรยากาศแบบเรียบง่ายเหมือนการใช้ชีวิตปกติของคนในชุมชน เป็นกันเอง ไม่มีการขัดแย้ง ไม่มีการแข่งขันแต่เน้นความร่วมมือช่วยเหลือกัน ไว้วางใจกัน รับฟังความคิดเห็นของกันและกัน สนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกันเพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

9) เป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม คือเรียนรู้ในเรื่องราวต่างๆ ของชุมชนอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงเรื่องเดียว เพราะความรู้ต่างๆ ของชุมชนไม่ได้แยกออกจากกันเป็นส่วนๆ แต่เชื่อมโยงกันจึงต้องบูรณาการเนื้อหาสาระเข้าด้วยกัน

10) เป็นเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ผู้เรียนจะเชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่าย คือ มีความเท่าเทียมกัน ไม่มีการบังคับบัญชาร่วมกันเพราะมีความคิดคล้ายกัน สนใจในเรื่องเดียวกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน สมัคใจที่จะร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสนับสนุนช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ

5.3.3.4 องค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน มีดังต่อไปนี้

1) ผู้เรียน ผู้เรียนในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนคือคนในชุมชน ซึ่งควรประกอบด้วยบุคคลทุกคนหรือทุกภาคส่วนของชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน นำกลุ่ม ผู้นำองค์กรผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ เยาวชน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรียนรู้ ผู้สนใจและข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ในชุมชน เป็นต้น เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นผู้เกี่ยวข้องและได้รับผลจากการเรียนรู้โดยตรง

2) ประสบการณ์ของผู้เรียน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์เดิมของผู้เรียนที่เป็นคนในชุมชน ซึ่งอาจจะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันก็ได้ ดังนั้นความหลากหลายของประสบการณ์ของผู้เรียนที่มาจากทุกภาคส่วนของชุมชนจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ในด้านต่างๆ ระหว่างผู้เรียนอย่างกว้างขวาง ทำให้มองเห็นภาพของชุมชนครอบคลุมในทุกมิติ

3) กระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเกิดขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้นตอนผู้จัดการเรียนรู้ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามลำดับ คือ การตระหนักรับรู้ปัญหาาร่วมกัน การสร้างจิตสำนึกชุมชน การรวมตัวเป็นองค์การชุมชน การร่วมกันแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสมและการขยายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้

4) กิจกรรมการเรียนรู้ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีกิจกรรมที่สำคัญ คือ การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน ดังนั้น กิจกรรมที่สำคัญ จึงได้แก่ การจัดเวทีเพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของผู้เรียนอย่างกว้างขวางเพื่อให้มองเห็นภาพต่างๆ ของชุมชนให้ชัดเจนมากที่สุด โดยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและการบูรณาการความรู้ให้เป็นความรู้ร่วมกันของชุมชน ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้จากการบรรยายของวิทยากร หรือผู้ใดผู้หนึ่งเพียงฝ่ายเดียว

5) ทุนของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่แตกต่างออกไปจากการเรียนรู้โดยทั่วไป ทรัพยากรที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากคนในชุมชนแล้วยังได้แก่ ทุนของชุมชน คือ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญของชุมชนที่ทำให้ทราบถึงศักยภาพหรือพลังของชุมชนและนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

6) การจัดการเรียนรู้ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการระดมความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียนมาเป็นองค์ความรู้ร่วมกันของชุมชน ผู้จัดการเรียนรู้จึงต้องดำเนินการให้เหมาะสมจึงจะประสบความสำเร็จ ทั้งสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ช่วงระยะเวลา บุคคลที่เข้าร่วมเรียนรู้ เนื้อหาสาระ บรรยากาศในการเรียนรู้ วิทยากรกระบวนการ (facilitator) และเทคนิควิธีการที่นำมาใช้ เพื่อให้ผู้เรียนรู้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกันให้มากที่สุด

7) องค์ความรู้ เป็นข้อสรุปหรือความคิดรวบยอดที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันตามเนื้อหาสาระและประเด็นที่ร่วมกันเรียนรู้ ซึ่งผ่านเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มาแล้ว องค์ความรู้ อาจจะเป็นการทบทวนองค์ความรู้เก่า เป็นความรู้ใหม่หรือผสมผสานความรู้เดิมและประสบการณ์ในปัจจุบันเป็นองค์ความรู้ใหม่ก็ได้

8) การบูรณาการ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเกิดจากความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียนทุกคนจากทุกภาคส่วนของชุมชน จึงเป็นความรู้ที่หลากหลาย ซึ่งต้องบูรณาการความรู้เหล่านี้เข้าด้วยกันเป็นองค์รวมของความรู้และเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน

9) การนำไปปฏิบัติร่วมกัน เป็นการนำองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการเรียนรู้ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ซึ่งถ้าหากประสบความสำเร็จหรือได้ผลก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชนที่สนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จ ถ้าหากยังไม่ประสบความสำเร็จก็ร่วมกันวิเคราะห์เพื่อค้นหาสาเหตุปรับปรุงวิธีการแล้วนำไปปฏิบัติใหม่ จนประสบความสำเร็จ

10) การติดตามประเมินผล เป็นการร่วมกันติดตามประเมินความสำเร็จหรือข้อบกพร่องของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อปรับปรุง พัฒนาระบบการเรียนรู้อให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งต้องร่วมกันติดตามประเมินในทุกขั้นตอนและทุกองค์ประกอบของการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากการนำองค์ความรู้ไปปฏิบัติร่วมกันแล้ว เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะประสบความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ เมื่อผู้เรียนไปได้นำองค์ความรู้ไปปฏิบัติจริงจนประสบความสำเร็จนั่นเอง

5.3.3.5 ขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ซึ่งจะเกิดขึ้นเป็นลำดับเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันและมีลักษณะเป็นวงจร ประกอบด้วยขั้นตอน 7 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การตระหนักรับรู้ปัญหาาร่วมกัน (identity problem) เป็นขั้นตอนแรกที่ชุมชนประสบวิกฤตการณ์หรือปัญหาบางอย่าง ทำให้ชุมชนประสบความเดือดร้อน ทำให้คนในชุมชนเกิดการตระหนักในการเรียนรู้ถึงความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นไม่ต้องการให้ปัญหาหรือวิกฤตการณ์นั้นดำรงอยู่ในชุมชนของตนอีก

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดจิตสำนึกชุมชน เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน เกิดจิตวิญญาณชุมชน มีความสนใจตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนของตน ยอมรับในศักยภาพของคนในชุมชน รัก ห่วงแหนชุมชน เชื่อมโยงความสัมพันธ์ สمانฉันทน์ สามัคคี เสียสละส่วนตนเพื่อส่วนรวม มีความจงรักภักดีต่อชุมชน เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน (community organization) ขั้นตอนนี้คนในชุมชนได้เกิดจิตสำนึกชุมชนแล้ว จึงรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นเป็นกลุ่มและองค์กรชุมชน ผนึกกำลังกันเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ร่วมกันบริหารและจัดการองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ อาจเรียกว่าเป็นขั้นตอนในการรวมคนนั่นเอง

ขั้นตอนที่ 4 การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา (explore alternative) เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนซึ่งรวมกันเป็นองค์กรชุมชนแล้วร่วมกันวิเคราะห์สภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน สาเหตุของปัญหาที่แท้จริง แนวทางในการแก้ไขปัญหามีหลาย ๆ วิธี แล้วเลือกวิธีการที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับชุมชนมาใช้ในการแก้ไขปัญหา (select Appropriate Alternative) ซึ่งอาจเป็นเพียงวิธีการเดียวหรือหลายวิธีการก็ได้ อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่าขั้นตอนของการวางแผนและโครงการนั่นเอง

ขั้นตอนที่ 5 การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน (learning and implementing) เป็นขั้นตอนที่นำทางเลือกในการแก้ปัญหาหรือแผนและโครงการไปปฏิบัติจริง ซึ่งจะได้เรียนรู้วิธีการดำเนินงาน ผลที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอน และเพิ่มพูนทักษะในการปฏิบัติงานของคนในชุมชน ขั้นตอนนี้มีกิจกรรมที่สำคัญคือการจัดเวทีประชาคมเพื่อร่วมกันสรุปบทเรียนของชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นความสำเร็จและความล้มเหลวเพื่อนำใช้ประโยชน์ในการแก้ไขและพัฒนาชุมชนของตนต่อไป ขั้นตอนนี้เป็นทั้งขั้นตอนปฏิบัติตามโครงการและการประเมินผลงานรวมกัน

ขั้นตอนที่ 6 การปรับปรุงให้เหมาะสม (improvement) เป็นการนำผลจากการสรุปบทเรียนที่ได้ร่วมกันไปปฏิบัติงานมาปรับปรุงข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพจนสามารถดำเนินการจนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 7 การขยายเป็นเครือข่าย เป็นขั้นตอนของการเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในองค์กรชุมชนและองค์กรชุมชนกับองค์กรชุมชนอื่น ๆ ทั้งองค์กรภายในชุมชนและองค์กรภายนอกชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อขยายผลของการเรียนรู้ไปสู่คน องค์กรต่างๆ และชุมชนซึ่งเป็นการรวมจิตสำนึกและจิตวิญญาณของสมาชิกและองค์กรชุมชนต่าง ๆ ทำให้เป็นพลังการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน

5.3.3.6 การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในบางชุมชนอาจจะเกิดขึ้นทั้งจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนเอง เพราะวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันขึ้น และเกิดจากการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยบุคคลนอกชุมชน เช่น นักพัฒนาภาครัฐและภาคเอกชน เป็นต้น ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ทั้งสองแบบนี้จะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดนั้นจะขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นสำคัญ โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้อาจจะดำเนินการได้ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นเตรียมการก่อนการจัดการเรียนรู้ ขั้นดำเนินการจัดการเรียนรู้ และขั้นหลังจากการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการก่อนการจัดการเรียนรู้ เป็นการเตรียมการของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ คือผู้จัดการเรียนรู้ วิทยากรกระบวนการและผู้เรียน เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด ซึ่งควรดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การวิเคราะห์ชุมชนประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อความรู้ความเข้าใจในชุมชน ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน และนำผลการวิเคราะห์มากำหนดกรอบ หรือแนวทางในการจัดการเรียนรู้และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งควรดำเนินการโดยการ กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ให้ชัดเจน ศิษยารวบรวมข้อมูลชุมชน ปัญหาความต้องการของ ชุมชนและผู้เรียน ประมวลข้อมูลอย่างเป็นระบบ และวิเคราะห์ประเมินข้อมูลปัญหาและความ ต้องการของชุมชน ซึ่งต้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้มีส่วนร่วมให้มากที่สุด

2) การที่กำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการเรียนรู้และการทำ ความเข้าใจให้ชัดเจน โดยใช้ข้อมูลจากการวิเคราะห์ประเมินปัญหาและความต้องการในขั้นตอนแรก ซึ่งสามารถบ่งชี้ผลที่เกิดขึ้นหลังจากเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ได้ โดยพิจารณาจากข้อมูลการ วิเคราะห์ประเมินปัญหา ลักษณะของบุคคล กลุ่มที่เข้าร่วมในการเรียนรู้และเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น เวลา สถานที่ งบประมาณและการสนับสนุนจากแหล่งต่าง ๆ เป็นต้น โดยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมใน การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการเรียนรู้ด้วย

3) การกำหนดหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นการร่วมกัน กำหนดเนื้อหาหรือสาระสำคัญของหลักสูตรที่จะเรียนรู้และกิจกรรมที่ใช้ในการเรียนรู้โดยต้อง สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งควรประกอบด้วยประเด็นสำคัญที่จะเรียนรู้ วัตถุประสงค์ของกิจกรรมการเรียนรู้ เทคนิควิธีการที่นำมาใช้ การออกแบบกลุ่มและการออกแบบ งานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด สื่อการเรียนรู้ ระยะเวลาในการเรียน การจัดสถานที่ให้เหมาะสม การ จัดทำกำหนดการเรียนรู้ โดยระบุลำดับของกิจกรรม เวลาและผู้รับผิดชอบกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งสิ้นสุดกิจกรรม

4) การกำหนดกลุ่มผู้เรียน องค์ประกอบสำคัญของการเรียนรู้ร่วมกัน ของชุมชนคือผู้เรียน จึงต้องวิเคราะห์และคัดเลือกผู้เรียนที่เหมาะสม ทั้งจำนวนและคุณลักษณะของ ผู้เรียน เช่น เหมาะสมกับเพศ อายุ ศาสนา วุฒิภาวะ ระดับการศึกษา ความสนใจ สถานภาพในชุมชน ประสบการณ์ การมีส่วนได้เสีย (stakeholder) ในสิ่งที่จะเรียนรู้ เป็นต้น

5) การประชาสัมพันธ์ เป็นการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องและบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะผู้เรียนได้ทราบล่วงหน้า เพื่อเตรียมตัวเข้าร่วมการเรียนรู้ได้ตามช่วงเวลาที่กำหนด เตรียม ความรู้และประสบการณ์ที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ เตรียมตัวให้ปลอดภัยจากภาระประจำวัน เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้สามารถเข้าร่วมเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่

6) การเตรียมทีมงาน เป็นการเตรียมความพร้อมของทีมงานที่ เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ ทั้งเจ้าหน้าที่ บุคลากรและวิทยากรกระบวนการ โดยการ

ทบทวนซ้ำซ้อมเพื่อทำความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนและความพร้อมในด้านต่างๆ เช่น การเตรียมผู้เรียน การจัดสถานที่ การเตรียม วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียนรู้ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นตอนดำเนินการจัดการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนของการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน ซึ่งควรดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การรายงานตัวและการลงทะเบียน เพื่อทราบถึงจำนวนที่แท้จริงของผู้เรียนและรายละเอียดต่าง ๆ ของผู้เรียน ได้แก่ คุณลักษณะ สถานที่ติดต่อ ความถนัด ความสนใจ ความต้องการ เป็นต้น การแจกเอกสารและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียนด้วยบรรยากาศเป็นกันเอง เพื่อให้ผู้เรียนไม่ประหม่ารู้สึกว่าเป็นผู้มีเกียรติ เป็นบุคคลสำคัญในการเรียนรู้ทำให้เกิดความประทับใจตั้งแต่เริ่มต้น

2) พิธีเปิด พิธีเปิดที่ดีและมีความหมายสามารถสร้างแรงจูงใจและพลังในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน สร้างความพร้อมที่จะเรียนรู้ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายรูปแบบ เช่น การให้ผู้มีชื่อเสียงหรือผู้มีตำแหน่งหน้าที่การงานสูงเป็นประธานในการเปิด การให้บุคคลสำคัญซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผู้ร่วมเรียนรู้เป็นประธาน การให้ผู้เรียนที่อาวุโสที่สุดเป็นประธานการใช้พิธีกรรมทางศาสนาที่ผู้ร่วมเรียนรู้นับถือ การใช้พระบรมฉายาลักษณ์หรือบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกับการร้องเพลงภูมิแผ่นดิน สดุดีมหาราชาหรือเพลงสรรเสริญพระบารมี เป็นต้น การใช้พิธีเปิดแบบใดขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้เป็นสำคัญ

3) การปฐมนิเทศ เพื่อแนะนำ ชี้แจง ทำความเข้าใจกับผู้เรียนเกี่ยวกับวิทยาการกระบวนการ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย รูปแบบ เทคนิควิธีการในการเรียนรู้ การใช้อาคารสถานที่การติดต่อสื่อสาร กฎระเบียบกติกาในระหว่างการเรียนรู้ที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน เป็นต้น

4) กิจกรรมแนะนำตัวและสร้างความคุ้นเคย เพื่อสร้างความคุ้นเคยสนิทสนมระหว่างผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ สร้างบรรยากาศเป็นกันเอง ให้ผู้เรียนมีความมั่นใจ ปลอดภัยไว้เนื้อเชื่อใจวิทยาการกระบวนการและผู้ร่วมเรียนอื่นๆ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น เจตคติ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนอย่างกว้างขวาง สร้างสรรค์และจริงจังกิจกรรมที่ใช้ควรเป็นกิจกรรมที่ผ่อนคลาย ไม่เป็นทางการ สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน เช่น กิจกรรมการต่อภาพเป็นกลุ่มให้สมาชิกกลุ่มแต่ละคนเขียนแนะนำตัวเองในแผ่นกระดาษแข็ง คนละ 1 แผ่น เพื่อให้คนอื่นรู้จัก แล้วช่วยกันต่อภาพให้เป็นภาพตามที่กำหนด เป็นต้น กิจกรรมดังกล่าวนี้ต้องสามารถเชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ มีความเหมาะสมกับผู้เรียนและช่วงเวลาที่ใช้อีกด้วย

5) กิจกรรมละลายพฤติกรรม เพื่อทำลายกำแพงความเป็นส่วนตัวของผู้เข้าร่วมเรียนรู้ ทำให้มองเห็นความสำคัญของผู้อื่นยอมรับผู้อื่น รับฟังความคิดเห็นของผู้ร่วมเรียนรู้ สามารถร่วมกิจกรรมและเรียนรู้กับผู้อื่นด้วยความจริงใจ เป็นธรรมชาติและมีความสุขในการเรียนรู้ เช่น กิจกรรมความคาดหวังจากการเรียนรู้และการปรับความคาดหวังที่ให้ผู้เรียนแต่ละคนเขียนความ

คาดหวังในการเรียนรู้ของตน แล้วแลกเปลี่ยนกับความคาดหวังของคนอื่นซึ่งถ้าหากแตกต่างกันก็ร่วมกันปรับความคาดหวังของตนให้เป็นคนคาดหวังร่วมกันของกลุ่มต่อไป หรือการใช้เกมต่าง ๆ ที่เน้นการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ไม่สามารถทำได้สำเร็จเพียงลำพังคนเดียว เป็นต้น

6) ดำเนินการตามกำหนดการ เป็นการดำเนินกิจกรรมตามลำดับขั้นตอนที่กำหนดไว้ซึ่งสามารถยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนได้ตามความจำเป็น แต่ต้องไม่กระทบต่อวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้ ทั้งนี้ถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงต้องแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องและผู้เข้าร่วมเรียนรู้ทราบทุกครั้ง

7) การจัดกิจกรรมเสริมกระบวนการเรียนรู้ เป็นกิจกรรมที่จัดเพื่อกระตุ้นความพร้อมของผู้เรียน ให้มีความตื่นตัวที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเต็มที่ซึ่งจะจัดเสริมในแต่ ละช่วงเนื้อหาหรือหลังจากช่วงการหยุดพักและจะเริ่มประเด็นการเรียนรู้ใหม่ก็ได้ อาจจะเป็นกิจกรรม เพื่อนำเข้าสู่เนื้อหา คลายเครียด สร้างความสนิทสนมคุ้นเคย สนุกสนาน เสริมสร้างการมีส่วนร่วม การทำงานเป็นกลุ่มและส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ เช่น การเล่นเกม เล่นิทาน การละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น ทั้งนี้ต้องเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ช่วงเวลา สถานที่ และความสามารถของผู้เรียน

8) การบันทึกกิจกรรมการเรียนรู้ ด้วยการจดบันทึก การทำแผนที่ความคิด (mind map) ถ่ายภาพ ถ่ายวีดิทัศน์ บันทึกเทป เป็นต้น เพื่อเตรียมการสรุปผลของการ เรียนรู้ แล้วแจ้งให้ผู้เรียนได้รู้ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น และเพิ่มความเชื่อมั่นใน กระบวนการเรียนรู้อีกยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผลของการเรียนรู้ในแต่ละเรื่องยังเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นการ เรียนรู้เรื่องอื่น ๆ ได้อีกด้วย

9) การประชุมสัมมนาเพื่อสรุปและประเมินผลการเรียนรู้ ทั้งในระหว่าง การจัดการเรียนรู้ และเมื่อการจัดการเรียนรู้เสร็จสิ้นลง ถ้าหากการเรียนรู้มีเวลาในการจัดมากกว่า 1 วัน ควรจัดให้มีการประชุมสัมมนาหลังจากเลิกกิจกรรมในแต่ละวัน เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องได้ร่วมกับสรุป ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในระหว่างการจัดการเรียนรู้ เพื่อจะได้ร่วมกันแก้ไขให้หมดไป หรือเพื่อ เตรียมงานที่จะดำเนินการในวันต่อไป และเมื่อการเรียนรู้เสร็จสิ้นลงก็ทำการประเมินผลการจัด กิจกรรมโดยภาพรวมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การสังเกตจากการเข้าร่วมกิจกรรม ของผู้เรียน การให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้สะท้อนความรู้สึกร่วมด้วยการพูดหรือการเขียน การประเมินจากผลของ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การใช้แบบประเมินผลให้ผู้เรียนประเมิน เป็นต้น ซึ่งควรประเมินทุกประเด็น สำคัญของกระบวนการเรียนรู้และเนื้อหาสาระที่จัดให้แก่ผู้เรียน

10) พิธีเปิด เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการจัดการเรียนรู้ ซึ่งควรดำเนินการใน ลักษณะเดียวกันกับพิธีเปิด เพื่อตอกย้ำความสำคัญของกิจกรรมการเรียนรู้และการนำผลของการ เรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติจริงในชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นหลังจากการจัดการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนสุดท้ายหลังจากที่การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนได้เสร็จสิ้นแล้ว เพื่อให้การเรียนรู้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายให้มากที่สุด ซึ่งมีกิจกรรมที่ควรดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การวิเคราะห์ประเมินผลการจัดการเรียนรู้ เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการประเมินผลการเรียนรู้มาทำการวิเคราะห์ เพื่อทราบถึงความสำเร็จหรืออุปสรรคปัญหาของการจัดกิจกรรมเรียนรู้ ความเหมาะสมของเนื้อหาสาระการเรียนรู้ กิจกรรม สถานที่ ช่วงเวลาการปฏิบัติหน้าที่ของวิทยากรกระบวนการ เป็นต้น เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขและพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2) การประชุมทีมงานที่ร่วมกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้ คือฝ่ายจัดการและวิทยากรกระบวนการ เพื่อประเมินผลการดำเนินงาน การเสนอแนะแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขการจัดกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการเรียนรู้ในครั้งนี้ให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น เพื่อจะได้เตรียมงานและมอบหมายงานในการจัดครั้งต่อไปได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

3) การจัดทำเอกสารรายงานผลการจัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นการรวบรวมผลของการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นเอกสารฉบับสมบูรณ์ จากการจัดบันทึกการถอดบันทึกแถบเสียง การถ่ายภาพและการบันทึกรูปแบบต่างๆ ในระหว่างดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเป็นข้อมูลที่น่าสนใจในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนร่วมกันต่อไป

4) การเผยแพร่ผลของการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อประชาสัมพันธ์สร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องคนอื่นๆ ในชุมชนและบุคคลทั่วไป ทำให้ผู้ที่ไม่เข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ ได้รับข้อมูลข่าวสารและเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้

5) การนำผลของการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติ เป็นการนำผลที่ได้จากการเรียนรู้ร่วมกันไปปฏิบัติในชุมชนเพื่อให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปสู่วัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ร่วมกันกำหนดไว้ ซึ่งการดำเนินงานในภาคปฏิบัติก็เป็นการเรียนรู้ร่วมกันอีกรูปแบบหนึ่งของคนในชุมชน ความสำเร็จในการปฏิบัติงานเป็นเครื่องชี้วัดที่สำคัญของความสำเร็จในการเรียนรู้

6) การติดตามผลและสนับสนุนการปฏิบัติ เป็นการติดตามผลว่าหลังจากการเรียนรู้ร่วมกันแล้ว ผู้เรียนได้นำผลไปสู่การปฏิบัติหรือไม่ ประสบความสำเร็จหรือมีอุปสรรคหรือไม่เพียงใด มีผลกระทบต่อชุมชนมากน้อยเพียงใด ควรให้การสนับสนุนในเรื่องใดบ้าง และในช่วงเวลาใด ซึ่งเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ เป็นแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาความสามารถของผู้เรียนและ

การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน รักษาความสัมพันธ์ของกลุ่มและพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็ง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการขยายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนต่อไป

7) การทบทวนผลของการเรียนรู้ เป็นการประมวลของผลการเรียนรู้ทั้งกระบวนการจัดการเรียนรู้ ผลของการเรียนรู้ และผลของการปฏิบัติงานในทุกขั้นตอน ซึ่งอาจจะมีปัญหา อุปสรรคในการดำเนินงานต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งจึงควรมีการจัดประชุมสัมมนา หรือจัดเวทีการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียน ฝ่ายจัดการเรียนรู้วิทยากรกระบวนการและผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อทบทวนและประมวลกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดในลักษณะของการร่วมกันสรุปบทเรียนซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ของชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนอย่างแท้จริง

5.3.3.7 ยุทธศาสตร์ เทคนิค วิธีการ และกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2546)

ยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ซึ่งการเรียนรู้ที่มีประสิทธิผลในการพัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง

2) การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้

3) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

เทคนิค วิธีการและกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะจะนำไปสู่การพัฒนาการเรียนรู้ของบุคคล ชุมชน เครือข่าย และกระบวนการจัดการเรียนรู้ในด้านอื่นๆ เทคนิค วิธีการเสมือนเครื่องมือที่เสริมสร้างความเข้าใจระหว่างกันในการพัฒนาความรู้ เทคนิคบางอย่างสามารถก่อให้เกิดความสามัคคีและกลั่นความรู้ให้ออกเป็นแนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม ดังนั้น เทคนิค วิธีการที่เริ่มตั้งแต่วิธีการง่ายๆ จนไปสู่กระบวนการที่ต้องใช้ความสามัคคีและการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย เทคนิค กระบวนการดังกล่าวสามารถเสริมสร้างการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

1) เทคนิคและวิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามกลุ่มเป้าหมายและระดับของงาน ได้แก่

(1) ในระดับบุคคล การให้การศึกษาในระดับบุคคลจะใช้วิธีการส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน การส่งเสริมข้อมูลเพื่อขยายการรับรู้ประกอบการตัดสินใจ การส่งเสริมการพัฒนาตนเอง เพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา การพัฒนาด้านจิตใจ

ตามแนวทางพุทธศาสนา การพัฒนาอาชีพ เป็นต้น โดยมีเทคนิคต่างๆ ได้แก่ การสังเกต การบันทึก การถ่ายภาพ การถ่ายวิดีโอ การนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่มเมื่อมีทำงานกลุ่ม การฝึกการฟัง การฝึกถาม-ตอบโดยใช้เหตุผลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ การฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม การฝึกการค้นหาคำตอบจากหนังสือและการพูดคุย การวิจัย การเชื่อมโยงบูรณาการ การฝึกการเขียนเรียงทางวิชาการ

(2) ในระดับกลุ่ม ในระดับกลุ่มการเรียนรู้ จะใช้กลุ่มเป็นกลไกของการทำงานในระดับชุมชนและเป็นกลไกในการให้การศึกษาในหลายเนื้อหา เช่น ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน กระบวนการจะเริ่มจากสรุปสภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่ จากนั้นจะวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาแล้วจึงแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือสนองความต้องการ ทั้งนี้วิธีการที่ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ในระดับกลุ่ม ได้แก่ การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การสาธิต การจัดนิทรรศการ การศึกษาดูงาน เมื่อได้มีการเสนอความคิดใหม่แก่กลุ่ม สมาชิกก็จะมีกรอบปัญหาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และมีการสนับสนุนให้นำไปปฏิบัติ

(3) ในระดับชุมชน การศึกษาเรียนรู้จะเป็นการให้การศึกษาแก่สาธารณะชนในวงกว้าง โดยมุ่งถึงคนจำนวนมาก สำหรับวิธีการให้การศึกษา จะใช้หลักการแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางมุ่งให้เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ สารของข้อมูลและความรู้ต้องสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมายและนั่นให้เกิดกระบวนการเสริมสร้างให้ชุมชนคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น ดำเนินการเป็น โดยรูปแบบของการให้การศึกษา ได้แก่ การรณรงค์ด้วยสื่อและการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน การให้โอกาสด้านการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่างๆ การฝึกงาน การจัดโรงเรียนทางเลือก ห้องสมุด และศูนย์ข้อมูล การสาธิต การฝึกอบรม การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา การสัมมนา การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทัศนะ และประสบการณ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน การจัดเวทีและงานมหกรรมเพื่อการรณรงค์

(4) ในระดับเครือข่าย มีกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ในลักษณะของการขยายเป็นเครือข่ายซึ่งมีการแพร่กระจายขยายตัวจากเกษตรกรปัจเจกเป็นเกษตรกรเพื่อนบ้าน สู่หมู่บ้านข้างเคียง สู่กลุ่ม สู่องค์กรชาวบ้านภายนอกแม้ว่าระดับปัญหาแต่ละคน แต่ละกลุ่มจะต่างระดับกัน แต่เวทีการเรียนรู้ร่วมกันจะช่วยสนับสนุนทั้งกำลังใจ กำลังทรัพยากร และความร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหา กระบวนการเหล่านี้พัฒนาจนกระทั่งเป็นเครือข่ายสายใยโยงกัน ยกระดับเป็นองค์กรระหว่างชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาในระดับที่ใหญ่ขึ้น โดยใช้วิธีการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนาและทำกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีการพัฒนามากขึ้น เช่น ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน เพื่อร่วมกันประชุมคิดเห็นหาทางแก้ไขปัญหา ซึ่งจะเป็นการส่งเสริม

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านจากประสบการณ์การทำงานร่วมกันอย่างจริงจัง การจัดอบรม สัมมนา ร่วมกับองค์กรอื่นๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนกันระหว่างชาวบ้านด้วยตนเองและ นักพัฒนาด้วย ประสานกับหน่วยงานราชการ เพื่อขอสนับสนุนด้านเงินทุน ความรู้ เครื่องมืออุปกรณ์ การพาชาวบ้านไปดูงาน

(5) การจัดการศึกษาสำหรับเด็กและผู้ใหญ่ กระบวนการจัดกิจกรรม การศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น จำเป็นต้องจัดให้มีหลายรูปแบบที่หลากหลาย และเหมาะสมกับวัย การจัดการศึกษาสำหรับเด็กและผู้ใหญ่ต้องมีความแตกต่างกัน โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แก่เด็ก ต้อง ง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน และการลองทำ ส่วนวิธีการ ถ่ายทอดความรู้สำหรับผู้ใหญ่ซึ่งเป็นวัยทำงานมีหลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่า พิธีทางพุทธศาสนา การประกอบอาชีพ วิธีอ่านหนังสือ และวิธีแสดงมหรสพ ทั้งนี้ ความสามารถในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ จะลดน้อยลง เพราะความสามารถในการเห็นและการฟังลดถอยลง ปฏิกริยาโต้ตอบช้าลง มีความ ลังเลที่จะเรียนมากขึ้น และมีความกลัวที่จะล้มเหลวมาก ดังนั้น เพื่อให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างมี ประสิทธิภาพ การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จึงต้องมีเป้าหมายที่ที่แน่นอน เนื้อหาวิชาการต้องมีสาระสำคัญ และเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน วิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดคือ เรียนด้วยการกระทำ

2) เทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามลักษณะการให้ความรู้

(1) การให้การศึกษแบบทางตรง เป็นวิธีการให้การศึกษารูปของการ บอกหรืออธิบายให้ผู้เรียนได้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตรงๆ ได้แก่ การเยี่ยมบ้านและไร่นา การประชุม การ สาธิต การจัดทัศนศึกษา

(2) การให้การศึกษแบบทางอ้อม เป็นวิธีการให้การศึกษที่ไม่ใช้วิธีบอก กล่าวให้ความรู้โดยตรง แต่จะเป็นการให้ข้อมูล ข่าวสาร กระตุ้นให้ผู้ศึกษาหรือผู้ฝึกอบรมได้เรียนรู้โดย การคิด วิเคราะห์ และสรุปข้อมูลเหล่านั้นด้วยตนเอง ได้แก่ การจัดนิทรรศการ การให้การศึกษผ่าน ผู้นำ การใช้โสตทัศนูปกรณ์ การจัดห้องสมุดชุมชนหรือศูนย์ข้อมูลหมู่บ้าน

3) การประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นเทคนิคที่มีการใช้อย่างกว้างขวางและ สามารถใช้กับเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์กับคน อื่น ทุกคนในที่ประชุมจะได้เรียนรู้ความแตกต่าง ความหลากหลาย รู้จักอดกลั้น และประนีประนอม โดยใช้เหตุและผลของการตัดสินใจร่วมกัน วิธีการดำเนินการประชุมอย่างมีส่วนร่วม

4) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีวิธีการหลัก 3 วิธี ได้แก่

กระบวนการกลุ่ม เป็นกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้เรียนตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป ผู้เรียนแต่ละกลุ่มจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีแรงจูงใจร่วมกันในการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยที่แต่ละ คนในกลุ่มมีอิทธิพลต่อกันและกัน การนำกระบวนการกลุ่มมาใช้ระยะแรกเป็นไป เพื่อการฝึกทักษะ ด้านมนุษยสัมพันธ์ การพัฒนาบุคลิกภาพ การให้คำปรึกษาและแนะแนว หลักการสำคัญของ

กระบวนการกลุ่ม ประกอบด้วย ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด เน้นกระบวนการเรียนรู้และการสร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม กิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ เกมส์ บทบาทสมมติ กรณีตัวอย่าง การอภิปรายกลุ่ม

การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ เน้นการจัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ สมาชิกแต่ละคนจะต้องมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และให้ความสำเร็จของกลุ่ม ทั้งโดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งการเป็นกำลังใจแก่กันและกัน สมาชิกแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเองพร้อมๆ กับการดูแลเพื่อสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ความสำเร็จของแต่ละคนคือ ความสำเร็จของกลุ่ม ความสำเร็จของกลุ่ม คือ ความสำเร็จของทุกคน สมาชิกกลุ่มย่อยของการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจจะต้องประกอบด้วย ผู้เรียนที่มีคุณลักษณะแตกต่างกัน อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแต่ละคนได้นำศักยภาพของตนเองมาเสริมสร้างความสำเร็จของกลุ่มเพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสช่วยเหลือกัน สมาชิกของกลุ่มต้องมีปฏิสัมพันธ์กัน จะได้ไว้วางใจกันยอมรับในบทบาทและผลงานของเพื่อนกิจกรรมในกลุ่ม ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนทักษะทางสังคมเพื่อการทำงานกลุ่ม จากแนวคิดนี้สามารถพัฒนาเทคนิคได้ ดังนี้ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ คู่คิด ปริศนาความคิด กลุ่มร่วมมือ กลุ่มร่วมมือกันแข่งขัน ร่วมกันคิด

การเรียนรู้แบบการสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้ และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงาม และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือ ได้พบสิ่งใหม่ๆ แล้วนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยง ตรวจสอบกับสิ่งใหม่ แนวคิดการเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ คือ การเรียนรู้เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ ความรู้แบบเดิมเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ และคุณภาพของการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับบริบทที่เกิดขึ้น

5) การเรียนรู้จากประสบการณ์ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองยังเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่รูปแบบของการไปเที่ยวหรือเยี่ยมเยียนกันอย่างปกติ แต่เป็นการไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปบทเรียน มีการเตรียมการทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้ศึกษาดูงาน

6) การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น ธรรมชาติของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านที่ได้รับสืบทอดกันมา เพื่อนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมี 3 วิธี คือ

การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าให้ฟังต่อๆ มา ลักษณะของการบอกเล่ามี 3 ลักษณะ คือ การบอกเล่าโดยตรง อาทิ การอบรมสั่งสอน กิริยามารยาท การสั่งสอนวิชาชีพ และการสอนหนังสือ เป็นต้น การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม อาทิ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น และพิธีสู่ขวัญ เป็นต้น ในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้จะมีคำสอนแทรกอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงประสบการณ์ การบันเทิง ได้แก่ ลิเก ลำตัด มโนราห์ หนังตะลุง หมอลำ และคำขอ เป็นต้น จะมีเนื้อหาของคำร้องต่างๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติคำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน ตลอดจนการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ

การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตจะใช้วิธีจารึกหรือเขียนใส่ใบลาน หรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียก บุตดำ บุตขาว บางแห่งใช้วิธีจารึกในแผ่นหิน

การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งจะออกมาในรูปของสิ่งตีพิมพ์ทุกประเภท สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อโทรคมนาคมต่างๆ อาทิ วิทยุ โทรทัศน์ วิทยุทัศน์ ภาพยนตร์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ

การนำภูมิปัญญามาสู่กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชน มีขั้นตอนประกอบด้วย การมีความเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า เป็นความดีมีคุณค่าและสะสมกันมานาน เป็นเรื่องที่เหมาะสมทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน การศึกษาและรวบรวมประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่างๆ การจัดระบบข้อมูล เพื่อเชื่อมโยงภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้เฉพาะด้าน การศึกษาวิธีการที่เหมาะสม ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเล่าประสบการณ์ เป็นต้น

7) การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากจะมีการสืบต่อกันภายในชุมชนแล้ว ยังได้ขยายการใช้ประโยชน์หรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบทอีกด้วย โดยเป็นการเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง การเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรและนักวิชาการ แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมา รวมทั้งบางเรื่องได้นำมาเป็นนโยบายด้วย การส่งเสริมการเก็บข้อมูลและยกระดับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านจากการศึกษา และการทำวิจัยของสถาบันการศึกษาต่างๆ การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีนักพัฒนาจากเอกชนและรัฐเข้าไปเสริมให้เกิดการเกาะตัวของแม่ข่าย ก่อให้เกิดการคิดค้นหาทางเลือก การเรียนรู้ และการขยายผล

8) การเรียนรู้เพื่อสร้างชีวิตและจิตสำนึก หลักการสำคัญ 3 ประการในการเรียนการสอน ได้แก่ หลักประการที่หนึ่ง จะต้องเป็นการเรียนจากสภาพความเป็นจริงขึ้นมา ความรู้ของผู้เรียนจะต้องเริ่มต้นจากสภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง ต้องเรียนรู้ ต้องรู้จักตัวเองให้ดีกว่าแล้ว

ค่อยๆ ขยายออกไปสู่ครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน หลักประการที่สอง เน้นปัญหาและการแก้ปัญหา หลักประการที่สาม คือ การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ หรือคิดเป็น

สำหรับวิธีการเรียนการสอนที่ใช้มีดังนี้

การทบทวนชีวิต คือ การรู้จักตนเอง รู้จักความคาดหวังของตนเอง ซึ่งเป็นบทเรียนที่สำคัญที่สุดในชีวิต โดยสามารถใช้กิจกรรมต่างได้ เช่น การเขียนบันทึกชีวประวัติของตัวเอง การมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยผ่านวัตถุ การรับรู้ค่าใช้จ่ายและการคิดคำนวณ การสอนโดยบุคคลที่เป็นตัวอย่าง หรือ การแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง

การใช้ความแตกต่างระหว่างบุคคลเพื่อสร้างสรรค์ชีวิตกลุ่ม เมื่ออยู่ในกลุ่ม ทุกคนย่อมมีความแตกต่างกัน ทุกคนต้องยอมรับในความต่างนี้ และใช้ความต่างนี้สร้างสรรค์ชีวิตกลุ่มที่ดีขึ้น โดยการทำกิจกรรมที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน ช่วยเหลือแบ่งปันกัน ช่วยกันเสริมข้อเด่นและลดข้อด้อยของกันและกัน การสร้างชีวิตกลุ่มนี้ ต้องถือหลักว่า สิ่งใดที่ต้องการให้เขาทำในอนาคต ต้องเริ่มต้นตั้งแต่เดี๋ยวนี้ จึงจะมีตารางเวลาสำหรับประเมินผลการใช้ชีวิตกลุ่มร่วมกัน

การวิเคราะห์แบบสังคม คือ การรู้จักความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของสังคมตั้งแต่ส่วนที่เล็กที่สุด คือ ตัวเราเอง ออกไปจนถึงพ่อ แม่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน ภาคเหนือ ประเทศไทยและระดับชาติ ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระดับจุลภาคกับระดับมหภาค ให้ผู้เรียนรู้จักวิเคราะห์ความสัมพันธ์อย่างเชื่อมโยง โดยการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เน้นให้เห็นการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบันและอนาคต แล้วนำเนื้อหาของประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ดูปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง เพื่อชี้ให้เห็นว่า ทุกอย่างล้วนคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไป และมนุษย์เป็นผู้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงนั้น การหาจุดร่วมกันระหว่างชุมชนต่างๆ เพื่อขยายแนวคิดของผู้เรียนว่า การเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมิได้มีแค่เพียงชุมชนเดียว แต่เป็นปัญหาาร่วมของทุกชุมชน จากการศึกษาปัญหาาร่วมกันจะช่วยสร้างความรู้สึกถึงความเป็นปึกแผ่น ความเป็นน้ำหนึ่งเดียวกันมีความสำคัญในการแก้ไขปัญหา

การฝึกงาน ขั้นตอนของการฝึกงานจะต้องสอดแทรกอยู่ในทุกกระบวนการเรียนการสอนตลอดเวลา เช่น การสำรวจชุมชน การปฏิบัติงานจริงในชุมชน

การทบทวนและวิพากษ์ชีวิตประจำวัน สิ่งที่เน้นหนักคือ ชีวิตประจำวัน ที่ศึกษาอยู่ร่วมกัน เพื่อให้ผู้เรียนตื่นตัว มีความรู้ตัวและสำนึกต่อชีวิตประจำวันของเขาอยู่ตลอดเวลา กิจกรรมที่ช่วยดังกล่าว ได้แก่ การทบทวนการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน การเผชิญหน้ากับความทันสมัยต่างๆ การวิพากษ์บรรยากาศของสถาบันต่างๆ

การทำศนศึกษา กระบวนการนี้เป็นการเสริมสร้างวิธีการเรียนแบบอื่นๆ เช่น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสังคม

การเรียนรู้จากวัฒนธรรมและศิลปะ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมใหม่และวัฒนธรรมดั้งเดิม

การศึกษาเจาะลึก สำหรับเรื่องที่เป็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชน และต้องการหาคำตอบอย่างเร่งด่วน โดยการจัดกลุ่มศึกษาประเด็นเฉพาะเหล่านี้้อย่างละเอียด ทั้งสาเหตุ ความเป็นมาของปัญหา ผลกระทบของปัญหา และหาหนทางแก้ไขปัญหา

9) การใช้สื่อเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ ช่วยในการยกระดับการศึกษา การรับรู้ของประชาชน ช่วยให้ประชาชนได้รู้เท่าทันสภาพความจริงในโลกที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไป มีส่วนผลักดันให้ประชาชนมีความคิด มีความสามารถในการตัดสินใจ และประกอบกิจกรรม ผดุงรักษาหรือยกระดับศีลธรรมของประชาชน โดยสื่อเหล่านั้นจะต้องเป็นเครื่องมือในการสร้างความสำนึกแห่งการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าทั้งของตัวเองและผู้อื่น แสวงหาเอกลักษณ์ของตน เพื่อให้ปลอดภัยจากการครอบงำจากภายนอก

10) การฝึกทักษะอาชีพ โดยเริ่มจากการสร้างความสัมพันธ์อย่างสนิทแน่นแฟ้น การร่วมรับรู้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนการร่วมคิดแก้ปัญหาจากลักษณะส่วนตัว ค่อยๆ ขยายสู่กลุ่มใหญ่จากแบบไม่เป็นทางการ เป็นการจัดกลุ่มศึกษาปัญหากันอย่างจริงจัง นอกจากนี้ ยังมี การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ และฝึกให้ผู้เรียนกล้าแสดงออก เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง โดยอาศัยกิจกรรมเหล่านี้ คือ การจัดระบบระเบียบภายในชุมชนแบ่งหน้าที่ในการรับผิดชอบ เช่น รูปแบบคณะกรรมการ การจัดกลุ่มช่วยเหลือ การจัดกิจกรรมเสริม เช่น การจัดกลุ่มศึกษา การจัดทัศนศึกษา เป็นต้น

11) เทคนิค A-I-C (Appreciation Influence Control) เป็นเทคนิคการระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านทั้งชายและหญิงให้ร่วมพัฒนาหมู่บ้าน โดยทั่วไปวิธีการระดมความคิดตามกระบวนการ A-I-C แบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอนหลัก ประกอบด้วย ขั้น Appreciation เป็นขั้นตอนที่สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมมีการเสนอความคิดเห็นและข้อมูลจากประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล ขั้น Influence เป็นขั้นตอนที่สมาชิกได้มีโอกาสคิดแนวทางในการพัฒนาร่วมกัน และขั้น Control เป็นการนำเอาแนวคิดในการพัฒนามาวางแผนปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม กระบวนการนี้มีเทคนิควิธีการประชุมระดมความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดได้มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม มีการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่เข้าร่วมระดมความคิดทุกคน เมื่อผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนเกิดความเข้าใจภาพรวมการพัฒนาหมู่บ้านทั้งหมดจะเป็นจุดกำเนิดของการยอมรับของผู้ที่จะนำไปดำเนินการต่อไป

12) เทคนิคการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองด้วยระบบคู่สัญญา เป็นระบบที่ใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองโดยใช้วิธีการให้ผู้แก้ปัญหาวางแผนในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระเบียบและชัดเจน รวมทั้งดำเนินการควบคุมการแก้ปัญหาของตนภายใต้การรับรู้ของคู่สัญญา ซึ่งทำหน้าที่รับรู้และส่งเสริมพฤติกรรมแก้ปัญหาของผู้ปฏิบัติ โดยการใช้ลักษณะนิสัยบางประการของคนเป็นเครื่องมือที่จะช่วยกระตุ้นและควบคุมให้การปฏิบัติจริงบรรลุผลมากขึ้น

13) กระบวนการทำความเข้าใจความกระจำจ่านิยม เป็นกระบวนการพัฒนาค่านิยมที่ช่วยให้บุคคลได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะตัดสินใจ ตั้งเป้าหมายและวางแผนในชีวิต ตลอดจนพัฒนาความคิดเพื่อการดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความหมาย กระบวนการทำความเข้าใจความกระจำจ่านิยมนี้ต้องการเพียงแค่ว่าบุคคลได้รู้จักตัวของเขาเอง ได้รู้จักผู้อื่นรวมทั้งสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเขา ไม่ว่าจะนำความคิด ความรู้สึกและการกระทำมาหล่อหลอมกันอย่างไร หรือไม่ก็ตามในการตัดสินใจของเขาด้วยการใช้กิจกรรม การกระจำจ่านิยมจะทำให้เขาได้สำรวจวิธีการสร้างค่านิยมของเขาเองภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้ ตลอดจนได้รับการส่งเสริมที่จะนำค่านิยมอื่นๆ ของผู้อื่นมาเป็นแหล่งข้อมูลดิบสำหรับตนเองและสิ่งที่เป็นการคาดหวังของกระบวนการทำความเข้าใจความกระจำจ่านิยม คือการเอื้ออำนวยที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำของคนเราเข้าด้วยกัน

อย่างไรก็ดี เทคนิค วิธีการและกระบวนการในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ดีควรเป็นแบบผสมผสาน และคำนึงถึงหลักการสำคัญต่างๆ คือ

- 1) การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต
- 2) การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- 3) การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย อาทิ เพศ วัย อาชีพ พื้นฐานการศึกษา

และประสบการณ์ ฯลฯ

ดังนั้น การเลือกรูปแบบและเทคนิคของการส่งเสริมการเรียนรู้ควรคำนึงถึงมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิต วัฒนธรรม คุณค่าของความรู้เดิม และการสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่างๆ ด้วย

6. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(ชลิตา บัณชุงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, 2547)

การเกษตรแผนใหม่หรือการเกษตรกระแสหลักในสังคมไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิเสธรวิชาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรว่าไม่เป็นความรู้ หรือเป็นความรู้ที่ล้าสมัย จำเป็นต้องถูกแทนที่

ด้วยความรู้ด้านการเกษตรที่เป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งถูกผลิตในห้องทดลองหรือแปลงสาธิต และถ่ายทอดโดยผู้เชี่ยวชาญของสถาบันวิชาการและหน่วยงานต่างๆ พร้อมกับกีดกันเกษตรกรให้เป็นเพียงผู้รับความรู้สำเร็จดังกล่าวอย่างเฉื่อยชา แต่ประสบการณ์ที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่าความรู้ วิธีการผลิตและถ่ายทอดความรู้ด้านการเกษตรในลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบค่อนข้างมาก ความรู้ด้านการเกษตรกระแสหลักในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะบริษัทข้ามชาติ ซึ่งมีผลประโยชน์แฝงฝังอยู่ในการพัฒนาการเกษตรในประเทศไทยอย่างมาก จึงไม่สามารถตอบสนองปัญหาและความต้องการของเกษตรกรไทยได้ตรงจุด ขณะที่วิชาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร ซึ่งได้รับการพัฒนา สืบสมและถ่ายทอดผ่านครุว์เรือนและชุมชนมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งสอดคล้องกับเงื่อนไขด้านต่างๆ รวมทั้งปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและชุมชนมากกว่ากำลังสูญหายไปทุกขณะ

ในช่วงกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดกระแสการสร้างและพัฒนาความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทย ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นปฏิริยาต่อรูปแบบและเทคนิคการเกษตรแผนใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก แต่ยังเป็นปฏิริยาต่อความรู้และวิธีการผลิตและถ่ายทอดความรู้ด้านการเกษตรด้วย ดังกรณีเกษตรผสมผสาน ซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนระบบแรกซึ่งขยายตัวอย่างกว้างขวางในสังคมไทย นอกจากเกิดขึ้นจากการคิดค้นและพัฒนาของมหาอยู่ สุนทรชัย เกษตรกรในภาคอีสาน การพัฒนาระบบการเกษตรดังกล่าวอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเกษตรกรเป็นหลัก ทั้งในช่วงการศึกษาดูงานที่แปลงเกษตรผสมผสานของมหาอยู่ และในช่วงการประยุกต์และพัฒนาารูปแบบเกษตรผสมผสานภายในกลุ่มและชุมชนต่างๆ กระทั่งส่งผลให้เกษตรผสมผสานขยายตัวอย่างกว้างขวางในเวลาอันรวดเร็ว ประการสำคัญ ปัจจุบัน สถาบัน องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งหันมาส่งเสริมการเกษตรในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนได้ให้ความสำคัญกับความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะเดียวกันนี้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาด้านการเกษตร การส่งเสริมให้เกษตรกรมีบทบาทในการสร้างและพัฒนาความรู้ด้านการเกษตรร่วมกับฝ่ายต่างๆ อาทิ นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนาเอกชนอย่างเสมอหน้า การปรับให้กระบวนการเรียนรู้เหล่านี้เป็นกระบวนการเดียวกับการแก้ปัญหาชุมชนโดยรวม ฯลฯ จนอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบและวิธีการเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าวกำลังก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญในพื้นที่ของความรู้ การผลิตและการถ่ายทอดความรู้ในสังคมไทย โดยเฉพาะในการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

เกษตรกรรมยั่งยืนไม่ได้เป็นเพียงรูปแบบและเทคนิคการเกษตรซึ่งแตกต่างจากเกษตรแผนใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก แต่ยังเป็นแบบแผนการจัดการทรัพยากร ซึ่งหลายกรณีเกี่ยวข้องกับระบบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวมโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นโลกทัศน์ ระบบคุณค่า วิถีชีวิต ฯลฯ หรืออีกนัยหนึ่งคือวัฒนธรรม ดังนั้น ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนจึงเกี่ยวข้องกับมิติที่ซับซ้อนหลากหลายหรือมีลักษณะเป็นองค์รวม ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืนมีจำนวนกว่า 150

เรื่อง จำแนกได้ถึง 10 หมวด อาทิ ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดิน วิทยาการทดแทนสารเคมี พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์พื้นบ้าน ระบบเกษตร การแปรรูป ตลาด หนี้สิน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่ระบบการผลิตสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การบริหารองค์กร การจัดการทรัพยากร ระบบอบกรรมสิทธิ์ ฯลฯ จึงเป็นความรู้ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบด้าน และมีลักษณะเป็นการบูรณาการความรู้ในด้านต่างๆ เข้าด้วยกัน ทั้งความรู้ที่เกี่ยวข้องหรือเชื่อมโยงกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ครอบคลุมการเรียนรู้ตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น พิธีกรรมความเชื่อ ระบบอบกรรมสิทธิ์ ระบบเครือญาติ วิถีชีวิต ชุมชน ระบบและเทคนิค การเกษตร ลักษณะการใช้ประโยชน์ กลุ่มและองค์กร เงื่อนไขหรือบริบทการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวของชุมชนต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป นโยบายการพัฒนาประเทศ นโยบายส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักสูตรการเรียนรู้ของโรงเรียนชาวนาในที่ต่างๆ มีเนื้อหาครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบด้าน ไม่ได้จำกัดเฉพาะความรู้เชิงเทคนิคการเกษตร เช่น การเตรียมแปลงนา การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าว การทำจุลินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ ฯลฯ แต่ยังรวมถึงการศึกษาระบบนิเวศในแปลงนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประเด็นสถานการณ์ทางสังคมและนโยบายที่เกี่ยวกับชาวนา ทั้งนี้ โรงเรียนชาวนาตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่สร้างและถ่ายทอดความรู้การทำงานในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในส่วนของเทคนิคและวิธีการทำงาน การคัดเลือก อนุรักษ์ และพัฒนาพันธุ์ข้าว นอกจากนี้ยังมีศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเกษตรอินทรีย์ที่ถ่ายทอดความรู้ทั้งในด้านเทคโนโลยีการผลิต แนวคิด หลักการ และวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการทำเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ด้วยเพราะเหตุที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและรอบด้าน ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนจึงไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่งตายตัว หรือจำกัดเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหมายของความรู้ซึ่งถูกแช่แข็งมาแต่โบราณกาล หากแต่เป็นการประยุกต์และผสมผสานระหว่างความรู้หรือวิทยาการสมัยใหม่จากภายนอกซึ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น การพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นด้านการจัดการพันธุ์พืชพื้นบ้าน ซึ่งต้องดำเนินการค้นหาและฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมที่เคยมีในตัวเกษตรกรและชุมชน และพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้เหล่านั้น โดยผสมผสานความรู้ใหม่จากภายนอกและวิทยาการสมัยใหม่จากองค์กรและหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาความรู้เดิม โดยคำนึงถึงการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องเหมาะสมกับตัวเกษตรกร พื้นที่ และเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้ ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนไม่ใช่ความรู้ที่หยุดนิ่ง และไม่ได้เป็นความรู้สำเร็จรูปหรือมีลักษณะครอบจักรวาล หรือเป็นสัจธรรมที่สามารถนำไปใช้ได้กับทุกเงื่อนไขหรือทุกสภาวะ แต่เป็นความรู้เฉพาะที่ เฉพาะสถานการณ์ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อปรับให้เข้ากับเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างหลากหลายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรมีรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย และเกิดขึ้นภายใต้บริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป นอกเหนือจากการคิดค้นและพัฒนาของ

เกษตรกร และการศึกษาดูงานที่แปลงเกษตรของเกษตรกรรายที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นรูปแบบ และวิธีการเรียนรู้ที่นิยมปฏิบัติกันมาแต่เดิมแล้ว ปัจจุบันกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรได้พัฒนา ไปสู่รูปแบบและวิธีการที่มีระเบียบแบบแผนหรือมีระบบที่รัดกุมมากขึ้น ซึ่งมักอยู่ในรูปของการวิจัย และพัฒนาแบบมีส่วนร่วม หรือบางกรณีอาจเรียกว่า งานวิจัยแบบชาวบ้าน หรือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรเห็นว่ารูปแบบและ วิธีการสร้างและถ่ายทอดความรู้การเกษตรในประเทศไทยที่ผ่านมามีข้อจำกัด ไม่สามารถตอบปัญหา และความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบในหลาย ลักษณะ การพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรในระยะหลังจึงให้ความสำคัญกับการวิจัยและพัฒนาแบบ มีส่วนร่วมค่อนข้างมาก เพราะเห็นว่าจะช่วยให้สามารถปรับเปลี่ยนสถานะของเกษตรกรจาก “วัตถุ แห่งการศึกษา” หรือผู้รับผลของการศึกษาที่สำเร็จรูปที่เฉื่อยชามาเป็นผู้ศึกษาร่วมที่แข็งขัน ซึ่งไม่ เพียงแต่จะช่วยให้โจทย์ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้หรือการวิจัยสอดคล้องกับปัญหา และความต้องการของเกษตรกรและชุมชน หากยังช่วยเพิ่มพูนทักษะการสร้างและพัฒนาความรู้แก่ เกษตรกร รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มเกษตรกรและชุมชนในเวลาเดียวกัน โดยมีขั้นตอน ตั้งแต่การพัฒนาโจทย์ การวิเคราะห์ปัญหาหรือสาเหตุ (รู้จักปัญหา รู้จักทรัพยากร) ทบทวนทุนหรือ ภูมิปัญญา (รู้จักตนเอง) กำหนดทางเลือก ทดลองทางเลือกและสรุปผล ไปจนกระทั่งการวิเคราะห์ผล (เงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง)

นอกจากมีรูปแบบและวิธีการที่เป็นระบบ มีระเบียบแบบแผน และมีความรัดกุมมากขึ้น ปัจจุบันกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรและชุมชนได้พัฒนาไปสู่การมีลักษณะเป็น “สถาบันการ เรียนรู้” มากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปของ “โรงเรียนชาวนา” ซึ่งได้เป็น “พื้นที่” ของการเรียนรู้ ร่วมกันระหว่างเกษตรกร เพราะเปิดโอกาสให้เกษตรกรนำความรู้ของตนมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ เกษตรกรรายอื่นๆ โดยอาจมีข้อมูลหรือความรู้ที่จำเป็นจากภายนอกบ้าง แต่ “สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการ เรียนรู้และจัดการความรู้ร่วมกัน” ผ่านกรณีศึกษา การร่วมกันอภิปรายและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่าง กัน หลักสูตรการเรียนรู้ การศึกษาดูงาน ฯลฯ และยังเป็นรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนได้ ร่วมกันพัฒนาขึ้นสำหรับใช้ในการพัฒนาและส่งเสริมความรู้แก่เกษตรกรที่มีความสนใจ หลังจากที่มี ประสบการณ์การเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ มาโดยลำดับ

หรือกรณีศูนย์เรียนรู้ชุมชน นอกจากเป็นศูนย์สาธิต ยังเป็นสถานที่ศึกษาดูงานสำหรับสมาชิก และเกษตรกรที่สนใจ โดยมีทีมวิทยากรชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ซึ่งถือว่าการเข้าถึงแหล่ง เรียนรู้ที่ง่ายและใช้เวลาน้อยที่สุด โดยกระบวนการเรียนรู้เน้นการฝึกปฏิบัติจริง จึงมีเกษตรกรให้ความ สนใจเข้ารับการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง และต่อมาเกษตรกรบางรายได้พัฒนาตนเองจนสามารถเป็น วิทยากรชาวบ้านได้

ทั้งนี้ สาเหตุที่องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบ “โรงเรียนชาวนา” อย่างมาก เป็นเพราะการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่เกษตรแผนใหม่หรือเกษตร กระแสหลักส่งผลให้ชาวนาสูญเสียความรู้เดิมไปมาก และไม่สามารถจัดการความรู้ได้ จึงไม่เท่าทันกับ กลุ่มทุนที่เข้ามาในรูปแบบของการจัดการสมัยใหม่ ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบโรงเรียนชาวนา เกิดขึ้นในแนวราบและมีลักษณะรวมหมู่ เปิดโอกาสให้เกษตรกรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างเสมอ หน้า และอาศัยปฏิบัติการและประสบการณ์จริงเป็นฐาน ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของเกษตรกร มากกว่าลำพังแต่เพียงการฝึกอบรมในห้องประชุม ซึ่งไม่เพียงแต่จำกัดเฉพาะข้อมูลหรือความรู้ สำเร็จรูปหรือความรู้ในเชิงเทคนิคและทฤษฎี หากแต่ยังมีลักษณะเป็นการถ่ายทอดข้อมูลจากบนลง ล่าง ซึ่งวางอยู่บนฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่าง “วิทยากร” กับ “ชาวนา”

กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับอีกประการในปัจจุบันคือการจัด “เวทีเรียนรู้ ร่วมกัน” การจัดการกระบวนการเรียนรู้เช่นนี้มักอิงหรืออาศัยการประสานความร่วมมือกับสถาบันทาง สังคม รวมทั้งองค์กรและหน่วยงานในชุมชนท้องถิ่น อาทิ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก โดยอาศัย ความสัมพันธ์อันดีระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนเป็นกลไกในการประสานความร่วมมือ โดยโรงเรียน ทำหน้าที่ให้การสนับสนุนในด้านต่างๆ รวมทั้งเป็นตัวกลางในการประสานความร่วมมือกับหน่วยงาน อื่นๆ ขณะที่พระภิกษุและผู้ทรงคุณวุฒิในตำบลทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำ นอกจากนี้ อาจารย์รวม สถาบันอานามัยด้วย ทั้งนี้เนื่องจากคนในชุมชนยังคงมีศรัทธาต่อสถาบันและหน่วยงานเหล่านี้ ค่อนข้างมาก

ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ากระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นภายใต้ เงื่อนไขหรือมีจุดเริ่มต้นจากการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนเพียงประการเดียว แต่ยังสามารถเกิดขึ้น ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลาย อาทิ ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม เช่น การ พนัน ยาเสพติด และการตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเมื่อชุมชนคลี่คลายปัญหาเร่งด่วนดังกล่าวได้ลุล่วงระดับ หนึ่ง รวมทั้งเริ่มต้นคิดเพื่อหาเป้าหมายของการอยู่ร่วมกัน จึงได้หันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ พัฒนาและปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในที่สุด

นอกจากนี้ แม้มีฐานอยู่ในระดับกลุ่ม แต่กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนอาศัยการ ประสานความร่วมมือกับเครือข่ายพันธมิตรอย่างกว้างขวาง โดยเครือข่ายมีสถานะเป็นกลไกการ จัดการหลักในการรวมพลังผู้คนในสร้างความรู้ในท้องถิ่นผ่านงานวิจัยและพัฒนา รวมทั้งทำหน้าที่ เชื่อมโยงและบูรณาการความรู้ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่างๆ ผ่านการเชื่อมโยงเครือข่ายองค์กรและ หน่วยงานที่มีแนวทางเดียวกันจำนวนมาก ดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบที่ หลากหลายและผ่านเวทีหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับเครือข่าย หรือ ระดับโครงการวิจัย เพื่อพัฒนาและยกระดับความรู้ระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ เช่น องค์กรชาวนา เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งทำหน้าที่สนับสนุนการจัดเวทีและกิจกรรมการ

แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนข้อมูลระดับนโยบาย ชมรมศิษย์เก่า บุรณชชนบทและเพื่อน ซึ่งสนับสนุนด้านการศึกษาดูงาน องค์กรความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาไทย ซึ่งสนับสนุนข้อมูลเชิงนโยบาย และมูลนิธิข้าวขวัญ ซึ่งสนับสนุนความรู้และเทคนิคต่างๆ เป็นต้น

กระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบและวิธีการต่างๆ นับตั้งแต่กระบวนการเรียนรู้ในรูปของการวิจัยและพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม หรือ งานวิจัยชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดทั้งพุทธะ (ผู้รู้ วิทยากรชาวบ้าน) ธรรมะ (องค์ความรู้) และ สังฆะ (กลุ่ม เครือข่าย) นอกจากเกษตรกรจำนวนหนึ่งได้ปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับต่างๆ แล้ว ยังสามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรรายอื่นๆ หลังจากเกิดความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน การเรียนรู้ผ่านงานวิจัยชาวบ้านยังช่วยให้กลุ่มและเครือข่ายมีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้น ในส่วนของโรงเรียนชาวนา การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรได้มาร่วมกันคิดและวิเคราะห์ระบบการผลิตเมื่อครั้งอดีต การศึกษาเรียนรู้จากกลุ่มกัลยาณมิตรกลุ่มต่างๆ การอบรมหลายๆ ครั้ง ได้สร้างความมั่นใจให้เกษตรกรได้นำไปลงมือปฏิบัติการจริงในพื้นที่ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรหันมาทำนาต้นทุนต่ำ หรือทำนาโดยไม่ใช้สารเคมีการเกษตรกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่ผ่านโรงเรียนชาวนาจะฟื้นประเพณีขึ้นมา ฟื้นการลงแขก ฟื้นวิถีชีวิตได้ จากการจัดการความรู้ในรูปแบบของโรงเรียนเกษตรกรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการคิด กระบวนทัศน์ และจิตสำนึก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน และส่วนกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากช่วยในการพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืน ยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ อีก เช่น การผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนซึ่งเน้นการใช้วัตถุดิบในชุมชน การแบ่งกันผลิตตามความถนัดของสมาชิก รวมทั้งการรวมกลุ่มกันผลิตและแบ่งปันกันในครัวเรือน เช่น การก่อสร้างโรงสีชุมชน การจัดตั้งศูนย์ซ่อมเครื่องจักรกลการเกษตร ฯลฯ เป็นต้น ทั้งนี้ แม้กระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน แต่ต้องอิงอาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอื่นที่เอื้ออำนวยด้วย

ปัจจุบัน การเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้พัฒนาและยกระดับไปสู่ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร ดังจะเห็นได้จากการดำเนินงาน การศึกษา การเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

7.1.1 ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ปิยนาด อิมดี (2547) ศึกษาเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวก อำเภอน่าน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านป่าคา มีทรัพยากรหลากหลายชนิดกระจายอยู่ตามแหล่งอาหารต่างๆ จำแนกออกเป็น 6 แหล่ง ได้แก่ แหล่งอาหารรอบๆ บ้าน ทุ่งนา สวน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และแหล่งค้าขาย ซึ่งเกิดจากชาวบ้านเป็นผู้ผลิตขึ้นเองและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ทรัพยากรอาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติชุมชนจะถือว่าเป็นทรัพยากรอาหารส่วนกลางหรือเป็นส่วนรวมที่ทุกคนในชุมชนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรอาหารธรรมชาติได้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทุกคนในชุมชนสามารถมีอาหารได้ ถึงแม้ว่าทุกคนในชุมชนจะมีสิทธิในทรัพยากรอาหารอย่างเท่าเทียมกัน แต่กลุ่มครอบครัวยากจนกลับไม่มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอาหารได้เท่ากับครอบครัวอื่น คนจนยังคงเป็นกลุ่มที่เข้าถึงแหล่งอาหารและทรัพยากรอาหารได้ยากลำบากที่สุด เนื่องจากไม่มีแรงงานในการทำมาหากิน เพราะเป็นผู้สูงอายุไม่มีกำลังวังชา สุขภาพไม่แข็งแรง อยู่บ้านตามลำพังไม่มีลูกหลานคอยหาเลี้ยง ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองและไม่มีรายได้ที่แน่นอน ทำให้คนจนไม่สามารถมีอาหารได้อย่างพอเพียง ดังนั้นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้สามารถมีอาหารได้คือ การมีที่ดินทำกินที่มีคุณภาพ การมีแรงงานที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงและมีภูมิปัญญาความสามารถ ทักษะในการผลิตอาหารและเก็บหาทรัพยากรธรรมชาติ สามารถประดิษฐ์เครื่องมือในการทำมาหากินได้ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ และการมีสวัสดิการชุมชน สอดคล้องกับ สุธานี มะลิพันธ์ (2552) ที่ศึกษาเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารของชาวไร่บ้านป่าก้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน พบว่า คนในชุมชนบ้านป่าก้าสามารถเข้าถึงทรัพยากรอาหารด้วยการเก็บหาอาหารธรรมชาติและการผลิตด้วยตนเองมากที่สุด เนื่องจากมีเครื่องมือเพียงพอสำหรับการทำอาหาร รวมถึงมีทักษะและองค์ความรู้ในการนำอาหารมาบริโภค แต่ด้านการเข้าถึงทรัพยากรอาหารด้วยการแลกเปลี่ยนและการรับบริจาค พบว่า มีค่อนข้างน้อย เนื่องจากคนในชุมชนมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะซื้ออาหารมาบริโภคที่ได้มาจากภายนอก โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ คนถือกรรม และคนต้องจากการประเมินระดับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรอาหาร เพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวัน โดยภาพรวมพบว่าอยู่ในระดับที่สูง แสดงให้เห็นว่าชุมชนชาวไร่บ้านป่าก้า มีความมั่นคงทางอาหารระดับสูง โดยปัจจัยที่ส่งผลต่อความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรอาหารเพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวัน อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ 0.05 ได้แก่ อายุ และจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

ในขณะที่ อัจฉรา ทองประดับ และคณะ (2552) ศึกษาระดับความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือน ใน ตำบลเกาะเกิด อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 70.20 มี อาหารอยู่ในระดับไม่มั่นคง และร้อยละ 22.20 อยู่ในระดับค่อนข้างมั่นคง และร้อยละ 7.60 อยู่ใน ระดับมั่นคง ด้านการเข้าถึงอาหารของครัวเรือนนั้น พบว่าครัวเรือนร้อยละ 28.00 อยู่ในระดับไม่ มั่นคง ร้อยละ 47.90 อยู่ในระดับค่อนข้างมั่นคง และร้อยละ 24.10 อยู่ในระดับมั่นคง ส่วนด้านการใช้ ประโยชน์จากอาหารของครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่อยู่ในระดับไม่มั่นคงร้อยละ 52.40 ร้อยละ 40.00 อยู่ในระดับค่อนข้างมั่นคง ร้อยละ 7.60 อยู่ในระดับมั่นคง และเมื่อพิจารณาในภาพรวมของความ มั่นคงด้านอาหารแล้วพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 53.50 อยู่ในระดับค่อนข้างมั่นคง ร้อยละ 37.90 อยู่ในระดับไม่มั่นคง และร้อยละ 8.60 อยู่ในระดับมั่นคง

อย่างไรก็ตามสถานการณ์ทรัพยากรอาหารธรรมชาติของชุมชนมีแนวโน้มว่าจะ ลดปริมาณลงเรื่อยๆ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการลดลงของทรัพยากรอาหารธรรมชาติ ได้แก่ การบุกรุกพื้นที่ ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรและที่อยู่อาศัย การใช้สารเคมีในการเกษตร วิธีการหาอาหารของ ชาวบ้าน เช่น เผาป่าเพื่อล่าสัตว์ การเก็บเพื่อขายที่ละมากๆ และสภาพอากาศที่แปรปรวน ฝนไม่ตก ต้องตามฤดูกาล แหล่งน้ำตื้นเขิน ดังนั้น ชุมชนจึงควรมีการดูแล รักษา อนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ ควรมีกฎระเบียบหรือข้อบังคับเรื่องการเก็บหาทรัพยากรธรรมชาติที่ให้เกิดประโยชน์ แต่พอเพียง ให้ความรู้เรื่องวิธีการเก็บที่ไม่ทำลายธรรมชาติและส่งเสริมให้ชุมชนทำเกษตรแบบดั้งเดิม เลิกใช้สารเคมี เพื่อป้องกันการขาดแคลนอาหารในอนาคต

เมื่ออาหารธรรมชาติในชุมชนลดลงชาวบ้านจึงปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบ การผลิตคือ การผลิตเพื่อยังชีพควบคู่กับการผลิตเพื่อการค้า โดยจะให้ความสำคัญกับการผลิตอาหาร เพื่อเลี้ยงตนเองก่อน เมื่อได้ผลผลิตส่วนเกินก็จะนำไปขาย วิธีการได้มาซึ่งอาหารในแต่ละวัน จะใช้ วิธีการผลิตอาหารเพื่อยังชีพควบคู่ไปกับการเก็บหาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก รองลงมาคือ ใช้ วิธีการผลิตอาหารในพื้นที่ครอบครัวจำเป็นต้องใช้เป็นประจำโดยใช้ภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถ และแรงงานที่มีอยู่ภายในครอบครัว การผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนเอง ทำให้ครอบครัวเข้าถึง อาหารได้ง่าย และสามารถพึ่งตนเองทางอาหารได้ เพราะสามารถผลิตอาหารหลากหลายชนิดไว้ บริโภคได้อย่างพอเพียงและสม่ำเสมอ อาหารมีความสดใหม่ปลอดภัยจากสารเคมีและช่วยลด ค่าใช้จ่ายด้านอาหารได้อีกด้วย การจัดการด้วยวิธีผลิตอาหารบริโภคเองสะท้อนถึงแนวคิดที่ต้องการ พึ่งตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และการใส่ใจในเรื่องสุขภาพ อนึ่ง กลุ่มครอบครัวยากจนยังไม่ สามารถพึ่งตนเองในเรื่องข้าวได้ เพราะไม่มีที่นาและส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุสุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง ไม่สามารถผลิตข้าวเองได้ วิธีที่ใช้มากที่สุดคือใช้แรงงานแลกข้าวกับใช้สิ่งของแลกข้าว รองลงมาคือซื้อ จากเพื่อนบ้านที่สนิทเพราะจะได้ราคาถูก และขอจากญาติพี่น้องหรือจากวัดตามลำดับ เป็นการ

ชี้ให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์และสังคมแบบเครือญาติที่มีการแบ่งปันช่วยเหลือกันพึ่งพากันเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สามารถมีอาหารรับประทานได้โดยไม่ขาดแคลน

ปัจจุบันชุมชนเริ่มมีแนวคิดไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น เช่น พ่อแม่ส่งลูกเรียนสูงๆ คนรุ่นใหม่ออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชนมากขึ้น และไม่นิยมออกไปเก็บหาอาหารจากธรรมชาติเหมือนคนรุ่นเก่า จึงทำให้ขาดการสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตและการเก็บหาทรัพยากรธรรมชาติ ถ้าไม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาต่อไปก็มีความโน้มมน่าภูมิปัญญาและวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนจะสูญหายไปพร้อมๆ กับคนรุ่นเก่า ดังนั้น ชุมชนควรจะรวบรวมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สูญหายและสืบทอดวิถีการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองที่อยู่บนพื้นฐานของความพอเพียงต่อไป

ผลการศึกษาสามารถสรุปบทเรียนได้ว่า การมีทรัพยากรอาหารที่หลากหลายเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะความมั่นคงทางอาหารไม่ใช่เรื่องของปริมาณอาหารเพียงอย่างเดียว ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอาหารที่ดีและมีคุณภาพ การจัดการนี้ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองทางอาหารได้ สามารถใช้อาหารได้อย่างเหมาะสม และก่อให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ฉะนั้น การจะพัฒนาให้ชุมชนเกิดความมั่นคงทางอาหารจำเป็นจะต้องพัฒนาคนในชุมชนให้มีความสามารถในการจัดการเสียก่อน ในฐานะที่เขาเป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรอาหารของตนเองโดยตรง

สอดคล้องกับเยาวลักษณะ ศรีคำภา (2552) ที่ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงด้านอาหารและบทบาทหญิงชายในบริบทการพัฒนาของชุมชนสะเอียบ ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ พบว่า การนิยามความหมายของคำว่า ความมั่นคงด้านอาหารของคนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน โดยในอดีตก่อนยุคสัมปทานป่าไม้ คนในชุมชนซึ่งมีวิถีการผลิตแบบยังชีพด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ควบคู่ไปกับการหาอาหารในธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต ความมั่นคงทางอาหารในยุคก่อนการสัมปทานป่าไม้จึงอยู่บนพื้นฐานของการเข้าถึงอาหารด้วยการผลิต โดยมีข้าวเป็นตัวชี้วัดความมั่นคงด้านอาหาร และหญิงชายต่างมีบทบาทในการจัดการด้านอาหารแตกต่างกัน โดยผู้หญิงมีบทบาทด้านอาหารในฐานะงานในบ้านเป็นหลัก ส่วนผู้ชายมีบทบาทหลักในการจัดการด้านอาหารในงานการผลิตและงานนอกบ้าน ซึ่งหญิงชายมีทั้งบทบาทหน้าที่ที่แยกกันชัดเจนและร่วมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

ในยุคหลังการสัมปทานป่าไม้ ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โดยที่ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้ถูกทำให้มีมูลค่าสามารถแปรเปลี่ยนเป็นเงินตราได้มากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากการหาอาหารจากธรรมชาติ และผลผลิตทางการเกษตร การเข้าถึงอาหารของคนในชุมชนจึงเป็นการนำผลผลิตอาหารจากธรรมชาติมาบริโภคโดยตรง พร้อมกับการแปรเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นเงินตราได้มากขึ้น ทำให้หลายครอบครัวที่ไม่มีที่นาสามารถมีรายได้เพียงพอในการซื้อข้าว และ

ชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญกับการแสวงหารายได้ ผลผลิตข้าวที่มีอยู่อย่างจำกัดในชุมชนจึงไม่ใช่ปัญหาใหญ่อีกต่อไป ทั้งนี้ ในช่วงสัมปทานป่าไม้ชุมชนมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้นและมีการติดต่อสื่อสารกับคนภายนอกมากขึ้นด้วย เมื่อเข้าสู่ยุคอนุรักษ์ รัฐบาลประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ พร้อมกับการเข้ามาของโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ชาวบ้านเลิกตัดไม้และได้ก่อตั้งกลุ่มราษฎรรักษ่าป่าขึ้นเพื่อยืนยันสิทธิในการจัดการทรัพยากร บริบทดังกล่าวได้ทำให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลง และเข้าสู่ความเป็นทุนนิยมมากขึ้น ดังนั้น ชุมชนหลังเลิกตัดไม้ จึงมีการพึ่งพิงตลาดภายนอกมากขึ้น ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อขาย และมากกว่าครึ่งของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดเข้าถึงอาหารด้วยการจ่ายเงินซื้อมากกว่าการผลิตอาหาร ทั้งที่ผลผลิตอาหารจากธรรมชาติและปัจจัยการผลิตอาหารในชุมชนยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ในยุคดังกล่าวนี้บทบาทหญิงชายทั้งงานในบ้าน งานนอกบ้านและงานการผลิต มีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อความอยู่รอด โดยในครัวเรือนและชุมชนยอมรับบทบาทของผู้หญิงมากขึ้น และผู้ชายมีการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ในการแบ่งเบาภาระงานในบ้านมากขึ้นและมีบทบาทหน้าที่ในการหาอาหารมากกว่าผู้หญิง ในขณะเดียวกัน การต่อสู้คัดค้านโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นได้ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับมากขึ้นด้วย ผู้หญิงจึงมีอำนาจในการตัดสินใจทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนมากขึ้นกว่าในอดีต

ทั้งนี้ แนวโน้มของการเข้าถึงอาหารและบทบาทหญิงชายภายใต้ภาวะเศรษฐกิจในยุคปัจจุบันที่มีปัญหาเชื่อมโยงกันทั้งระบบ ชาวสะเอียบกำลังหันมาให้ความสำคัญกับการผลิตในภาคการเกษตรอีกครั้ง รวมทั้งการผลิตอาหารด้วย และได้พยายามบริหารเวลาเพื่อหาอาหารจากธรรมชาติมากขึ้น และหญิงชายมีการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ในการจัดการด้านอาหารให้มีความสอดคล้องเหมาะสมในบริบททางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือนและชุมชน ชุมชนสะเอียบนับว่าเป็นชุมชนในเขตป่าที่มีทางเลือกในวิถีการดำรงชีวิตที่หลากหลายเนื่องจากชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงด้านอาหารและบทบาทหญิงชายในบริบทการพัฒนาของชุมชนสะเอียบนั้น มีมาทุกยุคทุกสมัยแตกต่างกัน และจะยังคงเปลี่ยนแปลงต่อไปอีก โดยความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนสะเอียบในยุคปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการหารายได้และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าของชุมชน ทรัพยากรดังกล่าวคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนสะเอียบมีทางเลือกในการเข้าถึงอาหารที่แตกต่างหลากหลายในแต่ละยุคสมัย การแสวงหาแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำทนายชุมชนสะเอียบ เพื่อความมั่นคงด้านอาหารและความมั่นคงของชุมชนต่อไป

ทิพวรรณ มานนท์, สุขญา วรามิตร และ พงษ์เทพ ไพบูลย์หวังเจริญ (2555) วิจัยเรื่องบทบาทสตรีต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง ศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน และเพื่อประเมิน

บทบาทสตรีต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารตลอดจนให้ข้อเสนอแนะในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง กลุ่มตัวอย่างจำนวน 376 ครั้วเรือนถูกสุ่มมาจากครอบครัวที่มีฐานะปานกลางถึงยากจนจาก 4 ตำบลโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลและเสริมด้วยการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเช่นการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มจากตัวแทนชาวบ้าน

ผลการวิจัยพบว่า ครั้วเรือนส่วนใหญ่อำเภอเสริมงามมีความมั่นคงทางอาหารปานกลางถึงมาก ประมาณเกือบสองในสามของครั้วเรือนทั้งหมดสามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตพอเพียงสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี นอกจากนี้ บางครั้วเรือนมีการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นแหล่งอาหาร โดยสตรีมีบทบาทเป็นทั้งผู้ผลิต จัดหาและหุงหาอาหารให้กับสมาชิกในครอบครัว ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารโดยเฉพาะอาหารที่ได้จากป่า คือ การหาของป่าเพื่อขายโดยมีคำสั่งซื้อจากร้านอาหาร โดยผู้ที่เข้าไปหาของป่ามีทั้งคนในชุมชนเองและคนต่างถิ่น ซึ่งสร้างความเสียหายให้กับระบบนิเวศและเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ของพืช สัตว์ และแมลงที่เป็นอาหารของชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังมีการจับจองพื้นที่ป่าโดยล้อมรั้วกันอาณาเขตทำให้พื้นที่ป่ามีจำกัดลง การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในปัจจุบันทำโดยการปลูกพืชที่เคยหาได้ในป่า ไว้ในบริเวณบ้านเช่นปลูกไผ่ ผักหวาน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง ควรมีการสร้างกฎ กติการ่วมกันในชุมชนสำหรับผู้ที่เข้าไปหาของป่าทั้งคนในชุมชนเองและคนนอก เพื่อป้องกันปัญหาการสูญพันธุ์ของพืชและสัตว์ที่เป็นอาหารของคนในชุมชน

นุชรา บุญกนก และคณะ (2554) **ศึกษาเรื่อง การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเขื่อนชนบท** เป็นการวิจัยเชิงสหสัมพันธ์วิทยา (Interdisciplinary Methodological Research Approach) ประกอบด้วยการบูรณาการการวิจัยเชิงสำรวจและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาข้อมูลความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเขื่อนชนบท 2) ศึกษาความสัมพันธ์ด้านความมั่นคงทางอาหารกับภาวะสุขภาพและภาวะโภชนาการ 3) สร้างสมการพยากรณ์ความมั่นคงทางอาหาร 4) สังเคราะห์รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเขื่อนชนบท กลุ่มตัวอย่างเป็นประชาชนในพื้นที่รอบเขื่อนเขาแหลม อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี โดยใช้วิธีสุ่มกลุ่มตัวอย่างเป็นระบบ ตามสัดส่วนของประชากรจำนวน 308 คน ระยะเวลาการศึกษาเดือนตุลาคม 2553 ถึง กันยายน 2554 ใช้สถิติ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน Chi-Square Test One-way ANOVA และ Multiple Logistic Regression

ผลการศึกษาพบว่า 1) กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 57.80 อายุ 40-49 ปี ร้อยละ 32.14 และมีสุขภาวะระดับพอใช้ ร้อยละ 62.34 2) ปัจจัยความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับภาวะสุขภาพของชุมชนในระดับพอใช้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.05$) ได้แก่ เพศ ระดับการศึกษา ความสมบูรณ์ของพื้นที่ อาหารประเภทเนื้อสัตว์ การเลือกซื้ออาหาร ความคิดเห็นเกี่ยวกับการผลิตเพื่อการบริโภคและการจัดการด้านอาหาร ความรู้เรื่องอาหารและสิ่งแวดล้อม สภาพครัวเรือนและบริโณคณิสัย และมีความสัมพันธ์กับเส้นรอบเอวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.05$) คือ เพศ ระดับการศึกษา แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับดัชนีมวลกาย 3) สมการพยากรณ์ภาวะสุขภาพระดับพอใช้ ได้แก่ $y = 1.262 + 0.109(\text{บริโณคณิสัย}) + 0.131(\text{เพศ}) + 0.135(\text{ระดับการศึกษา}) - 7.856(\text{อาหารประเภทเนื้อสัตว์}) + 8.003(\text{ปัจจัยความรู้ในเรื่องอาหารและสิ่งแวดล้อม})$ โดยมีอำนาจการพยากรณ์ ($\text{Adj}R^2$) ร้อยละ 88.8 4) รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 5 โครงการ คือ (1) ศูนย์เรียนรู้ความมั่นคงทางอาหาร (2) ความมั่นคงทางอาหารตามแนวทางชีวิตอย่างยั่งยืน (3) ชีวิตพอเพียง (4) ปลูกพืชผักปลอดสารพิษในครัวเรือน (5) น้ำสะอาดปลอดภัย

ข้อเสนอแนะจากสมการพยากรณ์ภาวะสุขภาพได้พยากรณ์ว่า ภาวะสุขภาพชุมชนเขื่อนชนบทแห่งนี้ได้เพียงระดับพอใช้ ดังนั้น เพื่อความมั่นคงทางอาหาร ประชาชนจึงควรศึกษาความรู้เรื่องบริโณคณิสัย อาหารสะอาดปลอดภัย คุณค่าทางโภชนาการ และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความตระหนักและปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมให้ถูกสุขลักษณะ รวมทั้งควรมีวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง และควรใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการดำรงรักษาวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น อันจะส่งผลให้ชุมชนเขื่อนชนบทมีความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนตลอดไป

กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล และคณะ (2555) ศึกษาเรื่อง การจัดการความมั่นคงทางอาหารโดยชุมชน: วิเคราะห์การจัดการป่าบุงป่าทาม ภาคอีสานและป่าเบญจพรรณ-ดงแล้งภาคตะวันตก ด้วยกรอบ diver-Pressure-State-Impact-Response Model งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนตามกรอบ Driver-Pressure-State-Impact-Response ประเมินระบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารและความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร สร้างระบบการติดตามความมั่นคงทางอาหารอย่างมีส่วนร่วมแก่ชุมชนป่าบุงป่าทาม และป่าเบญจพรรณ-ดงแล้ง และจัดทำข้อเสนอทางนโยบายเพื่อการจัดการความมั่นคงทางอาหารด้วยการผสมผสานการวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ และการมีส่วนร่วมของนักวิจัยในพื้นที่ศึกษาราชสีไศลและทุ่งใหญ่นเรศวร

ผลการศึกษา พบว่า แหล่งอาหารของชุมชนประกอบด้วย ระบบนิเวศธรรมชาติ ระบบนิเวศเกษตร ตลาด และการแลกเปลี่ยนแบ่งปันระหว่างครัวเรือน และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีนัยยะสำคัญ 8 ด้านคือ (1) นัยยะของการพึ่งตนเองด้านอาหาร (2) นัยยะด้านความปลอดภัยด้านอาหาร (3) นัยยะด้านความเพียงพอของอาหาร (4) นัยยะด้านเศรษฐกิจครัวเรือน (5) นัยยะด้านสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (6) นัยยะด้านการสานต่อองค์ความรู้ด้านอาหาร (7) นัยยะสังคมมั่นคง ดำรงวัฒนธรรม แบ่งปัน ช่วยเหลือ เกื้อกูล และ (8) นัยยะนิเวศมั่นคงจากการผลิตและเก็บหาอาหารที่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศ สรุปรวมเป็นนิยามความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย (1) สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารของชุมชนในระบบการผลิตและเก็บหาทรัพยากรอาหาร (ที่ดิน แหล่งน้ำ พันธุ์กรรมพืช-สัตว์) นำไปสู่การมีอาหารบริโภคที่เพียงพอ หลากหลาย ปลอดภัย มีคุณภาพทางโภชนาการ และยั่งยืน (2) สิทธิและการเข้าถึงระบบการกระจายผลผลิตอาหารของชุมชนอย่างเท่าเทียม - การแลกเปลี่ยน การตลาด การสำรอง และการช่วยเหลือด้านอาหารของชุมชน (3) การมีเสถียรภาพและความยั่งยืนของระบบอาหาร (ระบบสังคมและระบบนิเวศ) เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของครัวเรือนและชุมชนในปัจจุบันและอนาคต และ (4) การสานต่อองค์ความรู้ในระบบอาหาร ให้ชุมชนเปลี่ยนผ่านความมั่นคงทางอาหารอย่างเหมาะสมกับระบบสังคมและระบบนิเวศชุมชนราชสีไศลมีสัดส่วนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอาหารโดยการกิน 19% ชาย 44% เหลือไว้รอบปีถัดไป 26% แบ่งปันในชุมชน 3% เก็บไว้ทำพันธุ์ 8% ส่วนชุมชนทุ่งใหญ่มีสัดส่วนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอาหารโดยการกิน 39% ชาย 37% เหลือไว้รอบปีถัดไป 20% แบ่งปันในชุมชน 3% เก็บไว้ทำพันธุ์ 1% เปรียบเทียบชุมชนราชสีไศล และทุ่งใหญ่ จำนวนชนิดพันธุ์ทรัพยากรอาหารจากป่าและพื้นที่เกษตรของครัวเรือนในรอบปีพบ 3-207 ชนิดพันธุ์ เฉลี่ยที่ 76 ชนิดพันธุ์ต่อครัวเรือน และ 32-165 ชนิดพันธุ์เฉลี่ยที่ 88 ชนิดพันธุ์ต่อครัวเรือนตามลำดับ

จากการประเมินสถานภาพความมั่นคงทางอาหารทั้งสองชุมชนมีสัดส่วนของการพึ่งพาตนเองทางด้านอาหารสูง 0.85 ของชุมชนทุ่งใหญ่ และ 0.91 ของชุมชนราชสีไศล ที่เหลือ 0.15 และ 0.09 ส่วนเป็นการพึ่งพาสมาคม สำหรับสัดส่วนปริมาณการบริโภคต่อปริมาณการบริโภคที่แนะนำสำหรับคนไทย พบว่า สำหรับข้าวและพืชแป้ง (258 กรัม) พบ ค่าเฉลี่ย 1.75 และ 1.34 เท่าตามลำดับ สำหรับปลาและสัตว์น้ำ (135 กรัม) พบค่าเฉลี่ยที่ 1.43 และ 0.65 เท่าตามลำดับ สำหรับผัก (200 กรัม) พบค่าเฉลี่ยที่ 1.06 และ 1.66 เท่าตามลำดับ และผลไม้ (360 กรัม) พบค่าเฉลี่ยที่ 0.12 และ 0.01 เท่าตามลำดับ และทั้งสองชุมชนมีปริมาณข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักสำรองถึง 11 เดือน ปริมาณผลผลิตอาหารจากกำลังแรงงานตนเองมีมากเกินกำลังการบริโภคของครัวเรือนตนเองถึง 2 - 4 เท่า (ราชสีไศลมีการผลิตเพื่อขายมากกว่าที่ทุ่งใหญ่) และ 88% ของครัวเรือนของชุมชนทุ่งใหญ่ และ 77% ของชุมชนราชสีไศลมีรายได้ที่พอเพียงในการจับจ่ายเป็นค่าอาหารเลี้ยงดูครัวเรือน

จากการประเมินผลกระทบจากความมั่นคงทางอาหาร ทั้งสองชุมชนมีดัชนีมวลกายในเกณฑ์ที่ปกติ 18.5 - 22.9 และคะแนนสุขภาพที่ดี (3.12 ของทุ่งใหญ่ และ 2.81 ของราชสีไศลจากคะแนนเต็ม 4 – ราชสีไศลมีคะแนนสุขภาพทางกายค่อนข้างต่ำ) เป็นการประเมินในสภาวะปัจจุบันซึ่งเป็นสภาวะที่ทั้งสองชุมชนไม่ได้มีวิกฤตการณ์ใดมากระทบอย่างรุนแรง การรับมือและปรับตัวอยู่ในรูปของการผลิตที่ปรับเปลี่ยนสู่การผลิตปลอดภัยเคมี ปลูกพืชผักหลากหลายในแปลงเกษตร มีการจัดการป่าชุมชน และมีการแบ่งปันช่วยเหลือเรื่องอาหารในชุมชน วิถีอาหารพื้นบ้านยังคงอยู่ ทรัพยากรอาหารยังคงหลากหลาย และชุมชนกำลังพูดถึงปัญหาในการส่งต่อองค์ความรู้ด้านอาหารสู่คนรุ่นหลัง

จากการประเมินด้วยโมเดล DPSIR พบว่าปัจจัยสำคัญที่มีส่วนช่วยจัดการความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือน ได้แก่ (1) รูปแบบการทำการเกษตรที่มีลักษณะการปลูกพืชที่หลากหลาย เช่นการทำไร่หมุนเวียนหรือการเกษตรผสมผสาน (2) ความหลากหลายของแหล่งอาหาร (3) การปฏิบัติตามกฎระเบียบชุมชน (4) การถ่ายทอดองค์ความรู้ (5) ความหลากหลายของตลาด (6) การทำการเกษตรปลอดภัยเคมี (7) การได้รับข้อมูลแหล่งที่มาของอาหาร/ ข่าวสารการบริโภค และ (8) การแบ่งปันอาหาร การให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหารสำหรับชุมชนราชสีไศล การปลูกพืชที่หลากหลาย มีแหล่งอาหารที่หลากหลาย การถ่ายทอดองค์ความรู้และการแบ่งปันอาหารและให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหาร ส่งผลเชิงบวกต่อสภาวะครัวเรือนในขณะที่การปฏิบัติตามกฎระเบียบชุมชน ส่งผลเชิงลบต่อสภาวะครัวเรือน สำหรับชุมชนทุ่งใหญ่ เฉพาะการแบ่งปันอาหารและให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหารส่งผลเชิงบวกต่อสภาวะครัวเรือน ส่วนการถ่ายทอดความรู้ส่งผลเชิงลบต่อดัชนีมวลกาย การมีสภาวะครัวเรือนสำหรับชุมชนราชสีไศลส่งผลเชิงบวกต่อการปลูกพืชที่หลากหลาย การถ่ายทอดองค์ความรู้ การแบ่งปันอาหารและให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหาร และส่งผลเชิงลบต่อการปฏิบัติตามกฎระเบียบชุมชน สำหรับชุมชนทุ่งใหญ่การมีสภาวะครัวเรือนส่งผลเชิงบวกต่อการแบ่งปันอาหารและให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหาร

ปัจจัยที่จะทำให้การจัดการความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นได้ คือ ปัจจัยการตอบสนองทั้ง 8 ปัจจัยที่เสนอโดยโมเดล DPSIR ปัจจัยที่ทำให้บรรลุผลในการจัดการ คือ การจัดสถาบันให้เกิดการบูรณาการผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมจัดการ มีการต่อยอดองค์ความรู้สู่การปฏิบัติ ทำให้กลไกต่างๆ ข้างต้นขับเคลื่อนไป ซึ่งต้องอาศัยการรู้คุณค่าของทรัพยากรอาหารในพื้นที่ และการขับเคลื่อนการตอบสนองทั้ง 8 รูปแบบต้องคำนึงถึงสถานการณ์และความสัมพันธ์ที่มีต่อมิติต่างๆของความมั่นคงทางอาหารในโมเดล DPSIR

ธนชัย มุ่งจิต (2555) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวมจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาบริบทชุมชนบ้านแม่สุริน (2) ศึกษากระบวนการผลิตและความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน (3) ศึกษาปัจจัย

โอกาสและความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน (4) วิเคราะห์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน การวิจัยครั้งนี้ เก็บรวบรวมข้อมูลแบบเจาะจง 2 กลุ่ม ประกอบด้วย ชาวบ้าน จำนวน 25 คน ตัวแทนองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 8 คน โดยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีชุมชนและการสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนการสำรวจชุมชนและสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมผ่านเวทีพูดคุยวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

ผลการศึกษาพบว่า บริบทของชุมชนบ้านแม่สุรินมีวิถีชีวิตผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของคนไทยใหญ่ คนเมืองและคนกะเหรี่ยง ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก และมีความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แหล่งที่มาของอาหาร ประกอบด้วยอาหารที่มาจากการผลิต อาหารที่มาจากแหล่งธรรมชาติ และจากหัวไร่ปลายนา จากการซื้อ และจากการแบ่งปันหรือทางวัฒนธรรมประเพณี โดยชุมชนมีแนวความคิดต่อความมั่นคงทางอาหาร คือ การมีอาหารกินตามที่ต้องการอย่างเพียงพอและยั่งยืน มีแหล่งอาหารที่หลากหลายจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปีตามฤดูกาล การมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่มีความจำเป็น รวมถึงมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจัย โอกาสและความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ประกอบด้วย ศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงในระบบการเกษตรต่อการผลิตอาหาร รูปแบบการใช้ประโยชน์ และการเปลี่ยนแปลงของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ รายได้ และศักยภาพในการเข้าถึงหรือหาซื้ออาหารที่ต้องการ การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมประเพณี และการแบ่งปัน

ข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ประกอบด้วย การเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ในการผลิตพืชอาหารหลักที่มีความปลอดภัย เพียงพอ และหลากหลาย ในด้านการจัดการอาหารผ่านวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ในวิถีการบริโภคอย่างรู้เท่าทัน และการเสริมศักยภาพบุคลากรในชุมชน (ผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆ) ให้มีกลไกในการเฝ้าระวังความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ตลอดจนการสร้างการเรียนรู้เรื่องความมั่นคงทางอาหารให้กับคนอื่นๆ ในชุมชน

เอกรินทร์ พึ่งประชา ดร.ณิ โพธิ์ปลัด และประกาย แถวอุทุม (2555) จุดมุ่งหมายสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือ เพื่อศึกษาศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ภายใต้กระบวนการทัศน์ใหม่ว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารในความหมายของ

คนท้องถิ่น เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน รวมถึงศึกษาบทบาทขององค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างยั่งยืน และมีส่วนร่วม เพื่อนำผลการศึกษาเสนอแนะใช้ในเชิงนโยบายต่อองค์กรท้องถิ่นและสร้างแผนยุทธศาสตร์พัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

งานวิจัยสหวิทยาการนี้เป็นการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สัมพันธ์กับประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การเกษตร และสิ่งแวดล้อม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยผสมผสานระหว่างงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ การรวบรวมข้อมูลระดับปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสำรวจรายชื่อพันธุ์พืช การสำรวจมืออาหารของครัวเรือน ส่วนแหล่งข้อมูลทุติยภูมิจาก สิ่งพิมพ์ งานแผนนโยบาย และงานวิจัย โดยใช้พื้นที่ศึกษาหมู่บ้าน 2 หมู่บ้านในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นกรณีศึกษาเพื่ออภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาเผยให้เห็นว่า หมู่บ้านนาเวียงและห้วยตาดมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น การจัดการดิน น้ำสภาวะอากาศ กิจกรรมทางการเกษตร การล่าสัตว์และเก็บของป่า ฯลฯ หากทว่าเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาหลายๆ อย่างได้ถูกละเลย ดังนั้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ โดยอาศัยองค์ความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยเสริม ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจ เช่น การคนรุ่นใหม่หันไปกอบอาชีพอื่น ทำให้แรงงานทางการเกษตรลดลงและส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หรือการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ให้สารเคมีปริมาณมาก และสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้จากความผันแปรของสภาวะอากาศที่ส่งผลกระทบต่อระบบเกษตรและผลผลิตจากพืชธรรมชาติ ฯลฯ ขณะที่องค์กรท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารก็คือ สำนักงานเกษตรอำเภอด่านซ้าย เทศบาลตำบลศรีสองรัก องค์กรบริหารส่วนตำบลโคกงาม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และกลุ่มเกษตรทำสวนบ้านน้ำพุ ล้วนมีบทบาทสำคัญในเชิงหลักการ หากแต่ในเชิงปฏิบัติองค์กรดังกล่าวกลับไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างทั่วถึง ยกเว้นกรณีอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน เป็นต้น ส่วนข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ภาคส่วนต่างๆ ของท้องถิ่นและคณะวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารควรเผยแพร่องค์ความรู้แก่ชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น นักเรียนและบุคคลทั่วไปอย่างทั่ว ถึง อีกทั้งควรส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมต้นแบบเพื่อให้มีการฟื้นฟูเอกลักษณ์ของคนท้องถิ่นในเรื่องอาหารของชุมชน รวมถึงควรส่งเสริมเรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนไปสร้าง “กระแส” เนื่องจากกระแสจะมีส่วนช่วยทำให้คนเกิดการตื่นตัวและเกิดการเรียนรู้

7.1.2 ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และยุภาพร ศิริบัติ (2553) วิจัยเรื่องการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า

1) ความหมายความมั่นคงทางอาหาร จากกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่เน้นให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารในด้านการเข้าถึงอาหาร (accessibility) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่ากลุ่มตัวอย่างเป็นเกษตรกรรายย่อยที่ในท้องถิ่นที่อาศัยมีการให้ความสำคัญกับการมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรของชุมชน รองลงมา ของกลุ่มตัวอย่างที่มีความเข้าใจความหมายของความมั่นคงทางอาหารในแง่ของการมีอาหารสม่ำเสมอ (stability) คือเข้าใจว่า ครัวเรือนของตนเองจะมีความมั่นคงทางอาหารได้นั้น สมาชิกในครัวเรือนต้องมีปลา ผัก ข้าว เพื่อบริโภคตลอดทั้งปี ถึงแม้ว่าในปีนั้นจะมีวิกฤตการณ์น้ำท่วม ฝนแล้ง หรือราคาผลผลิตทางเกษตรตกต่ำก็ตาม ส่วนลำดับต่อมา ได้ให้ความหมายและความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารในด้านการใช้ประโยชน์ (utilization) ซึ่งนอกจากจะเน้นในเรื่องความเพียงพอของปริมาณอาหารแล้ว ยังให้ความสำคัญกับกระบวนการเตรียมอาหารที่ค่านึงว่าต้องปราศจากสารที่เป็นอันตราย ไม่มีสารพิษตกค้าง มีคุณค่าทางโภชนาการ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมการบริโภค รวมถึงการมีน้ำสะอาดในการบริโภค-อุปโภค เพื่อการมีสุขภาพที่ดีของสมาชิกในครัวเรือน และลำดับสุดท้าย (ร้อยละ 17.6) ได้ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารในด้านการมีอาหารเพียงพอ (availability) กล่าวคือกลุ่มตัวอย่างเห็นว่าครัวเรือนของตนเองนั้นมีปริมาณอาหารที่มีคุณภาพอย่างเพียงพอ เช่น มีข้าวกิน มีผักกิน ไม่ได้ซื้อ ปลุกกินเองได้

2) การถือครองพื้นที่ กลุ่มตัวอย่างมีขนาดพื้นที่ส่วนใหญ่ 1-5 ไร่ และบางกลุ่มมีพื้นที่บนภูเขามิขนาดพื้นที่มากกว่า 15 ไร่ ซึ่ง ลักษณะการถือครองพื้นที่ของกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่ มีโฉนดที่ดินเป็นของตัวเอง รองลงมาการถือครองในรูปแบบการเช่าที่ดิน นอกจากนี้ยังมีการถือครองพื้นที่ในรูปแบบการจับจองทำกินฟรี และการถือครองพื้นที่ทำกินในเขตพื้นที่โครงการหลวงโดยปราศจากเอกสารการถือครองที่ดินใดๆ

3) จำนวนสมาชิกในครัวเรือน โดยเฉลี่ยกลุ่มตัวอย่างมีสมาชิกประมาณ 4 คน ครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกมากที่สุดคือ 10 ครัวเรือน ที่มีจำนวนสมาชิกน้อยที่สุดคือ 1 คน และโดยส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 53.6 กลุ่มตัวอย่างมีสมาชิกครัวเรือนระหว่าง 4-7 คน รองลงมาร้อยละ 41.6 นั้นกลุ่มตัวอย่างมีสมาชิกครัวเรือนระหว่าง 1-3 คน และอีกเพียงร้อยละ 4.8 มีสมาชิกครัวเรือนมากกว่า 7 คน ซึ่งโดยส่วนใหญ่ หัวหน้าครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่างประชากรโดยส่วนใหญ่มีอาชีพหลักด้านเกษตรกรรมคิดเป็นร้อยละ 86.4 รองลงมา คือ รับจ้างในภาคเกษตรคิดเป็นร้อยละ 8.0

4) รายได้เฉลี่ย ส่วนใหญ่จากภาคเกษตรของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างคือ 95,870 บาท ต่อปี กว่าร้อยละ 36.80 ครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างมีรายได้จากภาคเกษตรอยู่ในช่วงระหว่าง 10,001-

50,000 บาทต่อปี รองลงมาร้อยละ 32.80 มีรายได้จากภาคเกษตรอยู่ระหว่าง 50,001-100,000 บาทต่อปี และมีถึงร้อยละ 17.6 ที่มีรายได้จากภาคเกษตรมากกว่า 150,000 บาทต่อปี

5) รายจ่ายในครัวเรือน จากกลุ่มตัวอย่างกว่าร้อยละ 47.2 และ 37.6 พบว่ามีค่าใช้จ่ายเพื่ออาหารที่จำเป็นในครัวเรือนเป็นค่าใช้จ่ายที่มากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งและอันดับสองของครัวเรือนในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา ตามลำดับ ส่วนค่าใช้จ่ายลำดับสามคือ ค่าใช้จ่ายในปัจจัยการผลิตคิดเป็นร้อยละ 28

6) การเข้าถึงฐานทรัพยากรของอาหาร ด้านหาอาหารตามแหล่งทรัพยากรธรรมชาติรอบชุมชน พบว่า กลุ่มตัวอย่างสามารถเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารได้ด้วยการหาอาหารตามแหล่งทรัพยากรธรรมชาติรอบชุมชน เช่น ด้านป่าธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพืช ทั้งพืชอาหาร ไม้ยืนต้น พืชสมุนไพร มีหลายขนาดทั้งเล็กและต้นในระดับปานกลาง ด้านแหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำสาธารณะที่มีความอุดมสมบูรณ์ พบว่า กลุ่มตัวอย่างสามารถเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารได้ด้วยการมีน้ำในแหล่งน้ำและสามารถใช้ได้ตลอดปี สามารถหาปลาได้ตลอดปี, สามารถหาสัตว์น้ำขนาดเล็กได้ตลอดปี, มีผักต่างๆ ทั้งริมน้ำและในน้ำในระดับปานกลาง แต่มีรายได้จากการหาอาหารในแหล่งน้ำธรรมชาติในระดับน้อย

7) องค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหาร (1) ตัวชี้วัดด้านความพอเพียง ได้แก่ (ก) การมีอยู่ของทรัพยากรอาหารของชุมชนในพื้นที่ศึกษา (ข) สิทธิการเข้าถึงทรัพยากร (ค) การเข้าถึงร้านค้าและตลาด (ง) การแลกเปลี่ยน (2) ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารมิติด้านจิตใจ ได้แก่ (ก) ความมั่นใจว่ามีอาหารพอเพียง (ข) ความอุ่นใจว่ามีอาหารพอเพียง มีความกังวลน้อยที่จะมีอาหารไม่พอกิน และถ้ากรณีที่ขาดแคลนสามารถยืมญาติได้ (ค) อาหารที่ผลิตส่วนใหญ่ทราบแหล่งที่มาของอาหารและได้ความรู้และได้รับข่าวสารต่อการบริโภคอาหาร (ง) กระบวนการผลิตอาหารส่วนใหญ่มีการประกอบอาหารเอง มีการปรุงอาหารเอง แต่ยังมีการใช้ผงชูรส (จ) การเจ็บป่วยที่เกิดจากสารเคมี สัตว์ส่วนการได้รับอาหารที่เกิดจากการบริโภคอาหารครบ 5 หมู่ สัตว์ส่วนการรับประทานอาหารที่ไม่ถูกส่วนและส่งผลให้เกิดโรคอ้วน โรคเกิดจากการบริโภคไม่สะอาด เกิดการท้องร่วง หรือโรคทางเดินอาหาร และโอกาสเกิดโรคจากการบริโภค เช่น โรคเบาหวานและความดัน (3) ตัวชี้วัดด้านศักยภาพ ได้แก่ (ก) การมีองค์กรหนุนเสริมจากภายในท้องถิ่น (ข) การรณรงค์บริโภคอาหารปลอดภัย เช่น การต้มปลาร้า การบริโภคอาหารสุก การบริโภคผักปลอดสาร (ค) องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการผลิตอาหารท้องถิ่น มีองค์ความรู้ในการบริโภคอาหารปลอดภัยสม่ำเสมอ และพบว่า มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เยาวชน (4) ตัวชี้วัดด้านความเสี่ยงและการปรับตัว ได้แก่ (ก) ความเสี่ยงด้านราคาของพืชเกษตร (ข) ความเสี่ยงที่เกิดจาก ฝนแล้ง น้ำท่วม ดินถล่ม ที่มีความเสี่ยงและโอกาสเกิดผลเสียหายต่อพืชผลทางเกษตรต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน และความเสี่ยงจากโรคระบาด ไข้หวัดนก แมลง และสัตว์ศัตรูพืชต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน (ค) ความเสี่ยงด้านตลาดสินค้าเกษตรมีผลต่อ

ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารเป็นผลกระทบด้านจากนโยบายรัฐ เช่น การประกันราคาข้าว การรับจำนำข้าวโพด ฯลฯ (ง) ส่วนความเสี่ยงการเป็นหนี้ในระบบ และความเสี่ยงด้านการลงทุนและซื้อปัจจัยการผลิต ความเสี่ยงเกิดจากการไม่มีแรงงานและปัญหาด้านแรงงานประมาณ มีความกรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน ที่มีความเสี่ยงด้านแรงงานและอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน (จ) กลยุทธ์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกร จาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านกายภาพ โครงสร้างพื้นฐาน และเศรษฐกิจสังคม พบในทุกพื้นที่ศึกษา (ฉ) เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำเกษตร มีการรับจ้างเพื่อให้ได้ข้าวสำหรับบริโภคภายในครัวเรือน ในขณะที่ สุภา ไยเมือง (2554) ศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน พบว่า ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบท มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ **1) การพึ่งตนเองด้านอาหาร** ได้แก่ (1) การมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปีและการมีน้ำดื่มเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี ประกอบด้วย (ก) ปริมาณอาหารที่ครัวเรือนและชุมชนบริโภคต้องเพียงพอ กับ ความต้องการอาหารของครัวเรือนและชุมชนตลอดทั้งปี ทั้งนี้รวมถึงการมีน้ำดื่มบริโภคเพียงพอ (ข) มีความหลากหลายของชนิดอาหารที่บริโภคในแต่ละมื้อ (2) สัดส่วนที่มาของอาหารที่บริโภค ประกอบด้วย (ก) สัดส่วนการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน และชุมชน (ข) สัดส่วนอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น (ค) สัดส่วนอาหารที่มาจาก การแลกเปลี่ยนแบ่งปันในชุมชน (ง) สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน **2) สิทธิและการเข้าถึงระบบอาหาร** ได้แก่ (1) สิทธิในฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่ง และทะเล ประกอบด้วย (ก) ขนาดพื้นที่ป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ชายฝั่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน (ข) ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารธรรมชาติในป่า แหล่งน้ำ ไร่ นา สวน มีความหลากหลายของพืช และสัตว์ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาลของครัวเรือนและชุมชน และความอุดมสมบูรณ์ของอาหารในทะเล ชายฝั่ง ทั้งเชิงปริมาณและความหลากหลาย จากป่าชายเลน คลอง ป่าบก และแนวหญ้าทะเล ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ประมงพื้นบ้าน (2) สิทธิในการเข้าถึง ทรัพยากรธรรมชาติ (ก) สิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์ จัดการ ป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะของชุมชน รวมทั้งชายฝั่งและทะเล (ข) มีกฎระเบียบในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ มีคณะกรรมการ มีกิจกรรมของชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง และทะเล (3) องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการเก็บหาจากธรรมชาติ (ก) มีความเชื่อ ความรู้ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่า แหล่งน้ำ และทะเล (ข) มีวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น ที่ใช้ประโยชน์จากวัตถุดิบในการปรุงอาหารและการแปรรูปผลผลิตจากฐาน ทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่งและทะเล (ค) มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการบริโภคอาหารที่ชี้วัดวัตถุดิบในการประกอบอาหารจากฐานทรัพยากรอาหาร ให้กับเยาวชนในชุมชน (4) สิทธิในฐานทรัพยากรการ

ผลิต ได้แก่ (ก) ฐานทรัพยากรพันธุกรรม คือ การมีพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ของตนเองในครัวเรือนและชุมชน (ข) ปัจจัยที่ดิน คือ มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอสำหรับทำการผลิต (ค) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร คือ แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นา (5) ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร ประกอบด้วย (ก) การกระจายผลผลิตจากไร่นาของครัวเรือนและชุมชน หรือวัดจากรายจ่ายค่าอาหาร คือ สัดส่วนการกระจายผลผลิตในไร่นา และสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน (ข) รายได้ของครัวเรือน คือ (a) ความสมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือน รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม (b) แหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีรายได้หลัก รายได้เสริม (c) มีนโยบายสร้างหลักประกันในการดำรงชีพของครัวเรือน ผ่านมาตรการต่างๆ ของรัฐ (ค) การเข้าถึงอาหารในระบบตลาด ได้แก่ (a) การมีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย (b) มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค (c) มีระบบตลาดของชุมชนที่ครัวเรือนและชุมชนสามารถกำหนดมาตรฐานเองได้ (6) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ประกอบด้วย (ก) ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ ได้แก่ (a) กระบวนการผลิต ต้องเป็นกระบวนการไม่ใช้สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย (b) พิจารณาจากการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหาร และกระบวนการผลิต เพื่อประกอบการตัดสินใจในการเลือกซื้อ (c) ด้านสุขภาพ พิจารณาจากโรคที่คนในครัวเรือนและชุมชนเป็นที่เกี่ยวข้องกับอาหาร (ข) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค (7) มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ได้แก่ (ก) ยังมีระบบความเชื่อ ทศนคติของครัวเรือนและชุมชน ที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร (ข) มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนในระบบนิเวศที่แตกต่าง (ค) มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่างๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงิน การจัดสวัสดิการต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น (ง) วัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร **3) ความเสี่ยง ความเปราะบางและศักยภาพในการแก้ไขปัญหาด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน** ประกอบด้วย (1) ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ได้แก่ (ก) ภัยพิบัติจากธรรมชาติ และสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนแปลง ความเสี่ยงที่เกิดจากฝนแล้ง น้ำท่วม ดินถล่ม ที่มีผลกระทบต่อพืชผลทางการเกษตร และการทำประมง (ข) ความเสี่ยงจากการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลง (ค) ปัจจัยจากภาวะสงครามและความอดอยาก (2) ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ได้แก่ (ก) ความสามารถของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหา (ข) การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

ในส่วน of ข้อเสนอแนะจากการวิจัย พบว่า งานวิจัยทั้ง 2 เรื่องนี้ มีข้อเสนอแนะไปในทิศทางเดียวกัน แต่แตกต่างกันในรายละเอียด ดังนี้ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย เรื่อง การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่ มีข้อเสนอแนะ ดังนี้ 1) ระบบเกษตร

ภาคเหนือยังมีความหลากหลายทั้งในระบบคิด ฐานทรัพยากร เป้าหมายการผลิต กระบวนการผลิต และการพัฒนาการใช้เทคโนโลยีภายใต้สภาวะการแข่งขันของเศรษฐกิจโลก ความรุนแรงของการแข่งขัน การเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิโลกตลอดจนการระบาดของเชื้อโรคที่มีผลต่อระบบการผลิต เช่น ไข้หวัดนก และภาวะภัยแล้ง โรคและการระบาดของแมลงศัตรูพืช อย่างไรก็ตามยังพบว่า เกษตรกรจำนวนมากยังขาดศักยภาพที่จะสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อตอบรับกับผลกระทบดังกล่าวจากภายนอกนี้ได้ อย่างไรก็ตาม 2) ความมั่นคงทางอาหารมีหลายมิติ จำเป็นต้องขับเคลื่อนไปพร้อมกัน 3) บทบาททางสาธารณสุขได้สร้างความตระหนักด้านความปลอดภัยทางอาหารและสุขภาพ และช่วยขยายผลแนวคิดและแนวปฏิบัติเกษตรยั่งยืน โดยใช้สุขภาพเป็นตัวเคลื่อน 4) ในการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหาร ต้องดำเนินการวิจัยเชิงบูรณาการ ผู้วิจัยต้องเข้าใจบริบทและฐานทรัพยากรของแต่ละพื้นที่ และต้องผนวกการวิเคราะห์ด้านความเสี่ยงและการปรับตัวต่อความเสี่ยง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่ส่งผลต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งผลกระทบค่อนข้างรุนแรงในสถานการณ์ปัจจุบัน 5) การวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่า ยังขาดข้อมูลอีกหลายมิติที่จะนำมาสนับสนุนให้เกิดความชัดเจนและสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายด้านความมั่นคงทางอาหารระดับภาคเหนือ อย่างไรก็ตาม พบว่า การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ส่งผลที่รวดเร็วในการสร้างความตระหนักและความเข้าใจความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน 6) การขับเคลื่อนทางสังคมเป็นพลังที่สำคัญที่นำไปสู่ความมั่นคง ความปลอดภัย และอธิปไตยทางอาหาร ซึ่งมีหลายมิติ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีการผลิต องค์ความรู้ การบริหารจัดการ การมีวินัยของชุมชน และเครือข่ายที่มีคุณภาพ นอกจากนี้ การขับเคลื่อนทางสังคมได้สร้างกระบวนการนโยบายสาธารณะบนฐานของความรู้และปัญญา ซึ่งเป็นมิติใหม่ของการทำงานเพื่อบรรลุความมั่นคง ความปลอดภัย และอธิปไตยทางอาหาร

ส่วนการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน มีข้อเสนอแนะต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหาร มีดังต่อไปนี้ 1) การใช้ตัวชี้วัดการพึ่งตนเองด้านอาหารในการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนและระดับประเทศ การวิเคราะห์การพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนนั้น มีความสำคัญ สามารถนำไปสู่แผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนได้ ซึ่งการวิเคราะห์การพึ่งตนเองด้านอาหารต้องดำเนินการอย่างบูรณาการ โดยสามารถดำเนินการได้หลายระดับ ทั้งในระดับชุมชน ไปถึงระดับชาติ เพื่อติดตามสถานะการพึ่งตนเองด้านอาหารของประเทศและนำไปสู่การวางแผนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของประเทศ 2) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่ง และทะเล รวมทั้งพื้นที่สาธารณะต่างๆ ของชุมชน เป็นฐานทรัพยากรอาหารที่สำคัญของครัวเรือนในชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรเหล่านี้ จึงเป็นฐานความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ควรมีนโยบายที่จะฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ การให้สิทธิแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรเหล่านี้ จะทำให้เกิดการฟื้นฟู และสร้างความหลากหลาย

ทางชีวภาพ ในขณะที่ยวกันครัวเรือนและชุมชนก็ได้ใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภค และเศรษฐกิจของครัวเรือน 3) การใช้ที่ดินเพื่อผลิตอาหาร ควรมีนโยบายการกระจายการถือครองที่ดินเพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถเข้าถึงปัจจัยที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับการผลิต และนโยบายการคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม เพื่อให้เกิดการคุ้มครองพื้นที่อาหาร ขณะเดียวกันต้องดำเนินการควบคู่กับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในภาคเกษตร 4) นโยบายพืชอาหารและพืชพลังงาน ซึ่งทำให้เกิดความเสี่ยงในการใช้พื้นที่การเกษตร และฐานทรัพยากรธรรมชาติ ควรมีการจัดวางนโยบายที่ทำให้เกิดความสมดุล และนำไปสู่ความยั่งยืนในการใช้พื้นที่ ซึ่งจำเป็นต้องมีนโยบายความมั่นคงทางอาหาร และนโยบายพลังงานทางเลือกที่ดำเนินการทั้งระบบ เพื่อให้การใช้พื้นที่ไม่เกิดความเสี่ยง และทำให้ครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน สามารถทำการผลิตได้อย่างยั่งยืน บนฐานความหลากหลายของกิจกรรมการผลิต อันจะนำมาซึ่งรายได้ และลดความเสี่ยงในด้านความมั่นคงทางอาหาร 5) นโยบายสนับสนุนการผลิตอาหารที่หลากหลายในระบบเกษตรยั่งยืน ซึ่งทำให้กระบวนการผลิตมีความปลอดภัย จากการศึกษาข้อมูล ซึ่งพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชน แม้ว่าจะยังใช้สารเคมีจำนวนมาก แต่มีความพยายามใช้ปัจจัยการผลิตทั้ง 2 แบบ คือ สารเคมี และสารอินทรีย์ควบคู่กัน จึงควรมีการสนับสนุนการผลิตที่ยั่งยืนให้มากขึ้น ที่ผ่านมากการสนับสนุนงานด้านความรู้และงานวิจัยในระบบเกษตรยั่งยืนยังมีไม่มากนัก จำเป็นต้องพัฒนางานความรู้และทำให้ระบบเกษตรยั่งยืนได้รับการสนับสนุนให้มีการขยายตัวในพื้นที่ได้รวดเร็วขึ้น 6) ความรู้ในเรื่องอาหารปลอดภัยและโภชนาการ งานศึกษาพบว่า พื้นที่สำหรับอาหารที่มาจากท้องถิ่น หรือที่ใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นมีไม่มากนัก เนื่องจากความรู้ในเรื่องโภชนาการยังมีความสับสน ระหว่างความรู้เชิงวิทยาศาสตร์กับความรู้พื้นบ้าน การรณรงค์ให้ผู้บริโภคได้เห็นและตระหนักในคุณค่าของอาหารพื้นบ้าน ซึ่งมีคุณค่าทางโภชนาการ เช่นเดียวกับอาหารโดยทั่วไป จะมีส่วนช่วยรักษาฐานทรัพยากรอาหารของชุมชนได้เป็นอย่างดี และข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยด้านอาหาร และโภชนาการควรมีการกระจายอย่างกว้างขวาง รวมทั้งให้มีข้อมูลอย่างรอบด้าน เพียงพอ และเป็นจริงเพื่อให้ผู้บริโภคสามารถตัดสินใจได้ 7) การศึกษาเชิงลึกในกรณีพื้นที่เสี่ยง หรือพื้นที่ที่เกิดวิกฤต เพื่อสร้างกลไกแก้ไขปัญหา หรือระบบเตือนภัยความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งนี้ ตัวชี้วัดความเสี่ยง จะทำให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองเพื่อแก้ไขปัญหา หรือปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งปัจจัยจากธรรมชาติ และปัจจัยทางสังคม 8) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยการสนับสนุนการวางแผนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้มีอาหารที่เพียงพอ และสม่ำเสมอตลอดปีบนฐานการวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน การมีระบบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารของชุมชน รวมถึงการสร้างระบบสวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวและเข้าถึงความมั่นคงทางอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน 9) การมีส่วนร่วมในระบบห่วงโซ่อาหารที่อยู่ห่างไกลจากชุมชน โดยมาตรการต่างๆ เช่น การกำหนดสินค้าที่เข้ามาขายในตลาดของ

ชุมชนหรือท้องถิ่น การตรวจสอบความปลอดภัยด้านอาหารโดยชุมชน ระบบกระจายอาหารของชุมชน ทั้งอาหารที่ผลิตภายในชุมชน และอาหารในระบบห่วงโซ่ที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ควรกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายอาหารทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

คงเดช ลิ้มทิวลิต และคณะ (2555) ทำโครงการวิจัยและพัฒนาเกษตรปลอดภัยเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม โดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับหรือการเข้าร่วมในโครงการเกษตรปลอดภัยจากสารพิษ พร้อมทั้งศึกษาถึงแรงจูงใจที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรในการเลือกทำการผลิตที่ปลอดภัยโดยปลอดภัยสารเคมี โดยมีวัตถุประสงค์ของการพัฒนา (1) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายเกษตรกรจังหวัดนครปฐม เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรปลอดภัยตามระบบการจัดการคุณภาพ รวมทั้งการพัฒนาเกษตรกรให้ผลิตสินค้าเกษตรระบบอินทรีย์ (2) เพื่อพัฒนาการผลิต การแปรรูปและเพิ่มช่องทางการสนับสนุนการตลาดสินค้าปลอดภัย (3) เพื่อการบูรณาการงานสร้างความมั่นคงทางอาหารปลอดภัยตลอดห่วงโซ่การผลิต โดยมีการพัฒนาพื้นที่เป้าหมายร่วม 14-20 ตำบล

จากการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการพัฒนาเกษตรปลอดภัยจากสารพิษในการทำการเกษตรการปลูกพืชผัก นาข้าว ผลไม้ ในการสร้างฐานเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชน ในการพึ่งตนเอง โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องในการผลิต การทำบัญชีฟาร์ม ประเภทของพืช การสร้างแรงจูงใจในเรื่องการสร้างเสริมสุขภาพ ด้วยการตรวจหาสารพิษในเลือด การตรวจคุณภาพ และลักษณะของดินตลอดจนธาตุอาหารในดิน การเสนอแนวคิดในการใช้ปุ๋ยอย่างไรให้ปลอดภัย และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การพัฒนากิจกรรมบูรณาการเพื่อการต่อยอดในการพัฒนา และการยกระดับคุณภาพชีวิต เพื่อส่งเสริมและผลักดันให้มีการลด ละ เลิก การใช้เคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ โดยใช้กลุ่มเป้าหมายหลัก 100 ครัวเรือน (ศูนย์เรียนรู้ 9 ตำบล และต้นแบบการเรียนรู้ จาก 20 ตำบล) ปริมาณในการใช้ปุ๋ย และการใช้แบบจำลองในการทำตลาดนัดเพื่อสุขภาพที่วัดห้วยจรเข้มะ ต.ตลาดชุมชน และตลาดความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ การใช้ระบบขนส่งเชื่อมต่อ (โลจิสติกส์) ในการกระจายสินค้าถึงผู้บริโภค แบบตัวแทนชุมชนหลักในตำบลทำหน้าที่ในการลำเลียง

ผลการศึกษา พบว่า แนวทางการพัฒนามีทั้งในระบบปัจเจก ครัวเรือน และกระบวนการกลุ่ม ร้อยละ 60 ให้ความสนใจในกระบวนการพัฒนาในรูปแบบของเกษตรปลอดภัย โดยเน้นกระบวนการการสร้างมาตรฐานการรับรองจากสาธารณสุข ร้อยละ 30 มีความพยายามลด ละ เลิก หันมาปลูกเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น และเน้นกระบวนการจริยธรรมทางสังคมร้อยละ 10 เป็นการ

ปลูกแบบไม่มีทิศทาง ใครว่าดีก็ใช้ ตามกระแส โดยขาดการศึกษาข้อมูลก่อนการเพาะปลูก ด้วยเน้นในเรื่องของปริมาณมากกว่าคุณภาพ และร้อยละ 50 เป็นเกษตรกรที่มีการจัดการตนเองด้านการตลาด ในการลำเลียงสินค้าส่งให้กับตลาดทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน

จากการศึกษาและพัฒนาดังกล่าว มองเห็นแนวทางการพัฒนาที่ตอบโจทย์ของโครงการฯ โดยต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนร่วมกับองค์ความรู้จากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน นักวิชาการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และการเสริมสร้างทักษะกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลในเชิงบวกต่อการยอมรับเทคโนโลยีการปลูกพืชผักปลอดภัยจากสารพิษ ได้แก่ ตัวแปร ความสัมพันธ์ระหว่างการสังกัดกลุ่มที่มีการทำตลาดพืชผักที่ผลิตได้ ตลอดจนแนวทางในการพัฒนาเกษตรปลอดภัย ควรให้ความสำคัญในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ความปลอดภัยของอาหาร และระบบการสร้างเสริมสุขภาพที่แข็งแรงเพิ่มขึ้นของผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งการตลาดของกลุ่มผู้ผลิต ซึ่งรวมถึงการลดความผันแปรหรือความเสี่ยงในเรื่องของราคาและรายได้ การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดปัญหาเรื่องความจำเป็นในการใช้แรงงาน การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องผลของการใช้สารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อระบบสุขภาพในระยะยาวและการเชื่อมแผนงานบูรณาการร่วมกับภาคีหน่วยงาน แหล่งทุน การสร้างกระบวนการที่เอื้ออำนวยให้เกิดการผสมผสานความร่วมมือเข้าร่วมของกิจกรรม และการเข้าร่วมงานในโครงการ การเปิดให้เป็นเวทีสาธารณะ เพื่อเปิดโอกาสในการเข้าถึง ประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัดว่าด้วย “ความมั่นคงทางอาหาร” จังหวัดนครปฐม

วิระศักดิ์ จุลดาลัยและคณะ (2556) ศึกษาเรื่องการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะและแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาฐานทรัพยากรอาหาร สภาพปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร ได้แก่ การขาดแคลนน้ำในการทำนาปรัง การลดจำนวนปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำสงคราม และการปลูกพืชเศรษฐกิจและพืชพลังงานแทนพืชอาหาร พร้อมทั้งศึกษาแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว 2) สร้างการรับรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารแก่ผู้มีส่วนได้เสียในชุมชน 3) สร้างสถานการณ์จำลองที่ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และ 4) หาแนวทางกำหนดนโยบายสาธารณะและจัดทำแผนยุทธศาสตร์การปรับตัวด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

ผลการศึกษา พบว่า ในอดีตชุมชนตำบลสามผงมีความมั่นคงทางอาหารทั้ง 4 มิติ เนื่องจากมีป่าบุง ป่าทามและลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ และมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม แต่ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ชุมชนตำบลสามผงเริ่มมีความไม่มั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในมิติที่ 1 การมีอาหารพอเพียง และมิติที่ 3 การเข้าถึงอาหาร เนื่องจากสมาชิกชุมชนปลูกพืชเศรษฐกิจแทนพืชอาหาร เพื่อเพิ่มรายได้ โดยใช้พื้นที่ทำนาปี และแผ้วถางป่าบุง

ป่าทามเพื่อทำนาปรัง ก่อให้เกิดการสูญเสียระบบนิเวศของป่าบุงป่าทาม ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรอาหาร จากธรรมชาติของชุมชน มีการทำประมงเพื่อการค้า โดยใช้เครื่องมือจับปลาเชิงพาณิชย์ ในขณะที่มีความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในมิติที่ 2 อาหารมีเสถียรภาพ เนื่องจากมีพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นตามหัวไร่ปลายนา โดยเฉลี่ยร้อยละ 30-50 ของพื้นที่นา และมีการวางแผนผลิตอาหารตลอดปี โดยเพิ่มปริมาณการทำนาปรัง การเลี้ยงปลาในบ่อช่วงฤดูแล้ง และมิติที่ 4 การใช้ประโยชน์ โดยชุมชนมีวิธีการเลือกซื้อวัตถุดิบเพื่อนำมาประกอบอาหาร และใช้น้ำสะอาดจากระบบประปาหมู่บ้านที่ผ่านมาตรฐานคุณภาพ

จากกิจกรรมการวิจัย ส่งผลให้เกิดความร่วมมือระหว่างสำนักงานเกษตรตำบลสามผง และองค์การบริหารส่วนตำบลสามผง เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเรื่องความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน ผ่านกระบวนการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และจัดทำโครงการอาสาสมัครเกษตรกรชุมชน โดยมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ จำนวน 18 คน ซึ่งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และได้รับความร่วมมือจากโรงเรียนสามผงวิทยาคม และนักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนมที่มีภูมิลำเนาที่ตำบลสามผง และตำบลใกล้เคียง เข้าร่วมโครงการดังกล่าว โดยเป็น “เกษตรกรอาสารุ่นเยาว์” เพื่อร่วมสร้างพลังขับเคลื่อนในระดับครัวเรือน และระดับโรงเรียน การสร้างสถานการณ์จำลอง โดยวาดภาพ สถานการณ์จำลองในอดีตและสภาพปัจจุบันด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสามผง เพื่อสะท้อนภาพ ความคิดของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และร่วมกันลำดับความรุนแรงของสภาพปัญหา พบว่า ประเด็นการปลูกพืชเศรษฐกิจและพืชพลังงานแทนพืชอาหาร เป็นประเด็นหลักหรือต้นเหตุที่ทำให้เกิดสภาพปัญหาต่างๆ ตามมา จึงร่วมกันหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในประเด็นต่างๆ ประกอบด้วยการบริหารจัดการ พื้นที่ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงาน โดยครัวเรือนเกษตรกรต้นแบบจะจัดสรรพื้นที่ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงานในระดับครัวเรือน การบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน โดยชุมชน โดยมุ่งปลูกจิตสำนึกและสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับสมาชิกชุมชน โดยมีกิจกรรมในกระบวนการปลูกจิตสำนึกที่หลากหลาย พร้อมกับ การบังคับใช้กฎหมาย ตั้งแต่การป้องปราม การตักเตือน การปรับเงิน และการลงโทษตามกฎหมาย การพัฒนาการทำนาปรังในฤดูแล้ง โดยเลื่อนช่วงเวลา เริ่มทำการเพาะปลูกเป็นช่วงเดือนตุลาคม เพื่อเป็นการประหยัดน้ำ และการใช้ระบบบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกันระหว่างเจ้าของพื้นที่และญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน ในรูปแบบความเอื้ออาทร นำไปสู่ข้อเสนอแนะเบื้องต้นสู่นโยบายสาธารณะด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผง โดยมีนโยบายส่งเสริมการบริหารจัดการการทำนาปรังที่มีประสิทธิภาพ นโยบายส่งเสริมการบริหารจัดการพื้นที่ปลูกพืช อาหาร และพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงาน มีการส่งเสริมการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน มีการส่งเสริมแผนงานการเตรียมความพร้อมปรับตัวของเกษตรกร เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ

ตลอดจนแนวทางการจัดทำยุทธศาสตร์การปรับตัวของชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ขององค์การบริหารส่วนตำบลสามเพื่อสร้างเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนและ ระดับชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อพัฒนาระบบและกลไกการบริหารจัดการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกิดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นด้านความมั่นคงทางอาหาร การส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารจัดการเกษตรเชิงระบบที่มี มีการบริหารจัดการพื้นที่เพื่อ การเกษตรที่มีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์สูงสุด การบริหารจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม และการปรับตัวของเกษตรกร เพื่อเตรียมความพร้อม รองรับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ โดยมีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนา คือ ทำให้หมู่บ้าน ในพื้นที่ตำบลสามเกิดความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน ตามตัวชี้วัดองค์ประกอบความ มั่นคงทางด้านอาหาร 4 มิติ ร้อยละ 70 ภายใน 3 ปี และเกิดพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต้นแบบ จำนวนไม่น้อยกว่า 3 พื้นที่ในตำบลสาม ภายใน 3 ปี

วาสนา ภานุรักษ์ และคณะ (2557) วิจัยเรื่องความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าว ปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหารและเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงจังหวัด นครราชสีมา เป็นโครงการที่ดำเนินงานภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานราชการ หน่วยงานวิชาการ และภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ดังนี้ **หน่วยงานราชการ** ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่า ราชการจังหวัด สำนักงานจังหวัด ท้องถิ่นจังหวัด พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด พัฒนาชุมชนจังหวัด เกษตรจังหวัด พาณิชยจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร จังหวัด สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 3 สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัด ศูนย์วิจัยข้าวนครราชสีมา ศูนย์ เมล็ดพันธุ์ข้าวนครราชสีมา ศูนย์บริหารศัตรูพืชจังหวัด สำนักงานสหกรณ์จังหวัด สำนักงานตรวจบัญชี สหกรณ์นครราชสีมา สำนักงานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานพลังงานจังหวัด โครงการ ชลประทานนครราชสีมา นายอำเภอ เกษตรอำเภอ พัฒนาการอำเภอ สาธารณสุขอำเภอ ผู้อำนวยการโรงเรียน ผู้อำนวยการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ฯลฯ ให้การสนับสนุนทรัพยากร ความรู้ การดำเนินโครงการและเข้าร่วมกิจกรรมโครงการ **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** องค์การบริหาร ส่วนจังหวัดนครราชสีมา เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้รับผิดชอบพื้นที่ ให้การ สนับสนุน บุคลากร ทรัพยากร เครื่องมือ การดำเนินโครงการรับผิดชอบดำเนินโครงการในพื้นที่ **ผู้นำ ชุมชน** กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ศูนย์เรียนรู้หมอดินอาสา อาสาสมัครสาธารณสุข ศูนย์ข้าวชุมชน ศูนย์ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง (อ.ก.ส.) ฯลฯ ให้การสนับสนุนข้อมูล บุคลากร การดำเนินโครงการ รับผิดชอบดำเนินโครงการในพื้นที่ **ภาคประชาชน เกษตรกร นักพัฒนา ประชาสังคม หน่วยงาน เอกชน** ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรจังหวัดนครราชสีมา ให้การสนับสนุนข้อมูล ความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากรร่วมรับผิดชอบโครงการ **ภาควิชาการ** มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลภาคอีสาน สถาบันการศึกษาในพื้นที่

จังหวัดนครราชสีมาและจากส่วนกลาง ให้การสนับสนุน นักวิชาการ สถานที่ ข้อมูล บุคลากร ทรัพยากร การดำเนินโครงการ และร่วมรับผิดชอบโครงการ เพื่อดำเนินโครงการวิจัยโดยใช้แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area-Based Collaboration หรือ ABC) โครงการนี้ดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่ 15 อำเภอ 30 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดนครราชสีมา ด้วยโครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจต่อองค์ความรู้การการผลิตข้าวปลอดภัย (GAP) เกษตรกรสามารถผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อการบริโภคและเพิ่มรายได้ของครอบครัวจากการลดต้นทุนการผลิต สนับสนุนให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมีหันไปทำการผลิตที่มีความปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดำเนินการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินโครงการโดยเน้นการพัฒนากลไกในพื้นที่เพื่อสร้างความร่วมมือในการ แก้ไขปัญหา การพัฒนาศูนย์ข้อมูลและองค์ความรู้ ในการ แก้ไขปัญหา การบันทึกการผลิตข้าวของเกษตรกร การจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกรในพื้นที่

ผลการดำเนินงาน จากการสำรวจข้อมูลการทำนาของเกษตรกร พบว่าปัญหาขาดแคลนน้ำมีมาก รองลงมาคือ เกษตรกรต้องการเรียนรู้วิธีการทำปุ๋ยชีวภาพหรือน้ำหมักชีวภาพเพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมีและลดต้นทุนการผลิต และอันดับที่ 3 คือต้องการความช่วยเหลือเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ ทั้งเมล็ดพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชที่ใช้หว่านเพื่อเป็นปุ๋ยก่อนที่จะเริ่มต้นการทำนาโดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 คิดเป็นร้อยละ 90 วิธีการทำนามาก ใช้วิธีการทำนาแบบนาหว่านแห้ง (นาหว่านสารวย) คิดเป็นร้อยละ 89

จากการติดตามและประเมินผลการดำเนินโครงการพบว่า เกษตรกรสามารถผลิตข้าวและเหลือเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 94 โดยมีต้นทุนการผลิตข้าวในแต่ละรอบปีเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 2,641 บาท โดยเกษตรกรร้อยละ 74 สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี ในการผลิตข้าวเพื่อความปลอดภัยต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม มีการดำเนินการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และจากการดำเนินโครงการภายใต้กลไกความร่วมมือสามารถจัดตั้งศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยในระดับตำบลร่วมกับภาคีเครือข่ายจำนวน 3 ศูนย์ และศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยระดับจังหวัดจำนวน 1 ศูนย์

มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (มพน.) และชุมชนห้วยหินลาด (ม.ป.ป.) ศึกษาเรื่อง วิธีการผลิตในระบบวนเกษตรและการจัดการป่าชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือของประเทศไทย ได้สรุปผลการศึกษาว่า วิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชนบนพื้นที่สูงมิได้ส่งผลเสียต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเลย ในทางตรงข้าม รูปแบบการผลิตที่เป็นวิถีชีวิตตามประเพณีของเขาเหล่านี้ยังช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศ ชะลอผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และรักษาความมั่นคงทางอาหารที่ยั่งยืนได้ ด้วยเหตุผลดังนี้ คือ 1) กิจกรรมการผลิตทางการเกษตรของชุมชนห้วยหินลาด

เป็นสาเหตุให้เกิดการสูญเสียคาร์บอนเพียงเล็กน้อย คือเพียง 476 ตัน จากไร่หมุนเวียน (หรือคิดเป็นปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ 1,745.33 ตัน) และ 68 ตัน จากไร่ข้าวโพด (หรือคิดเป็นปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ 249.33 ตัน) ปลดปล่อยก๊าซมีเทนจากการทำนาข้าว 0.8 ตัน (คิดเป็นปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า 16.80 ตัน) และทำให้เกิดไนตรัสออกไซด์จากการใส่ปุ๋ยยูเรีย 0.1 ตัน (คิดเป็นปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า 31 ตัน) ในขณะที่ศักยภาพ (โดยรวม) ในการกักเก็บคาร์บอนของชุมชนคือ 720,627 ตัน (คิดเป็นปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า 2,642,299 ตัน) ดังนั้น การปลดปล่อยคาร์บอนในรอบปีจึงมีเพียงร้อยละ 0.08 ของคาร์บอนที่กักเก็บไว้ได้ 2) ลักษณะการบริโภคของชุมชนเป็นแบบกินน้อยใช้น้อย และในการใช้ทรัพยากรของชุมชนจะกระทำควบคู่ไปกับการจัดการให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรในหลากหลายมิติ เช่น ใช้ความเชื่อ พิธีกรรม ภูมิปัญญา และกฎระเบียบข้อตกลงร่วมของชุมชนเข้ามากำกับ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชุมชนได้ยึดถือเป็นแนวทางการดำรงชีพมานับตั้งแต่อดีต ดังนั้น วิธีการผลิตและการดำรงชีพของชาวบ้านห้วยหินลาดจึงมีขนาดรอยเท้านิเวศเล็กกว่าขีดความสามารถของชุมชนที่จะตอบสนองได้ หรือก็คือ ชุมชนมีการใช้การบริโภคทรัพยากรน้อยกว่าปริมาณทรัพยากรที่มีอยู่ ลักษณะการบริโภคดังนี้จะช่วยรักษาสสมดุลของระบบนิเวศไม่ให้เกิดการสูญเสีย 3) พิจารณาอัตราส่วนของแหล่งอาหารในครัวเรือน จะเห็นได้ว่าชุมชนนิยมอาหารที่ผลิตในท้องถิ่นมากกว่าอาหารที่ผ่านกระบวนการผลิตเพื่อการค้า อาหารและพืชผักส่วนใหญ่เพาะปลูกในท้องถิ่นโดยระบบไร่หมุนเวียนและแบบอื่นๆ ในไร่หมุนเวียนมีพืชพันธุ์ที่แตกต่างหลากหลาย

ข้อค้นพบของการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า ชุมชนบนพื้นที่สูงอาศัยอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ บนพื้นที่สูง มีศักยภาพและความสามารถอย่างมากในการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงและแบบแผนการบริโภคที่ยั่งยืน สิ่งนี้บรรลุได้โดยการจัดการระบบการเกษตร ป่า และทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ คณะผู้วิจัยสนับสนุนการคุ้มครองสิทธิของประชาชนบนพื้นที่สูงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ตามนัยแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย โดยเฉพาะสำหรับชุมชนที่มีหลักฐานพิสูจน์ถึงสัมฤทธิ์ผลของพวกเขา อีกทั้งคณะผู้วิจัยขอเรียกร้องให้มีการจัดตั้งกลไกในเชิงสร้างสรรค์เพื่อแก้ไขความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับชุมชนของชนเผ่าพื้นเมือง ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน และองค์กรที่ทำงานบนฐานชุมชน ดังนี้ 1) สร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันกับองค์กรชุมชนบนพื้นที่สูง รัฐบาลพึงพิจารณาทบทวนและระงับมาตรการรุนแรงที่ปฏิเสธสิทธิของประชาชนบนพื้นที่สูง ดังเช่นการขยายเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และการจับกุมหรือการขับไล่ชาวบ้านที่ทำกินและอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม รัฐบาลพึงปรับปรุงความรับผิดชอบของตนและนำชุมชนเข้าสู่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่างๆ ที่อาจมีผลเสียต่อวิถีชีวิตของท้องถิ่น 2) รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพึงเคารพและสนับสนุนบทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการรับรองระบบเกษตรแบบจารีตประเพณีและภูมิปัญญาชนเผ่าพื้นเมืองที่ช่วยทำให้ระบบนิเวศมีความยั่งยืน

รวมถึงยอมรับและรับรองสิทธิในที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชุมชน เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูง และลดทอนความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลและชุมชน มาตรการเหล่านี้ยังจะช่วยหนุนเสริมชุมชนบนพื้นที่สูงให้สนใจและปรับปรุงแผนการผลิตของพวกเขาที่กำลังเคลื่อนไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ซึ่งจะสร้างความไม่มั่นคงทางอาหาร และนำไปสู่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติได้ 3) ส่งเสริมภูมิปัญญาและเทคนิคของชนเผ่าพื้นเมืองในปฏิบัติการด้านการเกษตรที่ยั่งยืนของชุมชนบนพื้นที่สูง รวมทั้งเรื่องวนเกษตร ไร่มุมนเวียน และการจัดการป่าชุมชน อีกทั้ง อนุญาตให้ชุมชนระบุแบบแผนการผลิตที่เหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของพวกเขา เพื่อทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร บรรเทาความยากจน และชะลอการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 4) เพื่อเป็นทางออกในระยะยาว กฎหมายที่เกี่ยวกับการจัดการป่าไม้พึงได้รับการทบทวนให้มีการผนวกเรื่องสิทธิชุมชนของประชาชนบนพื้นที่สูง ชุมชนและเครือข่ายชุมชนควรมีความสามารถที่จะจัดการและได้รับผลประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม เสริมสร้างความร่วมมือโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐบาลและชุมชนเป็นวิถีทางที่เหมาะสมในการเสริมสร้างวิถีชีวิตที่ยั่งยืน 5) ควรมีการจัดตั้งกลไกทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เพื่อการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และมีประสิทธิผลของประชาชนบนพื้นที่สูงในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ที่มีผลต่อพวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับที่ดินและทรัพยากร กิจกรรมตามวิถีชีวิต มาตรการบรรเทาและปรับตัวของพวกเขา ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและเรื่องอื่นๆ

John Stephen Irving Ingram (2011) ศึกษาเรื่อง จากการผลิตอาหารสู่ความมั่นคงทางอาหาร: การพัฒนาแบบสหวิทยาการ ซึ่งเป็นการวิจัยระดับภูมิภาค พบว่า หัวข้อการวิจัยเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่มีประสิทธิผลจำเป็นต้องตระหนักถึงกลไกของระบบอาหารทั้งระดับชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย เพราะความไม่มั่นคงทางอาหารเกิดจากความเปราะบางของระบบอาหารที่เกิดจากการขับเคลื่อนของกลไกเหล่านี้ การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ แสดงให้เห็นว่า การควบคุมกลไกที่ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับระบบอาหารและการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจะเพิ่มขึ้นหากทางเลือกด้านนโยบายและเทคนิควิธีการได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษในระดับภูมิภาค นอกเหนือจากระดับท้องถิ่นและระดับโลก มันเป็นเรื่องที่ท้าทาย เนื่องจากความหลากหลายของกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่บริหารจัดการอยู่ในระดับภูมิภาค เช่น รัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิจัยและผู้ให้ทุนวิจัย สังคมภาคพลเมือง ภาคธุรกิจ แต่ละกลุ่มต่างมีวัตถุประสงค์ของตนเอง นอกจากนั้น ยังมีความสัมพันธ์ที่หลากหลายซับซ้อนด้วย ทั้งนี้ ความรู้ที่ไม่เพียงพอและการไม่ตระหนักถึงการกระทำในระดับต่างๆ มักจะนำไปสู่ความท้าทาย ในเรื่องความมั่นคงทางอาหารนั้น ซึ่งนโยบาย การปฏิบัติ และการบริหารจัดการที่มีประสิทธิผลจำเป็นกับการบริหารจัดการในระดับต่างๆ ของสังคม และการวิจัยก็มีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้เพื่อช่วยให้เห็นถึงความจำเป็นนี้

ทั้งนี้ ความสำเร็จของความมั่นคงทางอาหารขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่ดีในการทำงานร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องเพื่อโยงไปสู่การพัฒนานโยบายความมั่นคงทางอาหารและการบริหารจัดการทรัพยากร

Mabry (2011) ได้ศึกษาเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ พบว่า การพยายามทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารต้องให้ความสำคัญกับการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายอาหารร่วมกับสุขอนามัยและความเหมาะสมของอาหารในแต่ละวัฒนธรรม ความเกี่ยวข้องระหว่างการทำเกษตรกรรมยั่งยืนกับความมั่นคงทางอาหาร คือ การรักษาศักยภาพในการเข้าถึงการผลิตและผลผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืนของคนที่มีความต้องการอาหารมากที่สุด หรือ ชุมชนที่ไม่มั่นคงทางอาหาร โดยการรณรงค์/สนับสนุนสิทธิมนุษยชนด้านอาหาร อาจเป็นการเปิดประตูสู่การบริโภคอาหารที่ดีต่อสุขภาพและมีคุณค่าสารอาหารสำหรับทุกคน ไม่ใช่เฉพาะคนที่สามารถซื้อหาอาหารได้ด้วยเงินเท่านั้น นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวด้านอาหารเกษตรแบบทางเลือกใหม่ไม่ควรเป็นเรื่องเฉพาะของคนที่ได้รับอาหารที่ดีที่สุดแล้วเท่านั้น แต่ต้องเป็นเรื่องที่ทุกคนควรได้รับด้วย

7.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาดำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนโดยการทำประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development - PR&D) ซึ่งเป็นเครื่องมือแบบบูรณาการ และศึกษาผลการทำประชาพิจัยและพัฒนาต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน ผลการศึกษา พบว่า 1) การทำประชาพิจัยและพัฒนาสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ โดยที่ชุมชนสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชนขึ้น เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน อาทิเช่น เรื่อง สัตว์น้ำและพันธุ์พืช เพื่อหาแนวทางใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ตามแนวทางอนุรักษ์ธรรมชาติไม่ใช่เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงจนทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และมีการจัดการองค์ความรู้เดิมของชุมชนด้วยการจัดตั้งครุภูมิปัญญา สสำรวจรวบรวมองค์ความรู้จากอาชีพต่างๆ มาถ่ายทอดให้ลูกหลานในชุมชนผ่านระบบโรงเรียน โดยเชื่อมโยงกับความรู้ของท้องถิ่น เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการอุปถัมภ์ความรู้จากภายนอกมาเป็นการเชื่อมโยงความรู้กับภายนอกชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดวิถีจัดการแบบแยกส่วน มาคิดแบบเชื่อมโยง และจัดการแบบฉันทกพลังได้ โดยที่ชุมชนได้ใช้ศักยภาพด้านภูมิปัญญาและทรัพยากรภายในของตนเองคิดรูปแบบอาชีพใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพการณ์ของชุมชน ได้สร้างกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องในการเผยแพร่ความรู้ของชุมชนออกไปสู่บุคคลภายนอกชุมชน เช่น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล และได้สร้างอาชีพใหม่ในกลุ่มเรือรับจ้าง และอาชีพเสริมของกลุ่ม

จัดการอาหารให้กับบุคคลที่มาดูงานอนุรักษ์และการท่องเที่ยวของชุมชน 2) กระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืนได้เมื่อพิจารณาผลที่ได้จากของกระบวนการเรียนรู้ คือ แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ที่แบ่งเป็น 4 ระบบ ประกอบด้วย ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการจัดวิสาหกิจชุมชนและอาชีพเสริมระบบการจัดการสุขภาพ และระบบการจัดการทุน และในแต่ละระบบได้จัดความสำคัญของกิจกรรมที่จะดำเนินการใน พ.ศ. 2547 ดังนี้

ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มี 3 กิจกรรม คือ กลุ่มการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตามแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ระบบการจัดวิสาหกิจชุมชนและอาชีพเสริม มี 5 กิจกรรม คือ กลุ่มแปรรูปอาหารทะเลกลุ่มผลิตของใช้ กลุ่มการจัดการตลาดสินค้าในตำบล กลุ่มอาหาร และกลุ่มเรือรับจ้าง

ระบบการจัดการสุขภาพ มี 2 กิจกรรม คือ กลุ่มเกษตรธรรมชาติ และกลุ่มพืชสมุนไพร ระบบการจัดการทุน มี 1 แผนงาน คือ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลบางขุนไทร นอกจากนี้แล้ว พบว่า ระบบ/กลุ่ม/กิจกรรม ที่เกิดขึ้นตามแผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ซึ่งเป็นผลจากการทำประชาพิจัยและพัฒนา เป็นแผนงาน/โครงการที่นำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน เป็นแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนใน 3 มิติ คือ 1) ระบบนิเวศที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม คือการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนที่ไม่เร่งรัดการใช้ทรัพยากรและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม 2) ระบบสังคมที่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ คือการที่ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการที่เกิดขึ้นจากการทำประชาพิจัยและพัฒนา ทำให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชนรวมทั้งปัญหาทรัพยากรด้วยตนเองได้ จนนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ และ 3) เศรษฐกิจแบบพอเพียงของประชาชนเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองได้อย่างเพียงพอ

อนุรักษ์ ปัญญานาวัฒน์ และคณะ (2549) ศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ 1) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของชุมชน 2) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชน และ 3) ประมวลข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการการเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกับชุมชน รวมทั้งการสร้างตัวชี้วัดสุขภาวะชุมชน งานวิจัยนี้มีขอบเขตการศึกษาครอบคลุมการสังเคราะห์ 4 โครงการที่ดำเนินการในพื้นที่ ได้แก่ 1) โครงการพัฒนาและเสริมสร้างกลไกการจัดการความรู้ด้านเกษตรยั่งยืนของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน แม่ทา กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ 2) โครงการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อลดการใช้สารเคมีสู่เกษตรกรรมยั่งยืน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน 3) โครงการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการทำเกษตรปลอดภัย โดยชมรม

เกษตรปลอดสารพิษเพื่อสุขภาพบ้านพิงพวย บ้านโนนรัง อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และ 4) โครงการเสริมสร้างการทำเกษตรยั่งยืนเพื่อชุมชนเป็นสุข จังหวัดนครพนม

ผลการวิจัยพบว่า ทุกโครงการพัฒนา มีกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของชุมชนผ่านการเรียนรู้และถ่ายทอดอย่างไม่เป็นทางการในลักษณะของการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนฐานแนวคิดของการมีส่วนร่วม การพึ่งพาตนเอง อันจะนำไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็งในมิติทางด้านการพัฒนาชุมชน การพัฒนาศักยภาพคนและองค์กรชุมชน

เงื่อนไข ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชนคือ การมีส่วนร่วม ความสามัคคี ความซื่อสัตย์ การคัดสรรเนื้อหาการเรียนรู้ ความตระหนักถึงความจำเป็นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาเพื่อการพึ่งพาตนเอง ตลอดจนการเห็นความจำเป็นในการตัดสินใจร่วมกันและขยายผลที่ได้จากการเรียนรู้ทั้งเนื้อหาและผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินโครงการและกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของชุมชน

คณะผู้วิจัยได้เสนอแนะเชิงนโยบายในการจัดการเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกับชุมชนรวมทั้งการสร้างตัวชี้วัดสุขภาวะชุมชน ทั้งด้านการพัฒนาบุคคล พัฒนานักจัดการเรียนรู้ พัฒนาวิธีการเผยแพร่ ตลอดจนการกำหนดแนวทางการประเมินประสิทธิภาพภายนอกของโครงการ เนื้อหาหลักของกระบวนการจัดการเรียนรู้ คือ การพัฒนาเกษตรที่ยั่งยืน และการให้ความสำคัญแก่ระบบนิเวศที่สัมพันธ์กับระบบมนุษย์ผ่านการศึกษาดูชีวิต

วราพร ศรีสุพรรณและคณะ (2550) ศึกษาเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้วัฒนธรรมข้าวไร่เพื่อความมั่นคงด้านอาหารและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในกลุ่มน้ำแควใหญ่ จังหวัดกาญจนบุรี มีวัตถุประสงค์คือ 1) ศึกษาบริบทของชุมชน สถานภาพการผลิตและแบบแผนการผลิตข้าวไร่และสถานภาพด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่เพาะปลูกข้าวไร่ในพื้นที่กลุ่มน้ำแควใหญ่ 2) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในกลุ่มผู้ปลูกข้าวไร่ และ 3) ขยายผลการเรียนรู้จากการวิจัยสู่โรงเรียนและชุมชน ผลการวิจัยมีดังนี้ 1) พื้นที่วิจัยอยู่ใน 4 หมู่บ้านของตำบลนาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสลับกับไหล่เขาที่ลาดเทลงสู่อ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ ประชากรส่วนใหญ่ประมาณกว่าร้อยละ 80 เป็นชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง คราวเรือนส่วนใหญ่มีปัญหาทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น และค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารเป็นภาระที่น่าหนักใจ ผลผลิตข้าวต่อไร่ในพื้นที่ค่อนข้างต่ำและมีแนวโน้มลดลงทั้งข้าวนาและข้าวไร่ มากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนยังผลิตอาหารไม่พอเพียงกับการบริโภค และชุมชนยังไม่มีกลไกที่จะคำนวณครัวเรือนที่ขาดแคลน จึงสรุปได้ว่า ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนยังไม่ดีพอ 2) จากการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในกลุ่มผู้ปลูกข้าวไร่ ทำให้เกิดคณะกรรมการเครือข่ายข้าวไร่ และข้าวนาตำบลนาสวนขึ้น โดยมีสมาชิกร่วมกันจัดตั้งจาก 7 กลุ่มบ้าน ใน 4 หมู่บ้านของตำบลนาสวน 3) จากการขยายผลการเรียนรู้จากการวิจัยสู่โรงเรียนและชุมชน ทำให้มีสื่อการสอนและหน่วยการเรียนรู้เรื่อง วิถีชีวิตคนปลูกข้าวไร่ตำบลนาสวน ซึ่งจัดทำขึ้นโดยการมี

ส่วนร่วมของครูจาก 4 โรงเรียนในท้องถิ่น และชุมชนมีแนวทางปฏิบัติและข้อตกลงในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อปรับปรุงการผลิตและเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหาร

วรัญญา พูลธรรม (2553) ศึกษาเรื่อง วิธีการผลิตข้าวเพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อศึกษารูปแบบการผลิตข้าวที่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิต และเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนาที่นำไปสู่การพึ่งตนเองทางด้านการผลิตในระดับครอบครัวและชุมชนได้

ผลการวิจัยพบว่า วิธีการผลิตข้าวในชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา สามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ 1) ยุคพึ่งตนเอง ช่วง พ.ศ. 2490 - 2504 เป็นการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตข้าวที่อาศัยทรัพยากรในชุมชนและปัจจัยการผลิตที่มีในชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน 2) ยุคทำอยู่ทำกิน ช่วง พ.ศ. 2505 - 2524 เป็นการซื้อปัจจัยการผลิตควบคู่ไปกับการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิม และ 3) ยุคซื้ออยู่ซื้อกินและทำขาย ช่วง พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน เป็นช่วงการผลิตที่ต้องลงทุนสูงและพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกตั้งแต่การผลิตจนถึงการขาย

สำหรับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนสู่การพึ่งตนเองนั้น พบว่ามีขั้นตอนดังนี้ 1) การศึกษาข้อมูลของเกษตรกรเพื่อให้เห็นปัญหาด้านต้นทุนการผลิตภาพรวมและค่าใช้จ่ายแต่ละด้าน 2) เปรียบเทียบกลุ่มตนเองกับกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ โดยการฝึกวิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมการประชุม การแลกเปลี่ยนเทคนิคการผลิต การศึกษาดูงาน 3) การทดลองปฏิบัติการผลิตและใช้น้ำหมักและปุ๋ยอินทรีย์ ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับกลุ่ม 4) การติดตามและหนุนเสริมของกลุ่มโดยการเยี่ยมแปลงนา ทั้งในรูปแบบกลุ่มและรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกมีความมั่นใจต่อการปรับเปลี่ยน

กระบวนการดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการผลิตข้าวของเกษตรกรนำไปสู่การค้นพบรูปแบบการผลิตข้าวของเกษตรกรที่นำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ซึ่งเริ่มได้โดยการลดต้นทุนการผลิต เช่น 1) ลดค่าใช้จ่ายด้านแรงงานโดยฟื้นฟูเอาแรงกันในระดับเครือข่ายและกลุ่มและการกระจายแรงงานโดยการใช้พันธุ์ข้าวที่มีช่วงอายุที่แตกต่างกัน 2) ลดค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ยเคมี โดยเพิ่มการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตจากวัตถุดิบที่หาได้ในชุมชนทั้งในระดับครอบครัวและกลุ่ม 3) ใช้ประโยชน์ในพื้นที่นามากขึ้นโดยปลูกพืชผัก ผลไม้ และ 4) ใช้เมล็ดพันธุ์ ทั้งพันธุ์ส่งเสริมและอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์พื้นบ้าน

7.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหาร

พจนา เอื้องไพบูลย์ (2546) ศึกษาเรื่องการพัฒนาารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี พบว่า 1) กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิด และปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจและสังคม ชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย 8 ขั้นตอนคือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน การกระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต 2) ผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของชุมชนคือ ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการทำชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่ทำนาอย่างเดียว และมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก เป็นการทำเกษตรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน 3) กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกัน ที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนา พบปะหรือและประชุม การสังเกตผลของกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่า ธรรมชาติ สอดคล้องกับชาญชัยณรงค์ ทรงคาศรี (2552) ซึ่งศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้หลักการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา พบว่า 1) องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชาวชุมชนชนบท ได้แก่ ความพอเพียงตามสภาพทางเศรษฐกิจ ต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมกลุ่มทางเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สังคม และวัฒนธรรม ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ได้แก่ ความผูกพันต่อประโยชน์ส่วนรวม ความต้องการพัฒนาให้เป็นชุมชนตัวอย่าง ความศรัทธาในผู้นำ และการปฏิบัติตามคำเชิญชวนของเพื่อนบ้าน 2) ชาวชุมชนชนบทมีการปฏิบัติตามหลักการเรียนรู้ทางสิ่งแวดล้อมศึกษา และการพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยรวมและรายด้านทุกด้าน ได้แก่ ความตระหนัก ความรู้ เจตคติ ทักษะ การประเมินผล การร่วมเรียนรู้ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคม อยู่ในระดับมาก ส่วนการมีส่วนร่วมฯ โดยรวมและรายด้านทุกด้าน ได้แก่ การวางแผน กระทำ

ตรวจสอบ และแก้ไข อยู่ในระดับปานกลาง 3) รูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชาวชุมชนชนบท ประกอบด้วย การสร้างการมีส่วนร่วมวางแผนกิจกรรมกลุ่มให้มีความตระหนัก ความรู้ และเจตคติ การกระทำกิจกรรมกลุ่มให้มีทักษะ การตรวจสอบกิจกรรมกลุ่มให้มีการสนับสนุนการประเมินผล และการปรับปรุงกิจกรรมกลุ่มให้มีส่วนร่วมเรียนรู้

โดยสรุป รูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พัฒนาขึ้นได้ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการฝึกอบรมชาวชุมชนชนบท เพื่อให้มีวิถีชีวิตตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสมหรืออย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) พหุกรณีศึกษา (multi-case study) มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร แบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผู้วิจัยใช้การศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การคัดเลือกกรณีศึกษา

1.1 หลักเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา

1.1.1 เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม จาก 6 ภูมิภาค ซึ่งแบ่งภูมิภาคโดยใช้เกณฑ์ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคใต้

1.1.2 เป็นหมู่บ้านที่ได้รับรางวัล หรือ ได้รับการยอมรับให้เป็นต้นแบบของหน่วยงานที่มีแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.1.3 เป็นหมู่บ้านที่มีกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ และ/หรือ มีสถาบัน/องค์กร/ศูนย์เรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.1.4 เป็นหมู่บ้านที่มีการเรียนรู้และดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

1.2 การคัดเลือกชุมชน

ผู้วิจัยได้รวบรวมรายชื่อหมู่บ้านตามหลักเกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาโดยการติดต่อขอข้อมูลจากหน่วยงานและโดยการรวบรวมผ่านเอกสารของหน่วยงานที่มีแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ แผนงานความมั่นคงทางอาหาร มูลนิธิชีวิตีร์ร่วมกับสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) จากนั้นนำรายชื่อหมู่บ้านมาจัดกลุ่มแยกตามจังหวัด ภูมิภาค และหน่วยงานที่มีแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อคัดเลือกให้ได้ 1 หมู่บ้านต่อ 1 ภูมิภาค เมื่อคัดเลือกได้แล้ว ตรวจสอบความเหมาะสมทั้งโดยผ่านสื่อ เช่น จดหมายข่าว ข่าวกิจกรรมผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงานและเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง และโดยการเดินทางไปสำรวจด้วยตนเอง จนได้กรณีศึกษาจำนวน 6 หมู่บ้าน

จากการคัดเลือกชุมชน ได้ชุมชนสำหรับเป็นกรณีศึกษา จำนวน 6 ชุมชน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ จะใช้ชื่อสมมติ ดังนี้ 1) ชุมชนบ้านเหนือ 2) ชุมชนบ้านอีสาน 3) ชุมชนบ้านกลาง 4) ชุมชนบ้านตะวันตก 5) ชุมชนบ้านตะวันออก และ 6) ชุมชนบ้านใต้

2. วิธีดำเนินการวิจัย

2.1 การศึกษาเอกสาร (Documentary Study)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยผู้วิจัยเก็บรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งจากภายในชุมชน เช่น การขอจากผู้นำชุมชน การขอจากกลุ่มการพัฒนา หรือ กลุ่มวิจัยในชุมชน การขอจากองค์กร/หน่วยงานภายในชุมชน และการรวบรวมภายนอกชุมชน เช่น การรวบรวมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง และห้องสมุด

2.1.1 เอกสารที่ใช้ในการศึกษา

เป็นเอกสารที่มีข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.1.2 การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเอกสาร

ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเอกสาร โดยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ในด้านแหล่งที่มาของเอกสารและผู้จัดทำเอกสาร ได้แก่ เอกสารประเภทต่างๆ ที่จัดทำโดยชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับชุมชน เอกสารทางวิชาการที่จัดทำโดยนักวิชาการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเอกสารเผยแพร่ที่จัดทำโดยหน่วยงานที่เป็นที่ยอมรับและสามารถตรวจสอบได้ รวมทั้งพิจารณาจากความสมบูรณ์ครบถ้วนของเอกสาร วัตถุประสงค์ของเอกสาร และเนื้อหาที่ตรงหรือสอดคล้องกับประเด็นที่จะศึกษา

2.2 การศึกษาภาคสนาม

ใช้วิธีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structure interview)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารสำหรับนำมาประกอบและตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ดังนี้

2.2.1.1 ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่

- 1) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางศาสนา/ผู้นำกลุ่มวัฒนธรรม ประชาญ์ชาวบ้าน/หัวหน้ากลุ่มหรือประธานศูนย์หรือสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ผู้นำกลุ่มทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำกลุ่มการผลิต ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน/ประธานอาสาสมัครสาธารณสุข จำนวน 6 คน
- 2) กลุ่มผู้ผลิต ได้แก่ เกษตรกร สมาชิกกลุ่มการผลิต สมาชิกกลุ่มแปรรูป ผู้ค้าอาหารในชุมชน จำนวน 15 คน
- 3) กลุ่มผู้บริโภค ได้แก่ เยาวชน แม่บ้าน ผู้สูงอายุ ผู้ประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกร จำนวน 15 คน

2.2.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง แบ่งเป็น 3 ชุด โดยมีโครงสร้างประเด็นคำถามดังนี้

- 1) แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ประกอบด้วย
  - ข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้าน ได้แก่ สภาพที่ตั้ง ภูมิศาสตร์ ภูมินิเวศ สภาพเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกัน วิถีวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านการจัดการความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกัน ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ สาเหตุ ความเป็นมา ผู้มีบทบาทสำคัญ หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

- ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ เนื้อหาการเรียนรู้ เทคนิควิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

2) แบบสัมภาษณ์ผู้ผลิต ประกอบด้วย

- ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตอาหาร ได้แก่ รูปแบบการผลิตอาหาร ระบบการผลิต-จำหน่ายอาหาร ปัญหาเกี่ยวกับการผลิตอาหาร

- ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านการจัดการความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกัน ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

- ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ สาเหตุ ความเป็นมา ผู้มีบทบาทสำคัญ หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

- ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ เนื้อหาการเรียนรู้ เทคนิควิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

3) แบบสัมภาษณ์ผู้บริโภค ประกอบด้วย

- ข้อมูลเกี่ยวกับการบริโภคอาหาร ได้แก่ ประเภทอาหารที่บริโภค วิธีการได้อาหารมาบริโภค การเข้าถึงอาหาร การใช้ประโยชน์จากอาหาร ปัญหาเกี่ยวกับการบริโภคอาหาร

- ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านการจัดการความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกัน ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

- ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ สาเหตุ ความเป็นมา ผู้มีบทบาทสำคัญ หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

- ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ เนื้อหาการเรียนรู้ เทคนิควิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

2.2.1.3 การสร้างเครื่องมือ มีขั้นตอนดังนี้

1) ศึกษาตำราวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดข้อความและรูปแบบของแบบสัมภาษณ์

- 2) กำหนดจุดมุ่งหมายและเนื้อหาที่ต้องการสัมภาษณ์
- 3) ร่างข้อคำถามให้สอดคล้องกับหัวข้อและวัตถุประสงค์
- 4) นำร่างแบบสัมภาษณ์เสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

หลัก อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม และผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบความตรงและเหมาะสมของเนื้อหาและข้อคำถาม

5) แก้ไขปรับปรุงร่างแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม และผู้ทรงคุณวุฒิ

6) นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน จำนวน 6 คน ผู้ผลิต จำนวน 15 คน และผู้บริโภค จำนวน 15 คน ที่ชุมชนบ้านตะวันเหนือ ซึ่งเป็นชุมชนที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบของ ธ.ก.ส. จำนวน 5 คน เพื่อทดสอบว่าคำถามแต่ละข้อแต่ละตอนในแบบสัมภาษณ์สามารถสื่อความหมายตรงตามที่ต้องการ มีความเหมาะสมกับเวลาและการดำเนินการเก็บข้อมูล

2.2.1.4 การตรวจสอบเครื่องมือ

แบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาขึ้นเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน เพื่อตรวจสอบและให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความตรงและเหมาะสมของเนื้อหาและข้อคำถาม ดังนี้

- 1) รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงกมล ไตรวิจิตรคุณ หัวหน้าภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2) รองศาสตราจารย์ ดร.ประสงค์ ต้นพิชัย รองศาสตราจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัญญัติ แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนี้

- 1) เป็นผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเรียนรู้ ด้านการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรม และการสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยมีผลงานวิชาการเกี่ยวกับการเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนเกษตรกรรม และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ/หรือ
- 2) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยทั้งการวิจัยเชิงสำรวจและเชิงคุณภาพ และ/หรือ
- 3) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญหรือมีผลงานที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนเกษตรกรรม และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การปฏิบัติงานประจำ ผลงานวิจัย ผลงานวิชาการ เป็นต้น

2.2.1.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยการติดต่อผู้ใหญ่บ้านเพื่อนัดหมายวันเวลาในการเดินทางไปสัมภาษณ์ และให้ผู้ใหญ่บ้านช่วยแนะนำหรือประสานงานให้ผู้วิจัยไปพบและสัมภาษณ์ผู้นำคนอื่นต่อไป โดยใช้ snowball technique ซึ่งผู้วิจัยทำหน้าที่สัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยตนเองร่วมกับการใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนมาวิเคราะห์ข้อมูล

2.2.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารสำหรับนำมาประกอบและตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์ โดยใช้การสังเกตและจดบันทึก ดังนี้

2.2.2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสังเกต โดยใช้กรอบการ

สังเกต ดังต่อไปนี้

- 1) การกระทำ (acts) คือ การใช้ชีวิตประจำวัน การกระทำ หรือพฤติกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเอง ครอบครัว และชุมชน
- 2) แบบแผนการกระทำ (activities) คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการมีขั้นตอนและมีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงสถานภาพบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 3) ความหมาย (meanings) คือ การให้ความหมายแก่การกระทำหรือแบบแผนการพฤติกรรมในข้อหนึ่ง และข้อสอง
- 4) ความสัมพันธ์ (relationship) คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ระหว่างครอบครัว ระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวอย่างกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation) คือ การที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- 6) สภาพสังคม (setting) คือ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.2.2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชนแบบเปิดเผยและทำการสังเกตการณ์ตลอดเวลาที่อยู่ในชุมชนและระหว่างการดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ โดยจัดบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ ร่วมกับการถ่ายภาพ

3. การตรวจสอบข้อมูล

ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่

3.1 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) จากเอกสารที่ได้จากแหล่งต่างๆ ได้แก่ เอกสารที่ชุมชนจัดทำขึ้น เอกสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดทำและเอกสารจากแหล่งอื่นๆ รวมทั้งจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ผลิต และกลุ่มผู้บริโภค

3.2 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ซึ่งประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

โดยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบเปรียบเทียบความถูกต้องตรงกันและความครบถ้วนของข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การจำแนกชนิดข้อมูล การเปรียบเทียบ และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย โดยอาศัยทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ของแอนโทนี กิดเด็นส์ (Anthony Giddens) มาใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ สถานการณ์และการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากนั้นนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาศึกษาและวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้กรอบแนวคิดองค์ประกอบของการเรียนรู้ ได้แก่ เนื้อหาการเรียนรู้ เทคนิค/วิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ นำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาความ

ตอนที่ 2 วิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

การดำเนินการวิจัยในตอนที่ 2 นี้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาโดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยนำผลการวิจัยที่ได้จากตอนที่ 1 มาเป็นข้อมูลในการคัดเลือกกรณีศึกษา เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. การคัดเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยคัดเลือกชุมชนเพื่อเป็นกรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง ชุมชนที่สามารถแสดงให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้โดยพิจารณาจากหลักเกณฑ์การคัดเลือกชุมชน ดังนี้

1.1 หลักเกณฑ์การคัดเลือกชุมชน

1.1.1 รูปแบบการผลิตของชุมชน ได้แก่

1.1.1.1 รูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน มีลักษณะการผลิตซึ่งใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก และ/หรือ จ้างแรงงานช่วยผลิต โดยทำการผลิตตามแบบแผนและภูมิปัญญาที่ปฏิบัติมา ผลผลิตที่ได้แบ่งไว้สำหรับบริโภคก่อน ส่วนที่เหลือนำไปขายเป็นรายได้ ผลผลิตมักไม่มากหรือ มีออกมาไม่ต่อเนื่อง

1.1.1.2 รูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า มีลักษณะการผลิตซึ่งใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก และ/หรือ จ้างแรงงานช่วยผลิต โดยมีการรวมกลุ่ม หรือ รวมกันเป็นองค์กร หรือ อาศัยการจัดการระบบการผลิตและการตลาด รวมทั้งมีการใช้มาตรฐาน หลักวิชาความรู้สมัยใหม่ รวมทั้งเทคโนโลยีมาสนับสนุนการผลิตและการจำหน่าย ทำให้ได้ผลผลิตจำนวนมากสำหรับจำหน่ายให้ลูกค้าและส่งจำหน่ายยังตลาดได้ต่อเนื่อง ส่งผลให้มีรายได้ตลอดปี

1.1.2 บริบทของชุมชน

1.1.2.1 ด้านทรัพยากรธรรมชาติ มีทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและเป็นฐานอาหารของชุมชน ซึ่งชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู และมีการจัดการการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

1.1.2.2 ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค มีการจัดการเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภคที่สามารถพึ่งตนเองได้ และสอดคล้องกับแนวทางการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.1.2.3 ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือ ร่วมมือ และแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันในชุมชน โดยมีการควบคุมและจัดการความขัดแย้งได้เป็นอย่างดี

1.1.2.4 ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา มีวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่ยังปฏิบัติสืบทอด ร่วมกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และถ่ายทอด

1.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1.1.3.1 มีแนวคิด แนวปฏิบัติ และกลุ่ม/องค์กร/สถาบันในการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันในชุมชน

1.1.3.2 มีการพูดคุย สื่อสารกันในทุกระดับตั้งแต่ผู้นำชุมชน กลุ่ม องค์กร เพื่อนบ้าน ครอบครัวและเครือข่ายเพื่อร่วมมือกันสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

1.1.3.3 มีการร่วมมือกันในชุมชนเพื่อดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

1.1.3.4 การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หรือเผยแพร่ความรู้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

1.2 การคัดเลือกชุมชน

จากการเปรียบเทียบข้อมูลผลการวิจัยที่ได้จากตอนที่ 1 พบว่า สามารถแบ่งชุมชนได้เป็น 2 กลุ่มตามรูปแบบการผลิต ดังนี้

1.2.1 ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน ได้แก่ (1) ชุมชนบ้านอีสาน (2) ชุมชนบ้านใต้

1.2.2 ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า ได้แก่ (1) ชุมชนบ้านเหนือ (2) ชุมชนบ้านกลาง (3) ชุมชนบ้านตะวันตก (4) ชุมชนบ้านตะวันออก

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะและคุณสมบัติของชุมชนตามเกณฑ์การคัดเลือกชุมชน พบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน มีบริบทของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนมากที่สุด ได้แก่ ชุมชนบ้านอีสาน และชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า และมีบริบทของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนมากที่สุด ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ

2. วิธีดำเนินการวิจัย

2.1 การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยจัดการสนทนากลุ่ม เพื่อรวบรวมข้อมูลและข้อคิดเห็นของผู้นำชุมชน ผู้ผลิต และผู้บริโภคเกี่ยวกับปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 ผู้ร่วมสนทนากลุ่ม ได้แก่

- 1) ผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ประชาชนชาวบ้าน/ผู้นำกลุ่มวัฒนธรรม นายก/สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของหมู่บ้าน หัวหน้ากลุ่มหรือประธานศูนย์/สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ผู้นำกลุ่มทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำกลุ่มการผลิต ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน/ประธานอาสาสมัครสาธารณสุข จำนวน 8 คน
- 2) ผู้ผลิตในชุมชน ได้แก่ เกษตรกร สมาชิกกลุ่มการผลิต สมาชิกกลุ่มแปรรูปผู้ค้าอาหารในชุมชน จำนวน 9 คน
- 3) ผู้บริโภคในชุมชน ได้แก่ เยาวชน แม่บ้าน ผู้สูงอายุ ผู้ประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกร จำนวน 9 คน

2.1.2 การดำเนินการจัดการสนทนากลุ่ม

ผู้วิจัยดำเนินการจัดการสนทนากลุ่มในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน ดังนี้ ชุมชนบ้านเหนือ จัดการสนทนากลุ่ม ในช่วงวันที่ 25 -26 มีนาคม 2557 ณ ศาลาอเนกประสงค์ องค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 3 ครั้ง ประกอบด้วย การสนทนากลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 1 ครั้ง การสนทนากลุ่มผู้ผลิต จำนวน 1 ครั้ง และการสนทนากลุ่มผู้บริโภค จำนวน 1 ครั้ง

ชุมชนบ้านอีสาน จัดการสนทนากลุ่ม ในช่วงวันที่ 26 เมษายน 2557 ณ ศาลาอเนกประสงค์ของหมู่บ้าน จำนวน 3 ครั้ง ประกอบด้วย การสนทนากลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 1 ครั้ง การสนทนากลุ่มผู้ผลิต จำนวน 1 ครั้ง และการสนทนากลุ่มผู้บริโภค จำนวน 1 ครั้ง

โดยใช้แนวประเด็นคำถามเกี่ยวกับความเป็นมาของการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

2.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่

1) บ้านเหนือ

(1) นายพอเพียง (นามสมมติ) ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำสถาบัน
การพัฒนาและการเรียนรู้ของชุมชน

(2) นายกล้าหาญ (นามสมมติ) ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำสถาบัน
การพัฒนาและการเรียนรู้ของชุมชน

(3) นางสาวพอดี (นามสมมติ) แกนนำเยาวชนและนักพัฒนา
เอกชนในชุมชน

(4) นายแก้วกล้า (นามสมมติ) นายกองค้การบริหารส่วนตำบล

(5) นายใจดี (นามสมมติ) ผู้ใหญ่บ้าน

(6) นายกุศล (นามสมมติ) อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน

(อสม.)

2) บ้านอีสาน

(1) นายมุ่มมั่น (นามสมมติ) หัวหน้าทีมวิจัยท้องถิ่นของชุมชน

(2) นางชวนชม (นามสมมติ) ปราชญ์ชาวบ้านและนักวิจัยท้องถิ่น
ในชุมชน

(3) นายรอบรู้ (นามสมมติ) ปราชญ์ชาวบ้านและนักวิจัยท้องถิ่น
ของชุมชน

(4) นายยิ่งใหญ่ (นามสมมติ) กำนัน

(5) นายทำดี (นามสมมติ) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมอдинอาสา

(6) นางดวงเด่น (นามสมมติ) อดีตรองสมาชิกองค์การบริหารส่วน
ตำบล นักวิจัยท้องถิ่นในชุมชน

2.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ได้แก่ แบบประเด็นคำถามเกี่ยวกับปัจจัย

เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีโครงสร้างประเด็นคำถาม
เกี่ยวกับความเป็นมาของการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การเรียนรู้ของ
ชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการ
สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริม
ความมั่นคงทางอาหาร

2.2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ด้วยการติดต่อผู้ใหญ่บ้านเพื่อนัดหมายวันเวลาในการเดินทางไปสัมภาษณ์ และให้ผู้ใหญ่บ้านช่วยแนะนำหรือประสานงานให้ผู้วิจัยไปพบและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนอื่นๆ ต่อไปโดยใช้ snowball technique ซึ่งผู้วิจัยทำหน้าที่สัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยตนเองร่วมกับการใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนมาวิเคราะห์ข้อมูล

2.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

ใช้กรอบการสังเกต (สุภางค์ จันทวานิช, 2551) ซึ่งกรอบที่ใช้ในการสังเกต มีดังต่อไปนี้

- 1) การกระทำ (acts) คือ การใช้ชีวิตประจำวัน การกระทำ หรือ พฤติกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร
- 2) แบบแผนการกระทำ (activities) คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการมีขั้นตอนและมีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกของชุมชนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร
- 3) ความหมาย (meanings) คือ การให้ความหมายแก่การกระทำหรือแบบแผนการพฤติกรรมในข้อหนึ่ง และข้อสอง
- 4) ความสัมพันธ์ (relationship) คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ระหว่างครอบครัว ระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวอย่างกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร
- 5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation) คือ การที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร
- 6) สภาพสังคม (setting) คือ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร

3. การตรวจสอบข้อมูล

ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า ได้แก่

3.1 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล จากการสนทนากลุ่มจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน คือ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ผลิต และกลุ่มผู้บริโภค

3.2 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ซึ่งได้จากวิธีการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

โดยนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบเปรียบเทียบความถูกต้องตรงกันและความครบถ้วนของข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การจำแนกชนิดข้อมูล การเปรียบเทียบ และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย แยกตามปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผลการวิเคราะห์ข้อมูลนำเสนอโดยการพรรณนาความ มีตารางประกอบ

ตอนที่ 3 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในการนำเสนอรูปแบบฯ โดยแบ่งการดำเนินการศึกษาตามลำดับดังต่อไปนี้ 1) การยกร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 2) การปรับปรุงและพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ 3) การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1. การยกร่างและปรับปรุงรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ผู้วิจัยนำผลการวิจัยที่ได้จากการวิจัยในขั้นตอนที่ 1 และ 2 มาสังเคราะห์ประกอบกันเป็นร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร จากนั้นนำร่างรูปแบบฯ ที่ได้เสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 คน เพื่อตรวจสอบและให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ ซึ่งมีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนี้

1) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านวิชาการ หรือ การปฏิบัติงานเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ/หรือ

2) เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านวิชาการหรือการปฏิบัติงานเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน และ/หรือ

3) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญและมีผลงานเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การปฏิบัติงานประจำ ผลงานวิจัย ผลงานวิชาการ ผลงานการสอน รวมทั้งการประชุม การสัมมนา

จากหลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิดังกล่าว จึงได้รายนามผู้ที่มีความเหมาะสมเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญพิจารณาในรูปแบบๆ จำนวน 5 ท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการประสานขอความร่วมมือ ดังนี้

1) ดร.วิวัฒน์ ศัลยกำธร

ประธานสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง

ประธานมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ

2) รศ.ดร.เพ็ญนิ แนนรท

อาจารย์ประจำวิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

คณะกรรมการวิชาการ สาขาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

3) นางสุภา ไยเมือง

ผู้อำนวยการมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

4) นางกิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา

รองผู้อำนวยการมูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI)

ผู้ประสานงานโครงการกินเปลี่ยนโลก สนับสนุนโดยแผนงานขับเคลื่อนความ

มั่นคงทางอาหารเพื่อสังคม ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุน

การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

5) นายเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน

หัวหน้างานพัฒนาองค์ความรู้และวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนและความมั่นคงทาง

อาหาร มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

ผู้วิจัยนำข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่ได้มาพิจารณาปรับปรุงร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

2. การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้นำรูปแบบๆ ไปนำเสนอต่อชุมชน จำนวน 1 ชุมชน โดยประยุกต์ใช้เทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ของ ปาริชาต วลัยเสถียรและคณะ (2552) ได้นำเสนอไว้ ดังนี้

1) ขั้นตอนเตรียมการวิจัย ได้แก่ การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน การแพร่แนวคิด

2) ขั้นตอนการวิเคราะห์ชุมชนและจัดทำแผน ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาพร้อมกับชุมชน การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล

3) ขั้นตอนการนำแผนไปปฏิบัติ ได้แก่ การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร การอบรมทีมงานปฏิบัติอาสาสมัคร ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน การนำเสนอผลการทดลองปฏิบัติ

โดยในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะตัดแปลงนำจากขั้นตอนการเตรียมการวิจัย ได้แก่ การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน การแพร่แนวคิด มาดำเนินการวิจัย ดังนี้

2.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน

ผู้วิจัยกำหนดหลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่สำหรับนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารไปนำเสนอ ดังนี้

1) เป็นชุมชนที่สามารถให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามกระบวนการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี ทั้งในกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ผลิต-ผู้บริโภค และหน่วยงาน/องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ/หรือ

2) เป็นชุมชนที่สะดวกต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ อยู่ไม่ไกลเกินไปหรือการเดินทางติดต่อไม่ลำบาก และสามารถสร้างความเป็นกันเองในการลงพื้นที่ได้เป็นอย่างดี และ/หรือ

3) เป็นชุมชนที่มีสถานการณ์ปัญหาเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่น่าเป็นห่วง เช่น ปัญหาการลดลงและ/หรือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติฐานอาหาร ปัญหาการผลิตอาหารได้ไม่เพียงพอกับการบริโภค ปัญหาความไม่ปลอดภัยของอาหาร ปัญหาการไม่สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้ ปัญหาโภชนาการ เป็นต้น และ/หรือ

4) เป็นชุมชนที่มีบริบททางสังคมในลักษณะชุมชนเกษตรกรรมที่มีศักยภาพในการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน มีการร่วมมือของหน่วยงาน/องค์กรในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ/หรือ

5) เป็นชุมชนที่มีผู้นำ บุคคล หรือหน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ หรือเป็นที่ยอมรับ

จากหลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ดังกล่าว จึงได้ชุมชนซึ่งในงานวิจัยนี้จะใช้ชื่อสมมติเป็นชุมชนบ้านไผ่ทอง เป็นพื้นที่สำหรับนำเสนอรูปแบบฯ

2.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน

ผู้วิจัยเดินทางไปแนะนำตัวและสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนและคนในชุมชน พร้อมทั้งสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแนะนำตัว สร้างความสัมพันธ์ และสำรวจข้อมูลเบื้องต้น คือ ช่วงระหว่างเดือนมีนาคม – เมษายน 2557 และช่วงสำรวจข้อมูลและเตรียมการนำเสนอรูปแบบฯ คือ ช่วงระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2558 โดยในแต่ละครั้งที่เดินทางไปจะได้พูดคุยและสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและคนในชุมชน นอกจากนี้ได้ไปร่วมทำบุญถวายภัตตาหารเพลที่วัดด้วย ซึ่งทำให้เกิดความคุ้นเคยกันผู้นำชุมชนและคนในชุมชน

2.3 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

ผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนโดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

2.3.1 การศึกษาเอกสาร (Documentary Study)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

1) เอกสารที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่

- (1) เอกสารข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน
- (2) หนังสือและเอกสารเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- (3) หนังสือและเอกสารเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- (4) หนังสือและเอกสารเกี่ยวกับการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2) การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเอกสาร

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเอกสาร โดยพิจารณาจากผู้จัดทำเอกสาร แหล่งที่มาของเอกสาร ซึ่งเป็นเอกสารที่จัดทำโดยชุมชน หรือ นักวิชาการ หรือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือ หน่วยงานที่เป็นที่ยอมรับและสามารถตรวจสอบได้ รวมทั้งพิจารณาจากความสมบูรณ์ครบถ้วนของเอกสาร วัตถุประสงค์ของเอกสาร และเนื้อหาที่ตรงหรือสอดคล้องกับประเด็นที่จะทำการศึกษาวิจัย

2.3.2 การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structure Interview)

เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สำหรับนำมาประกอบและตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการสำรวจ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง

1) **ผู้ให้ข้อมูล** ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางศาสนา/ผู้นำกลุ่มวัฒนธรรม ประชาชนชาวบ้าน/หัวหน้ากลุ่มหรือประธานศูนย์หรือสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ผู้นำกลุ่มทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำกลุ่มการผลิต ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน/ประธานอาสาสมัครสาธารณสุข 6 คน

2) **เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์** ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในตอนต้นที่ 1

3) **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยการติดต่อผู้ใหญ่บ้านเพื่อนัดหมายวันเวลาในการเดินทางไปสัมภาษณ์ และให้ผู้ใหญ่บ้านช่วยแนะนำหรือประสานงานให้ผู้วิจัยไปพบและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนอื่นๆ ต่อไป โดยใช้ snowball technique ซึ่งผู้วิจัยทำหน้าที่สัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยตนเองร่วมกับการใช้เครื่องบันทึกเสียง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนมาวิเคราะห์ข้อมูล

2.3.3 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

1) **เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** ได้แก่ แบบสังเกต ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในตอนต้นที่ 1

2) **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชนแบบเปิดเผยและทำการสังเกตการณ์ตลอดเวลาที่อยู่ในชุมชนและระหว่างการทำกิจกรรมเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ โดยจดบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ ร่วมกับการถ่ายภาพ

2.3.4 การตรวจสอบข้อมูล

ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า ได้แก่

1) การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล จากเอกสารที่ได้จากแหล่งต่างๆ ได้แก่ เอกสารที่ชุมชนจัดทำขึ้น เอกสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดทำ และเอกสารจากแหล่งอื่นๆ รวมทั้งจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ผลิต และกลุ่มผู้บริโภค

2) การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

โดยนำข้อมูลที่นำมาตรวจสอบเปรียบเทียบความถูกต้องตรงกันและความครบถ้วนของข้อมูล

2.3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การจำแนกชนิดข้อมูล การเปรียบเทียบ และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

โดยอาศัยทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ของกิดเด็นส์ (Giddens) มาใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ สถานการณ์และการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากนั้นนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาศึกษาและวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้กรอบแนวคิดองค์ประกอบของการเรียนรู้ ได้แก่ เนื้อหาการเรียนรู้ เทคนิค/วิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ โดยนำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาความ

2.4 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหารต่อชุมชน

ในการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ ผู้วิจัยใช้วิธีการจัดประชุมกลุ่มตัวแทนผู้นำชุมชน ตัวแทนผู้ผลิตและผู้บริโภคในชุมชน รวม 42 คน เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2558 ณ ลานอเนกประสงค์ วัดสว่างอารมณ์ โดยใช้การนำเสนอตามประเด็นที่ศึกษาและใช้เทคนิควิเคราะห์ SWOT ในการนำเสนอผลการศึกษาของชุมชน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มเห็นภาพชุมชนซึ่งมีจุดเด่น จุดด้อย โอกาส และอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แล้วจึงนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยแสดงภาพรูปแบบฯ พร้อมอธิบายและยกตัวอย่างประกอบให้เข้าใจ

ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยจะเดินทางไปนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ เป็นช่วงที่ชุมชนมีกิจกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนติดต่อกันยาวนานและต่อเนื่อง อีกทั้งเป็นช่วงเริ่มลงนาไถและหว่านข้าว ทำให้คนในชุมชนบางส่วนมีภารกิจ บางส่วนมีกิจกรรม และบางคนมีความเหนื่อยล้า การประสานงานและการดำเนินการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ จึงจำเป็นต้องประยุกต์วิธีการตามสถานการณ์และเวลา

2.5 การประเมินผลการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ

ผู้วิจัยใช้วิธีการสอบถามจากที่ประชุมกลุ่มที่จัดขึ้นเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2558 ณ ลานอเนกประสงค์ วัดสว่างอารมณ์ และสัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้นำชุมชนเกี่ยวกับความเหมาะสมของรูปแบบการเรียนรู้ฯ ปัจจัยเงื่อนไข และแนวทางในการนำรูปแบบฯ ไปใช้ ซึ่งได้มีการจดบันทึกและบันทึกเทปไว้ ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกและการถอดเทปนำมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้การตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย และสรุปผลข้อมูลเป็นเชิงพรรณนา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมของรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
ในบทนี้ ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัย ซึ่งแบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน ประกอบด้วย

- 1.1 ลักษณะกายภาพของชุมชน
- 1.2 ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน
- 1.3 ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 1.4 สภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชน
- 1.5 สภาพสังคมและการรวมกลุ่ม
- 1.6 วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 1.7 รูปธรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
  - 1.7.1 การจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ
  - 1.7.2 การจัดการฐานการผลิต
  - 1.7.3 การจัดการฐานตลาด การค้า
  - 1.7.4 การจัดการฐานวัฒนธรรม

ตอนที่ 2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของ
ชุมชน

ตอนที่ 3 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการ
สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ตอนที่ 4 ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง
อาหาร

ตอนที่ 5 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาหมู่บ้านที่มีการปฏิบัติดี (Good Practice) ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง
อาหาร จำนวน 6 หมู่บ้าน แบ่งตามภูมิภาค 6 ภูมิภาค ภูมิภาคละ 1 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ภาคเหนือ 2)
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 3) ภาคตะวันตก 4) ภาคกลาง 5) ภาคตะวันออก 6) ภาคใต้ ซึ่งได้
ผลการวิจัยที่มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน

1.1 ลักษณะกายภาพของชุมชน

1.1.1 ชุมชนบ้านเหนือ เป็นชุมชนพื้นที่สูง ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบหุบเขาซึ่งล้อมรอบด้วยป่าและภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเลระหว่าง 500 - 1,200 เมตร มีลำน้ำแม่ทาซึ่งเป็นลำน้ำย่อยส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำปิงทอดตัวยาวไหลผ่านกลางหมู่บ้านเป็นแนวเหนือ-ใต้ และมีลำห้วยเป็นลำน้ำสาขาอยู่ภายในหมู่บ้าน

ภาพที่ 3 ชุมชนบ้านเหนือ

ที่มา: Google Earth

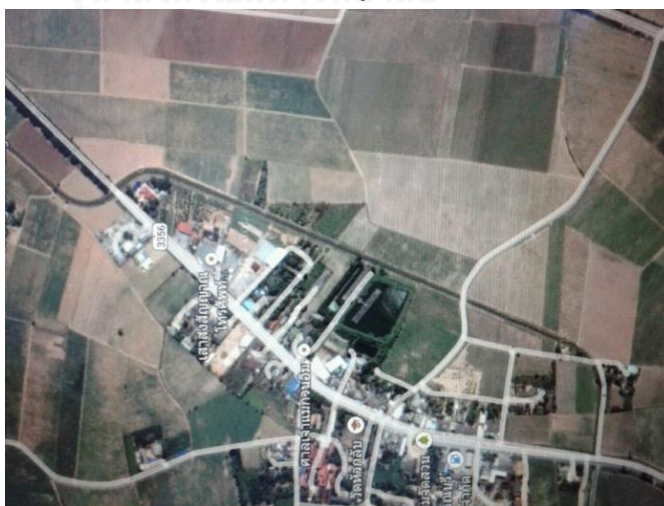
1.1.2 ชุมชนบ้านอีสาน เป็นชุมชนพื้นที่ดอน หมู่บ้านตั้งอยู่บนที่โนนสูง ลักษณะพื้นที่เป็นเนินลาดเอียงลงทั้ง 4 ทิศ ล้อมรอบไปด้วยทุ่งนา และแหล่งน้ำ ได้แก่ ลำห้วยโสกน้ำขาว และลำห้วยบังบอน สระหนองแคน และสระหนองอุ่มเม่า

ภาพที่ 4 ชุมชนบ้านอีสาน

ที่มา: Google Earth

1.1.3 ชุมชนบ้านตะวันตก เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มสลับที่ดอน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การเกษตร มีคลองชลประทานขนาดใหญ่ตัดผ่านหมู่บ้าน

ภาพที่ 5 ชุมชนบ้านตะวันตก

ที่มา: Google Earth

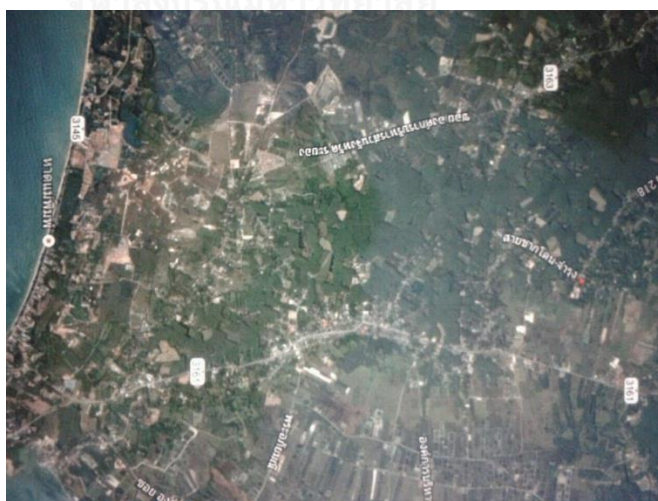
1.1.4 ชุมชนบ้านกลาง เป็นชุมชนพื้นที่ดอน หมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นที่ดอน ค่อนข้างแห้งแล้ง ไม่มีแหล่งน้ำ แต่มีสวนป่าและสระน้ำที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้นในภายหลัง

ภาพที่ 6 ชุมชนบ้านกลาง

ที่มา: Google Earth

1.1.5 ชุมชนบ้านตะวันออก เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มสลักที่ดอน โดยพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ราบบนเนินเขาบางส่วน ตั้งอยู่ห่างชายฝั่งทะเล ประมาณ 7 กิโลเมตร

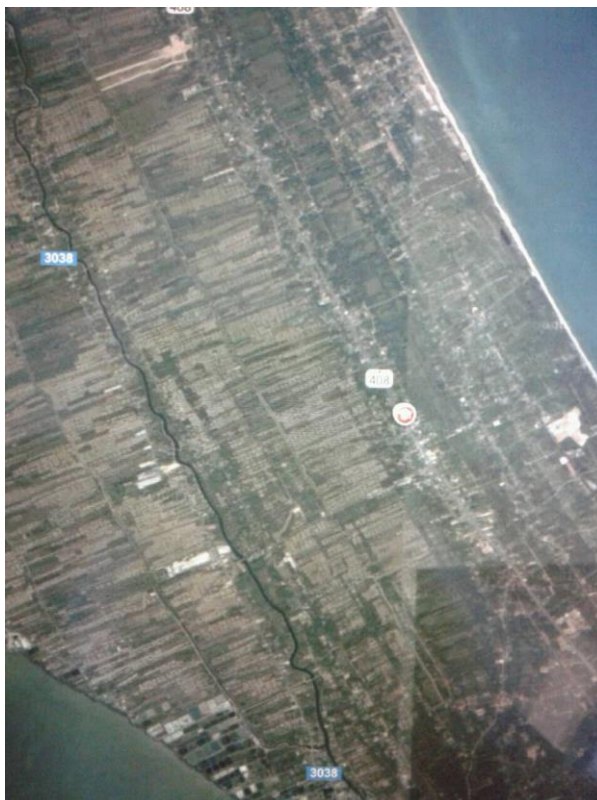

ภาพที่ 7 ชุมชนบ้านตะวันออก

ที่มา: Google Earth

1.1.6 ชุมชนบ้านไต้ เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มใกล้ชายฝั่งทะเล โดยพื้นที่ด้านตะวันออกเป็นพื้นที่ดินทรายมีป่าสนทรายและป่าละเมาะ ส่วนพื้นที่ด้านตะวันตก ลักษณะเป็นดินเหนียว ดินเปรี้ยว ตั้งอยู่ห่างจากชายทะเล ประมาณ 5 กิโลเมตร และมีถนนเชื่อมต่อระหว่างอำเภอตัดฝักกลาง หมู่บ้าน

ภาพที่ 8 ชุมชนบ้านไต้
ที่มา: Google Earth

1.2 ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ชุมชนแต่ละชุมชนมีความเป็นมาของชุมชนแตกต่างกันทั้งด้านช่วงเวลาของการตั้งถิ่นฐาน และการรวมกันเป็นชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความเป็นมาของชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ดังนี้

1.2.1 ชุมชนที่มีความเป็นมาสืบเนื่องยาวนาน ได้แก่

1) **ชุมชนบ้านเหนือ** จากประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านซึ่งสันนิษฐานว่า ชนเผ่ายอง ชนเผ่าลื้อได้ขยับขยายมาจากทางอำเภอบ้านธิ อำเภอแม่ทา และอำเภอเมืองลำพูน เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อกว่า 200 ปีก่อน และได้รวมเข้ากับชนเผ่าลัวะที่อพยพมาจากเมืองเชียงใหม่ และชาว

เชียงใหม่ที่อพยพมาจากทางตอนเหนือของเชียงราย ต่อมาภายหลัง ชาวละคอนและขมุได้รับจ้างเข้ามาทำงานและตั้งรกรากอยู่อาศัยเพิ่ม ซึ่งผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกันนี้ได้หลอมรวมความคิด ความเชื่อ วิถีวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ชาวชุมชนบ้านเหนือส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ นิยมปลูกบ้านเรือนอยู่รวมเป็นกลุ่มก้อน นับถือผู้นำ ระบบอาวุโส และมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เดิมทำมาหากินโดยการทำไร่ข้าว ต่อมาได้บุกเบิกที่ลุ่มเป็นนา ที่ดอนปรับเป็นสวน และเก็บหาของป่า ล่าสัตว์เป็นอาหาร ทรัพยากรธรรมชาติเป็นแบบหน้าหมู่บ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันดำรงวิถีชีวิตแบบปลูกอยู่ปลูกกิน แลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน

2) ชุมชนบ้านอีสาน จากประวัติความเป็นมาสันนิษฐานว่า ชาวบ้านอพยพมาจากตำบลหัวดง อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ปัจจุบันเป็นอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เนื่องจากการทำนาไม่ได้ผล พื้นที่เดิมแออัด ที่ทำกินมีน้อย และมีโรคคหิวตักโรคระบาด จึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานและจับจองที่ทำกินแห่งใหม่ เมื่อราวปี พ.ศ. 2456 โดยการนำของนายพิมพ์ (ไม่ทราบนามสกุล) มาจับจองที่เนินริมหนองบ้าน ต่อมาเมื่ออพยพเข้ามาอยู่เพิ่มเป็น 6 ครอบครัว ภายหลังมีชาวบ้านจากบ้านนาเลา บ้านน้ำอ้อม อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตามเนินริมหนองน้ำเพิ่ม เนื่องจากแต่ก่อนมีสระน้ำและหนองน้ำล้อมรอบหมู่บ้าน ประกอบด้วย หนองแคน หนองโพ หนองอ้อย หนองเลิง หนองป่าน หนองอุ่มเม่า หนองอีเหียน หนองอีแดง และลำห้วยโสกน้ำขาว โดยชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มใหญ่และแยกอยู่ตามระบบเครือญาติซึ่งอยู่รวมกันในที่ดินบริเวณเดียวกัน เรียกว่า คุ่ม ซึ่งมีการช่วยเหลือ แบ่งปัน ดูแลกันในระบบเครือญาติ

3) ชุมชนบ้านตะวันออก จากประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน เมื่อแรกเริ่มในอดีตกว่า 150 ปี ชาวบ้านรุ่นแรกอพยพมาจากบริเวณชายทะเล เพื่อหาที่อยู่อาศัยอันอุดมสมบูรณ์ ถัดจากชายทะเลเดิมประมาณ 7 กิโลเมตร เข้ามาสู่ป่าดิบ หักร้างถางพงจนเป็นบริเวณที่อยู่อาศัย การปลูกบ้านเรือนของชาวบ้านอยู่รวมเป็นกลุ่มก้อน โดยปลูกบริเวณริมทุ่งเป็นหลัก ต่อมาเมื่อการหักร้างถางป่าบนเนิน เพื่อทำสวนผลไม้และสวนยางพารา จึงได้ขยายแยกครอบครัว มาปลูกบ้านในสวนผลไม้บนเนินมากขึ้น

4) ชุมชนบ้านใต้ จากประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านเมื่อแรกเริ่มในอดีตกว่า 200 ปี ชาวบ้านดำรงชีวิตสัมพันธ์กับบริเวณชายฝั่งตะวันออก โดยอาศัยเก็บหาผักมาเป็นอาหารและสมุนไพร มีการปลูกผัก ผลไม้โดยเฉพาะมะม่วงพืชมะเขือเทศและทำประมง ประกอบอาชีพด้วยการทำนา ขึ้นตาล และประมง จนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นวิถีไหนต นา เล ของคาบสมุทรสทิงพระ

1.2.2 ชุมชนที่มีการแบ่งแยกรวมเป็นชุมชนใหม่ ได้แก่

1) **ชุมชนบ้านตะวันตก** เดิมตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 6 ตำบลบ่อสุพรรณ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งประกอบด้วย ชุมชนใหญ่ 4 ชุมชน ต่อมาปี พ.ศ. 2531 ทางกรมได้มีการแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่นใหม่ จึงมีการแบ่งแยกหมู่บ้านใหม่ โดยชุมชนหนึ่งแยกไปเป็นหมู่ 6 และอีก 3 ชุมชนที่เหลือเป็นหมู่ 13 ซึ่งชุมชนบ้านตะวันตกได้ตั้งอยู่ในหมู่ 13 มาจนถึงปัจจุบัน

2) **ชุมชนบ้านกลาง** เกิดจากครอบครัวตั้งแต่ละครอบครัวไม่รู้จักกันมาก่อนและอพยพมาจากจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัด เช่น อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ สุพรรณบุรี เป็นต้น มาอยู่รวมกันในพื้นที่ที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน ตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2507 ซึ่งเดิมเป็นป่าแตกแล้ว แต่ยังมีสัตว์ป่าให้เห็นอยู่บ้าง เช่น หมูป่า เป็นต้น โดยแรกเริ่มสังกัดอยู่ในตำบลหนองสาหร่าย อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี ต่อมาทางราชการแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่นใหม่ โอนย้ายสังกัดมาเป็นหมู่ที่ 3 ตำบลบ่อทอง อำเภอโคกสำโรง และมาเป็นหมู่ที่ 3 ตำบลดงดินแดง อำเภอหนองม่วง จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2541 ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ซึ่งเดิมเป็นแกนนำในการพัฒนาหมู่บ้านได้ดำเนินการขอแยกหมู่บ้านออกมาเป็นหมู่ที่ 10 และได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

1.3 ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานอาหารของชุมชน

ด้วยลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่แตกต่างกัน ประกอบกับผลจากการบุกเบิกเพื่อตั้งถิ่นฐานและทำการเกษตร รวมทั้งการดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐที่ผ่านมา ส่งผลให้ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติฐานอาหารของชุมชน ดังนี้

1.3.1 ชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติหรืออยู่ใกล้ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานอาหาร

1) ป่า ลำห้วย หนองน้ำ ได้แก่

(1) **ชุมชนบ้านเหนือ** มีพื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 10,601 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ลักษณะของป่าส่วนใหญ่เป็นป่าโปร่ง โดยมีการกระจายตัวของระบบนิเวศป่าไม้หลายแบบผสมผสานกัน ได้แก่ ระบบนิเวศป่าเต็งรัง บริเวณยอดดอยและกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ ระบบนิเวศป่าเบญจพรรณ กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ มีไม้สักขึ้นปะปนผสมกับป่าไผ่ และมีไม้ผลัดใบต่างๆ หลายชนิด ระบบนิเวศป่าดิบแล้ง บริเวณที่ราบใกล้ลำน้ำกระจายเป็นหย่อมเล็กๆ ส่วนในพื้นที่สูงเป็นป่าดงดิบ ป่าดิบเขา และป่าสนเขา พื้นที่ต่ำลงมามีต้นไม้ขนาดกลางและเล็ก พื้นล่างของป่าเป็นไม้พุ่มและไม้ล้มลุก ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีผลผลิตจากป่าอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ เห็ดป่า หน่อไม้ป่า ผักป่า ฯลฯ นอกจากป่า ชุมชนบ้านเหนือยังมีลำน้ำแม่ทาและลำห้วยพงกาเป็นแหล่ง

อาหารที่สำคัญในช่วงฤดูฝนถึงฤดูหนาวที่อุดมไปด้วยสัตว์น้ำหลากหลายชนิด เช่น ปลาน้ำจืดชนิดต่างๆ ปู กุ้ง กบ เขียด ฯลฯ ด้วย

(2) ชุมชนบ้านอีสาน มีพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่มีเจ้าของ แต่ไม่ได้มี

การหวงห้ามชาวชุมชนบ้านอีสานยังคงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด เก็บผักผลไม้ป่า และจับสัตว์มาเป็นอาหาร นอกจากนี้ มีลำห้วย 2 แห่ง ความยาวของลำห้วยที่หมู่บ้านดูแลมีระยะทาง 2 กิโลเมตร ที่ชาวบ้านรวมกลุ่มช่วยกันดูแลและฟื้นฟูจนสามารถหาอาหารจากแหล่งน้ำได้แล้ว

2) ชายฝั่งทะเลและพื้นที่สาธารณะ ได้แก่

(1) ชุมชนบ้านตะวันออก ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเล 7

กิโลเมตร ซึ่งชาวบ้านไปทอดแหจับปลาทะเลมาเป็นอาหาร

(2) ชุมชนบ้านใต้ ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเล ประมาณ 5

กิโลเมตร ซึ่งชาวบ้านไปทอดแหจับปลาทะเลมาเป็นอาหาร นอกจากนี้ มีป่าสนทราย ป่าละเมาะ เก็บหาผักและสมุนไพร

3) พื้นที่สาธารณะ ได้แก่ ชุมชนบ้านกลาง ซึ่งเดิมเป็นป่าแตกแล้วจึงไม่มี

พื้นที่ป่า ไม่มีแหล่งน้ำ แต่มีพื้นที่ซึ่งเดิมเป็นหนองน้ำทิ้งร้างของกรมทรัพยากรธรณี ซึ่งชาวบ้านได้ดำเนินการขอใช้พื้นที่ดังกล่าวมาพัฒนาเป็นสระบัวเลี้ยงปลาและสวนป่าสาธารณะของชุมชน

1.3.2 ชุมชนที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติฐานอาหารของชุมชน ได้แก่ ชุมชนภาค

ตะวันตก ซึ่งไม่มีพื้นที่ป่าและพื้นที่สาธารณะ เนื่องจากได้บุกเบิกหักร้างถางพงมีการจับจองถือครองเป็นที่ดินที่มีโฉนดทั้งหมดเพื่อทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ แต่มีคลองส่งน้ำของกรมชลประทานตัดผ่านหมู่บ้าน

1.4 สภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชน

ด้วยลักษณะทางกายภาพที่ตั้งของชุมชน วิถีและพัฒนาการของชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการพัฒนาประเทศและการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ ส่งผลให้ชุมชนแต่ละชุมชนมีสภาพเศรษฐกิจการผลิต และการบริโภคที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังนี้

1.4.1 ชุมชนที่มีสภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชนขั้นครัวเรือน ได้แก่

1) ชุมชนบ้านอีสาน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยทำนาเป็นหลัก ควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่นๆ ได้แก่ เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เจียรระโนพลอย ทอผ้าไหม ช่างก่อสร้าง รับจ้างทั่วไป ข้าราชการ อื่นๆ รายได้เฉลี่ยของประชากร 40,537.72 บาท/คน/ปี

ด้านการผลิต ส่วนใหญ่มีลักษณะการผลิตโดยใช้แรงงานในครัวเรือน บางส่วนมีการลงแขก บางส่วนใช้เครื่องจักรทางการเกษตรช่วยผ่อนแรง และบางส่วนจ้างทำนา

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเป็นของตนเองโดยทำนาปีละ 1 ครั้ง เนื่องจากแหล่งน้ำมีไม่เพียงพอ ต้องอาศัยน้ำฝน ผลผลิตที่ได้จะเก็บไว้เพื่อบริโภคก่อน ส่วนที่เหลือจึงนำไปขาย ซึ่งปัจจุบัน ผลผลิตได้ไม่มากนัก เนื่องจากฝนน้อยและฝนทิ้งช่วง โดยผลผลิตส่วนใหญ่ขายให้แก่โรงสีในพื้นที่ และมีส่วนน้อยได้แก่ ข้าวอินทรีย์ ข้าวพันธุ์พื้นบ้าน มีการนำไปขายกับตลาดทางเลือกหรือขายร่วมกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่บริโภคอาหารที่ตนเองผลิต โดยมีการปลูกพืชผักผลไม้ เลี้ยงสัตว์ในบริเวณบ้านและหัวไร่ปลายนาของตนเอง รวมทั้งเก็บหาอาหารจากป่าที่เหลืออยู่ แม้จะเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ แต่มิได้มีการหวงห้าม ชาวชุมชนบ้านอีสานยังคงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด เก็บผักผลไม้ป่า และล่าสัตว์มาเป็นอาหาร นอกจากนี้ มีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันโดยอาหารจากป่าที่ชาวบ้านเก็บได้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำมาประกอบเป็นอาหาร เช่น แกงต้ม นึ่ง แล้วแบ่งให้เพื่อนบ้านมากกว่าการขาย ควบคู่กับการซื้ออาหารประเภทเนื้อสัตว์ และอาหารประเภทอื่นๆ บริโภค จากรถขายอาหาร ร้านค้าชุมชน ตลาดชุมชน ตลาดนัด และตลาด ห้าง ร้านในเมือง

2) ชุมชนบ้านไต้ ประชากรส่วนหนึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำตาลโตนด ทำสวนผักผลไม้ และประมงชายฝั่ง อีกส่วนหนึ่งประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย และรับราชการ

ด้านการผลิต ส่วนใหญ่เป็นการผลิตโดยใช้แรงงานในครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเป็นของตนเองโดยทำนาปีละ 1 ครั้ง เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน และมักประสบปัญหาน้ำท่วมขังเสียหาย ผลผลิตที่ได้ส่วนใหญ่เก็บไว้เพื่อบริโภคและอีกส่วนหนึ่งเพื่อจำหน่าย โดยส่วนหนึ่งขายให้กับโรงสีในพื้นที่ อีกส่วนหนึ่งขายให้ร้านครัวใบโหนด ในส่วนของการทำตาลโตนดและการทำประมงชายฝั่ง มีการผลิตทั้งปีโดยใช้แรงงานในครัวเรือน เนื่องจากขาดแรงงานและคนสืบทอดทำต่อ ผลผลิตที่ได้บางส่วนแบ่งไว้บริโภค อีกส่วนหนึ่งนำไปขายที่ตลาดนัดและร้านครัวใบโหนด

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่บริโภคอาหารที่ตนเองและคนในชุมชนผลิต โดยมีการปลูกพืชผัก ผลไม้ เลี้ยงสัตว์ในบริเวณบ้านและหัวไร่ปลายนา มีการหาอาหารจากทะเลชายฝั่ง และซื้อขายแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันในหมู่บ้าน ควบคู่กับการซื้ออาหารประเภทอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตมาบริโภค จากตลาดชุมชน ตลาดนัด และตลาด ห้าง ร้านในเมือง

1.4.2 ชุมชนที่มีสภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชนชั้นก้าวหน้า ได้แก่

1) ชุมชนบ้านเหนือ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยส่วนใหญ่ทำการเกษตร 2 ระบบ และส่วนใหญ่ทำการเกษตรในรูปแบบผสมผสาน ได้แก่ ทำนา ปลูก

ผัก ผลไม้ เลียงวุ้นนม เลียงหมู ซึ่งนอกจากอาชีพหลักแล้ว คราวเรือนส่วนใหญ่มีการประกอบอาชีพเสริม ได้แก่ การเก็บหาของป่า รับจ้าง รับราชการ ค้าขาย และอื่นๆ เช่น ให้บริการโฮมสเตย์ ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยตามเกณฑ์ จปฐ. ปี 2556 จำนวน 102,044 บาท/คน/ปี

ด้านการผลิต แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบครัวเรือนที่เป็นการผลิตขนาดเล็กในครัวเรือน ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย 2) รูปแบบก้าวหน้าที่เป็นการผลิตขนาดกลางโดยใช้เทคโนโลยี ภูมิปัญญา และความรู้สมัยใหม่ในการผลิตเพื่อส่งจำหน่าย ได้แก่ พืชผัก ผักไม้อินทรีย์ พืชผักโครงการหลวง นมวัว หมู

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมบริโภคอาหารสด อาหารตามฤดูกาล อาหารที่ตนเองและคนในชุมชนผลิต ควบคู่กับการเก็บหาอาหารจากป่า มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันในชุมชน ควบคู่กับการซื้ออาหารประเภทอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตหรือผลิตไม่ได้มาบริโภค เช่น อาหารทะเล อาหารประเภทอื่นๆ จากรถขายอาหาร ร้านค้าชุมชน ตลาดชุมชน และห้าง ร้านในเมือง แม้จะมีการซื้ออาหารบริโภคและมีการรับประทานอาหารสำเร็จรูป แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังนิยมปรุงอาหารรับประทานเองในครอบครัวด้วย โดยเป็นหน้าที่ของผู้หญิง แม้ผู้ชายจะสามารถทำอาหารได้เหมือนกัน ซึ่งอาหารที่มักปรุงและรับประทานโดยทั่วไป เป็นอาหารท้องถิ่น ได้แก่ ผักลวก ผักนึ่ง แกง ผัก น้ำพริก ลาบ เป็นต้น มีการแปรรูปถนอมอาหาร โดยนิยมนำหน่อไม้ ผักกาดมาแปรรูปถนอมอาหารในรูปของหน่อไม้ดอง ผักกาดดอง สำหรับบริโภคในฤดูแล้ง

2) **ชุมชนบ้านตะวันตก** ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำไร่อ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน ทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก บางส่วนประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย และรับราชการ

ด้านการผลิต มีลักษณะการผลิต แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบครัวเรือนที่เป็นการผลิตขนาดเล็กในครัวเรือน ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย 2) รูปแบบก้าวหน้าที่เป็นการผลิตขนาดกลางถึงขนาดใหญ่โดยใช้เครื่องจักร เทคโนโลยี และความรู้สมัยใหม่ในการผลิต เพื่อส่งจำหน่าย ได้แก่ อ้อย ผลิตเพื่อส่งโรงงานน้ำตาล ข้าวโพดฝักอ่อนและกระเจียบเขียว ผลิตเพื่อส่งบริษัทเอกชน ซึ่งมีการผลิตอย่างต่อเนื่องทั้งปี

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่บริโภคอาหารที่ตนเองและคนในชุมชนผลิต ซึ่งมีการผลิตอย่างหลากหลายทั้งในด้านพื้นที่ ได้แก่ บริเวณบ้าน ในไร่นาสวน และหัวไร่ปลายนา ทั้งประเภทของอาหาร ได้แก่ ข้าว พืชผัก ผลไม้ และเนื้อสัตว์ ซึ่งมีทั้งการซื้อขาย แลกเปลี่ยน และแบ่งปันกันในชุมชน ควบคู่กับการซื้ออาหารประเภทอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตหรือผลิตไม่ได้จากตลาดชุมชน ตลาดนัด ตลาดในเมือง และห้างร้านในเมือง

3) ชุมชนบ้านกลาง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง บางส่วนทำสวนมะม่วง ค้าขายของชำ และบริการ อาชีพเสริม ได้แก่ รับจ้างทั่วไป รายได้เฉลี่ยของประชากร (ตามเกณฑ์ จปฐ. ปี 2554) 155,257.38 บาท/คน/ปี

ด้านการผลิต แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบครัวเรือนที่เป็นการผลิตขนาดเล็กในครัวเรือน ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย 2) รูปแบบก้าวหน้าที่เป็นการผลิตโดยใช้เทคโนโลยี ภูมิปัญญา และความรู้สมัยใหม่ในการผลิตเพื่อส่งจำหน่าย ได้แก่ อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด ส่งโรงงานและบริษัท

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่บริโภคอาหารที่ตนเองและคนในชุมชนผลิต ได้แก่ ข้าว พืชผักผลไม้ เลี้ยงสัตว์ในบริเวณบ้านและหัวไร่ท้ายไร่ของตนเอง ร่วมกับการเก็บหาอาหารจากสวนป่าและสระน้ำของชุมชนที่ร่วมกันสร้างและดูแล เช่น ปลา บัว กล้วย และอื่นๆ มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันในหมู่บ้าน ควบคู่กับการซื้ออาหาร ได้แก่ ข้าว เนื่องจากยังมีการปลูกข้าวน้อย เพราะพื้นที่แห้งแล้ง ขาดแหล่งน้ำ ทำให้ได้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและชุมชน เนื้อสัตว์ และอาหารประเภทอื่นๆ จากตลาดชุมชน ตลาดนัด และตลาด ห้าง ร้านในเมือง

4) ชุมชนบ้านตะวันออก ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำสวนผลไม้ สวนยางพารา ทำนา ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ และประมงชายฝั่ง อาชีพเสริม ได้แก่ อาชีพรับจ้าง ค้าขาย และรับราชการ

ด้านการผลิต มีลักษณะการผลิต แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบครัวเรือนที่เป็นการผลิตขนาดเล็กในครัวเรือน ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคและเพื่อจำหน่าย 2) รูปแบบก้าวหน้าที่เป็นการผลิตโดยใช้เทคโนโลยี ภูมิปัญญา และความรู้สมัยใหม่ในการผลิตเพื่อส่งจำหน่าย ได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ตะพาบน้ำ

ด้านการบริโภค ชาวบ้านส่วนใหญ่บริโภคอาหารที่ตนเองและคนในชุมชนผลิต โดยมีการปลูกพืชผักผลไม้ เลี้ยงสัตว์ในบริเวณบ้านและหัวไร่ปลายนาของตนเอง มีการหาอาหารจากทะเลชายฝั่ง และซื้อขายแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันในหมู่บ้าน ควบคู่กับการซื้ออาหารประเภทอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตบริโภค จากตลาดชุมชน ตลาดนัด และตลาด ห้าง ร้านในเมือง

1.5 การรวมกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

พบว่า ชุมชนทุกแห่งมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพาและแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะการช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัวและเครือญาติ แม้จะมีช่วงที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัย ทำให้ความสัมพันธ์และการรวมกลุ่มกันในชุมชนลดน้อยลง แต่ยังคงมีกลุ่มความสัมพันธ์และความพยายามรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพาและแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันอยู่ทั้งโดยการรวมกลุ่มกันเอง และโดยการส่งเสริมสนับสนุนการ

รวมกลุ่มจากรัฐ และองค์กร หน่วยงานต่างๆ แต่จากการศึกษา พบว่า การรวมกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

1.5.1 การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้าน ได้แก่

1) **ชุมชนบ้านตะวันตก** มีการรวมกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ (1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีกลุ่มธนาคารต้นไม้ ภายใต้กระทรวงสิ่งแวดล้อม (2) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** มีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพึ่งพาตนเอง ชุมชนบ้านตะวันตก กลุ่มผู้เลี้ยงโคขุน กลุ่มทำนาปลูกผักชีวภาพ กลุ่มกระเจียบเขียว กลุ่มข้าวโพดฝักอ่อน กลุ่มทำพริกแกง ภายใต้กระทรวงเศรษฐกิจและกระทรวงสาธารณสุข (3) **ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มดนตรีहरษา ภายใต้กระทรวงกลาโหม กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) (4) **ด้านวัฒนธรรม** มีกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มชาวบ้านมีการรวมตัวกันทำบุญตักบาตร จัดงานประเพณี พิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ทางศาสนา รวมทั้งมีการรวมกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในโอกาสต่างๆ

2) **ชุมชนบ้านกลาง** มีการรวมกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ (1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีกลุ่มเยาวชน ร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ร่วมกันดูแลและจัดการสระน้ำและป่าสาธารณของหมู่บ้าน (2) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** มีกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำริชุมชนบ้านกลาง กลุ่มโรงสีข้าวชุมชน กลุ่มแปรรูปมันสำปะหลัง กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ปั้นเม็ด (3) **ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มบำเพ็ญประโยชน์ชุมชนโรตารีชุมชนบ้านกลาง โรตารีสากล ภาค 3350 กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มเยาวชน (4) **ด้านวัฒนธรรม** มีกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มชาวบ้านมีการรวมตัวกันทำบุญตักบาตร จัดงานประเพณี พิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ทางศาสนา รวมทั้งมีการรวมกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในโอกาสต่างๆ

1.5.2 การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้านและมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระดับตำบล ได้แก่

1) **ชุมชนบ้านเหนือ** มีการรวมกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ 1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีคณะกรรมการป่า คณะกรรมการดูแลน้ำ ทำหน้าที่ดูแลจัดการป่าและน้ำของหมู่บ้าน โดยในส่วนของป่าชุมชนมีการดำเนินงานร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนตำบลแม่ทา เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทา และสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรยั่งยืน 2) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค** มีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสมาชิกสหกรณ์การเกษตรตำบลแม่ทา กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มพริกหวาน กลุ่มข้าวโพดฝักอ่อน กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ผักปลอดสารพิษ คณะกรรมการบริหาร

ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและกองทุนอื่นๆ 3) **ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มครัวเรือนอาสา อาสาพัฒนาชุมชน (อช.) คณะกรรมการในการเก็บรวบรวมเงินของกองทุนฌาปนกิจศพ กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งมีความสัมพันธ์และทำกิจกรรมร่วมกันเป็นเครือข่ายตำบล 4) **ด้านวัฒนธรรม** มีคณะกรรมการวัด และปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งในส่วนของปราชญ์ชาวบ้าน พบว่า มีความสัมพันธ์กับปราชญ์ชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ ของตำบลแม่ทาและมีการรวมกลุ่มกันดำเนินงานพัฒนาชุมชนภายใต้สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรยั่งยืน

2) **ชุมชนบ้านตะวันออก** มีการรวมกลุ่มต่างๆ เพื่อช่วยเหลือพึ่งพากันและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชน ได้แก่ (1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มประปาหมู่บ้าน (2) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** มีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มกองทุนสวัสดิการ กลุ่มชาวนา กลุ่มเกษตรอินทรีย์เกษตรทางเลือก กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มแม่บ้านสายใยรัก กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มรวบรวมผลผลิตยางพารา กลุ่มเลี้ยงตะพาบน้ำ กลุ่มผลิตกะปิ น้ำปลา กลุ่มปรับปรุงคุณภาพมังคุด (3) **ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) กลุ่มเยาวชน กลุ่มวิทย์ชุมชน กลุ่มชมรมเปตอง กลุ่มจักรยานเพื่อสุขภาพ กลุ่มรักษาความปลอดภัย (4) **ด้านวัฒนธรรม** กลุ่มสภาวัฒนธรรม กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มชยะแลกกบญู กลุ่มปฏิบัติธรรม กลุ่มชมรมสามล้อพ่วงข้าง มหาวิทยาลัยบ้านนอก

โดยได้มีการเชื่อมโยงความร่วมมือกันดำเนินงานพัฒนาและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นเครือข่ายจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับหมู่บ้านข้างเคียง และในรูปของสภาองค์กรชุมชนตำบล

1.5.3 การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้านโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารภายนอกชุมชน ได้แก่

1) **ชุมชนบ้านอีสาน** จากการศึกษาพบว่า มีการรวมกลุ่มที่แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มภายใต้การนำของผู้นำชุมชน และ กลุ่มการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยมีกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ (1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** มีกลุ่มฟื้นฟูฐานอาหาร (2) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค** มีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มร้านค้าชุมชน ธนาคารข้าว กลุ่มรถนวดข้าว กลุ่มโรงสีข้าว กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มเลี้ยงไหม กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มจักรสาน กลุ่มน้ำยาล้างจาน คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง คณะกรรมการกองทุนสวัสดิการและกองทุนอื่นๆ (3) **ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มพัฒนาสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มงานศพปลอดเหล้า กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (4) **ด้านวัฒนธรรม** มีกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และกลุ่มฟื้นฟูวัฒนธรรม

2) **ชุมชนบ้านไต้** จากการศึกษาพบว่า มีการรวมกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มภายใต้การนำของผู้นำชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มผู้สูงอายุ และ กลุ่มภายใต้การนำของนักพัฒนาเอกชน ซึ่งมีการรวมกลุ่มร่วมกันคิดและร่วมกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านไต้ โดยแนวคิดและการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์กลายเป็นตัวอย่างและค่อยๆ แพร่ขยายไปยังหมู่บ้านอื่นๆ อีก 20 หมู่บ้านใน 11 ตำบลของอำเภอสิงหนคร และขยายไปอีก 2 อำเภอ คือ อำเภอสทิงพระ และอำเภอกระแสดิน ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยน ช่วยเหลือร่วมมือกันจนกลายเป็น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ตาลโตนด

จากการร่วมกันออมทรัพย์ของกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้กลุ่มมีทุนและมีดอกผลมากพอสำหรับการนำไปจัดสรรเพื่อดำเนินงานพัฒนา โดยกลุ่มได้นำดอกผลจากการออมมาจัดตั้งกองทุนต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ได้แก่ (1) กองทุนเงินออม (2) กองทุนสวัสดิการ (3) กองทุนธุรกิจชุมชน (4) กองทุนที่ดิน (5) กองทุนพัฒนากลุ่ม (6) กองทุนสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรม/โครงการงานพัฒนาในด้านต่างๆ ดังนี้ **1) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ การศึกษาสถานภาพผักพื้นบ้านในนิเวศต่างๆ ของคาบสมุทรสทิงพระ โดยการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงานจากแผนงานฐานทรัพยากรอาหารภายใต้โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และได้มีการจัดตั้งเครือข่ายการอนุรักษ์/ฟื้นฟูผักพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น คาบสมุทรสทิงพระ **2) ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ทำธุรกิจขนมงาดำและงาขาว ถั่วตัดและน้ำตาลแว่น การทำร้านอาหารท้องถิ่น ชื่อ ครวัไบนอด นอกจากนี้ ในชุมชนมีกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ **3) ด้านความสัมพันธ์ในสังคม** มีกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) **4) ด้านวัฒนธรรม** มีจัดกิจกรรมค่ายเด็กและเยาวชนผู้เฒ่ากับสาวน้อย กลุ่มกิจกรรมทำอาหารกลางวันให้กับโรงเรียน กลุ่มฟื้นฟูและส่งเสริมพันธุกรรมพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหาร การศึกษารวบรวมสูตรน้ำพริกของชุมชนฝั่งอ่าวไทย โดยแผนงานฐานทรัพยากรอาหารภายใต้การบริหารจัดการของมูลนิธิชีววิถีซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

1.6 วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

พบว่า ทุกชุมชนล้วนมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ทั้งในด้านการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ ด้านเศรษฐกิจ การผลิต-การบริโภค และด้านความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ถือปฏิบัติกันมา ดังนี้

1.6.1 วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษา พบว่า ทุกชุมชนล้วนมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ รวมทั้งมีการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ อยู่เป็นประจำ จึงมีวิถี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนบ้านเหนือ ซึ่งนอกจากจะเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์แล้ว ยังมีพื้นที่ป่าชุมชนขนาดใหญ่และมีลำน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านนิยมไปเก็บหาอาหารจากป่าและลำน้ำมาทั้งเพื่อบริโภคและจำหน่ายเป็นรายได้เสริม ทำให้ชุมชนบ้านเหนือมีการดำเนินชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ มีการรวมกลุ่มกันปกป้องพื้นที่และอนุรักษ์พันธุ์พืชป่าไม้ ซึ่งยังคงสืบทอดความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าอาบยอบอน หรือ ผีบ่อน้ำจืด ผีขุนน้ำ ซึ่งชาวบ้านจะจัดพิธีเช่นผีเป็นประเพณีประจำปีของชุมชน นอกจากนี้ ยังพบว่า ชาวบ้านมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเก็บหาอาหารจากป่า การจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การทำประปาภูเขา

ในขณะที่ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันตก ชุมชนบ้านตะวันออก และชุมชนบ้านใต้ เป็นชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามแนวนโยบายการพัฒนาประเทศ การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ และขาดการอนุรักษ์ พันธุ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้คงอยู่ ส่งผลให้สภาพพื้นที่แปรเปลี่ยนและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนลดลงและสูญหายไป ทำให้ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่เคยมีและปฏิบัติในอดีตลดเลือนหายไปตามสภาพและความเปลี่ยนแปลง คงเหลือเพียงบางความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดอนปู่ตา ในชุมชนบ้านอีสาน

1.6.2 วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนแต่ละชุมชนมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ที่มีลักษณะแตกต่างกันตามสภาพทางกายภาพและการผลิต ดังนี้

ชุมชนบ้านเหนือ เป็นชุมชนที่มีวิถีนา สวน ไร่ และป่าเขา จึงมีความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ทำสวน ทำไร่ และการเก็บหาอาหารจากป่าเขาเพื่อบริโภคและจำหน่ายเป็นรายได้เสริม รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้อง

สัมพันธ์กับการผลิตและการบริโภคของชุมชน เช่น การปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน การเลี้ยงวัวแบบปล่อย ความเชื่อและพิธีกรรมการเลี้ยงผีผาย และประเพณีตานข้าวใหม่ รวมทั้งภูมิปัญญาในการเลือกทำการเกษตรให้เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งที่สูง ที่ดอน และที่ลุ่ม การเลือกเก็บหาอาหารป่า ตลอดจนการถนอมอาหารและแปรรูปอาหารจากทรัพยากรอาหารในชุมชนสำหรับบริโภคในยามขาดแคลน เช่น หน่อไม้ดอง ทั้งนี้ แม้ชุมชนบ้านเหนือจะมีปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าและความแห้งแล้งเช่นเดียวกับชุมชนในภูมิภาคอื่นๆ แต่เนื่องจากมีผู้นำและกลุ่มเคลื่อนไหวในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่เข้มแข็ง โดยอาศัยวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชุมชนบ้านเหนือผ่านพ้นวิกฤตและกลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภคของชุมชน และรวมถึงการรักษา สืบทอด และถ่ายทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภคด้วย

ชุมชนบ้านอีสาน เป็นชุมชนวิถีนาและป่าโคก จึงมีความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับข้าว การทำนา และการเก็บหาอาหารจากป่า ซึ่งในอดีตมีการปฏิบัติตามความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน แต่เนื่องจากชุมชนบ้านอีสาน มีการถางป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ อ้อย ปอ และข้าว มาอย่างต่อเนื่องตามลำดับ ทำให้พื้นที่ป่าในชุมชนลดลงอย่างมาก เกิดปัญหาความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูง แต่ราคาผลผลิตต่ำ นำไปสู่ภาวะหนี้สินและความยากจน ส่งผลให้คนหนุ่มสาวต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อหารายได้และส่งเงินกลับมาที่บ้าน ซึ่งกระทบต่อวิถีการทำนาที่เปลี่ยนแปลงไป โดยนอกจากจะพึ่งพาเทคโนโลยีตามแนวทางเกษตรแผนใหม่แล้ว ยังมีการจ้างแรงงาน และจ้างทำนา เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน เป็นเหตุให้ปัจจุบันความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนเปลี่ยนแปลงและลดเลือนหายไป คงเหลือเพียงบางความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับข้าว การทำนา และการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติที่ครัวเรือนในชุมชนบางส่วนยังคงอนุรักษ์และปฏิบัติสืบทอดมา

ชุมชนบ้านกลาง เป็นชุมชนวิถีชาวไร่ เนื่องจากพื้นที่เป็นที่ดอนและแห้งแล้ง มีทรัพยากรธรรมชาติเหลืออยู่น้อย อันเกิดจากพื้นที่เป็นป่าแตกแล้ว ตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มอพยพมาอยู่รวมกันและตั้งเป็นชุมชน ซึ่งมีประวัติความเป็นมาไม่ยาวนานมากนักเมื่อเทียบกับชุมชนอื่น ประกอบอิทธิพลการเกษตรแผนใหม่ ทำให้วิถี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสืบทอดจากฐานเดิมที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ถ่ายทอดให้ และสะสมสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการทำไร่ ได้แก่ ไร่มัน ไร่อ้อย ไร่ข้าวโพด ซึ่งเป็นรายได้หลัก ควบคู่กับการทำสวนครัวแบบปลูกอยู่ปลูกกิน

ชุมชนบ้านตะวันตก เป็นชุมชนวิถีนา ไร่ และปศุสัตว์ เนื่องจากชุมชนบ้านตะวันตกอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมการทำไร่อ้อยส่งโรงงานน้ำตาลมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน จึงมีการปลูก

อ้อยเป็นหลักควบคู่กับการเลี้ยงวัว ภายหลังจากมีการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ข้าวโพดฝักอ่อน กระเจี๊ยบเขียว ทำให้วิถี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตะวันตกเกี่ยวกับการปลูกอ้อย การเลี้ยงวัว การปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยไม่ได้ยึดถือความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม แต่เป็นการเพาะปลูกตามระยะเวลาตามกำหนดและสัญญา

ชุมชนบ้านตะวันออก เป็นชุมชนวิถีนา สวน เล เดิมมีการทำนามาก หลังจากปี พ.ศ. ได้รับการส่งเสริมการทำสวนทุเรียน สวนผลไม้ และสวนยางพาราเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนที่นามาทำสวนผลไม้และสวนยางพารากันมาก วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนาจึงลดเลือนไป เหลือเพียงชาวบ้านบางส่วนที่ยังคงทำนาพร้อมกับอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนาไว้ ในขณะที่วัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านการทำสวนผลไม้ การแปรรูปผลไม้ การทำสวนยางพาราและการแปรรูปยางพารามีมากขึ้น ทั้งนี้ ภายหลังจากชุมชนมีการปลูกผักปลอดสารพิษ และเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ซึ่งได้มีการสะสมประสบการณ์และองค์ความรู้ต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วย ได้แก่ การปลูกผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ การเลี้ยงตะพาบน้ำ เป็นต้น และเนื่องจากชุมชนบ้านตะวันออก ตั้งอยู่ห่างจากชายทะเล 7 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนหนึ่งทำประมง ชุมชนจึงมีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านการทำประมงและแปรรูปอาหารจากทะเล ได้แก่ กะปิ น้ำปลา

ชุมชนบ้านใต้ เป็นชุมชนวิถีไหนด นา เล เนื่องจากชุมชนบ้านใต้เป็นชุมชนที่ราบลุ่มใกล้ชายทะเล เดิมชุมชนจึงดำรงชีวิตสัมพันธ์กับนิเวศชายฝั่งตะวันออก โดยอาศัยเก็บหาผักมาเป็นอาหาร ทำนา ขึ้นตาล และทำประมง จึงมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำนา ประกอบกับมีตาลโตนดเป็นพืชท้องถิ่นที่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำตาลโตนด รวมทั้งมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำประมงชายฝั่งด้วย แต่เนื่องจากชุมชนเป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนา ได้แก่ มีการตัดถนนเชื่อมอำเภอฝักกลางหมู่บ้าน มีการทำเขื่อนกั้นน้ำ นอกจากนี้ พื้นที่โดยรอบมีการเข้ามาลงทุนของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่เปลี่ยนแปลงสภาพ ชาวบ้านทำนา ทำตาลโตนด และทำประมงน้อยลง และเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นมากขึ้น เช่น รับจ้างในโรงงาน ค้าขาย รับราชการ เป็นต้น ส่งผลให้วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาค่อยๆ ลดเลือนไป แต่พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงดำเนินชีวิตวิถี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบไหนด นา เล โดยมีกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชนและท้องถิ่นดำเนินงานในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น สภาวัฒนธรรมตำบล กลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ตาลโตนด

1.6.3 วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกันในสังคม

จากการศึกษาพบว่า ทุกชุมชนมีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีการช่วยเหลือพึ่งพาแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันทั้งในด้านความรู้ความคิด แรงงาน ทุนทรัพย์ และอาหาร ระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน จนเป็นวิถีวัฒนธรรมและธรรมเนียมปฏิบัติของการอยู่ร่วมกันผ่านการปฏิบัติ ได้แก่ การปันและส่งอาหารให้กัน การลงแขก ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ข้าวขึ้นฉาง และผ่านคำสั่งสอนของพ่อแม่ เครือญาติ และคนในชุมชน ได้แก่ “พริกบ้านเหนือ เกือบบ้านใต้” ในชุมชนบ้านเหนือ และบ้านอีสาน

ในระดับชุมชน ผู้นำชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟัง มีบทบาทในการควบคุมดูแลให้เกิดความร่วมมือ การช่วยเหลือ พึ่งพา แลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ได้แก่ การจัดตั้งธนาคารข้าว เป็นระบบการสำรองข้าวของชุมชน

นอกจากนี้ พบว่า ทุกชุมชนมีความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บาปบุญ และนับถือศาสนาพุทธ เกือบทุกชุมชนมีวัดประจำหมู่บ้าน ยกเว้น ชุมชนบ้านอีสาน มีสำนักสงฆ์ และชุมชนบ้านตะวันตก ไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน แต่มีวัดเก่าแก่อยู่ใกล้กับหมู่บ้าน โดยพระและวัด เป็นศูนย์รวมจิตใจ และผู้คนในชุมชน รวมทั้งเป็นที่พึ่งของคนตกทุกข์ได้ยาก ทำให้คนในชุมชนได้พบปะสังสรรค์ช่วยเหลือ พึ่งพา แลกเปลี่ยน และแบ่งปันกันทั้งในด้านความรู้ความคิด แรงงาน ทุนทรัพย์ และอาหาร ผ่านกิจกรรมงานบุญ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ยังคงปฏิบัติ

1.7 รูปธรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษาข้างต้นเห็นได้ว่า ชุมชนต่างๆ มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งปรากฏเป็นรูปธรรมอยู่ในฐานอาหารต่างๆ ที่รวมกันเป็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ 1) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ 2) ฐานการผลิต 3) ฐานการค้า 4) ฐานวัฒนธรรม ดังนี้

1.7.1 ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนบ้านเหนือ คนในชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านร่วมกันภายใต้โครงสร้างบริหารจัดการองค์กรชุมชนจัดการป่าชุมชนระดับตำบล ซึ่งจากพื้นที่ป่าทั้งหมด 67,000 ไร่ มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เขต เพื่อแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละหมู่บ้าน และมีแผนการจัดการป่าเฉพาะส่วน เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพป่าแต่ละแห่ง โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้าน จำนวน 10 คน มีบทบาทและทำหน้าที่ 1) ตั้งกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชนในระดับหมู่บ้าน 2) ประสานการดำเนินงานป่าชุมชนกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนตำบล 3) ประชาสัมพันธ์และรณรงค์ปลูกจิตสำนึกของชาวบ้าน 4) ตรวจสอบเฝ้าระวังและป้องกันไฟป่า 5) พิจารณา

การขออนุญาตใช้ไม้ การตัดไม้ใช้สอย และที่ทำกินในเขตป่าชุมชน 6) จัดประชุมในหมู่บ้าน เพื่อปรึกษาหารือการจัดการป่าชุมชน แลกเปลี่ยนสถานการณ์ป่าชุมชนและแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านรับทราบ

ระเบียบและข้อบัญญัติที่สำคัญ ได้แก่ 1) ระเบียบข้อปฏิบัติการรักษาป่าไม้ขององค์การชุมชนตำบล (พ.ศ. 2542) ซึ่งมีสาระสำคัญเกี่ยวกับการขอใช้ไม้เพื่อนำไปปลูกบ้าน การห้ามใช้เครื่องทุ่นแรงในการทำไม้ การขอใช้ไม้เพื่อซ่อมแซมบ้านและทำยุ่งฉางข้าว และอื่นๆ การขนย้ายไม้ การฝ่าฝืนไปทำการตัดไม้ การตัดฟันมาใช้ในครัวเรือน การตัดฟันเพื่อนำไปขาย การเผาป่า การห้ามฝ่าฝืนขยายพื้นที่ทำกินที่มีอยู่เดิมออกไปอีก การจัดการเงินค่าปรับ และการติดต่อประสานงานกับส่วนราชการ 2) ข้อบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล ว่าด้วยการจัดการป่าชุมชนของตำบล พ.ศ. 2550 ซึ่งมีสาระสำคัญเกี่ยวกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล คณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้าน สิทธิและหน้าที่ของสมาชิกป่าชุมชนหมู่บ้าน กองทุนป่าชุมชนหมู่บ้าน

นอกจากนี้ มีกองทุนดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วย เงินและทรัพย์สินที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล และการระดมทุนสนับสนุนจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน การจัดเก็บเงินค่าปรับผู้กระทำผิดต่อกฎระเบียบป่าชุมชน การจัดเก็บเงินค่าสมาชิกป่าชุมชน หรือการรับเงินบริจาคเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชน สำหรับใช้เพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนหมู่บ้าน และสนับสนุนการดำเนินงานจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล รวมทั้งใช้เป็นค่าตอบแทนหรือจัดสวัสดิการให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้านและสมาชิกป่าชุมชนหมู่บ้าน

กิจกรรมสำคัญที่ชาวบ้านทำร่วมกันเป็นประจำทุกปีเพื่อดูแลจัดการป่าชุมชนได้แก่ การทำแนวเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน การทำแนวกันไฟ การปลูกป่าซึ่งจะทำการเป็นประจำทุกปี โดยคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านจะมีการประชาสัมพันธ์ทั้งด้วยวาจาและผ่านเสียงตามสายเชิญชวนให้ชาวบ้านมาช่วยกัน นอกจากนี้ จากการศึกษา พบว่า เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านมีบทบาทร่วมจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการป่า ทั้งโดยการสอดแทรกระหว่างเทศนาสั่งสอนชาวบ้านเมื่อมีโอกาส และชักชวนโรงเรียนจากในเมืองมาทำกิจกรรมปลูกป่าในชุมชน ทุกวันที่ 12 สิงหาคมด้วย ส่วนกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่ การจัดงานบุญเพื่อระดมทุนเพื่อเข้ากองทุนป่าชุมชนหมู่บ้าน

ในส่วนของทรัพยากรน้ำ มีคณะกรรมการน้ำ ทำหน้าที่ดูแลและซ่อมแซมประปาภูเขาเป็นประจำทุกปี ขณะเดียวกันชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะขุดสระน้ำ สร้างบ่อน้ำ หรือ ขุดเจาะบ่อบาดาลเพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับการเกษตรรวมทั้งการอุปโภคและบริโภค

นอกจากนี้ ชุมชนบ้านเหนือยังมีส่วนร่วมในเรื่องที่ดินในเขตป่า การจัดทำโฉนดชุมชน เพื่อรองรับสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินของตนเองที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ และผลักดันสู่ระดับนโยบายไปพร้อมกันได้เป็นตำบลนำร่องในการจัดการที่ดินโดยชุมชนว่าด้วยเรื่องโฉนดชุมชน โดยความร่วมมือ

ของคนในตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลและเครือข่ายภาคีความร่วมมือ อาทิ กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มสมัชชาคนจน สมัชชาป่าภาคเหนือ และได้ยกระดับเป็นแหล่งเรียนรู้ เช่น จุดเรียนรู้ป่าแม่บอน จุดเรียนรู้ป่าพิธีกรรม จุดเรียนรู้ภูเขาสูงกลางป่า เป็นต้น รวมทั้ง การจัดทำแผนจัดการและพัฒนาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วยการทำแปลงเพาะกล้าไม้ประจำตำบล เพื่อขยายพันธุ์พืชต่างๆ และนำไปปลูกเป็นป่าครัวเรือน เพื่อเพิ่มความหลากหลายและลดการพึ่งพิงป่า มีการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำและจัดเขตอุทยาน จัดตั้งกฎระเบียบการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในระดับตำบล ภายใต้โครงการรักษ้ำป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง

ชุมชนบ้านอิสาน มีการฟื้นฟูแหล่งน้ำและป่า โดยมีกลุ่มการวิจัยและแกนนำชาวบ้านรวมกลุ่มกันฟื้นฟู คูแผลและอนุรักษ์แหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชน ซึ่งปัจจุบันเหลือลำห้วย 2 แห่ง จากความร่วมมือของคนในชุมชนในการฟื้นฟู ทำให้ระบบนิเวศในแหล่งน้ำเริ่มกลับคืนมา เริ่มสามารถหาอาหารจากแหล่งน้ำได้แล้ว

ในส่วนของป่า เนื่องจากป่าที่เหลืออยู่เป็นป่าในพื้นที่ดินที่มีเจ้าของ ชุมชนไม่สามารถเข้าไปจัดการได้ จึงมีการรณรงค์ให้ทุกบ้านมีการยกอาหารจากป่ามาไว้ในบ้าน คือ การสร้างสวนหลังบ้าน หรือ การย้ายอาหารป่ามาไว้ในนา คือ การสร้างป่าตามหัวไร่ปลายนา ปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ปลูกพืชอาหารในบริเวณบ้าน และหัวไร่ปลายนาของตนเองมากขึ้น และแม้พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่จะเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ แต่มิได้มีการหวงห้าม ชาวชุมชนบ้านอิสานยังคงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด เก็บผักผลไม้ป่า และจับสัตว์มาเป็นอาหาร ซึ่งได้มีการสร้างแนวทางปฏิบัติร่วมกันในชุมชนให้มีการเก็บหาอาหารอย่างมีสำนึกเพื่อการบริโภคร่วมกันเท่านั้น

ชุมชนบ้านตะวันตก มีการดำเนินงานโครงการทำบ้านให้เป็นกะเมาะ หลายกะเมาะทำให้เป็นป่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าและจัดการสภาพแวดล้อมในชุมชนให้มีความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ โดยกระทรวงสิ่งแวดล้อม ภายใต้การบริหารงานแบบรัฐบาลของหมู่บ้าน เป็นผู้รับผิดชอบและ ดำเนินงานเชื่อมโยงกับโครงการธนาคารต้นไม้ โดยร่วมมือกับกระทรวงเศรษฐกิจ รมรงค์ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ ทั้งในบริเวณบ้านและพื้นที่ว่างท้ายไร่ และนำต้นไม้ที่ปลูกมาจำหน่ายเพื่อนำเงินไปใช้จ่ายหรือลงทุนตามเงื่อนไขและข้อตกลงของโครงการ

ในส่วนของทรัพยากรน้ำ มีกระทรวงมหาดไทย ภายใต้การบริหารงานแบบรัฐบาลของหมู่บ้าน คอยดูแลจัดการซ่อมแซมคูส่งน้ำโดยใช้งบประมาณของชุมชนเพื่อให้คูส่งน้ำสามารถส่งน้ำให้ชาวบ้านใช้ในการทำการเกษตรได้ตลอดปี รวมทั้งแก้ไขปัญหาคูส่งน้ำระบายน้ำไม่ทัน

นอกจากนี้ มีการดำเนินงานโครงการติดตั้งตู้กรองน้ำสำหรับการบริโภค เพื่อให้ชาวบ้านมีแหล่งน้ำดื่มที่ปลอดภัย สะดวก และประหยัดสำหรับบริโภคในชุมชน

ชุมชนบ้านกลาง ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้ร่วมกันลงหุ้นและพัฒนาพื้นที่ของกรมทรัพยากรธรณี ขนาด 7 ไร่ ภายในหมู่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นหนองน้ำทิ้งร้าง เป็นสระน้ำ เลี้ยงปลา ปลูกบัว และปลูกต้นไม้รอบบริเวณเป็นสวนป่าสาธารณะของหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มรวมพลังเยาวชนและชาวบ้าน ร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ตามข้อตกลงและแนวทางการปฏิบัติร่วมกันในชุมชน

นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้ร่วมกันปลูกพืชผักผลไม้และไม่ยืนต้นตามหัวไร่ ปลายนาและบริเวณบ้าน จัดกิจกรรมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในโอกาสต่างๆ และดำเนินงานโครงการธนาคารต้นไม้โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

ในส่วนของทรัพยากรน้ำ มีการขุดเจาะน้ำบาดาลและทำระบบน้ำหยดเพื่อใช้ในการเกษตร โดยการนำของผู้ใหญ่บ้านและประธานชุมชน ซึ่งได้ทดลองใช้และเห็นผลดี จึงชักชวนและส่งเสริมสนับสนุนชาวบ้านที่สนใจให้ขุดเจาะน้ำบาดาลและทำระบบน้ำหยดเพื่อใช้ในการเกษตร

นอกจากนี้ มีการสร้างโรงกรองน้ำและจัดตั้งตู้น้ำดื่มสำหรับเป็นแหล่งน้ำดื่มที่ปลอดภัย สะดวก และประหยัดสำหรับบริโภคในชุมชน

ชุมชนบ้านตะวันออก ผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีการประชุมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาการใช้น้ำ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2537 เพื่อจัดระเบียบการใช้น้ำร่วมกันของชาวบ้าน มีการปรับปรุงและอนุรักษ์แหล่งน้ำภายในหมู่บ้าน ต่อมา การพัฒนานิคมอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาการแย่งน้ำระหว่างภาคการเกษตรกับภาคอุตสาหกรรม ทำให้มีการตั้งคณะกรรมการภาคีร่วมกันวางแผนบริหารจัดการน้ำ ในช่วงปี พ.ศ. 2548

ช่วงปี พ.ศ. 2553 มีการจัดตั้งกลุ่มธนาคารต้นไม้ ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากจังหวัดระยองในการก่อสร้างโรงเรือนธนาคารต้นไม้ เพื่อเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เรื่องพืชเศรษฐกิจ อาทิ ต้นมังคุด ต้นมะยงชิด กล้ายาง ต้นกระวาน และพืชสมุนไพรต่างๆ

นอกจากนี้ มีกลุ่มการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ กลุ่มธนาคารปูแสม กลุ่มบ้านปลาธนาคารปู กลุ่มแปะหอย และกลุ่มเกษตรพื้นบ้าน ซึ่งมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกและบริโภคพืชผักพื้นบ้านอย่างหลากหลายตามฤดูกาล

ชุมชนบ้านใต้ มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่คาบสมุทรสตูลพระ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยกลุ่มออมทรัพย์และชาวบ้านได้เข้าร่วมดำเนินการในนามเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ตลาดโหนด ซึ่งมีการดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การศึกษารวบรวมสูตรน้ำพริกของชุมชนฝั่งอ่าวไทย ซึ่งมีการรวบรวมสูตรน้ำพริก 50 สูตร และจัดพิมพ์เป็นหนังสือ โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากแผนงานฐานทรัพยากรอาหารภายใต้การบริหารจัดการของมูลนิธิชีววิถีซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการ

สร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มีกิจกรรมรณรงค์พัฒนาอาหารท้องถิ่นเพื่อความสุขในครัวเรือนหรือโครงการน้ำพริก ทำให้เครือข่ายฯ ได้ตระหนักเห็นความสำคัญของน้ำพริกที่เชื่อมโยงกับข้าวและผักพื้นบ้านที่มีความหลากหลายและสามารถเก็บหาได้ในท้องถิ่นโดยเฉพาะบริเวณป่าสนทรายของชุมชนและการศึกษาสถานภาพผักพื้นบ้านและรวบรวมสูตรอาหารของคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงานจากแผนงานฐานทรัพยากรอาหารภายใต้โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และมีการจัดตั้งเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูผักพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น คาบสมุทรสทิงพระ โดยมีการดำเนินงานเชื่อมโยงกับร้านอาหารครัวใบโหนด

1.7.2 ฐานการผลิต

ชุมชนบ้านเหนือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการผลิต 2 รูปแบบ คือ ผลิตเพื่อบริโภคและผลิตเพื่อจำหน่าย โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงร่วมกับหลักและเทคนิคของเกษตรกรรมยั่งยืน คือ (1) การผลิตเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียง โดยใช้สูตรพืชอาหาร 5 ตระกูล ได้แก่ พืชตระกูลถั่ว พืชตระกูลกินหัว/ราก พืชตระกูลกินใบ พืชตระกูลกินผล และธัญพืช (2) ไม่ใช้สารเคมีในทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิต ทั้งนี้ โดยอาศัยเทคนิคการลด ละ เลิก ใช้ปุ๋ยและสารเคมีในกระบวนการผลิต (3) อนุรักษ์ พื้นฟู ปรับปรุง และบำรุงดิน (4) พื้นฟูและพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (5) อนุรักษ์ พื้นฟูพันธุกรรมพื้นบ้าน (6) สร้างความหลากหลายทางชีวภาพที่สมดุลของระบบนิเวศอย่างเหมาะสมทั้งในสวน ไร่ นา ชุมชน และท้องถิ่น โดยใช้หลักการปลูกพืช 5 ประการ ได้แก่ ปลูกหลากหลาย ปลูกร่วมในแปลงเดียวกัน ปลูกหมุนเวียน ปลูกตามฤดูกาล และปลูกพืชสมุนไพรและผักพื้นบ้าน (7) หมุนเวียนวัสดุในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อลดต้นทุนการผลิต (8) พัฒนาและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม (9) แปรรูปผลผลิต จัดหาตลาดที่เหมาะสม และต้องมีมาตรฐาน (10) เน้นการมีส่วนร่วมในทุกด้าน ได้แก่ การคิด การตัดสินใจ การดำเนินการ และตระหนักในบทบาทชาย-หญิง

มีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปเกษตรอินทรีย์ เพื่อแปรรูปผลผลิตพืชผักผลไม้ของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ลำไยอบแห้ง มะขามแก้ว ชาสมุนไพรจากพืชผักพื้นบ้าน

มีการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน กิจกรรมหลักในการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน ได้แก่ 1) สนับสนุนปัจจัยการผลิตมาบริการกับสมาชิกของสหกรณ์ฯ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยเคมี เมล็ดพันธุ์ รวมถึงการจัดหาตลาด ระดมทุน และกำหนดราคาที่เหมาะสมให้กับสมาชิก 2) สนับสนุน ส่งเสริมการผลิตพืชผักอินทรีย์ 3) หนุนเสริมองค์กร/กิจกรรม/กลุ่ม ภายใต้การดำเนินงานของสหกรณ์ฯ 4) การบริหารจัดการงบประมาณโครงการพิเศษต่างๆ เช่น โครงการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืน

มีการนำมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์มาใช้ในการรับรองมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์ของกลุ่มสมาชิก ซึ่งแบ่งมาตรฐาน ได้เป็น 3 มาตรฐาน ได้แก่ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย (มกท.) และมาตรฐานอาหารเชียงใหม่ปลอดภัย (อช.)

มีการจัดตั้งศูนย์เกษตรอินทรีย์กรีนเนท เชียงใหม่ โดย มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท โดยมีเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่จากหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลทำหน้าที่ 1) อนุรักษ์พันธุ์พื้นบ้าน โดยการรวบรวม คัดเลือก และผลิตเมล็ดพันธุ์เปิด เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับระบบเกษตรอินทรีย์/เกษตรยั่งยืน 2) ผลิตเมล็ดพันธุ์ผักอินทรีย์ที่มีคุณภาพเพื่อจำหน่ายให้กับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตและผู้สนใจ 3) ส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตเมล็ดพันธุ์เกษตรอินทรีย์สำหรับจำหน่ายผ่านศูนย์ฯ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกร 4) ถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่องเมล็ดพันธุ์ให้กับผู้สนใจทั้งในและนอกชุมชน ในลักษณะของอาสาสมัครฝึกงาน ทั้งนักศึกษาเกษตร และบุคคลทั่วไป

นอกจากนี้ มีการรวมกลุ่มระบบตลาดแบบ CSA (Community Supported Agriculture) ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ชุมชนเพื่อสัมมาชีพ โดยเป็นการหนุนเสริมและดำเนินงานร่วมกันระหว่าง องค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน และกลุ่มเกษตรกรคนรุ่นใหม่ในตำบล เพื่อ 1) แก้ไขปัญหาาระบบพ่อค้าคนกลางในการรับผลผลิตไปจำหน่าย 2) แก้ไขปัญหากระบวนการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ให้มีตลาดรองรับผลผลิตให้แก่ประชาชนได้อย่างชัดเจน 3) แก้ไขปัญหาในเรื่องระบบทุนหมุนเวียนที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนกินกับคนปลูก 4) กลุ่มเกษตรกรสามารถมีรายได้ที่เป็นหลักประกันที่ชัดเจน

โดยผลผลิตที่ได้มีช่องทางการจำหน่ายหลากหลายช่องทาง ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งในลักษณะรายย่อยและการรวมกลุ่ม ดังนี้

1) ภายในชุมชน ได้แก่

- ที่บ้าน หรือ ที่สวนของเกษตรกร หรือ นำมาส่งให้คนในชุมชนที่สั่งซื้อ โดยชาวบ้านจะเก็บผลผลิตที่ได้มาวางขายเองที่หน้าบ้าน หรือ ขายให้เพื่อนบ้าน คนในชุมชน รวมทั้งกลุ่มแม่บ้านที่มาซื้อหรือสั่งซื้อเพื่อนำไปประกอบอาหารทั้งเพื่อบริโภคเอง และประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงต้อนรับกลุ่มคนภายนอกที่มาทำงานหรือศึกษาดูงานในหมู่บ้าน รวมทั้งขายในลักษณะอาหารประจำวันสำหรับแขกที่มาพักโฮมสเตย์ด้วย

- ตลาดชุมชน ชาวบ้านจะนำผลผลิตที่ได้ไปขายเองที่ตลาดชุมชนในช่วงเช้าตรู่

- ผักขายกับร้านค้าในหมู่บ้าน กรณีหากมีผลผลิตไม่มาก หรือ มีเหลือจาก

การขายที่ตลาด ชาวบ้านมักจะนำมาฝากขายกับร้านค้าในหมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่จำนวน 4 ร้าน

- ขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนเพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดในเมือง กรณีที่

ชาวบ้านคนใดมีการติดต่อกับพ่อค้าแม่ค้าภายในหมู่บ้าน หรือ หมู่บ้านใกล้เคียง ก็จะนัดให้มารับซื้อผลผลิตเพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดในเมือง

2) ภายนอกชุมชน ได้แก่

- ตลาดนัดในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นตลาดนัดที่สหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดเชียงใหม่ จัดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรรมยั่งยืน โดยสมาชิกกลุ่มสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด จะนำผลผลิตรวมกันไปจำหน่ายตลาดในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ตลาดหนองหอย ทุกวันอังคารและวันอาทิตย์ของสัปดาห์ ตลอดทั้งวัน ตลาดอิมบิญาหรือตลาดนัด เจ เจ มาร์เก็ต ทุกวันพุธและวันเสาร์ของสัปดาห์ ช่วงเช้าถึงเที่ยง และหน้าโรงเรียนปรินซ์รอยัลวิทยาลัย ทุกวันศุกร์ ช่วงบ่ายถึงเย็น

- สหกรณ์กรีนเนท ผลผลิตที่มีปริมาณมาก อาทิ ข้าวโพดฝักอ่อนอินทรียี่ ลำไยอินทรียี่ และอื่นๆ สหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด ได้ทำความร่วมมือส่งผลผลิตให้กับสหกรณ์กรีนเนท เพื่อจำหน่ายทั้งภายในประเทศและส่งออกไปยังต่างประเทศ อาทิ สวีเดน ออสเตรเลีย และแถบยุโรป

- ขายตรงถึงกลุ่มผู้บริโภคในเมืองเชียงใหม่ในรูปแบบระบบ CSA (Community Supported Agriculture) โดยกลุ่ม CSA จะดำเนินการบอกรับสมาชิกในเมืองเชียงใหม่ที่ต้องการรับผักผลไม้อินทรียี่ตามฤดูกาล และดำเนินการผลิต จัดเตรียม และจัดส่งให้แก่สมาชิกตามบ้านสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

- อื่นๆ ได้แก่ บริษัท รวมถึงองค์กรต่างๆ ที่มีการดำเนินการด้านตลาดสีเขียวภายในและต่างประเทศ โดยสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด ทำหน้าที่ประสานความร่วมมือทางธุรกิจและการตลาด

- จำหน่ายให้แก่หน่วยงาน โรงงาน และบริษัทที่ชาวบ้านได้สมัครเป็นสมาชิก หรือ ตกลงสัญญาที่จะผลิตและส่งผลผลิตให้ ได้แก่ มูลนิธิโครงการหลวงแม่ทาเหนือ และบริษัทเอกชน ได้แก่ บริษัท ซีพี จำกัด (มหาชน) บริษัท ผาแดง จำกัด และโรงงานน้ำนมดิบที่อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

นอกจากจำหน่ายผลผลิตสดแล้ว ยังมีการนำผลผลิตที่ได้และที่เหลือจากการจำหน่ายมาแปรรูปโดยกลุ่มแปรรูปเกษตรอินทรียี่ ได้แก่ ลำไยอบแห้ง มะขามแก้ว ชาสมุนไพรจากพืชผักพื้นบ้าน ซึ่งมีการจัดจำหน่ายทั้งที่โรงแปรรูป ร้านค้าชุมชน และส่งให้สหกรณ์กรีนเนทจำหน่ายภายในประเทศด้วย

ชุมชนบ้านอิสาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการผลิต 2 ระบบ คือ ผลิตในพื้นนาและผลิตในสวนหลังบ้านเพื่อการบริโภค

มีรวมกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีในนาข้าว ผลิตและปรับปรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ แลกเปลี่ยนแรงงานด้วยการลงแขก ดำนา และเกี่ยวข้าว ลด ละ การหว่านข้าว เน้นการดำนาแทนการหว่าน คัดพันธุ์ข้าว ปลูกข้าวพื้นบ้าน มีการจัดตั้งธนาคารวัว มีการรวมกลุ่มเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก เพาะเห็ดนางรม เลี้ยงเป็ด

ชุมชนบ้านตะวันตก ผู้นำชุมชนได้พัฒนาโครงสร้างการบริหารงานในรูปแบบรัฐบาลของหมู่บ้าน ซึ่งมีกระทรวงเศรษฐกิจ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินงานและโครงการต่างๆ ในการส่งเสริมการผลิตอาหารอย่างหลากหลายและปลอดภัยภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ การรวมกลุ่มทำนาอินทรีย์ การปลูกผักปลอดสารพิษ การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเลี้ยงโคขุน การเลี้ยงหมู การเลี้ยงปลา การเลี้ยงกบ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น การทำพริกแกง ก๋วยเตี๋ยว โดยมีซื้อขาย แลกเปลี่ยน แบ่งปันผลผลิตและอาหารกันเองภายในชุมชน และจำหน่ายไปยังภายนอกชุมชน ได้แก่ ตลาดชุมชน ตลาดนัดในงานโครงการต่างๆ ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และห้างสรรพสินค้าผ่านโครงการเพื่อนพึ่ง (ภาฯ)

ชุมชนบ้านกลาง ผู้นำชุมชนรณรงค์ส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกอ้อย ข้าวโพด และมันสำปะหลัง ในระบบเกษตรอินทรีย์ส่งโรงงาน ควบคู่กับการทำนา ทำสวนครัวแบบเกษตรผสมผสาน เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา และถนอมอาหาร ได้แก่ การทำหน่อไม้ดอง เพื่อบริโภคในครัวเรือนและแบ่งปันกันในชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ชุมชนบ้านตะวันออก มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรพื้นบ้าน ปลูกพืชผักพื้นบ้านปลอดสารพิษเพื่อบริโภคและจำหน่ายในชุมชน ทั้งโดยการส่งร้านค้าในหมู่บ้าน และโดยการใส่รถเร่ขายในหมู่บ้าน ร่วมกับการรณรงค์ส่งเสริมผ่านสื่อวิทยุชุมชนและดำเนินงานโครงการต่างๆ เกี่ยวกับการทำเกษตรแบบพึ่งตนเองและเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการทำเกษตรแบบปลอดภัยและเกษตรผสมผสาน

มีการจัดตั้งกลุ่มบ้านพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันทำเกษตรผสมผสานเพื่อการพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการบริโภคและจำหน่ายผลผลิตทั้งภายในและภายนอกชุมชน

มีกลุ่มการผลิตที่มีความหลากหลาย ได้แก่ กลุ่มแปรรูปกะปิ น้ำปลา กลุ่มแปรรูปผลผลิตจากทุเรียน มังคุด กัวยเตี๋ยว ผลไม้อื่น ๆ เพื่อจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน

มีกลุ่มงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับการผลิต ได้แก่ กลุ่มธนาคารชุมชน

กลุ่มร้านค้าพอเพียง กลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันทำอาหารเลี้ยงคนที่มาศึกษาดูงาน โดยใช้ผักพื้นบ้านในชุมชน เช่นเดียวกับกลุ่มโฮมสเตย์

นอกจากนี้ การจัดตั้งศูนย์จำหน่ายพืชผักผลไม้ปลอดสารพิษของชุมชนในรูปแบบตลาดเครือข่ายแปรรูปผลิต ในมหาวิทยาลัยบ้านนอก เพื่อจำหน่ายผลผลิตให้แก่ผู้มาศึกษาดูงานและท่องเที่ยวในชุมชน

ชุมชนบ้านไต้ มีการฟื้นฟูและส่งเสริมวิถีการผลิต โดยการส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านทำนาโดยเน้นข้าวพันธุ์ท้องถิ่น ส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกผักปลอดสารพิษ เลี้ยงไก่แบบพื้นบ้าน การฟื้นฟูผักพื้นบ้านและพืชสมุนไพรต่างๆ ของชุมชน โดยเชื่อมโยงกับร้านครัวใบโหนดในการเป็นแหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิต

มีการดำเนินงานโครงการ 7 ส. ภายใต้โครงการกิจกรรมสงขลาพอเพียง ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มปลูกผักสวนครัวเพื่อบริโภคในครัวเรือนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่ใช้สารเคมี และมีการดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกพืชโดยการลดความเสี่ยง ด้วยการให้หลักชีววิธี

1.7.3 ฐานตลาด การค้า

ชุมชนบ้านเหนือ ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน เนื่องจากมีกลุ่มผู้ผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์ ผลิตในระบบการค้า และผลิตแบบธรรมชาติอย่างหลากหลาย รวมทั้งมีการแปรรูปอาหาร และการเก็บหาอาหารป่ามาจำหน่ายด้วย

นอกจากนี้ มีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน โดยนำเงินออมทรัพย์ของกลุ่มมาเป็นทุน ดำเนินการจัดจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งอาหารที่นำมาจำหน่ายในร้านค้าชุมชน ได้แก่ ผลผลิตของกลุ่มและคนในชุมชน อาหารสด อาหารแห้ง อาหารกึ่งสำเร็จรูป ขนม และเครื่องดื่ม นอกจากนี้ร้านค้าชุมชน ยังมีร้านค้าขายอาหารของชาวบ้านในชุมชนอีก 3 ร้าน ซึ่งจำหน่ายอาหารหลากหลาย ทั้งอาหารสด อาหารแห้ง อาหารกึ่งสำเร็จรูป ขนม เครื่องดื่ม และอาหารพร้อมทาน เช่น ซาลาเปา ขนมจีบ ลูกชิ้นทอด ข้าวเหนียวหมูปิ้ง ฯลฯ โดยอาหารส่วนใหญ่เป็นอาหารที่สั่งและซื้อมาจากตลาด และร้านค้าในตัวเมือง นำมาจำหน่ายตามราคาท้องตลาด นอกจากนี้ รับฝากวางขายพืชผัก ผลไม้ และของป่าของชาวบ้านแบบเป็นกันเอง มีการลดราคา แลกเปลี่ยน และแถมให้กันเป็นประจำ ทั้งนี้พบว่า อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ได้มีการดำเนินโครงการตรวจประเมินร้านค้าและให้ธงสัญลักษณ์ร้านค้านำซื้อแก่ร้านค้าในชุมชนด้วย

และเนื่องจากถนนสายหลักของตำบลตัดผ่านหมู่บ้านต่างๆ ของตำบล ซึ่งมีอาณาเขตอยู่ติดต่อกัน ชาวบ้านสามารถเดินทางไปมาได้อย่างสะดวกสบาย ซึ่งชาวบ้านมีความคุ้นเคยกันดี จึงนิยมไปมาหาสู่กัน ทำให้แม้ชุมชนจะไม่มีตลาดชุมชน แต่ชาวบ้านสามารถเดิน หรือ ขี่จักรยาน หรือ มอเตอร์ไซด์ไปซื้อและขายอาหารที่ตลาด ร้านค้าในชุมชนใกล้เคียงได้เป็นประจำ นอกจากนี้ มีรถเร่ขายอาหารสลับผลัดเปลี่ยนเข้ามาจำหน่ายอาหารในชุมชนเป็นประจำ

ชุมชนบ้านอีสาน มีการรวมกลุ่มจัดตั้งและดำเนินงานร้านค้าชุมชน โดยนำเงินออมทรัพย์ของกลุ่มมาเป็นทุนดำเนินการจัดจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งอาหารที่นำมาจำหน่ายในร้านค้าชุมชน ได้แก่ อาหารสด อาหารแห้ง อาหารกึ่งสำเร็จรูป ขนม และเครื่องดื่ม

นอกจากนี้ มีแผงขายอาหาร ร้านค้าอาหารตามสั่งของชาวบ้านในชุมชน 3-4 ร้าน และมีรถเร่ขายอาหารสลับผลัดเปลี่ยนเข้ามาขายอาหารในชุมชนเป็นประจำ

ชุมชนบ้านตะวันตก ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน เนื่องจากมีกลุ่มผู้ผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์และแบบธรรมชาติอย่างหลากหลายทั้งอาหารสดและอาหารแปรรูป ได้แก่ ข้าวปลอดสารพิษ ผักปลอดสารพิษ หมู ปลา กบ น้ำพริกกบ พริกแกง กลัวยฉาบ ฯลฯ ซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน เนื่องจากมีการส่งไปขายในห้างสรรพสินค้า ภายใต้ชื่อผักปลอดภัยโครงการเพื่อนพืช (ภา) ฯ มีแม่ค้ามารับไปขายในตลาดชุมชน และมีการไปออกร้านจำหน่ายในตลาดนัดโครงการต่างๆ ของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

นอกจากนี้ มีตลาดนัดในชุมชน ซึ่งชาวบ้านนัดกันนำผลผลิตมาจำหน่าย และมีร้านค้าขายอาหารของชาวบ้านในชุมชน 3-4 ร้าน

ชุมชนบ้านกลาง ชาวบ้านมีการซื้อขายอาหารที่มีการปลูกเลี้ยงกันเองในชุมชน แต่เนื่องจากพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่ดอน ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมปลูกข้าว มีเพียงส่วนน้อยที่ปลูกบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจึงมีการรวมกลุ่มส่งจองซื้อข้าวจากแปลงนาในชุมชนใกล้เคียงที่มีการปลูกข้าวตามฤดูกาลโดยไม่ใช้สารเคมี โดยนำมาสีเองที่โรงสีข้าวชุมชน และเนื่องจากชุมชนอยู่ห่างไกลจากตัวเมือง การเดินทางไม่สะดวก และมีร้านค้าขายอาหารในชุมชนเพียงร้านเดียว จึงมีการจัดตั้งร้านค้าชุมชนโดยการรวมกลุ่มและระดมทุนเป็นทุนดำเนินการจัดจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภคและสินค้าทางการเกษตร ซึ่งอาหารที่นำมาจำหน่ายในร้านค้าชุมชน ได้แก่ อาหารสด อาหารแห้ง อาหารกึ่งสำเร็จรูป ขนม และเครื่องดื่ม

นอกจากนี้ มีตลาดนัดชุมชน ซึ่งชาวบ้านในชุมชนและพ่อค้าแม่ค้าจากภายนอกชุมชนนำอาหารและสินค้าอื่นๆ มาจำหน่ายทุกวันอังคารและวันเสาร์

ชุมชนบ้านตะวันออก ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน เนื่องจากมีกลุ่มผู้ผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์ ผลิตในระบบการค้า และผลิตแบบธรรมชาติ รวมทั้งมีการแปรรูปอาหารอย่างหลากหลาย

มีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน โดยการระดมทุนจากชาวบ้านมาเป็นทุนดำเนินการจัดจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งอาหารที่นำมาจำหน่ายในร้านค้าชุมชน ได้แก่ อาหารแห้ง อาหารกึ่งสำเร็จรูป ขนม เครื่องดื่ม และผลิตภัณฑ์แปรรูปของชุมชน นอกจากนี้ มีร้านค้าขายอาหารในชุมชน 2-3 ร้าน

ชุมชนบ้านใต้ เนื่องจากเป็นชุมชนที่ถนนระหว่างอำเภอตัดผ่านหมู่บ้าน และเป็น

ที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลสิงโค โรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล วัดและโรงเรียน แม้ว่าชุมชนส่วนใหญ่จะยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรม แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นชุมชนเมือง จึงมีตลาดนัดหมุนเวียนตลอดสัปดาห์ โดยตลาดนัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดบ่อสระซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน และมีร้านค้าขายอาหารหลายร้านกระจายอยู่สองฝั่งถนน

นอกจากนี้ มีแผงจำหน่ายผักปลอดสารพิษข้างกำแพงโรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล ซึ่งเป็นผักที่ชาวบ้านปลูกและนำมาจำหน่าย

ในส่วนของกลุ่มออมทรัพย์บ้านใต้ ซึ่งเป็นกลุ่มการพัฒนาของชาวบ้าน ได้ร่วมสนับสนุนกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งโคลงทุนเปิดร้านอาหารท้องถิ่นชื่อ ครัวไบโหนด ภายใต้แนวคิดครัวชุมชนเพื่อคนทั้งหมด เพื่อดำเนินธุรกิจอาหารท้องถิ่นครบวงจรและฟื้นฟูวิถีการผลิต ได้แก่ การทำนาจากผืนนาที่ถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก การเลี้ยงไก่แบบพื้นบ้านทดแทนการใช้ไก่จากบริษัทขนาดใหญ่ รวมถึงฟื้นฟูผักพื้นบ้านและพืชสมุนไพรต่างๆ ของชุมชน โดยเป็นแหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิตของชาวบ้านสู่คนในสังคม

1.7.4 ฐานวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านเหนือ มีวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเคยได้รับความเสียหายหนักจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่เมื่อ ปี พ.ศ. 2309 และถูกทิ้งร้าง จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2529 ไวยาวัจกรมัททายก คณะผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านได้ช่วยกันพัฒนาวัดประจำหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ จากนั้นได้มีการฟื้นฟูการจัดกิจกรรมงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่วัด โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการวัด ทำหน้าที่ดูแลและประสานงานต่างๆ

ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาหารและการแบ่งปันกันในชุมชน ได้แก่

1) ประเพณีตานข้าวใหม่ นิยมจัดในช่วงระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ เป็นประเพณีพิธีกรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต คือ เมื่อสีข้าวได้มาแล้ว คนแรกที่จะได้ทานข้าวของฤดูการผลิตนั้น คือ พ่อแม่ แต่ก่อนที่จะนำข้าวของฤดูกาลผลิตนั้นมาทาน ชาวบ้านจะแบ่งข้าวส่วนหนึ่งไปทำบุญที่วัด ซึ่งจะเลือกไปทำบุญในวันดี โดยจะมีพิธีการตานข้าวล้านบาตร เป็นการทำบุญด้วยการใส่บาตรด้วยข้าวเปลือกจนวนล้านบาตร 2) ประเพณีปีใหม่เมือง ประเพณีสงกรานต์ จัดในช่วงเดือนเมษายน โดยเริ่มต้นในวันที่ 13 เมษายนของทุกปี ซึ่งถือเป็นวันเริ่มต้นของปีใหม่ เรียกว่า วันสังขารล่อง วันที่ 14 เมษายน เป็นวันเนา แม่บ้านทุกครัวเรือนต้องทำขนม อาทิ ขนมเทียน ขนมเหนียว ขนมเกลือก ข้าวต้มมัด ฯลฯ ไว้สำหรับนำไปทำบุญ แจกจ่ายแลกเปลี่ยนกับญาติพี่น้อง และต้อนรับแขก วันที่ 15 เมษายน เป็นวันพญาวัน โดยในช่วงเช้า จะนิยมไปทำบุญกันที่วัดและตานขันข้าวเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับ หลังจากนั้นจึงกลับมาเตรียมน้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อรดน้ำดำหัวบุพการีและผู้เฒ่าคุณปู่ และในช่วงบ่ายจึงไปสงกรานต์ และสงกรานต์พระธาตุที่วัด 3) ประเพณีการฉลองปอยหลวง นิยมจัดในช่วงเดือน

กุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม เป็นการทำบุญสมโภชฉลองสิ่งปลูกสร้างที่ประชาชนช่วยกันสร้างขึ้น เพื่อถวายวัดและเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชน เช่น วิหาร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ กำแพง ฯลฯ นิยมฉลองเป็นงานใหญ่ เพื่ออุทิศสิ่งก่อสร้างเป็นของสงฆ์และอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษ โดยก่อนวันงาน 1 วัน จะเป็นวันเตรียมของ เรียกว่า วันดา (วันสุกดิบ) วันนี้ชาวบ้านจะนำของมารวมกัน เรียกว่า ฮอมคร้าว และในวันแรกของงานปอยหลวง จะมีการทานธงแบบต่างๆ ซึ่งเมืองเหนือเรียกว่า ตุง ช่อธงยาว และช่อข้าง จะนำตุงไปปักไว้บนเสาไม้ผ่าหรือไม้ซาง ตลอดแนวสองข้างทางเข้าวัด ในงานปอยหลวง จะมีการแห่เครื่องไทยทานจากหัววัดต่างๆ ไปร่วมทำบุญด้วย เรียกว่า แห่คร้าวทาน ขบวนแห่คร้าวทาน จะมีช่างฟ้อนสาวรูปางสวยงามแต่งกายแบบพื้นเมืองฟ้อนนำหน้าคร้าวทาน ติดตามด้วยคณะคร้าวทานของแต่ละวัด วันสุดท้ายของงานปอยหลวง ชาวบ้านจะแห่คร้าวทานหรือพุ่มเงินบ้านละต้นหรือหลายบ้านรวมเป็นหนึ่งต้น คร้าวทานนี้จะมีการแห่กันตอนเย็นอย่างสนุกสนาน กลางคืนจะมีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ มีการสวดสมโภชหรือสวดเบิก และการสวดถึงอานิสงส์ของการก่อสร้าง วันรุ่งขึ้นมีการตักบาตร ถวายภัตตาหาร และกล่าวโอกาสเวทนานสิ่งปลูกสร้างขึ้น เสร็จแล้วถวายไทยทาน พระสงฆ์ที่มาร่วมพิธี พระให้ศีลให้พรเป็นเสร็จพิธี 4) ประเพณีการเลี้ยงผีฝาย เป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่อดีต โดยเชื่อว่าในทุกที่หรือในสิ่งของทุกๆ อย่างล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตหรือคอยปกป้องดูแลอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “ผี” การเลี้ยงผีฝายมักจะจัดพิธีและเลี้ยงกันในวันที่ล่องเหมืองหรือวันที่แนะนำกัน ช่อมแซม ดูแลเหมืองและฝายในแต่ละปีก่อนที่จะปล่อยน้ำเข้าเหมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบนบานบนบานให้ผีฝายช่วยดูแลรักษาลำเหมืองและฝายไม่ให้เสียหายไม่ให้ขาดง่ายและปลูกข้าวได้ผลดี 5) ประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ จัดในช่วงเดือนพฤษภาคม ทำเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยให้มีน้ำใช้ทำการเกษตรในปีที่ผ่านมา รวมถึงบนบานขอให้ปีการผลิตหน้ามีน้ำท่าบริบูรณ์ พิธีกรรมดังกล่าว นอกจากจะสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้ชาวบ้านแล้ว ยังถือเป็นภูมิปัญญาของคนในอดีตในการใช้ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผี มาเป็นเครื่องมือช่วยควบคุมดูแลสมาชิกลูกเหมืองให้ยำเกรงต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนไม่กล้าที่จะกระทำผิดใดๆ หลังจากนั้นจะมีการชี้แจงกฎระเบียบการจัดการน้ำของแต่ละลำเหมืองให้สมาชิกได้รับทราบ การเลี้ยงผีขุนน้ำจะทำในช่วงแรม 9 ค่ำ เดือน 9 เหนือ โดยสมาชิกลูกเหมืองจะมาร่วมกันทำพิธี โดยมีผู้นำพิธีเรียกว่า “คนตั้งข้าว” ซึ่งคัดเลือกมาจากคนในชุมชนโดยใช้วิธีทรงเจ้า โดยมากจะเป็นผู้อาวุโสและมีความซื่อสัตย์ หน้าที่ของคนตั้งข้าวนอกจากการทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำแล้ว ยังต้องรับผิดชอบพิธีกรรมการขอมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย การบนบานของคนตั้งข้าวจะใช้ภาษาพื้นเมือง ไม่มีคำสวด มีเครื่องเช่นไหว้การเลี้ยงผีขุนน้ำเป็นหมูตัวผู้สีดำ โดยนำมายังจุดทำพิธีในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จากนั้นจึงฆ่าและชำแหละแล้วจึงนำไปประกอบอาหาร โดยมีหลักว่าห้ามชิมอาหารก่อนการทำพิธี อาหารส่วนหนึ่งจะถูกเตรียมใช้ในพิธี เครื่องเช่นในพิธีประกอบด้วย อาหารที่ปรุงจากหมูตัวผู้สีดำ ข้างต้น เหล้า ข้าว น้ำ ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน 2 ดอก เมื่อคนตั้งข้าวบนบานเสร็จจะจุดเทียนและรองจนกว่าเทียนจะหมดเล่ม ถือว่าผีขุนน้ำได้กินเครื่องเช่นอิ่มแล้ว จากนั้นชาวบ้านที่มาร่วมพิธีกรรมจะ

มาร่วมกันทานข้าว หลังจากนั้นจึงเริ่มปล่อยน้ำเข้าเหมือง สมาชิกลูกเหมืองจะเดินตามลำเหมืองไปเพื่อตรวจสอบว่าน้ำเหมืองเข้าที่นาของตนเองเรียบร้อยดีหรือไม่ 6) ประเพณีเข้าพรรษา ถวายเทียนพรรษา จัดในช่วงเดือนกรกฎาคม เป็นประเพณีที่กระทำกันเมื่อใกล้ถึงฤดูเข้าพรรษาซึ่งเป็นช่วงที่พระภิกษุจะต้องอยู่ประจำวัดตลอด 3 เดือน ชาวบ้านจะจัดเตรียมสิ่งของถวายพระ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนิยมทำอาหารและขนมจ็อก หรือ ขนมเทียนไส้มะพร้าวไปทำบุญตักบาตรฟังเทศน์ที่วัด และนำเครื่องไทยทาน ผ้าอาบน้ำฝน รวมทั้งเทียนพรรษาไปถวาย และมีการเวียนเทียนในตอนค่ำ 7) ประเพณีตานก๋วยสลาก จัดในช่วงเดือนกันยายน เป็นประเพณีการทำบุญกัณฑ์ทานไปหาญาติผู้ล่วงลับ โดยถวายก๋วยสลากผ่านผู้ทรงศีล และเป็นการทำบุญเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงออกถึงความเสียสละและความสามัคคีของคนในชุมชน โดยเมื่อกำหนดวันกินสลากแล้วจะมีการบอกบุญไปยังหัววัดต่างๆ ที่ใกล้เคียง และชาวบ้านมาร่วมงานบุญ บ้างชายข้าวขายผลิตผลทางการเกษตร จัดเตรียมตัดเสื้อผ้าใหม่ ซื่อข้าวของ เอาไม้ไผ่มาจักเป็นตอกสานก๋วยสลาก ในวันก่อนวันงาน เรียกว่าวันดาสลาก จะมีการทำขนม ข้าวปลาอาหารเป็นท่อนๆ ผลไม้สำหรับบรรจุลงในก๋วยสลาก ซึ่งจะมีก๋วยสลากน้อย ก๋วยโจดสำหรับจับเส้นสลาก และกัณฑ์สลากหลวง เป็นกัณฑ์จุด สำหรับถวายวัด ในวันงานชาวบ้านจะตื่นแต่เช้าหุงหาอาหารท่อนใส่ก๋วยสลาก บ้างก็นำก๋วยสลากไปวางบนโต๊ะที่เตรียมไว้ในบริเวณวัด บ้างก็นำก๋วยสลากเข้าร่วมขบวนแห่กัณฑ์สลากหลวงที่ทำจากไม้ไผ่แต่งเป็นชิ้นๆ ในขบวนจะมีการละเล่นพื้นบ้าน ขบวนฟ้อน และดนตรีพื้นบ้านสนุกสนาน เมื่อไปถึงวัดจะตั้งกัณฑ์สลากที่บริเวณลานวัด และนำเส้นสลากไปรวมปนกันเพื่อแบ่งปันให้กับพระสงฆ์และสามเณรตามสัดส่วนอันสมควรต่อไป ระหว่างรอขบวนหัววัดต่างบ้าน จะมีการสวดมนต์ไหว้พระ ถวายเพล รับพรพระ พอเสร็จพิธีแล้ว พระสงฆ์และสามเณรจะนำเส้นสลากเดินไปหาเจ้าของก๋วยสลาก เมื่อหาพบแล้วพระจะอ่านเส้นสลาก เจ้าของก๋วยสลากรับเส้นสลากพร้อมถวายก๋วยสลาก พระให้พร จากนั้นก็ไปหาก๋วยสลากเส้นอื่นต่อไปจนกว่าจะหมด บางครั้งเจ้าของก๋วยสลากจะให้ลูกหลานเดินหาเส้นสลากของตนจากพระโดยฟังจากการอ่านเส้นของพระ 8) ประเพณีออกพรรษา จัดในช่วงเดือนกันยายน เป็นวันสิ้นสุดเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งชาวบ้านจะจัดอาหารและขนมไปทำบุญที่วัด

นอกจากประเพณีต่างๆ ที่ทำกันเป็นประจำทุกปีแล้ว ยังมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่คนในชุมชนให้ความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ได้แก่ งานศพ งานแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ ในส่วนของการจัดงานชาวบ้านนิยมไปช่วยงานกันทั้งในลักษณะของเงินทำบุญ แรงงาน หรือ ข้าวของต่างๆ รวมทั้งไปร่วมงานกันไม่ขาด หากไม่มีธุระจำเป็นเร่งด่วน โดยเฉพาะงานศพ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความอาลัยและความเอื้ออาทรกันของคนในหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากพิธีสงฆ์ การทำบุญถวายอาหารและสิ่งของแก่พระสงฆ์ พิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษแล้ว เจ้าภาพมักจะจัดเตรียมอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานด้วย

ทั้งนี้ จากการศึกษา พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดถือและสืบทอดคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ และคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องการช่วยเหลือแบ่งปันกันจนกลายเป็นวิถีและธรรมเนียมปฏิบัติ เมื่อเก็บหาอาหารมาได้หรือมีผลผลิตจำนวนมากหรือทำอาหารจะนิยมแบ่งส่วนหนึ่งไปให้แก่ญาติหรือเพื่อนสนิท หรือ แบ่งขายให้แก่ผู้ขอซื้อ หรือแจกจ่ายแก่เพื่อนบ้าน คนในชุมชน แม้แต่พืชผักผลไม้ข้างรั้วหรือในบริเวณบ้านก็มีการขอแบ่งขอปันกันอยู่เสมอ

นอกจากนี้ มีศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านด้านต่างๆ คอยให้การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาในชุมชน

ชุมชนบ้านอีสาน มีการฟื้นฟูฐานวัฒนธรรม ได้แก่ 1) ส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ผลิตเอง 2) การส่งอาหารระหว่างครอบครัว 3) การแลกเปลี่ยนอาหาร 4) การแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการปลูกพืชผักสวนครัว มีการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนอาหารระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน และมีการช่วยเหลือเอาแรงกัน อาทิ ลงแขก ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ข้าวขึ้นฉาง โดยมีธนาคารข้าว เป็นระบบการสำรองข้าวของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความแน่นแฟ้น และมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันและเพื่อพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น

มีการอนุรักษ์สืบสานร่วมกันจัดงานบุญประเพณีต่างๆ ของชุมชน โดยผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้าน ได้แก่ บุญบวงช บุญข้าวจี บุญกฐิน บุญเบิกบ้าน เนื่องจากชุมชนไม่มีวัด มีเพียงสำนักสงฆ์ แต่มีวัดในชุมชนใกล้เคียงหลายแห่ง

นอกจากนี้ มีปราชญ์ชาวบ้านด้านการทำปุ๋ยอินทรีย์ดำเนินงานพัฒนาการทำเกษตรอินทรีย์ร่วมกับกลุ่มชาวบ้าน โดยมีการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในกลุ่มและในชุมชน

ชุมชนบ้านตะวันตก ผู้นำชุมชนได้ร่วมกันฟื้นฟูบทบาทและความสำคัญของวัด โดยการฟื้นฟูการจัดกิจกรรมประเพณีต่างๆ ได้แก่ กิจกรรมวันออกพรรษา วันเข้าพรรษา วันสงกรานต์ ฯลฯ ด้วยการร่วมกันคิดประยุกต์กิจกรรมให้เกิดความน่าสนใจ ความสนุกสนาน และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกเพศทุกวัยมากขึ้น เช่น จัดให้ผู้สูงอายุมาแต่งตัวเป็นเทวดานางฟ้าและให้เด็กมาร่วมฟ้อนรำในขบวนแห่ เป็นต้น ส่งผลให้วัดกลับมาเป็นศูนย์กลางของชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้ามาร่วมกิจกรรมประเพณีต่างๆ ทำให้เกิดการฟื้นฟูและสืบสานวิถี วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อต่างๆ เกิดความรักผูกพันไปมาหาสู่ช่วยเหลือและแบ่งปันกันมากขึ้น

นอกจากนี้ มีปราชญ์ชาวบ้านด้านต่างๆ ให้การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในกลุ่มและในชุมชน

ชุมชนบ้านกลาง ผู้นำชุมชนฟื้นฟูบทบาทและความสำคัญของวัด ด้วยการจัดกิจกรรมงานบุญประเพณีต่างๆ เป็นประจำ โดยชักชวนให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมงานบุญประเพณี พร้อมทั้งชี้ชวนปลูกฝังให้คนในชุมชนเคารพศรัทธาในการทำบุญและการช่วยเหลือ

แบ่งปันกัน ทำให้คนในชุมชนมีวิถี วัฒนธรรมการช่วยเหลือและแบ่งปันกัน ตลอดจนมีการสั่งสอนและปลูกฝังแก่สมาชิกในครอบครัวด้วย

นอกจากนี้ มีปราชญ์ชาวบ้านขับเคลื่อนและดำเนินงานพัฒนาชุมชน ตลอดจนถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชนเพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชน

ชุมชนบ้านตะวันออก มีวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจและเป็นที่พักของคนในชุมชนนับตั้งแต่อดีต โดยมีกลุ่มสภาวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นกลุ่มที่มีอยู่อย่างไม่เป็นทางการมากกว่า 50 ปี มีบทบาทในการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของหมู่บ้าน เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ ชุมชนมีวิถีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแบ่งปันและเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน ดังจะเห็นได้จากกลุ่มผู้สูงอายุมีการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งการจัดรายการวิทยุ การผลิตข้าวซ้อมมือจากโรงสีข้าวชุมชน เพื่อจำหน่ายในร้านค้าชุมชนในราคาย่อมเยา โดยมีการนำเกลือ รำ ปลายข้าว ส่งไปให้กลุ่มเกษตรกรพื้นบ้านและกลุ่มผู้เลี้ยงตะพาบน้ำได้ใช้ประโยชน์แบบเกื้อกูลและพึ่งพากัน นอกจากนี้ชมรมอินทโชติการุณย์ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เยาวชนมีเวทีพบปะพูดคุยกันและทำกิจกรรมร่วมกัน แต่เมื่อดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งมีสมาชิกเพิ่มขึ้น ไม่เฉพาะเยาวชนเท่านั้น ทุกคนในชุมชนต้องการมีส่วนร่วมร่วมกับชมรมฯ ชมรมฯ จึงดำเนินการกิจกรรมบริการสาธารณะต่างๆ เพื่อประโยชน์ในชุมชน เช่น เมื่อมีกิจกรรม หรือ ประเพณีต่างๆ จะมีการขอแรงลงแขกจากคนหนุ่มสาวในชมรมฯ นี้

ชุมชนบ้านใต้ มีวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจและเป็นที่พักของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีต และยังคงเป็นศูนย์รวมของวิถีของการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน นอกจากนี้ วัดยังมีบทบาทในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารโดยการให้ใช้สถานที่บริเวณวัดจัดตลาดนัดชุมชนทุกวันพุธ เป็นตลาดนัดขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนนำอาหารท้องถิ่นมาจำหน่ายกันเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันกับวัด และสืบสานวิถี ประเพณี พิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนไว้ได้ นอกจากนี้ มีครัวโบโฮนต ร้านค้าอาหารของชุมชน โดยเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ตาลโดนดดำเนินงานและจัดกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีการผลิต การบริโภคท้องถิ่น และการแลกเปลี่ยนแบบวิถี โหนต นา เล

ตอนที่ 2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต่างๆ พบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนพึ่งตนเอง 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งในแต่ละลักษณะมีช่วงของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 2) ช่วง

ปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 3) ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยในแต่ละช่วงประกอบด้วย สถานการณ์ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แบบเครือข่ายชุมชน

เกิดจากการรวมตัวและร่วมมือกันระหว่างผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการในชุมชนที่อยู่ติดกัน มีวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาร่วมกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในแบบระบบเครือญาติพี่น้องคนบ้านเดียวกัน และได้รับผลกระทบจากวิกฤตปัญหาเดียวกัน เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาหนี้สินและความยากจน เป็นต้น อันเกิดจากอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคมภายนอกชุมชนที่เข้ามาส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จึงมีแนวคิดคล้ายกัน คือ การร่วมมือกันเป็นเครือข่ายเพื่อมีอำนาจในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านเศรษฐกิจการผลิตและการบริโภค โดยได้ร่วมกันกำหนดแบบแผนและโครงสร้างต่างๆ ในรูปของแนวคิด สโลแกน คณะกรรมการ เครือข่าย องค์กร และสถาบัน เช่น แนวคิดการรักษาบ้านและผืนป่าให้ลูกหลาน แนวคิดการพึ่งตนเอง ผ่านคณะกรรมการป่าของหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าระดับตำบล เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เครือข่ายคณะกรรมการกลางเกษตรกรตำบล สหกรณ์การเกษตร สถาบันจัดการทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น ในการขับเคลื่อนและดำเนินงานทั้งในระดับหมู่บ้านและตำบลร่วมกัน โดยร่วมกับองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายระดับต่างๆ

โดยจากการศึกษาพบว่า บางชุมชนมีการพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่ายชุมชนระดับตำบลตั้งแต่ในช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้อุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นที่ต้องการในการนำมาใช้พัฒนาอุตสาหกรรมและโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ ประกอบกับได้รับการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น ทำให้ได้รับผลกระทบอย่างหนักในช่วงต้นของการพัฒนา ซึ่งเป็นสถานการณ์และปัจจัยเงื่อนไขที่ผลักดันให้เกิดโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบเครือข่ายชุมชนระดับตำบลโดยร่วมกับองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายระดับต่างๆ

ในขณะที่บางชุมชนพบว่า มีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์แบบเครือข่ายชุมชนระดับตำบลในช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เนื่องจากเป็นชุมชนที่ไม่ได้มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอยู่ในชุมชน จึงเป็นลักษณะของการ

ค่อยๆ ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งทำให้เกิดความขาดแคลนและแย่งชิงทรัพยากรน้ำจากแหล่งน้ำที่ต้องใช้ร่วมกัน นอกจากนี้ จากสภาพปัญหาและบทเรียนต่างๆ จากการพัฒนาที่ผ่านมาในด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของอาหาร แหล่งอาหาร การผลิตและการบริโภคที่หลากหลายปลอดภัย และไม่ฟุ่มเฟือย จึงมีแนวคิดในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารตั้งแต่ระดับกลุ่ม หมู่บ้าน และได้พัฒนามาเป็นความร่วมมือเป็นเครือข่ายตำบล จากแนวคิดและกลไกที่เข้ามาหนุนเสริมให้ผู้ประกอบการเปลี่ยนและผู้กระทำการรวมตัวดำเนินงานขับเคลื่อนและพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน ได้แก่ แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เครือข่ายการจัดการทรัพยากร และการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนระดับตำบล

โดยเมื่อวิเคราะห์โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแล้วพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้

2.1.1 ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เป็นช่วงที่คนในชุมชนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศและนโยบายของรัฐ จากวิกฤตปัญหาในด้านต่างๆ ที่ประสบ หรือ ได้รับโอกาสการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐ ทำให้เริ่มมีบุคคลและกลุ่มคนที่ตระหนักถึงสภาพ ปัญหา และผลกระทบ หรือ โอกาสในการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นต่อไป ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและพฤติกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาและหาทางออก หรือ เปิดรับโอกาสการพัฒนา โดยการรวมกลุ่มและร่วมมือกันทั้งในระดับหมู่บ้านและในระดับชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงในการดำเนินการที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.1.1.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในบางชุมชนวิกฤตปัญหาที่เป็นผลจากการพัฒนาประเทศ เช่น การให้สัมปทานป่าไม้ การทำไม้เพื่อสร้างทางรถไฟ การให้บริษัทเอกชนเข้าไปลงทุนทำธุรกิจชุมชน การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวโดยให้ปุ๋ยและสารเคมี การส่งเสริมการบริโภคสินค้าต่างๆ เป็นต้น ส่งผลให้ชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงประสบปัญหาในด้านต่างๆ ดังนี้

1) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาไฟป่า ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ร่อยหรอ และสูญพันธุ์ไป เป็นต้น

2) ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค ได้แก่ ปัญหา

หนี้สินและความยากจน ปัญหาผลผลิตเสียหายเนื่องจากภัยธรรมชาติ โรค และแมลงศัตรูพืช ปัญหาต้นทุนการผลิตสูง ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาสารเคมีการเกษตรส่งผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ปัญหาอาหารจากธรรมชาติที่เคยเก็บหาได้ลดน้อยลง เป็นต้น

3) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ปัญหาจากนโยบายของรัฐกระทบพื้นที่ทำกิน ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองการปกครอง ปัญหาสังคมแบบต่างคนต่างอยู่ ทุกคนมุ่งผลิตและทำงานเพื่อเงิน เป็นต้น

4) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงและละเลยวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงและละเลยวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาในการผลิตและการบริโภค การเปลี่ยนแปลงและละเลยวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันและการช่วยเหลือแบ่งปันกัน เป็นต้น

โดยเฉพาะวิกฤตปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นวิกฤตปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการเกษตรและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นวงกว้างทั้งในระดับหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และนโยบายของรัฐด้วย ซึ่งในช่วงนี้ ได้เกิดมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสำรวจและศึกษาชุมชนต่างๆ เพื่อช่วยเหลือและพัฒนาชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาและพึ่งพาตนเองได้

ขณะที่บางชุมชนไม่ได้เกิดจากวิกฤตปัญหา เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศในระยะแรก แต่ได้รับและเปิดรับโอกาสในการพัฒนาชุมชนตามโครงการของรัฐ เช่น โครงการบ้านพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นโครงการที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนร่วมมือกันพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง

2.1.1.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหารของชุมชน จากสถานการณ์ ปัญหา ผลกระทบ หรือการได้รับโอกาสในการพัฒนา ทำให้เกิดบุคคล กลุ่มคน และหน่วยงาน/องค์กรต่างๆ ลุกขึ้นมาดำเนินการเปลี่ยนแปลงและร่วมกันกระทำการเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า บางชุมชน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผ่านโครงการของรัฐ ได้แก่ โครงการบ้านพึ่งตนเอง โดยได้นำให้เกิดการจัดประชุมผู้นำ/แกนนำการพัฒนา เช่น พระ ครูใหญ่ หมอ และชาวบ้านเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน และดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้

เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของโครงการบ้านพึ่งตนเอง เริ่มจากการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน กองทุนพัฒนาหมู่บ้านเพื่อบริหารจัดการชุมชนด้วยการพึ่งตนเอง ควบคู่กับการดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่างๆ โดยมีเจ้าหน้าที่จากกรมพัฒนาชุมชน เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ สถานีอนามัย และสำนักงานการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุนการพัฒนาและให้ข้อมูลข่าวสารความรู้แก่ชาวบ้านเพื่อนำไปพัฒนาตนเองและชุมชน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของ จปฐ. 8 ประการ คือ 1) อยู่ดีกินดี 2) มีบ้านอาศัย 3) ศึกษาอนามัยถ้วนทั่ว 4) ครอบครัวปลอดภัย 5) ได้ผลผลิตดี 6) มีลูกไม่มาก 7) อายกร่วมพัฒนา 8) พาสู่คุณธรรม ผ่านการดำเนินงานต่างๆ ได้แก่ 1) การจัดตั้งเสียงตามสาย 2) การจัดที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 3) การรณรงค์ให้สร้างและใช้ส้วมราดน้ำ 4) การรณรงค์และจัดให้มีถังขยะ 5) การรณรงค์ให้มีที่เก็บน้ำสะอาดไว้ใช้ได้ตลอดปี 6) การรณรงค์ให้มีส่วนร่วมครัวเรือนได้ 7) การจัดตั้งร้านค้าชุมชน ซึ่งจากความสำเร็จของการดำเนินงานร้านค้าชุมชน ทำให้ชาวบ้านร่วมมือและร่วมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ มากขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งสภาหมู่บ้านเพื่อเป็นให้มีการประชุมติดตามความก้าวหน้าของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ร่วมแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนร่วมกัน กระทั่งได้รับรางวัลชนะเลิศบ้านพึ่งตนเองจากกรมการพัฒนาชุมชน และได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อวิทยุ ทำให้เป็นที่รู้จักและมีคนมาขอศึกษาดูงาน จากความสำเร็จของการร่วมมือกันพัฒนาหมู่บ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านหลายคนริเริ่มทำกิจกรรมและก่อตั้งกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ขึ้น ทั้งจากการสนับสนุนของภาครัฐ และจากการคิดค้นขึ้นเองอย่างหลากหลาย

ทั้งนี้ พบว่า ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทขัดแย้งกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการร่วมมือกับเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลและนักวิชาการของบริษัทเอกชนส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวโดยใช้ปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตร เพื่อให้ได้ผลผลิตตามความต้องการของตลาด

ในขณะที่บางชุมชน ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และมีบทบาทในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนไม่เด่นชัด เนื่องจากยึดถือและปฏิบัติตามนโยบายและกฎระเบียบของรัฐ

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการศึกษาพบว่า ในบางชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้มีบทบาทนำในการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จะปรากฏเกษตรกรที่มีศักยภาพและตระหนักรู้ถึงปัญหา ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ มีทักษะ และประสบการณ์ในการทำงานและประสบการณ์ชีวิต โดยเฉพาะผ่านประสบการณ์จากภายนอกชุมชน หรือ มีแบบอย่างที่ดี หรือ แบบอย่างที่ประสบความสำเร็จ ทำให้มีกระบวนการคิด การเปรียบเทียบ และการแสวงหาทางเลือก ซึ่งไม่เพียงแต่คิด ตระหนักรู้ และเปลี่ยนแปลงตนเองให้สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้ แต่มี

บทบาทต่อการนำความคิด นำกลุ่ม และนำชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ได้แก่ พระ ครู หมอ

คนในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือข่ายเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำการพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการ

รวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มฝึกปลอดภัย กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ กำนัน ในบางชุมชน กำนัน

เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเชื่อมโยงชุมชนให้เป็นเครือข่ายชุมชนระดับตำบลและดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน โดยเฉพาะด้านการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน รวมทั้งวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาและสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ส่งผลให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลง กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา และคณะกรรมการต่างๆ ของชุมชนสามารถดำเนินงานต่างๆ ที่เป็นการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้เกิดผลเป็นรูปธรรม

(2) สภาตำบล ในบางชุมชน สภาตำบลมีบทบาท

เป็นกลไกสนับสนุนการดำเนินงานของกำนันในการขับเคลื่อนให้ชุมชนทั้งตำบลร่วมกันดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านแผนงาน โครงการ และกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้านต่างๆ ในตำบล การจัดกิจกรรมการทำบุญทอดผ้าป่าสภาตำบล เพื่อเป็นกองทุนในการดำเนินงานของคณะกรรมการป่า การจัดทำแผนและกฎระเบียบการจัดการป่า

ชุมชน พิธีบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ปีที่ 50 ทั้งนี้ พบว่า บทบาทของสภาตำบลอยู่ภายใต้สิทธิ บทบาท อำนาจ หน้าที่ของประธานสภาตำบล ซึ่งอยู่ในสถานะกำนันและผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(3) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ อาทิ สำนักงาน

เกษตรตำบล สำนักงานเกษตรอำเภอ กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน ฯลฯ มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนแนวคิด วิธีการ และทุนให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มกัน เช่น กลุ่มสตรีอาสาแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนตามนโยบายและเป้าหมายของรัฐ ผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆ เช่น โครงการบ้านพึ่งตนเอง กิจกรรมการแปรรูปผลผลิต การศึกษาผู้ใหญ่ เป็นต้น

นอกจากนี้ พบว่า เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ มีบทบาทอำนาจหน้าที่ขัดแย้งกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวโดยใช้สารเคมีทางการเกษตร การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชุมชน การให้สิทธิสัมปทานป่าไม้และแหล่งแร่แก่บริษัทเอกชน เป็นต้น

(4) เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ในบางชุมชน

เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมและสนับสนุนแนวคิด องค์ความรู้ ปัจจัยการผลิต ช่องทางการตลาด กระบวนการวิธีต่างๆ รวมทั้งเครือข่ายความร่วมมือและการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมาย เช่น การรวมกลุ่มกันพัฒนา การพึ่งตนเอง การแก้ไขปัญหาความยากจน ฯลฯ โดยใช้ความสัมพันธ์แบบเพื่อน พี่น้อง ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง พัฒนากลุ่ม พัฒนาชุมชน และพัฒนาเครือข่าย รวมทั้งเชื่อมโยงเครือข่ายให้ขับเคลื่อนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง

(5) แกนนำและกลุ่มเครือข่ายการพัฒนา ได้แก่

ผู้นำ และ/หรือ แกนนำชุมชน แกนนำกลุ่มในชุมชนใกล้เคียง หรือ ชุมชนอื่นๆ ที่มีสภาพ ปัญหา แนวคิด แนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะแนวคิดในการร่วมมือกันเป็นกลุ่มเครือข่ายเพื่อให้สร้างพลังและอำนาจต่อรองในการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน เช่น ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ปัญหาจากนโยบายของรัฐ ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง การสร้างตลาดผักปลอดสารพิษ เป็นต้น มารวมกลุ่มกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายคณะกรรมการเกษตรกรระดับตำบล ชมรมผู้ผลิตพืชผักเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้ชุมชนสามารถต่อรอง แก้ปัญหา และพัฒนาชุมชนในเครือข่ายไปด้วยกันได้อย่างเข้มแข็ง และปรากฏผลเป็นรูปธรรม เช่น การแก้ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำ

การจัดการประชุมชน การยับยั้งการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติของรัฐซึ่งทับซ้อนพื้นที่อาศัยและที่ทำกินของคนในชุมชน เป็นต้น

(6) เครือข่ายการพัฒนา เช่น เครือข่ายองค์กร

พัฒนาเอกชน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับภาค เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมระดับภาค มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนในเครือข่ายที่ส่งผลให้เกิดการต่อยอดการพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าและเข้มแข็งขึ้น

(7) นักวิชาการ/สถาบันการศึกษา มีบทบาทในการ

ให้ข้อมูลความรู้แก่ชุมชน เช่น แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อใช้ในการวางแผนและจัดการชุมชน รวมทั้งใช้ในการสื่อสารโต้ตอบกับรัฐในกรณีที่มีนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน เช่น การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับพื้นที่ชุมชน

2.1.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ในบางชุมชนพบว่า

คณะผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ไวยาวัจกรมีแนวคิดที่จะฟื้นฟูและพัฒนาวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งถูกทิ้งร้างหลังจากเสียหายหนักจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ โดยร่วมกับผู้ใหญ่บ้านนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูปมาเข้าปฏิบัติธรรมเป็นเวลา 7 วัน จากนั้นได้มีการฟื้นฟูการจัดกิจกรรมงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการวัด ทำหน้าที่ดูแลและประสานงานต่างๆ

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบาง

ชุมชน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ได้นำผู้นำชุมชนในตำบล ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และแกนนำการพัฒนาไปศึกษาดูงานชุมชนอีกหลายแห่ง ทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ซึ่งจากการดูงานในพื้นที่ภาคอีสานได้ทำให้ผู้ที่ไปศึกษาดูงานได้เห็นสภาพความแห้งแล้งของชุมชนในภาคอีสาน เห็นพื้นที่ที่ไม่มีต้นไม้อายุ ๓๐ ปี ๕๐ ปี ๖๐ ปี น้ำใช้ ซึ่งได้กลายเป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดให้ทุกคนรู้สึกหวาดหวั่นตระหนก และคิดที่จะกลับไปรักษาป่าและทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้ได้ ซึ่งหลังจากการศึกษาดูงาน ผู้นำชุมชนและแกนนำชาวบ้านที่ไปดูงานได้ช่วยกันจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้าน โดยเฉพาะเรื่องความแห้งแล้ง มีการพูดคุยเพื่อหาคำตอบว่าความแห้งแล้งเกิดขึ้นจากอะไร จนสรุปได้ว่า ความแห้งแล้งเกิดจากการที่ฝนไม่ตก สาเหตุที่ฝนไม่ตกเพราะป่าไม้หายไป ทำให้ชาวบ้านเห็นพ้องร่วมกันว่าต้องรักษาป่าผู้นำตำบลได้ริเริ่มให้มีการแต่งเพลงที่มีเนื้อหาให้ชาวบ้านเข้าใจถึงปัญหาของการตัดไม้

ทำลายป่า และใช้กุศโลบายความเชื่อเรื่องผีในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ด้วยการตั้งศาลตามจุดต่างๆ ในพื้นที่ป่า เพื่ออัญเชิญผีให้ไปดูแลป่าบริเวณนั้น

ต่อมา มีการยกเลิกสัมปทานป่าไม้และโรงบ่มใบยาสูบได้ ปิดตัวลง เนื่องจากเศรษฐกิจไม่ดี แต่การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจทำให้พื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกทำลาย และปัญหาการลักลอบตัดไม้ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง กำนันซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้านการอนุรักษ์ป่า ซึ่งมีตำแหน่งเป็นประธานสภาตำบลด้วย ได้ชักชวนแกนนำเครือข่ายคณะกรรมการกลาง กลุ่มเกษตรกรตำบล เข้ามามีส่วนร่วมในการประชุม เสนอแนะ และดำเนินงานร่วมกับสภาตำบลในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ในขณะที่ทางเครือข่ายคณะกรรมการกลางฯ เห็นว่า ปัญหาทางการเกษตรนั้นเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้เข้าร่วมกับสภาตำบล และเริ่มดำเนินงานอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าร่วมกัน ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการป่าในระดับหมู่บ้านๆ เพื่อเป็นแกนนำในการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านทุกครอบครัว ทุกเพศ ทุกวัย โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม เช่น หัววัด กลุ่มเครือญาติ ฯลฯ จัดกิจกรรมศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านจากพื้นที่อื่นๆ ภายใต้การสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่าย รวมทั้งจัดตั้งกลุ่มอาสาตั้งด่านจับรถขนไม้ร่วมกับหน่วยงานของรัฐด้านความมั่นคงและด้านป่าไม้ ส่งผลให้กลุ่มนายทุนและชาวบ้านที่ยังเลี้ยงชีพด้วยการตัดไม้ไม่พอใจ และกลั่นแกล้ง โจมตี รวมทั้งข่มขู่จะสังหารกำนัน ทำให้หลายฝ่ายเกรงว่าจะเกิดความรุนแรง จึงแนะนำให้กำนันหันมาสร้างความร่วมมือกับชาวบ้านให้เห็นคุณค่าและประโยชน์ของการรักษาป่าแทน พร้อมกับเสริมสร้างอาชีพใหม่ให้ชาวบ้าน ในช่วงเวลานั้น มีบริษัทโรงงานแปรรูปข้าวโพดกระป๋องให้โคเวตการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนบรรจุกระป๋องผ่านมาทางกำนันอีกตำบลหนึ่ง กำนันจึงได้ชักชวนให้ชาวบ้านในตำบลปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนทำให้ชาวบ้านได้เงินจากการเก็บผลผลิต จึงช่วยลดปัญหาการตัดไม้ลงไปได้มาก

ในช่วงปี พ.ศ. 2535 เกิดวิกฤตภัยแล้งอย่างหนัก จนหลายหมู่บ้านในตำบลไม่สามารถทำนาปลูกข้าวได้ มีเฉพาะหมู่บ้านที่ได้รับน้ำจากห้วยแม่บอนซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำบริเวณป่าต้นน้ำของตำบลเพียง 3 หมู่บ้านเท่านั้น ทำให้กำนัน สภาตำบล และเครือข่ายคณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรตำบลร่วมกันคิดหาแนวทางและผลักดันการจัดตั้งกรรมการป่าขึ้นอีกครั้ง โดยมีการจัดกิจกรรมการทำบุญทอดผ้าป่าสภาตำบลเพื่อหาเงินเป็นกองทุนในการดำเนินงานของคณะกรรมการป่า ซึ่งได้จัดสรรให้แก่หมู่บ้านต่างๆ จากนั้นได้มีการจัดทำแผนที่สามมิติ (แผนที่โมเดล) เพื่อใช้ในการหารือการจัดการป่าชุมชน มีการปรึกษาเรื่องปัญหาไฟป่าและช่วยกันดับไฟ ทำแนวกันไฟ ประชาสัมพันธ์ข้อมูลสถานการณ์ของป่าชุมชน และจัดตั้งกฎระเบียบการรักษาป่าชุมชนในระดับตำบล นอกจากนี้ ได้มีการขอให้มีฝืนขุนน้ำเพิ่มที่อ่างเก็บน้ำของหมู่บ้านต่างๆ โดยมีฝืนที่แม่บอนเป็นต้นแบบ เพื่อให้ชาวบ้านที่ใต้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำแต่ละเส้นได้ไปเลี้ยงฝืนขุนน้ำ และช่วยกันรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมร่วมกันทั้งตำบล ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากคณะกรรมการป่าตำบล

กระทั่ง มีข่าวว่ารัฐบาลเตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแม่ตระไคร้

ซึ่งจะทับพื้นที่บางส่วนของชุมชนในตำบล ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มแกนนำชาวบ้านจึงได้ร่วมเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ มีการร่วมกันจัดเวทีวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนข้อมูลและสถานการณ์ การเดินขบวน การเจรจาต่อรองกับรัฐบาล ฯลฯ ซึ่งรัฐบาลได้รับข้อเสนอไว้ ในช่วงนั้น ชาวบ้านหลายคนเข้าไปเก็บหาของป่าและอาหารป่ามาดำรงชีพตามปกติถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุม ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนและทุกข์ใจ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว กำนันและแกนนำชาวบ้านได้ปรึกษากับเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งได้ให้ความคิดเห็นว่า ชุมชนจะต้องรู้ข้อเท็จจริงเรื่องหลักเขตก่อน กำนันจึงได้ประสานขอแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ จากภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อทุกคนเห็นแผนที่ต่างตกใจมาก เพราะหากพื้นที่เหล่านี้ถูกประกาศเป็นพื้นที่อุทยานฯ ชาวบ้านจะไม่มีที่ดินทำกิน กำนันและผู้นำชุมชนแม่ทา พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนจึงได้จัดเวทีวิชาการขึ้นเพื่อให้ข้อเท็จจริงกับทุกฝ่าย โดยได้เชิญวิทยากรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาร่วม ทั้งนักวิชาการ ผู้รู้จากหลายหน่วยงาน และชาวบ้านในตำบลที่ได้รับผลกระทบจากการขยายเขตอุทยานฯ เข้ามาร่วมเวทีพูดคุย ซึ่งทำให้ทุกฝ่ายเห็นข้อมูล ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น นำไปสู่การหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน โดยรองอธิบดีกรมป่าไม้ได้ให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ดูแลพื้นที่นี้ได้ค้นหาข้อตกลงในการจัดการป่าร่วมกับชาวบ้าน เป็นผลให้ได้มีการจัดทำแนวเขตที่ทำกินและป่าใช้สอยของชุมชน โดยสภาตำบลได้จัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน จัดแบ่งพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ พื้นที่ใช้สอย และพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย มีกฎระเบียบที่ชัดเจนในการจัดการดูแลป่า และได้ร่วมเรียกร้องให้ชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ทั่วภาคเหนือแก้ไขปัญหาร่วมกับ ซึ่งป่าชุมชนของตำบลได้เป็นจุดเริ่มแรกในการทำพิธีบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ปีที่ 50 ซึ่งเป็นการรณรงค์ให้ทุกภาคส่วนในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบางชุมชน

พบว่า เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้สนับสนุนเรื่องอาชีพ เช่น การเลี้ยงวัวขุนให้เป็นทุนหมุนเวียน มีการจัดตั้งธนาคารวัว วางระเบียบการซื้อขายที่ชัดเจน

ต่อมา ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มเกษตรกรชุดแรกที่

ได้ไปศึกษาดูงานเรื่องเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีได้เริ่มลงมือทดลองและพัฒนาในพื้นที่ของตนเอง ผลจากการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องของผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำกลุ่ม

เกษตรกร และเครือข่ายคณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรตำบล ภายใต้การส่งเสริมสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ส่งผลให้เกษตรกรในหมู่บ้านต่างๆ ในตำบล รวมตัวกันลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างชัดเจน หลังจากที่เกษตรกรแต่ละคนได้เห็นกรณีตัวอย่างต่างๆ และยอมรับว่า การเกษตรเชิงเดี่ยวที่ผ่านมามันทุนการผลิตสูง ทำให้ดินเสื่อม และทำให้สุขภาพทรุดโทรม เกิดโรคร้ายจนถึงขั้นเสียชีวิต

ในช่วงปี พ.ศ. 2536 ผลผลิตผักอินทรีย์สามารถขายได้ราคาดี ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มเกษตรกรที่ทดลองทำเริ่มมีความมั่นใจในการทำเกษตรอินทรีย์ จึงได้จัดตั้งกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ผลิตพืชผักปลอดสารพิษ ซึ่งได้มีการศึกษาและพัฒนากระบวนการอย่างต่อเนื่อง โดยมีสหกรณ์กรีนเนท ให้การสนับสนุนงบประมาณซื้อเมล็ดพันธุ์ และจัดตั้งตลาดนัดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรของกลุ่มสมาชิก ต่อมาได้ขยายตลาด โดยส่งพืชผักไปให้สหกรณ์กรีนเนท กรุงเทพฯ รวมทั้งได้ออกไปโปรโมตโดยนำผลผลิตใส่รถตระเวนขายและประชาสัมพันธ์ให้ผู้บริโภคตามหน่วยงานราชการในจังหวัด รู้จักผักปลอดสารพิษ จนกระทั่ง กลุ่มเกษตรกรและสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนได้ร่วมกันจัดตั้งชมรมผู้ผลิตพืชผักเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมของจังหวัด เพื่อเป็นการสร้างเครือข่ายผู้ผลิตระดับจังหวัด ซึ่งนำไปสู่การสร้างให้เกิดการรวมตัวของผู้บริโภคในจังหวัด ซึ่งได้แก่ หมอ ครู ข้าราชการ และตั้งเป็นชมรมผู้บริโภคผักปลอดสารพิษในเวลาต่อมา

จากความพยายามและความสำเร็จของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มเกษตรกรผู้บุกเบิกงานเกษตรกรรมยั่งยืนของตำบล ทำให้เป็นที่รู้จักและยอมรับในเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งได้สร้างกระแสการยอมรับในชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มหันมาทำเกษตรผสมผสานพร้อมกับลดการปลูกพืชเชิงเดี่ยวลง ต่อมาเมื่อผลผลิตมีมากจึงได้มีการรวมกลุ่มนำผลผลิตมาแปรรูปโดยการอบแห้งและส่งจำหน่าย

ขณะที่ในบางชุมชน ซึ่งได้รับการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตรโดยเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลและนักวิชาการของบริษัทเอกชนผ่านผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านใช้ปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น กระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2536 เริ่มเกิดปัญหาโรคและศัตรูพืชทำลายพืชผลอื่นๆ เสียหาย ล้มตายเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านหลายคนประสบปัญหาหนี้สินอย่างหนัก ไม่มีเงินจะลงทุนอีก

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน พบว่า

เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาทำงานพัฒนาโดยได้เข้ามาพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นและชักชวนชาวบ้านมาประชุมเพื่อร่วมกันคิด ทบทวน และวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง โดยมีจุดมุ่งหมายให้ชุมชนคิดกลับมาสร้างฐานการพึ่งพาตนเองในด้านต่างๆ ทั้งด้านการรวมกลุ่ม ด้านการเกษตร และด้านการจัดการทรัพยากร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำการพัฒนาได้เข้าร่วมด้วย หลังจากนั้น เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้ได้นำชาวบ้านไปศึกษาดูงานชุมชนที่มีการพัฒนาในพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดเวทีชาวบ้านเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งที่ได้เรียนรู้กัน นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาทางการเกษตร โดยเน้นการวิเคราะห์ประสบการณ์และปัญหาจากการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ ที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ ซึ่งกลุ่มแรกที่จัดตั้ง คือ กลุ่มธนาคารข้าว เนื่องจากวิเคราะห์กันว่าชาวบ้านมีข้าวไม่พอกิน โดยมีเป้าหมายที่จะช่วยเหลือคนยากจนเป็นหลัก กลุ่มนี้มีสมาชิก 42 คน มีสำนักงาน

ชั่วคราวอยู่ที่บ้านปงกาและมีการสร้างยุ้งฉางเก็บข้าวแล้วให้สมาชิกนำข้าวมาฝากเพื่อให้สมาชิกที่มีข้าวไม่พอกินไปยิ้ม แต่เกิดปัญหา คือ คนรวยที่มีที่นามากมักจะไมยอมให้คนจนยืมข้าว เพราะกลัวว่าจะไม่มีข้าวมาคืน ในที่สุดกลุ่มนี้ต้องยุติลงหลังจากดำเนินงานได้เพียงหนึ่งปี

ต่อมา กลุ่มแกนนำหลายคนพยายามจะจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาอีก โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุดและพึ่งพาภายนอกให้น้อยที่สุด โดยเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ มีการออมทรัพย์เพื่อซื้อปุ๋ย ข้าวสาร เน้นการทำงานที่ซื่อสัตย์ โปร่งใส มีสัจจะ มีการวิเคราะห์สถานการณ์ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ อาชีพที่เหมาะสม การสร้างรายได้ให้ครอบครัว หลังจากนั้น มีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นอีกหลายกลุ่มทั้งภายในหมู่บ้าน กลุ่มพริกหวาน กลุ่มข้าวโพดฝักอ่อน กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มปุ๋ย และในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น กลุ่มธนาคารข้าว แต่ละกลุ่มมีเป้าหมายเฉพาะ และเน้นการแก้ไขปัญหาของกลุ่มเป็นเรื่องๆ ไป จึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาในระดับตำบลหรือปัญหาเชิงโครงสร้างได้ จึงมีแนวคิดที่จะร่วมมือกันเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาในระดับตำบล จึงได้ดำเนินการจัดตั้งเครือข่ายคณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกรขึ้น โดยมีตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ กลุ่มละ 2 คน มาร่วมปรึกษาหารือกันในภาพรวม แต่ยังคงเน้นที่ด้านการเกษตรโดยทำงานควบคู่กับกลุ่มเกษตรกรทำนา ซึ่งเป็นกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐและมีกำนันเป็นประธานกลุ่ม ในช่วงนี้นอกจากจะมีกลุ่มชาวบ้านที่สนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนแล้ว กลุ่มชาวบ้านที่รัฐจัดตั้งขึ้นก็ยังมีและดำเนินกิจกรรมกันอยู่ ซึ่งบางครั้งทั้งสองกลุ่มก็ทำงานร่วมกันหรือบางครั้งชาวบ้านบางคนก็เข้าร่วมทั้งสองกลุ่ม

การดำเนินงานของเครือข่ายคณะกรรมการกลางฯ มีจำนวนสมาชิกและกลุ่มอาชีพเพิ่มขึ้น ทำให้กลุ่มมีพลังในการต่อรองกับคู่ค้า ผู้นำคณะกรรมการกลางฯ จึงขยายกิจกรรมขึ้นอีกหลายอย่าง โดยรวมกันซื้อรวมกันขาย มีการปล่อยเงินให้สมาชิกกู้ยืม สับเปลี่ยนหมุนเวียนคนทำงานเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ทั้งทรัพยากร เกษตรกรรม ออมทรัพย์ และร้านค้าชุมชน

ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้ส่งเสริมสนับสนุนและจัดการเชื่อมโยงกับกลุ่มเกษตรกรชุมชนอื่น ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนไปสู่การทำการเกษตรอย่างยั่งยืนของตำบล

ในขณะที่ บางชุมชนได้รับการชักชวนจากกรมพัฒนาชุมชนเข้าร่วมโครงการประกวดบ้านพึ่งตนเอง ซึ่งผู้ใหญ่บ้านไปตอบรับเข้าร่วมและจัดประชุมหมู่บ้านเพื่อแจ้งให้ชาวบ้านทราบพร้อมทั้งเตรียมการเข้าร่วมโครงการฯ โดยทั้งชาวบ้าน พระ ครู และหมอ ได้ประชุมพูดคุยกันอย่างจริงจังเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาของคนในหมู่บ้าน เริ่มจากมีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านและมีแนวคิดต้องการจะมีเงินทุนเพื่อเป็นกองกลางในการพัฒนาหมู่บ้านเพื่อ

การบริหารจัดการชุมชนด้วยการพึ่งตนเอง ซึ่งคุณหมอได้พาคณะกรรมการหมู่บ้านไปศึกษาดูงาน กองทุนหมู่บ้านตามที่ต่างๆ หลังจากนั้น ได้ประชุมปรึกษาหารูปแบบของกองทุนที่สอดคล้องกับสภาพ ชุมชนและความต้องการของชาวบ้าน ได้ข้อสรุปที่จะจัดตั้งร้านค้าชุมชน ให้ชุมชนได้มีแหล่งกระจาย สินค้าของชุมชน กำไรจากการขายสินค้าเหล่านั้นก็จะกลับคืนสู่ชุมชนเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน และ เงินปันผลให้กับสมาชิกที่ซื้อสินค้าในรูปแบบสหกรณ์ชุมชน จึงได้มีการระดมหุ้นโดยขอความร่วมมือ จากชาวบ้านให้ช่วยกันซื้อหุ้นอย่างน้อยหลังคาเรือนละหนึ่งหุ้น ในการจัดตั้งกองทุนมีแกนนำชาวบ้าน ให้การสนับสนุนด้วยการยกบ้านให้ใช้เป็นที่ตั้งกองทุนชั่วคราว จึงได้เริ่มดำเนินงานร้านค้าชุมชน พร้อมกับดำเนินการพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่างๆ โดยมีเจ้าหน้าที่จากกรมพัฒนาชุมชน เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ สถานีอนามัย และสำนักงานการศึกษาออกโรงเรียนเข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุนการพัฒนาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตาม จปฐ. 8 ประการ คือ 1) อยู่ดีกินดี 2) มีบ้านอาศัย 3) ศึกษา อนามัย ถ้วนทั่ว 4) ครอบครัวปลอดภัย 5) ได้ผลผลิตดี 6) มีลูกไม่มาก 7) ออยากร่วมพัฒนา 8) พาสู่คุณธรรม ผ่านการดำเนินการต่างๆ คือ 1) จัดให้มีเสียงตามสาย 2) จัดให้มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 3) จัด ให้มีส้วมราดน้ำใช้ 4) จัดให้มีถังขยะ 5) จัดให้มีที่เก็บน้ำสะอาดไว้ใช้ได้ตลอดปี 6) จัดให้มีสวนครัวรั้ว กินได้ 7) จัดให้มีร้านค้าชุมชน

เมื่อดำเนินงานร้านค้าชุมชนครบ 1 ปี พบว่า ผลการ ดำเนินงานประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ร้านค้าชุมชนมีกำไรมาก ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งสภาหมู่บ้าน ซึ่งมีข้อตกลงในการร่วมประชุมทุกวันที่ 15 เพื่อสำรวจความคืบหน้าของ ทุกกลุ่มกิจกรรม รวมทั้งลงมติใช้เงินกองทุนพัฒนาหมู่บ้านเพื่อร่วมแก้ปัญหาสาธารณะของหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2531 หมู่บ้านได้รับรางวัลชนะเลิศบ้านพึ่งตนเอง ของกรมพัฒนาชุมชน และได้รับการประกาศชื่อเผยแพร่ผ่านสื่อวิทยุ ทำให้หมู่บ้านเป็นที่รู้จักและเริ่มมี คนมาขอศึกษาดูงาน

จากความสำเร็จของการร่วมมือกันพัฒนาหมู่บ้าน ส่งผล ให้ชาวบ้านหลายคนริเริ่มทำกิจกรรมและก่อตั้งกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ขึ้น ทั้งโดยการสนับสนุนของ ภาครัฐ และจากการคิดค้นขึ้นเอง

2.1.2 ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นช่วงที่ชุมชนมีสถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและ ปฏิสัมพันธ์ โดยผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับผู้นำทางการ ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา และองค์กรและหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้พร้อมทั้งส่งเสริม สนับสนุน และ พัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ดำเนินการให้เกิดโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันทั้งชุมชน ดังนี้

2.1.2.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและ

ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในบางชุมชนหลังจากประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองและรวมกลุ่มกันพัฒนาชุมชนจนเป็นที่รู้จักและยอมรับแล้ว กลับเกิดวิกฤตปัญหา เช่น การแพร่กระจายของสารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตและสุขภาพ การเกิดโรคและศัตรูพืชทำลายพืชผลทางเศรษฐกิจเสียหายล้มตายเป็นจำนวนมาก การใช้จ่ายและบริโภคอย่างฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ส่งผลให้ชาวบ้านหลายคนประสบปัญหาด้านสุขภาพ และปัญหาหนี้สินอย่างหนัก และแสวงหาหนทางปรับเปลี่ยนและฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเองใหม่

ในขณะที่บางชุมชน หลังจากฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนจนประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับ ทำให้องค์กร/หน่วยงานต่างๆ ให้ความสนใจเข้าไปศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และให้การส่งเสริมสนับสนุนในด้านต่างๆ ในขณะเดียวกันผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา และกลุ่มการพัฒนาต่างๆ ได้มีแนวคิดในการยกระดับการดำเนินงานพัฒนาในด้านต่างๆ ให้ก้าวหน้าและกว้างขวางขึ้นด้วย

2.1.2.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้าง

เสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ ปัญหา โอกาสที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน และ ประสบการณ์ความสำเร็จจากการพัฒนา ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา กลุ่มต่างๆ เครือข่ายการพัฒนา และองค์กร/หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเห็นพ้องและร่วมมือกันปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายใน

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ในบางชุมชน

ผู้ใหญ่บ้านยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร แม้จะมีการเปลี่ยนตัวคนที่เข้ามารับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้ อาจเนื่องจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีผลกระทบอย่างมากต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนทั้งหมด เช่น การสำรวจและตรวจพบของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขโรงพยาบาลจังหวัดและเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการใช้สารเคมีในการทำเกษตรอย่างเข้มข้นและมีสารเคมีปะปนอยู่ในกระแสเลือดในระดับสูง ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงภัยอันตราย ผู้ใหญ่บ้านจึงได้มีการประชุม พุดคุย และทบทวนปัญหาร่วมกัน จนพบว่า สาเหตุเกิดจากการที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปตามค่านิยมสมัยใหม่ ละเลยอาหารในท้องถิ่นที่มีคุณค่า จึงเริ่มมีการจัดระบบการผลิต การบริโภค และการดำเนินวิถีชีวิตใหม่ร่วมกัน โดยมีการจัด

กิจกรรมรณรงค์ให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการลดการใช้สารเคมีกับพืชผลทางการเกษตร และร่วมกันฟื้นฟูทรัพยากรคน ดิน น้ำ ป่า

ในขณะที่บางชุมชน ผู้ใหญ่บ้านได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา กลุ่ม และเครือข่ายการพัฒนามากขึ้นผ่านโครงการ กิจกรรมต่างๆ ร่วมกับองค์กร/หน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาชุมชน

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน ในบางชุมชนที่กำลังเผชิญวิกฤตปัญหาจะปรากฏบุคคลซึ่งมักได้แก่เกษตรกรที่เกิดความตระหนักรู้ มีความคิด และแสวงหาทางเลือกทางออกเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตใหม่ โดยได้รับการชี้แนะจากผู้รู้ เช่น พระ เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ได้ทดลองนำคำชี้แนะและข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปคิดและปฏิบัติจนเห็นจริงและประสบความสำเร็จในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและการพึ่งตนเอง ซึ่งไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงตนเอง แต่ยังมีบทบาทในการเผยแพร่ความคิด การรวมกลุ่มการพัฒนา และนำชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

ในขณะที่บางชุมชนซึ่งได้ดำเนินการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารจนประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จัก ได้รับความสนใจจากองค์กร/หน่วยงาน และเครือข่ายการพัฒนาในการเข้ามาศึกษาเรียนรู้ พร้อมทั้งส่งเสริมสนับสนุน หรือ ร่วมมือกันพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำการพัฒนาเกิดแนวคิด แนวทางที่จะขยายการพัฒนาและยกระดับการพัฒนาต่อไป เช่น การสร้างทายาทการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านกลุ่มเยาวชนในระดับตำบล การพัฒนาชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านกระบวนการวิจัย เวทีการเรียนรู้ การจัดการความรู้ การยกระดับเครือข่ายการพัฒนาเป็นองค์กร/สถาบัน เช่น สหกรณ์การเกษตรระดับตำบล สถาบันการเรียนรู้และการจัดการเรียนรู้ของชุมชนระดับตำบล เป็นต้น

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา มีบทบาทอย่างมากต่อการสนับสนุนการดำเนินงานของผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้นำชุมชนในการขับเคลื่อนและผลักดันความหมาย/แนวคิด แบบแผนการกระทำ และกำกับการดำเนินงานต่างๆ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและเกิดผลเป็นรูปธรรม

(4) กลุ่มการพัฒนา มีบทบาทในการสนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อนแบบแผน กิจกรรม และการพัฒนาในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านการดำเนินงาน ความก้าวหน้า และผลสำเร็จของกลุ่ม เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

(5) กลุ่มเยาวชน ในบางชุมชนพบว่า ในช่วงนี้มีการ

รวมตัวของกลุ่มเยาวชนในชุมชน ซึ่งมักเป็นลูกหลานของผู้นำทางการ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้นำ/แกนนำการพัฒนาได้รับการชักนำ ชักชวน และเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วม มีบทบาทในการพัฒนางานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การจัดการงานประเพณีของตำบล การร่วมทำงานวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน การบริหารงาน/การบริหารโครงการต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น ทำให้เกิดกลุ่มคนที่เป็นคนรุ่นใหม่และเป็นทายาทที่เป็นกำลังสำคัญในการสืบสานงานพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกลุ่มเยาวชนนี้ได้เติบโต ก้าวหน้า และมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องผ่านตำแหน่ง บทบาท อำนาจ หน้าที่ต่างๆ เช่น นายกององค์การบริหารส่วนตำบล นักส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ผู้ประสานงานโครงการพัฒนาต่างๆ เป็นต้น

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ กำนัน จากการศึกษา พบว่าบางชุมชน กำนัน เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเชื่อมโยงชุมชนให้เป็นเครือข่ายชุมชนในระดับตำบลเพื่อดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน โดยเฉพาะด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีพลังอำนาจในการดำเนินงานต่างๆ ให้เกิดผลเป็นรูปธรรมได้

(2) สถาตำบล/องค์การบริหารส่วนตำบล จากการศึกษาพบว่า บางชุมชน สถาตำบลมีบทบาทเป็นกลไกในการขับเคลื่อนให้ชุมชนทั้งตำบลร่วมกันดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านแผนงาน โครงการ และกิจกรรมต่างๆ แต่จากการศึกษาพบว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล มีการเปลี่ยนแปลงผู้มีบทบาทในองค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้นโยบายและการดำเนินงานในการส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย

(3) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ พบว่ามี หน่วยงานของรัฐบางหน่วยงานมีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และส่งเสริมสนับสนุนทั้งด้านวิชาการ สมัยใหม่ ข้อมูลข่าวสาร และทุน เช่น ทุนเพื่อการพัฒนา ทุนเพื่อการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น สถาบันวิจัยพืชไร่ สำนักงานคณะกรรมการสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) กระทรวงสาธารณสุข โรงพยาบาลประจำจังหวัด และสถานีอนามัย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ทั้งนี้ พบว่า การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐเป็นไปตามแนวทางและนโยบายการพัฒนาในช่วงเวลานั้นๆ ซึ่งเริ่มมีการตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนา เช่น

การใช้สารเคมีในการผลิตที่ส่งผลต่อสุขภาพของเกษตรกรและความปลอดภัยของอาหาร จึงมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาไปสู่การทำเกษตรแบบปลอดภัย เกษตรกรมั่งคั่ง ซึ่งส่วนใหญ่ นิยมทำเกษตรอินทรีย์ การรณรงค์เรื่องอาหารปลอดภัย หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการจัดการความรู้ เป็นต้น

(4) เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ในบางชุมชน

เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทสำคัญในการเป็นทำงานพัฒนาร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และคนในชุมชน โดยเฉพาะมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อร่วมมือกันแก้ไขปัญหา พัฒนาองค์กรและเครือข่าย ควบคู่กับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันทั้งในด้าน การจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการระบบ เศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค เช่น กลุ่มสมัชชาคนจน องค์กรสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ สมัชชา ป่าชุมชนภาคเหนือ มูลนิธิสายใยแผ่นดิน สหกรณ์กรีนเนท เป็นต้น

(5) แกนนำและกลุ่มเครือข่ายการพัฒนา มีบทบาท

ต่อการดำเนินงานขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารใน ฐานะพันธมิตรที่ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติให้สามารถดำเนินงานและพัฒนาให้เติบโตเข้มแข็ง เช่น การจัดตั้ง สหกรณ์การเกษตรยั่งยืน การจัดตั้งเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระดับตำบล การจัดตั้ง สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น

(6) เครือข่ายการพัฒนา เช่น เครือข่ายองค์กร

พัฒนาเอกชน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับภาค เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรระดับภาค เครือข่าย เพื่อตะวันออก เป็นต้น มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานต่างๆ ตลอดจนการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและสมาชิกในเครือข่ายที่ทำให้เกิดรูปธรรมของการพัฒนา และขับเคลื่อนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในมิติต่างๆ

(7) นักวิชาการ/สถาบันการศึกษา มีบทบาทในการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้และสนับสนุนแนวคิดข้อมูลความรู้และการจัดการเรียนรู้แก่ชุมชน เช่น วิทยาลัย การจัดการทางสังคม (วจส.) ดำเนินงานโครงการจัดเวทีถอดบทเรียนผู้นำเกษตรยั่งยืน การดำเนินงาน โครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยชีวิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยราชภัฏ ในการ จัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน เป็นต้น

(8) องค์กรเอกชน เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

(พอช.) (องค์การมหาชน) มีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมหลายอย่างของ ชุมชนที่ทำให้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนและเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหาร

2.1.2.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ในช่วงนี้ หลังจากชุมชนได้มีการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาแล้ว พบว่า ชุมชนได้มีการอนุรักษ์และสืบสานวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาผ่านการแบบแผนการดำเนินชีวิต กิจกรรม ประเพณีต่างๆ โดยได้มีการถ่ายทอดสู่กลุ่มเยาวชนในชุมชน

2) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ในบางชุมชน ผู้นำและกลุ่มแกนนำชาวบ้านในตำบลได้เฝ้าติดตามความเคลื่อนไหวในระดับนโยบายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและได้เข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาคนจนเพื่อเรียกร้องปัญหาที่ดินและการประกาศเขตอนุรักษ์ทับที่ดินทำกินและป่าชุมชน ต่อมาได้เข้าร่วมกับองค์กรชาวบ้านจัดการป่าชุมชนภาคเหนือจัดเวทีเปิดตัวสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ รวมทั้งได้เข้าร่วมเป็นเจ้าภาพรวบรวมรายชื่อชาวบ้านเพื่อเสนอกฎหมายป่าชุมชนฉบับประชาชน

กระทั่ง ในปี พ.ศ. 2543 สภาตำบลปรับเปลี่ยนเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ตามนโยบายการกระจายอำนาจของรัฐ และมีการปรับเปลี่ยนผู้มีบทบาทในองค์การบริหารส่วนตำบล รวมถึงนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบลจากเดิมที่สภาตำบลร่วมมือกับชาวบ้านและคณะกรรมการป่าจัดการทรัพยากร แต่องค์การบริหารส่วนตำบลชุดใหม่กลับไม่สนับสนุนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เพราะเห็นว่ายังไม่มีกฎหมายรองรับอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการป่า และที่สำคัญคือ ไม่มีงบประมาณที่จะจัดสรรให้แก่การดำเนินการของคณะกรรมการป่า ทำให้แกนนำชาวบ้านมีแนวคิดที่จะสร้างความเข้มแข็งขององค์การบริหารจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง นำไปสู่การพัฒนาโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการป่าให้ชัดเจนมากขึ้น โดยมีคณะกรรมการป่าหมู่บ้านละ 15 คน และมีการร่างระเบียบการจัดการป่าชุมชนของตำบลจากความต้องการของชาวบ้านยกร่างร่วมกัน โดยผู้นำแต่ละหมวดนำไปแลกเปลี่ยนกับสมาชิกบ้านของตน

องค์กรชุมชนการจัดการทรัพยากรด้วยตนเองได้จัดเวทีสรุปทบทวนการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนในระดับตำบล สรุปว่า องค์กรชุมชนออกไปผลักดันงานด้านนโยบายต้องใช้เวลาการต่อสู้และผู้นำหลายคนเริ่มหายไปด้วยภาระหน้าที่ ที่เกิดความเหนื่อยล้า ท้อถอย และขาดความเชื่อมั่นในบทบาทของคณะกรรมการป่าชุมชน จึงเกิดแนวคิดในการ

ยกระดับกลุ่มองค์กรที่จะเข้ามาหนุนเสริมงานด้านการจัดการป่าชุมชนตำบล จึงได้มีการจัดตั้งเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตำบล โดยมีตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานด้านทรัพยากรจากหมู่บ้านต่างๆ ได้แก่ ฝ่ายปกครอง องค์การบริหารส่วนตำบล แม่บ้าน เยาวชน คณะกรรมการป่า และกลุ่มเกษตรกรรวมทางเลือก เข้ามาทำหน้าที่ในการบริหารจัดการงานด้านทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม ทั้งดิน น้ำ ป่า สิ่งแวดล้อม และชีวิตความเป็นอยู่ โดยแบ่งการทำงานออกเป็น 4 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายจัดทำโครงการ ฝ่ายการเงินและบัญชี ฝ่ายติดตามประเมินผล และฝ่ายติดตามนโยบาย

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบางชุมชน

องค์กรและหน่วยงานได้เข้าไปศึกษาและส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนา เช่น สถาบันวิจัยพืชไร่ได้เข้ามาทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการผลิตพืชผักเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ทำให้กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องราวและเทคนิคต่างๆ ต่อมาผู้นำการเปลี่ยนแปลงและคณะ ได้เสนอโครงการขอรับทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภาคเหนือ ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัย โครงการวิจัย ชุด เกษตรกรรมยั่งยืน จำนวน 4 ด้าน รวม 7 โครงการ ได้แก่ ด้านการผลิต ด้านการตลาด ด้านผู้บริโภค และด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ซึ่งทำงานควบคู่กับสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนและคณะกรรมการกลางเกษตรกรตำบล

ช่วงเวลาเดียวกัน กระทรวงสาธารณสุขมีนโยบายตรวจสอบสาธารณสุขในร่างกายเกษตรกรโดยให้โรงพยาบาลประจำจังหวัดและสถานีนามัยร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เจาะเลือดเพื่อตรวจวัดสารพิษในร่างกาย พบว่า ชาวบ้านมีสารพิษในร่างกายสูง ทำให้เริ่มมีการทำงานเชิงรุกในการรณรงค์การทำการเกษตรที่ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี และรณรงค์การบริโภคอาหารปลอดสารพิษ

หลังจากนั้น สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ได้นำ

โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรยั่งยืนเข้ามาสนับสนุนต่อเนื่อง ทำให้เครือข่ายฯ มีงบประมาณสนับสนุนการทำงานทุกด้าน ทั้งงานวิจัยชาวบ้านและงานพัฒนา โดยสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่างๆ ทำให้การพัฒนาฟาร์มและแหล่งเรียนรู้เป็นไปอย่างเข้มข้น รวมถึงการขยายเครือข่ายผู้ผลิต ส่วนผู้นำก็มีประสบการณ์รอบด้านในการจัดการองค์กรและเครือข่าย ในช่วงเดียวกันนั้น ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ ทำโครงการวิจัยเรื่องผักพื้นบ้านร่วมกันใน 4 พื้นที่ คือ พิษณุโลก นครสวรรค์ น่าน และเชียงใหม่

ต่อมา สหกรณ์การเกษตรยั่งยืน ได้เสนอโครงการขอ

งบประมาณจากโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) เพื่อดำเนินงานพัฒนาและเสริมสร้างกลไกการจัดการความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างกลุ่มคนรุ่นใหม่ให้สามารถจัดการองค์ความรู้ และจัดกระบวนการส่งเสริม

เกษตรกรรมยั่งยืนได้ เพื่อสร้างพื้นที่รูปธรรมที่เน้นการพัฒนาและเสริมสร้างกลไกการจัดการความรู้ ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ภายใต้การดำเนินงานของสหกรณ์ เพื่อสร้างจิตสำนึกคนรุ่นใหม่ให้รู้จัก รากเหง้าของตนเอง มีแนวคิดอุดมการณ์สืบทอดการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีศักดิ์ศรี ด้วยการ คัดเลือกผู้นำเกษตรยั่งยืนที่มีทั้งความรู้และประสบการณ์ระดับหนึ่ง จำนวน 8 คน และยังมีเยาวชน อื่นๆ ที่ไม่ใช่ลูกผู้นำอีก 3 คน มาบริหารจัดการโครงการทั้งหมด โดยมีทีมผู้นำที่เป็นพ่อแม่ เป็นแรง หนุนและกำลังใจ

ผลจากการดำเนินโครงการวิจัย ชุด เกษตรกรรมยั่งยืน

ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 – 2546 ร่วมกับสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้เกิดการพัฒนาและ ยกระดับการเชื่อมโยงเครือข่ายผู้ผลิต-ผู้บริโภคขึ้น เกิดตลาดนัด เกิดกลุ่มผู้บริโภคในโรงเรียน และ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ โดยในช่วงดังกล่าว พันธมิตรจากหลายภาคีได้เข้ามาร่วมสนับสนุน การทำงานของตำบลแม่ทาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ 1) โครงการเชียงใหม่ ของ แผนงานพืชอาหาร เชียงใหม่ปลอดภัย สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สำนักงานสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) 2) วิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) จัดเวทีถอด บทเรียนผู้นำเกษตรยั่งยืน 3) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาเกษตร ยั่งยืน 4) มูลนิธิสายใยแผ่นดิน ให้การสนับสนุนโครงการส่งเสริมข้าวโพดฝักอ่อนอินทรีย์ 5) ธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้เข้ามาส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ และจัดกิจกรรมอบรมการทำน้ำยาอเนกประสงค์

หลังจากนั้น กลุ่มสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนได้จดทะเบียน เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์กับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ในขณะที่ บางชุมชน ชาวบ้านที่ประสบปัญหาทาง การเกษตรได้ทบทวนความเป็นมาและปัญหา ซึ่งพบว่า ได้เกิดมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหารขึ้น โดยผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้จัดตั้งกลุ่มเกษตรพื้นบ้าน และดำเนินงานส่งเสริมการ ทำเกษตรปลอดภัยในชุมชน เช่น โครงการเกษตรชีวภาพ โครงการผักพื้นบ้านปลอดภัย การ ทำปุ๋ยหมัก การสกัดสารชีวภาพเพื่อไล่แมลง รวมทั้งทำน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้ในกลุ่มและจำหน่ายให้ ผู้สนใจ โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและหลักวิชาการทางการเกษตรของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นหลักในการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง บนหลักการเรียนรู้จาก การทำจริง และถ่ายทอดด้วยการทำให้ดู อยู่ให้เห็น เป็นให้สัมผัส ซึ่งผักพื้นบ้านปลอดภัยจาก แปลงเกษตรสาธิตของกลุ่มเกษตรพื้นบ้านได้นำไปขายให้กับร้านค้าในชุมชนและคนในชุมชน

หลังจากชุมชนได้ก่อตั้งสถานีวิทยุชุมชน กลุ่มเกษตร

พื้นบ้านได้เข้าร่วมเป็นเจ้าของรายการวิทยุชุมชน เพื่อขับเคลื่อนงานเกษตรอินทรีย์ โดยผู้นำการ เปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นประธานกลุ่ม ทำหน้าที่นักจัดรายการวิทยุของกลุ่ม มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่

ความรู้และมรดกสร้างค่านิยมเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดภัย การบริโภคพืชผักพื้นบ้าน ทั้งในรูปแบบการเล่าเรื่อง สารความรู้ และบทเพลงที่แต่งขึ้นมาโดยเฉพาะ ส่งผลให้ผู้คนในชุมชนนิยมรับประทานผักพื้นบ้านตามฤดูกาลเพิ่มขึ้น ผู้ผลิตมีการลดละเลิกการใช้สารเคมี และยาฆ่าหญ้า ลดค่าใช้จ่ายทั้งในการผลิตและบริโภค รวมทั้งช่วยให้ชาวบ้านมีสุขภาพดีขึ้น

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน ผลจากการดำเนินงานของคณะกรรมการกลางฯ ที่ตัดกิจกรรมการจำหน่ายปุ๋ยเคมีให้แก่สมาชิกออกไป ทำให้สมาชิกในเครือข่ายถอนตัว กลุ่มในตอนนั้นโดนว่าร้ายจากผู้ที่เกี่ยวข้องจากการขายปุ๋ย ข้าวสาร และการตัดไม้ขาย ส่งผลกระทบให้กลุ่มอ่อนแอลง ประกอบกับระบบการบริหารงานของคณะกรรมการกลางฯ ชุดนั้นอ่อนแอ และเกิดการบริหารงานที่ผิดพลาด ปัญหาหลัก คือ 1) ความไม่โปร่งใสของคณะกรรมการ สมาชิกจึงขาดความมั่นใจ 2) ไม่ได้รับการยอมรับจากทางราชการ ถูกมองว่าเป็นกลุ่มเถื่อนไม่มีกฎหมายรองรับ 3) ไม่เป็นนิติบุคคล ไม่สามารถตรวจสอบฟ้องร้องได้ในกรณีสมาชิกผิดสัญญา ส่วนหนึ่งเกิดจากการยุบหายของพ่อค้าที่เสียผลประโยชน์ จึงถูกยกเลิกไป

แม้ว่าคณะกรรมการกลางฯ จะถูกยกเลิกไป แต่ผู้นำกลุ่มยังคงมีส่วนในการสนับสนุนและทำหน้าที่ที่เคยทำมาอยู่ต่อไป แม้จะไม่ได้มีบทบาทนำในการเคลื่อนไหวผลักดันทางนโยบาย แต่บทบาทหนึ่งที่สมาชิกของกลุ่มต่างๆ ได้ช่วยงานของสภาตำบลเมื่อต้องออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาทางนโยบาย คือ การดูแลพี่น้องในเครือข่ายด้านเสปียงอาหาร ทั้งเป็นวิทยากรให้กับผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงาน ศึกษาเรียนรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชน การจัดการองค์กรเครือข่าย และเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะสำหรับผู้นำกลุ่มแนวคิดการรวมกลุ่มยังมีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็น ถึงกลุ่มแตก แต่แนวความคิดที่จะพัฒนาชุมชนไม่แตกแยก รวมกันแล้วมีความหลากหลายทางความคิดในการแก้ปัญหา มีอำนาจการต่อรองสูง มีพลังทำกิจกรรมสูง หลังจาควิเคราะห์จุดดี จุดด้อยแล้ว กลุ่มผู้นำจึงหาทางสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนกลับคืนมารวมกลุ่มกันอีกครั้ง เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองมีพลังในการพัฒนาตนเอง กลุ่ม ชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่มสมาชิก ทั้งด้านความเป็นอยู่ ปากท้อง อาหารการกินที่ดีต่อสุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่เสื่อมโทรมให้ฟื้นกลับคืนมา ให้คนในชุมชนพึ่งพาอาศัยอย่างยั่งยืนต่อไป ด้วยการจัดตั้งและจดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน ซึ่งได้มีการเชิญเจ้าหน้าที่สหกรณ์จังหวัดมาแนะนำข้อมูลเกี่ยวกับการจัดตั้งสหกรณ์ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการก่อการสหกรณ์ มีสมาชิกเริ่มต้น 109 คน ทุนดำเนินงานเริ่มต้น 150,000 บาท โดยผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้บริจาคที่ดินให้เป็นสมบัติของสหกรณ์ และได้ดำเนินการทำเรื่องขอบ้านพักเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ถอนตัวออกไปแล้วมาสร้างเป็นสำนักงานสหกรณ์

ระหว่างนั้น เยาวชนในตำบล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของผู้นำและแกนนำของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบล ซึ่งสำเร็จการศึกษาและมีประสบการณ์การทำงานในเมืองแล้วได้คิดและตัดสินใจกลับมาอยู่บ้านเกิดด้วยสาเหตุและเหตุผลต่างๆ กัน ได้มาพบปะรวมกลุ่มและทำงานร่วมกับชุมชน เช่น การจัดงานกีฬา งานประเพณีต่างๆ งานด้านการเกษตร และงานสำคัญต่างๆ ของตำบล จากการชักนำและส่งเสริมสนับสนุนของครอบครัวและเครือข่ายการพัฒนาที่ทำงานร่วมกัน จนได้ก่อตั้งกลุ่มเยาวชนระดับตำบลเป็นรุ่นแรก ในนาม 11 กบฏแห่งลุ่มน้ำแม่ทา มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของเยาวชน สร้างความสามัคคี ช่วยเหลือชุมชนและสังคม ซึ่งกลุ่มผู้นำและแกนนำในชุมชนได้สนับสนุนและผลักดันให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสหกรณ์ฯ รวมทั้งผลักดันกลุ่มเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ

นอกจากนี้ พบว่า มีการรวมกลุ่มก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกมีการออมทรัพย์และเพื่อปล่อยกู้เงินให้แก่สมาชิกเพื่อใช้เป็นทุนในการผลิต

ต่อมา สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนร่วมกับชุมชนจัดเวทีสรุปบทเรียนและทบทวนประสบการณ์การทำงานที่ผ่านมาในรอบ 10 ปีร่วมกัน โดยมีกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมประชุมด้วย จากการจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ พบว่า ลูกหลานในชุมชนไม่ค่อยสนใจงานเกษตร เก่งกว่าการเกษตรจะขาดคนสืบทอด

ปี พ.ศ. 2547 สมาชิกแกนนำกลุ่มเยาวชน ได้รับเลือกให้เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้การทำงานและดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ได้รับการสนับสนุนและขับเคลื่อนไปอย่างเป็นเอกภาพมากขึ้น

หลังจากนั้น กลุ่มผู้นำได้ร่วมมือกันโดยเชื่อมโยงงานทั้ง 2 ส่วน คือ เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสถาบันการเรียนรู้ภายใต้สหกรณ์การเกษตรยกระดับองค์กรชุมชนจัดตั้งเป็น สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ และมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการบริหารจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและการประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

ในขณะที่บางชุมชน มีคนในชุมชนที่มีจิตกุศล ได้บริจาคที่ดินพร้อมบ้านให้เป็นสาธารณประโยชน์ โดยตัวอาคารถวายวัด ส่วนที่ดินให้เป็นสมบัติของชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนได้ขอขบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม SIF มาสร้างอาคารศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนและผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นที่รวมกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านมาไว้ในศูนย์ฯ รวมทั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านหรือร้านค้าชุมชนด้วยต่อมา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่อาสาสมัคร เครือข่ายเพื่อนตะวันออกได้ชักชวนให้ผู้ใหญ่บ้านเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องวิถุชุมชน และเสนอโครงการขอรับ

การสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม SIF ซึ่งขณะนั้นกำลังมีนโยบายให้การสนับสนุนการพัฒนาสื่อท้องถิ่น เพื่อดำเนินการพัฒนาวิทยุชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจึงได้ร่วมกับกลุ่มกิจกรรมเสียงตามสาย ซึ่งเป็นกลุ่มกิจกรรมข่าวสารที่มีอยู่แล้วและคนทำกิจกรรมในหมู่บ้านบางส่วนจัดตั้งกลุ่มวิทยุชุมชนขึ้น โดยได้ส่งสมาชิกเข้าไปอบรมการเตรียมความพร้อมเพื่อออกอากาศ เทคนิคการจัดรายการ การบริหารจัดการสถานี โดยกองทุนเพื่อสังคม SIF ได้มอบงบประมาณเพื่อจัดซื้อเครื่องส่งและอุปกรณ์ต่างๆ จนกระทั่ง วิทยุชุมชนได้ทดลองออกอากาศเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2545 หลังจากนั้น กองทุนเพื่อสังคม SIF ได้ปิดตัวลง ทำให้ต้องแสวงหาแหล่งทุนใหม่ โดยใช้วิธีจัดตั้งกองทุนสนับสนุนการเรียนรู้ วิทยุชุมชน และการประสานงานกับเครือข่ายกิจกรรมชุมชนให้ร่วมดำเนินงาน ทำให้สามารถดำเนินการสถานีวิทยุชุมชนต่อไปได้ กระทั่งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เข้ามาช่วยเหลือด้านงบประมาณในการจัดกิจกรรม โดยในช่วงนี้กลุ่มต่างๆ ได้ทำกิจกรรมหลายอย่างที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนและเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

หลังจากนั้นใน ปี พ.ศ. 2548 ชุมชนได้มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชน และผู้ใหญ่บ้านได้จัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน โดยการยกระดับศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและผู้สูงอายุให้เป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้ ภายใต้โครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันวิสาหกิจชุมชน มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อจัดการเรียนรู้โดยชุมชนเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม โดยเป้าหมายหนึ่งคือ การพัฒนาทางความคิดให้กับแกนนำและคนในชุมชน มีฐานคิดแบบพึ่งตนเอง ยึดหลักความพอเพียง ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยเหลือแบ่งปันกัน

ปี พ.ศ. 2549 หมู่บ้านได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง อยู่เย็น เป็นสุข จากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

2.1.3 ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นช่วงที่ชุมชนมีการพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องหลังจากได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาทั้งจากองค์กร/สถาบันภายในชุมชน และองค์กร/หน่วยงานภายนอก ทั้งองค์กร/หน่วยงานเดิมและองค์กร/หน่วยงานใหม่ ในการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

2.1.3.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับในการพัฒนาการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่เป็นรูปธรรม ก้าวหน้า และเข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับนโยบาย แนวคิดการพัฒนา และการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนาขององค์กรและหน่วยงานต่างๆ ส่งผลให้องค์กร/หน่วยงานเดิมที่ร่วมมือกันพัฒนามาก่อน และองค์กร/หน่วยงานใหม่เข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานทั้งใน

รูปแบบใหม่และรูปแบบที่เป็นองค์รวมมากขึ้น ซึ่งผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา และกลุ่มการพัฒนาต่างๆ ก็มีแนวคิดที่จะยกระดับการพัฒนาให้ก้าวหน้าและกว้างขวางขึ้นด้วย

2.1.3.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้าง

เสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางนโยบายและการพัฒนา ทำให้เกิดกระแสการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของชุมชน องค์กร/หน่วยงานต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายใน

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลที่มาดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน แต่ผู้ที่มาดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงนี้ทุกคนล้วนมีประสบการณ์ผ่านการพัฒนาและดำเนินงานของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและโครงสร้าง ความสัมพันธ์ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้ผู้ใหญ่บ้านเข้าใจความเป็นมาและแนวคิดแนวปฏิบัติของชุมชนในการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเป็นอย่างดี จึงทำให้ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา กลุ่ม และเครือข่ายการพัฒนามากขึ้นผ่านโครงการ กิจกรรมต่างๆ ร่วมกับองค์กร/หน่วยงานต่างๆ อย่างชัดเจน

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในช่วงการพัฒนานี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯ มักได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำด้านการเรียนรู้ เช่น ประชาชนชาวบ้าน ของ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หรือ ที่ปรึกษาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีบทบาทและหน้าที่เป็นผู้นำ ต้นแบบหรือตัวอย่าง รวมทั้งดำเนินการจัดการเรียนรู้และถ่ายทอดแนวคิด ความรู้ ประสบการณ์ในการพัฒนาชีวิตและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแก่คนในชุมชน เครือข่าย และสังคม

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ยังคงมีบทบาทอย่างต่อเนื่องในการทำงานสนับสนุนผู้นำทางการและผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินงานผลักดันความหมาย/แนวคิด แบบแผนการกระทำ และกำกับการดำเนินงานต่างๆ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ตลอดจนถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่คนรุ่นต่อไปด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ยังคงมีบทบาทในการสนับสนุน

ให้เกิดการขับเคลื่อนแบบแผน กิจกรรม และการพัฒนาในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านการดำเนินงาน ความก้าวหน้า และผลสำเร็จของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง เช่น กลุ่มเกษตรกร พี่นบ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ ฯลฯ

(5) กลุ่มเยาวชน ในบางชุมชนพบว่า กลุ่มเยาวชนใน

ชุมชนรุ่นแรกได้ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำการพัฒนาในด้านต่างๆ ของชุมชน ในขณะเดียวกันได้วางแผนและการดำเนินงานถ่ายทอดและพัฒนาเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชนเพื่อรับรู้ ตระหนัก เข้าใจ และสืบสานวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาและแนวทางการพัฒนาในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารต่อไปทั้งโดยการถ่ายทอดในครอบครัวและเครือข่าย และโดยการผ่านโครงการ/กิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ กำนัน มีบทบาทและมีส่วน

ร่วมในการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา กลุ่ม และเครือข่ายการพัฒนามากขึ้นผ่านโครงการ กิจกรรมต่างๆ ร่วมกับองค์กร/หน่วยงานต่างๆ อย่างชัดเจนเช่นกัน อันเนื่องมาจากประสบการณ์และผลสำเร็จของการพัฒนาที่ได้รับการยกย่องให้เป็นชุมชนต้นแบบ

(2) องค์กรบริหารส่วนตำบล ในบางชุมชน พบว่า

องค์กรบริหารส่วนตำบลมีบทบาทอย่างมากและชัดเจนในการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารทั้งโดยทางตรง เช่น การจัดโครงการ การรณรงค์ ส่งเสริม และสนับสนุนทุนดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การร่วมมือกับคณะกรรมการป่าชุมชนและฝ่ายปกครองพัฒนาและสร้างกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชนในการจัดการป่าชุมชน นำไปสู่การจัดทำเป็นข้อบัญญัติตำบลว่าด้วยเรื่องการจัดการป่าชุมชนระดับตำบล พ.ศ. 2550 และจัดตั้งกองทุนเพื่อการจัดการป่าชุมชนตำบล เป็นต้น โดยทางอ้อม เช่น การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ชุมชน การเชื่อมโยงและร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานภายนอกในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น การร่วมกับสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน และกลุ่มเกษตรกรคนรุ่นใหม่ในตำบล ดำเนินงานโครงการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ชุมชนเพื่อสัมมาชีพ พัฒนาต่อยอดฐานอาชีพการเกษตรในตำบล และต่อยอดการส่งเสริมการตลาดผลิต ผัก ผลไม้อินทรีย์ของตำบลในรูปแบบ CSA (Community Supported Agriculture) เป็นต้น

(3) สภาองค์กรชุมชนตำบล ในบางชุมชนสภา องค์กรชุมชนตำบลมีบทบาทเป็นกลไกสำคัญในการส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานร่วมกันของชุมชน ต่างๆ ในตำบลในการพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในระดับตำบล โดยเฉพาะการ อนุรักษ์และฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงและพึ่งพิงอิงอาศัยกัน ผ่าน นโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมต่างๆ เช่น บ้านปลา ธนาคารปูแสม เป็นต้น

(4) แกนนำและกลุ่มเครือข่ายการพัฒนา มีบทบาท ต่อการดำเนินงานขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารใน ฐานะพันธมิตรร่วมคิด ร่วมปฏิบัติให้สามารถดำเนินงานและพัฒนาให้เติบโตเข้มแข็ง

(5) เครือข่ายการพัฒนา เช่น เครือข่ายองค์กร พัฒนาเอกชน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับภาค เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมระดับภาค ซึ่งมี บทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานต่างๆ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ในเครือข่าย เช่น การร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลยกระดับพื้นที่การเรียนรู้ในจุดต่างๆ ของ ชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เช่น จุดเรียนรู้ป่าพิธีกรรม จุดเรียนรู้ภูเขาสูงกลางป่า เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวคิด แนวทางในการอนุรักษ์และปกป้องพื้นที่ป่ารวมทั้งพัฒนาแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับป่าและ ทรัพยากรธรรมชาติสำหรับคนในชุมชนและคนจากภายนอกชุมชนด้วย

(6) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ในช่วงการพัฒนา นี้ พบว่า หน่วยงานของรัฐ อาทิ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีนโยบายและแนวทางการดำเนินงานที่มี บทบาทเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านโครงการและ หน่วยงานของกระทรวงฯ เช่น โครงการศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน โดยการยกย่องผู้นำการพัฒนาที่ประสบ ความสำเร็จในชุมชน เป็นปราชญ์ชาวบ้าน และสนับสนุนงบประมาณให้ดำเนินงานเพื่อจัดการเรียนรู้ และอบรมให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้ความสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในการ ดำเนินชีวิตและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน โครงการธนาคารต้นไม้ ของ ธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ในการสนับสนุนพันธุ์ไม้ให้ชุมชนสำหรับนำไปแจกจ่ายและปลูก ภายในชุมชน เป็นต้น

(7) เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนใหญ่พบว่า ยังคงมีบทบาทอย่างต่อเนื่องในการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหาร เช่น มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท ซึ่งได้เข้ามาจัดตั้งศูนย์เกษตรอินทรีย์กรีนเนท เพื่อเป็นศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์ รวมทั้งส่งเสริม และถ่ายทอด ตลอดจนแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ ในการทำเกษตรอินทรีย์และเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตและผู้สนใจ หลังจากได้ส่งเสริมสนับสนุนปัจจัยการผลิต องค์ความรู้ ตลาดและช่องทางการจัดจำหน่ายมาอย่าง ต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงเริ่มแรกของการฟื้นฟูและพัฒนาชุมชน เป็นต้น

(8) **นักวิชาการ/สถาบันการศึกษา** มีบทบาทในการสนับสนุนแนวคิดข้อมูลความรู้แก่ชุมชน เช่น การพัฒนาและดำเนินงานจัดการเรียนรู้โดยชุมชนเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนและสังคมของสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ภายใต้โครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยชีวิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมหาวิทยาลัยราชภัฏ เป็นต้น

(9) **องค์กรเอกชน** เช่น บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ซึ่งดำเนินงานโครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบลวิถีพอเพียง ได้คัดเลือกตำบลของชุมชนบ้านเหนือเป็น 1 ใน 9 ตำบลนำร่องตำบลวิถีพอเพียง เพื่อพัฒนาเป็นตำบลต้นแบบ และศูนย์เรียนรู้ตำบลวิถีพอเพียงสำหรับถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนอื่นต่อไป โดยได้ร่วมกันดำเนินการจัดทำแผนตำบลวิถีพอเพียง และกำหนดยุทธศาสตร์ตำบล เพื่อส่งเสริมและพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ อย่างบูรณาการรวมทั้งพัฒนาทักษะความรู้ให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล และเครือข่ายตำบล

2.1.3.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนาจความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ในบางชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้รับการยกย่องและส่งเสริมสนับสนุนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้เป็นปราชญ์ชาวบ้านและดำเนินโครงการศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อจัดการเรียนรู้และอบรมให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้ความสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ หน่วยงานเอกชน ได้แก่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ได้เข้ามาศึกษาสำรวจและคัดเลือกให้เป็น 1 ใน 9 ตำบลนำร่องตำบลวิถีพอเพียง โดยได้ร่วมมือกับชุมชนจัดทำแผนตำบลวิถีพอเพียง กำหนดยุทธศาสตร์ตำบล และจัดกระบวนการ กิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาทักษะความรู้ในทุกมิติ อาทิ การจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการเศรษฐกิจและพัฒนาทักษะอาชีพเสริม การผลิตและการบริโภคอย่างยั่งยืนผ่านการทำเกษตรอินทรีย์อย่างครบวงจร การรวมกลุ่มร่วมมือกันเป็นเครือข่าย สื่อชุมชน เป็นต้น ให้แก่คนในชุมชนทุกกลุ่ม อาทิ กลุ่มผู้นำ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มเยาวชน เป็นต้น ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และเครือข่าย ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน และเพื่อพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ตำบลวิถีพอเพียง สำหรับถ่ายทอดความรู้ไปสู่ชุมชนอื่นต่อไป

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบาง

ชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนและฝ่ายปกครอง ได้พัฒนาและสร้างกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชนจัดการป่าชุมชน โดยร่วมกันศึกษาและสรุปบทเรียนร่วมกันเป็นระยะ ซึ่งนำไปสู่การจัดทำเป็นข้อบัญญัติตำบลว่าด้วยเรื่องการจัดการป่าชุมชนของตำบล นอกจากนี้ คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนในระดับตำบลได้ร่วมกันจัดตั้งกองทุนเพื่อการจัดการป่าชุมชน สำหรับเป็นกองทุนให้คณะกรรมการใช้ในการดูแลบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของตำบล โดยมีคณะกรรมการและข้อตกลงระเบียบเพื่อบริหารจัดการป่าชุมชน

หลังจากนั้น ชุมชนได้มีการสรุปบทเรียนด้านการจัดการทรัพยากร ในเรื่องที่ดินในเขตป่า การจัดทำโฉนดชุมชน เพื่อรองรับสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินของตนเองที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ และผลักดันสู่ระดับนโยบาย พร้อมกันนั้นได้เป็นตำบลนำร่องในการจัดการที่ดินโดยชุมชนว่าด้วยเรื่องโฉนดชุมชน โดยความร่วมมือของคนในชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบล และเครือข่ายภาคีความร่วมมือ อาทิ กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มสมัชชาคนจน สมัชชาป่าภาคเหนือ รวมทั้งได้ยกระดับพื้นที่ในป่าให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เช่น จุดเรียนรู้ป่าแม่บอน จุดเรียนรู้ป่าพิธีกรรม จุดเรียนรู้ภูเขาสูงกลางป่า เป็นต้น

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบางชุมชน

หน่วยงานที่ร่วมดำเนินงานพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง เช่น มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท ได้เข้ามาขยายการดำเนินงานโดยการจัดตั้งศูนย์เกษตรกรอินทรีย์กรีนเนท โดยมีเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่จากหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลทำหน้าที่อนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน ผลิตเมล็ดพันธุ์ผักอินทรีย์ที่มีคุณภาพเพื่อจำหน่ายให้กับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตและผู้สนใจ ส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตเมล็ดพันธุ์เกษตรกรอินทรีย์สำหรับจำหน่ายผ่านศูนย์ฯ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกร รวมทั้งถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่องเมล็ดพันธุ์ให้กับผู้สนใจทั้งในและนอกชุมชน

นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา ร่วมกับสำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน และกลุ่มเกษตรกรคนรุ่นใหม่ในตำบล ได้ร่วมกันดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ชุมชนเพื่อสัมมาชีพ ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาห่วงโซ่ความสัมพันธ์ของสายอาชีพเกษตรกรในตำบล เพื่อให้เห็นวิถีกระบวนการผลิต ผลกระทบและความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในชุมชน นำไปสู่การพัฒนาต่อยอดฐานอาชีพการเกษตรในตำบลแม่ทา และการต่อยอดการส่งเสริมการตลาดผลผลิต ผัก ผลไม้อินทรีย์ของทางตำบลในรูปแบบ CSA (Community Supported Agriculture)

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน มีการ

จัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล ซึ่งได้รับการรับรองจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และได้ยกระดับงานพัฒนาของเครือข่ายองค์กร

ชุมชนระดับหมู่บ้านเป็นเครือข่ายระดับตำบลผ่านการดำเนินงานของสภาองค์กรชุมชนตำบล ทำให้สามารถต่อยอดการทำงานของเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับหมู่บ้าน และต่อยอดทางความคิดที่มุ่งเน้นพลังคนไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุข ชีวิตมั่นคง พึ่งพาตนเองได้บนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายคือ การฟื้นฟูทรัพยากร คน ดิน น้ำ ป่า ผ่านกลุ่มกิจกรรมต่างๆ กว่า 40 กลุ่ม จนเกิดชุดความรู้พัฒนาแบบชาวบ้าน และได้มีการยกระดับการทำงานให้เป็นแบบภาคพลเมือง ซึ่งในปี พ.ศ. 2554 ชุมชนได้รับคัดเลือกเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบเฉลิมพระเกียรติ 84 พรรษา ระดับมั่งมี ศรีสุข ปี 2554 จาก กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

2.2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบชุมชนพึ่งตนเอง

เกิดจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะความเป็นผู้นำและมีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนได้ลุกขึ้นกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ใหม่ โดยการสร้างปัจจัยเงื่อนไขและกลไกต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนที่เกิดจากผลกระทบของการพัฒนา เช่น ปัญหาความยากจน หนี้สิน และสุขภาพจากการผลิตที่เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ปัญหาความสัมพันธ์และความขัดแย้งในชุมชน ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของวิถีวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า ในบางชุมชนผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้วิธีการสร้างพลังอำนาจเพื่อให้ความสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่ โดยการก้าวสู่ตำแหน่งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการจากความสามารถและการสนับสนุนของผู้กระทำการในชุมชน จากนั้นจึงได้ร่วมกับคนในชุมชนกำหนดแบบแผนและโครงสร้างต่างๆ ในรูปของแนวคิด คำขวัญ คณะกรรมการ กลุ่ม และองค์กรในการพัฒนาหมู่บ้านให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารชุมชน กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เป็นต้น โดยร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะภาครัฐ

ในขณะที่บางชุมชนผู้นำการเปลี่ยนแปลงซึ่งอยู่ในสถานะผู้นำชุมชน เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ได้ใช้บทบาทหน้าที่ในการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้นำชุมชน พร้อมทั้งสร้างพื้นที่และกลไกให้เกิดการรวมตัวและฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและผู้นำชุมชน รวมทั้งหน่วยงานของรัฐ เช่น สภาคาแพ นอกจากนี้ พบว่า มีการสร้างพื้นที่และกลไกให้เกิดการรวมตัวและฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับวัด เช่น การฟื้นฟูการจัดงานประเพณีต่างๆ แล้วจึงพัฒนาไปสู่การกำหนดแบบแผนและโครงสร้างต่างๆ ในรูปของแนวคิด คำขวัญ คณะกรรมการ กลุ่ม และองค์กรในการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น สภาชุมชน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ในด้านต่างๆ โดยร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะภาครัฐ

ซึ่งจากการศึกษา พบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบชุมชนพึ่งตนเองนี้ จะเกิดในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหน่วยงานของรัฐ และเป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ในช่วงเวลาก่อนและหลัง พ.ศ. 2540 เพียงเล็กน้อย

โดยเมื่อวิเคราะห์โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแล้วพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้

2.2.1 ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เป็นช่วงที่คนในชุมชนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศและนโยบายของรัฐ จากวิกฤตปัญหาในด้านต่างๆ ที่ประสบ ทำให้มีบุคคลและกลุ่มคนในชุมชนที่ตระหนักถึงสภาพ ปัญหา และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อไป มีแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์และกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์นี้เพื่อแก้ไขปัญหาและหาทางออก ซึ่งนำไปสู่การก่อรูปของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้

2.2.1.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษา พบว่า ชุมชนที่มีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบพึ่งตนเอง มีสถานการณ์ที่นำไปสู่การก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์อันเนื่องมาจากปัญหาการเมืองการปกครองภายในชุมชนที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้ นำไปสู่ปัญหาความไม่พอใจ ความขัดแย้ง และความล่าช้าในชุมชน ซึ่งพบว่า บางชุมชนผู้นำการพัฒนาได้ลุกขึ้นมาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนำชาวบ้านส่วนหนึ่งที่มีความเชื่อถือศรัทธาและมีแนวคิดเป้าหมายเดียวกันแยกหมู่บ้านออกมาเพื่อปกครองและพัฒนาตนเอง ในขณะที่บางชุมชน ผู้นำชุมชนตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น จึงคิดเทคนิควิธีการแก้ไขปัญหาร่วมกับผู้เกี่ยวข้อง ทั้งในกลุ่มผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ เพื่อลดความไม่พอใจ และความขัดแย้งในชุมชน พร้อมกับสร้างความสัมพันธ์และแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกันแบบมีส่วนร่วม

2.2.1.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ ปัญหา และผลกระทบ ทำให้เกิดบุคคลและกลุ่มคนลุกขึ้นมาดำเนินการเปลี่ยนแปลงและร่วมกันกระทำการเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายใน

ชุมชน ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำการ

เปลี่ยนแปลงชุมชนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยพบว่า ผู้ใหญ่บ้าน พัฒนาตัวเองขึ้นมาจากผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หรือ อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ที่มีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาชุมชน เห็นสภาพ ความเปลี่ยนแปลง ปัญหา และตระหนักถึงความทุกข์ยากและผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจำเป็นตันทันเร่งแก้ไข เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาหนี้สิน ปัญหาสุขภาพ ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองและผลประโยชน์ ความล้าหลังของหมู่บ้าน เป็นต้น

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ เกษตรกรในชุมชนที่ได้มีการเรียนรู้จนเกิดความตระหนักและเปลี่ยนแปลงแนวคิดและวิธีการผลิตไปสู่แนวทางการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งจากความพยายามและความสำเร็จทำให้เป็นที่ยอมรับจนมีบทบาทในการเป็นตัวอย่างและนำคนในชุมชนให้เปลี่ยนแปลงตาม

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ได้แก่ หมอ พระ

คนในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือข่ายเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการ

รวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มฝึกปลอดภัย กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ อาทิ โรงพยาบาล

สาธารณสุขประจำตำบล กรมพัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร (ธ.ก.ส.) ซึ่งมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสนับสนุนแนวคิด องค์กรความรู้ งบประมาณ รวมทั้งเชื่อมโยงเครือข่ายให้ชุมชนสามารถดำเนินงานเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้

(2) เจ้าหน้าที่องค์กรบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

จากการศึกษา พบว่า ในบางชุมชน เจ้าหน้าที่องค์กรบำเพ็ญสาธารณประโยชน์มีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนแนวคิด องค์กรความรู้ ปัจจัยการผลิต ช่องทางการตลาด กระบวนการวิธีต่างๆ เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมาย เช่น การพึ่งตนเอง การแก้ไขปัญหาความยากจน ฯลฯ

(3) สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยี และเชื่อมโยงภาคี เครือข่าย เช่น ชักชวนให้เข้าเป็นสมาชิกในโครงการเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) เสริมสร้างความมั่นคงทางอาชีพ แก่ผู้เสียอุทกภัย ตามแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องในงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 ของ มูลนิธิอาสาเพื่อพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย (เกษตรอินทรีย์)

2.2.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบ ธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียด แบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา จากการศึกษพบว่า

ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำการพัฒนาและผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและพัฒนาวิถี วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากเห็นว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นแหล่งขัดเกลาคนใน ชุมชน โดยดำเนินการผ่านการส่งเสริมและฟื้นฟูกิจกรรมประเพณี และชักจูงชาวบ้านให้เกิดความคิด ความเข้าใจในการทำบุญ จนชาวบ้านนิยมทำบุญกันมากขึ้น และชักชวนกันทำบุญ เข้าวัด ปฏิบัติธรรม รวมทั้งส่งเสริมให้เด็กๆ ได้ร่วมทำบุญใส่บาตร เข้าวัด และปฏิบัติธรรมด้วย ส่งผลให้ชาวบ้าน เกิด ความรักผูกพันไปมาหาสู่ ช่วยเหลือและแบ่งปันกันมากขึ้น รวมทั้งวัดได้กลับมามีบทบาทในการพัฒนา และได้รับการทำนุบำรุงจากชาวบ้านด้วย

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้

จากการศึกษา พบว่า ชุมชนไม่ได้มีโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบางชุมชน

พบว่า ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำในการทำเกษตรอินทรีย์ จากการเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และได้ร่วมทำงานกับโรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล ประกอบกับประสบปัญหาผลผลิตไม่ดี ดินเสื่อม แฉ่ง และขาดความอุดมสมบูรณ์จากการใช้สารเคมีมาเป็นเวลานาน หลังจากทดลองทำจนสำเร็จและได้ผลดี จึงได้ชักชวนและแนะนำชาวบ้านให้เปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ ชาวบ้านเห็นว่า ผู้ใหญ่บ้านและครอบครัวทำเกษตรอินทรีย์ได้ผลดี จึงเริ่มเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์กันมากขึ้น นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านยังได้ใช้พื้นที่ด้านข้างบ้านทำเป็นสวนเกษตรผสมผสานเปิดให้ชาวบ้านมาเก็บพืชผักผลไม้ไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านหลายครอบครัวนำไปทำตาม

ต่อมา ประธานชุมชน มีแนวคิดให้ชาวบ้านเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่เพื่อนำไข่มาบริโภคเพื่อให้มีอาหารเพียงพอและช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน โดยแจกลูกเป็ดลูกไก่ให้แก่ชาวบ้านที่สนใจ ทำให้ชาวบ้านคิดรวมกลุ่มเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ โดยการระดมหุ้นกันมาเป็นทุนในการดำเนินการ แต่ดำเนินการได้ประมาณ 1 ปี ต้องเลิกล้มไปเนื่องจากสมาชิกหลายคนถอนตัวออกไปเนื่องจากบางคนมีภารกิจอื่นและบางคนไม่สนใจที่จะดำเนินการต่อ สมาชิกกลุ่มจึงนำเป็ดไก่ที่เหลือแจกจ่ายให้แก่ผู้ที่ยังสนใจและมีใจรักไปเลี้ยงต่อ ส่วนเงินระดมหุ้นที่เหลือได้นำไปรวมเข้าเป็นหุ้นในธนาคารชุมชน จากประสบการณ์ครั้งนี้ ทำให้ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านหลายคนเห็นว่า การทำโครงการหรืองานใดหากไม่มีคนอาสาสมัครช่วยดูแลงานหรือหัวหน้าโครงการที่ไว้ใจได้หรือได้รับการยอมรับ ก็ไม่ควรทำ เพราะอาจเกิดความเสียหายและต้องล้มเลิกกลางคัน ซึ่งทำให้การดำเนินงานต่างๆ ภายหลังจากนั้นเป็นไปอย่างรอบคอบและไม่เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้นอีก

ในบางชุมชน ได้เกิดเกษตรกรที่ริเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีและวิธีการผลิตจากเกษตรแผนใหม่ที่เป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวโดยใช้สารเคมีสู่การทำเกษตรผสมผสานและเกษตรอินทรีย์จากการส่งเสริมอบรมและการศึกษาดูงานชุมชนต่างๆ ที่เป็นต้นแบบการพึ่งตนเองและชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยการส่งเสริมสนับสนุนจากกรมพัฒนาชุมชน และได้กลายเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนโดยการสนับสนุนของผู้ใหญ่บ้าน

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน

ผู้นำชุมชนได้ริเริ่มพัฒนาชุมชน โดยการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาภาวะหนี้สินที่กู้ยืมเงินจากนายทุนมาประกอบอาชีพ โดยเงินทุนก้อนแรกเป็นเงินจากการรวมกลุ่มของสมาชิก 13 คน สมทบกับเงินสนับสนุนให้ยืมของสถานีอนามัย จากนั้นได้มีการประชุมในคณะกรรมการหมู่บ้านเกี่ยวกับการบริหารจัดการเงินทุนในท้องถิ่น โดยนำเงินส่วนหนึ่งไปลงทุนเลี้ยงเป็ดบราวรี อีกส่วนนำมารวมกับการระดมหุ้นเพิ่มเติมจากชาวบ้านเป็นกองทุนให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อนำไป

ลงทุนประกอบอาชีพของตนเอง ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ซึ่งเมื่อคนในหมู่บ้านเห็นว่า กลุ่มออมทรัพย์สามารถเป็นที่พึ่งของพวกเขาได้จึงสมัครเข้าร่วมเป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้นและช่วยกันระดมทุนเพิ่มมากขึ้นด้วย เมื่อเกษตรอำเภอได้ทราบและเห็นการดำเนินงานของกลุ่ม จึงแนะนำผู้ใหญ่บ้านและประธานชุมชนให้พัฒนากลุ่มออมทรัพย์เป็นธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำรินำไปสู่ความร่วมมือกันระหว่างชุมชนกับเกษตรอำเภอในการจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำริ โดยผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้กำหนดระเบียบข้อบังคับร่วมกัน หลังจากดำเนินการปรากฏว่า ชาวบ้านมีการออมและกั๊ยเงินไปพัฒนาอาชีพเพิ่มขึ้น ทำให้มีผลกำไรปันผลคืนให้แก่สมาชิก และมีการแบ่งผลกำไรอีกส่วนหนึ่งไปใช้ในการจัดสวัสดิการชุมชนในส่วนอื่นๆ แบบครบวงจร

ต่อมาผู้ใหญ่บ้านร่วมกับชาวบ้านและสโมสรโรตารีพระรามศวรฯ โรตารีสากล ภาค 3350 จัดตั้งกลุ่มบำเพ็ญประโยชน์ และได้จัดตั้งโรงสีข้าวชุมชน พร้อมกับมอบเครื่องสีข้าวพร้อมลานตากข้าว เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภคและข้าวสารมีราคาแพง ด้วยการระดมทุนไปซื้อข้าวเปลือกจากภายนอกชุมชนนำมาสีแปรรูปเป็นข้าวสารจำหน่ายในชุมชน ซึ่งชาวบ้านได้ระดมทุนเพิ่มเติมและร่วมแรงร่วมใจช่วยกันก่อสร้างโรงสีข้าว ต่อมา องค์การบริหารส่วนตำบลได้ให้การสนับสนุนงบประมาณจัดสร้างถังวางขนาด 50 เกวียนอีก 1 หลัง นอกจากนี้ สโมสรโรตารีพระรามศวรฯ ได้มอบตู้กรองน้ำดื่มให้ชาวบ้านได้มีน้ำสะอาดสำหรับการบริโภคด้วย

ในขณะที่บางชุมชน กลุ่มผู้นำชุมชนริเริ่มการฟื้นฟูและพัฒนาหมู่บ้านโดยการคลี่คลายความขัดแย้งและไม่พอใจของชาวบ้านต่อการดำเนินงานของผู้นำชุมชนและหน่วยงานของรัฐ โดยการจัดการประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในลักษณะสภาภาพระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ ผู้อำนวยการสถานีอนามัย จนทำให้ชาวบ้านเริ่มคลายความไม่พอใจ พร้อมกับรับรู้และเข้าใจปัญหาต่างๆ ร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านเริ่มรวมตัวกัน พูดคุยแลกเปลี่ยน และเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนมากขึ้น

จากการริเริ่มแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ในปี พ.ศ. 2544 ชุมชนได้รับโล่พระราชทานหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง จาก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทำให้ทุกคนในหมู่บ้านมีขวัญกำลังใจที่จะการพัฒนาตนเองและหมู่บ้าน

หลังจากนั้น กลุ่มผู้นำชุมชนได้ดำเนินการพัฒนาชุมชนในขั้นต่อไป คือ การทำให้ชาวบ้านรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และรู้จักสร้างเงินทุนของชุมชนเพื่อเป็นทุนในการพัฒนาชุมชนเอง ด้วยการพัฒนาสภาภาพเป็นสภาชุมชน เพื่อให้การทำงานมีรูปแบบ ระบบ และโครงสร้างที่ชัดเจนขึ้น โดยสภาชุมชนมีโครงสร้าง

คณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนจากกลุ่มชาวบ้านซึ่งจะนำปัญหาและความต้องการของชาวบ้านมา ประชุมกันแล้วนำผลการประชุมกลับไปแจ้งกับชาวบ้านเพื่อรับทราบและดำเนินการต่างๆ ร่วมกัน ต่อไป พร้อมกันนั้น กลุ่มผู้นำชุมชนได้เริ่มดำเนินงานกองทุนออมวันละบาท ในช่วงเริ่มแรก มีชาวบ้าน มาเข้าร่วมและฝากเงินน้อย แต่หลังจากเกิดปัญหาที่ชาวบ้านจะต้องส่งเงินคือกองทุนเงินล้าน แต่ ชาวบ้านไม่มีเงินส่ง จึงมาขอกู้เงินจากกองทุนออมวันละบาท ทำให้ชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของ การออมเงินและกองทุนดังกล่าว ส่งผลให้ชาวบ้านเข้าร่วมมากขึ้น

2.2.2 ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นช่วงที่ชุมชนมีสถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและ ปฏิสัมพันธ์ โดยผู้นำทางการซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับผู้นำ/แกนนำการพัฒนา กลุ่มการ พัฒนา และองค์กรและหน่วยงานจากภายนอกที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้พร้อมทั้งส่งเสริม สนับสนุน และ พัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ดำเนินการให้เกิดโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันทั้งชุมชน ดังนี้

2.2.2.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและ

ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษา พบว่า หลังจากชุมชนได้ดำเนินการแก้ไขปัญหา พื้นฟู และพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองและรวมกลุ่มกันพัฒนาชุมชนจนประสบความสำเร็จเป็นที่ รู้จักและยอมรับ ทำให้องค์กร/หน่วยงานต่างๆ ให้ความสนใจเข้าไปศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และให้ การส่งเสริมสนับสนุนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง ซึ่งเป็นแนวคิดหลักที่สำคัญที่รัฐบาลและองค์กร/หน่วยงานต่างๆ ดำเนินนโยบายมาอย่าง จริงจังและต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา และกลุ่มการ พัฒนาต่างๆ มีแนวคิดในการยกระดับการดำเนินงานพัฒนาในด้านต่างๆ ให้ก้าวหน้าและกว้างขวางขึ้น ด้วย

2.2.2.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ และการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบายและสังคมที่ เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน ทำให้องค์กร/หน่วยงานต่างๆ เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนและชักชวนให้ชุมชน พัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับประสบการณ์ความสำเร็จจากการพัฒนาชุมชน และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ประกอบกับแนวคิดในการยกระดับการ ดำเนินงานพัฒนาในด้านต่างๆ ให้ก้าวหน้าและกว้างขวางขึ้น ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา นำกลุ่มต่างๆ และชาวบ้าน ร่วมมือกับองค์กร/หน่วยงานต่างๆ ดำเนินงานโครงการและ

กิจกรรมต่างๆ เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

ได้แก่

(1) **ผู้นำทางการ** ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาชุมชน ทั้งในด้านการพัฒนาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งอาหาร เศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค รวมทั้งเป็นศูนย์กลางประสานงานและความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(2) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลง** ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในช่วงนี้ เป็นคนในชุมชนที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นอย่างหรือต้นแบบของชุมชน ซึ่งผลจากความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารอย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้คนในชุมชนศึกษาเรียนรู้และดำเนินแนวทางตาม

(3) **ผู้นำแกนนำการพัฒนา** ได้แก่ พระ ครู หมอ คนในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือข่ายเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) **กลุ่มการพัฒนา** ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

1) ผู้นำการ เปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอกชุมชน

ได้แก่

(1) **เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ** อาทิ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) กรมทรัพยากรธรณี สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน สำนักงานเกษตรอำเภอ มีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมแนวคิด องค์ความรู้ ทูท และเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(2) **เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล** มีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(3) **สถาบันการศึกษา** ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มีบทบาทในการสนับสนุนองค์ความรู้ เทคนิค และเทคโนโลยี รวมทั้งเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายเพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินงานและพัฒนาในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้อย่างเป็นรูปธรรม

2.2.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ในช่วงนี้ หลังจากชุมชนได้มีการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาแล้ว พบว่า ชุมชนได้มีการอนุรักษ์และสืบสานวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาผ่านการแบบแผนการดำเนินชีวิต กิจกรรม ประเพณีต่างๆ โดยได้มีการถ่ายทอดสู่กลุ่มเยาวชนในชุมชน

2) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ในบางชุมชน ผู้ใหญ่บ้านมีแนวคิดในการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งอาหารจากพื้นที่สาธารณะภายในหมู่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นหนองน้ำและอยู่ในความดูแลของกรมทรัพยากรธรณี จึงได้จัดประชุมชาวบ้านเพื่อร่วมกันคิดหาแนวทางและชักชวนให้ชาวบ้านมาร่วมกันพัฒนาให้เป็นสระน้ำและสวนป่าสาธารณะของหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านได้ดำเนินการขอใช้พื้นที่จากกรมทรัพยากรธรณี และนัดแนะให้ชาวบ้านมาช่วยกันพัฒนาพื้นที่ โดยมีชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่มาร่วมด้วย นอกจากนี้ ได้มีการระดมทุนในรูปแบบหุ้นจากชาวบ้านเพื่อจ้างรถมาขุดสร้างสระน้ำ โดยกลุ่มเยาวชน

ได้ร่วมเสนอแนวคิดและโครงการเลี้ยงปลาในสระบัวและร่วมกับผู้ใหญ่บ้านดำเนินการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในการดำเนินโครงการ

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค จากการเข้ามา

มาส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้านของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ทำให้ชุมชนได้เริ่มดำเนินโครงการพืชสวนครัวรั้วกินได้ ผักปลอดสารพิษ โครงการเกษตรผสมผสาน นอกจากนี้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้อบรมการทำบัญชี และบัญชีครัวเรือนให้แก่ผู้นำและคนในหมู่บ้าน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งช่วยให้สามารถจัดการและควบคุมรายรับรายจ่ายในครัวเรือนได้ดีขึ้น ละ เลิกอบายมุข ช่วยให้เด็ก ๆ และเยาวชนในหมู่บ้านได้เรียนรู้ร่วมกับครอบครัวและคนในชุมชน ทำให้มีระเบียบวินัยและมีเหตุผลในการใช้จ่ายและการออม

ในบางชุมชน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้ส่งเสริมสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ให้เข้าอบรมความรู้เกี่ยวกับการผลิตและจัดจำหน่ายผลผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์กับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน และได้ชักชวนให้เข้าเป็นสมาชิกในโครงการเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) เสริมสร้างความมั่นคงทางอาชีพแก่ผู้เสี่ยงอุทกภัย ตามแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องในงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 ของมูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย (เกษตรอินทรีย์) และได้เป็นฐานเรียนรู้ด้านเกษตรอินทรีย์และวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์เพื่อนพึ่ง (ภาฯ)

ในบางชุมชน ชาวบ้านเห็นว่า ข้าวมีราคาแพงขึ้น จึงมีแนวคิดที่จะปลูกข้าวและสีข้าวเพื่อบริโภคเองแทนการซื้อ จนได้รวมกลุ่มกันดำเนินการจัดตั้งโรงสีข้าวของหมู่บ้าน และกำหนดกฎ ระเบียบ คณะกรรมการในการดำเนินงาน โดยผลกำไรส่วนหนึ่งได้แบ่งนำเข้าเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน เช่นเดียวกับตู้หยอดเหรียญน้ำดื่ม เนื่องจากหมู่บ้านมีปัญหาเรื่องน้ำที่ใช้ดื่มไม่สะอาด จึงมีการรวมกลุ่มกันจัดซื้อตู้หยอดเหรียญน้ำดื่มซึ่งช่วยกรองน้ำให้สะอาดมาให้บริการในหมู่บ้าน โดยรายได้ส่วนหนึ่งนำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ทำให้บ้านดอนศาลเจ้ามีทุนสะสมของหมู่บ้านเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านและคนในหมู่บ้านร่วมกันคิด คัดเลือก และการส่งเสริมสนับสนุน ชาวบ้านซึ่งมีประวัติติดเหล้า ครอบครัวประกอบอาชีพรับจ้างและมีฐานะยากจน ให้พัฒนาตนเองและครอบครัวเพื่อเป็นบุคคลและครอบครัวต้นแบบและเป็นฐานเรียนรู้ของหมู่บ้าน ซึ่งได้มีการต่อยอดความคิดในการพัฒนาอาชีพจนเป็นที่ยอมรับและเป็นต้นแบบของคนในชุมชน

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ธนาครเพื่อ

การเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เล็งเห็นศักยภาพของผู้นำชุมชนและการพัฒนาที่ผ่านมา จึงเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่างๆ โดยร่วมกับผู้นำชุมชนจัดเวทีการเรียนรู้เป็นประจำทุกเดือน นำข้อมูลของชุมชนทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจ มาวิเคราะห์ถึงศักยภาพของชุมชน ร่วมกับปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ ซึ่งทำให้เกิดแนวทางและกลยุทธ์ต่างๆ ในการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมที่มีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรทุน การตลาด ความปลอดภัย และโครงสร้างพื้นฐาน

โดยในบางชุมชน ได้ดำเนินการสำรวจข้อมูลต่างๆ ของชุมชน เริ่มต้นจากการทำบัญชีครัวเรือน เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จักข้อมูลด้านเศรษฐกิจของตนเอง และจัดทำเวทีประชาคมแผนพัฒนาชุมชน เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนการพัฒนาได้ตรงกับปัญหาและความต้องการ โดยคณะกรรมการหมู่บ้านและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ช่วยกันเก็บข้อมูลหมู่บ้านทั้งหมด จึงพบว่า ปัญหาภายในชุมชนที่จะต้องแก้ไขทั้งหมดมี 14 ปัญหา ได้แก่ 1) ภาวะหนี้สินประชาชน 2) พืชผลราคาตก 3) วัฒนธรรมประเพณี 4) ยาเสพติด 5) ความยากจน 6) โครงสร้างพื้นฐาน 7) ความแตกแยกทางการเมืองและกลุ่มผู้นำในชุมชน 8) การลักขโมย 9) การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร 10) มลภาวะเป็นพิษจากกลิ่นมูลสัตว์ 11) ข้างของแพง 12) สุขภาพ 13) น้ำดื่มไม่สะอาด 14) ที่ดินเสื่อมโทรม จากนั้นได้ช่วยกันคิดรูปแบบและวิธีการเพื่อจัดการปัญหา โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมาย คือ ให้ชาวบ้านมีบทบาทในการดำเนินงาน แต่เนื่องจากปัญหาของชุมชนมีมาก จึงเกิดปัญหาว่าจะแบ่งคณะกรรมการอย่างไรเพื่อจัดการกับปัญหาที่มีอยู่ได้อย่างครอบคลุม เจ้าหน้าที่จากอำเภอจึงได้แนะนำให้จัดตั้งคณะกรรมการและแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ ในการทำงาน เมื่อนำคำแนะนำดังกล่าวมาปฏิบัติ ปรากฏว่าเกิดปัญหา คือ การจัดแบ่งฝ่ายโดยตั้งชื่อฝ่ายตามแบบหน่วยงานราชการ ชาวบ้านไม่เข้าใจความหมาย ขอบเขต และบทบาทหน้าที่ของฝ่ายนั้นๆ ทำให้การทำงานไม่เป็นไปตามแผนที่วางไว้ จึงได้มีการพูดคุยปรึกษาและปรับเปลี่ยนชื่อฝ่ายมาเลียนแบบชื่อกระทรวงต่างๆ แทน ซึ่งชาวบ้านคุ้นเคยและเข้าใจมากกว่า คณะกรรมการจึงได้ประชุมจะร่วมกันปรับเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการบริหารจัดการในรูปแบบรัฐบาลของหมู่บ้าน

ในบางชุมชน จากการทำงานพัฒนาพื้นที่สาธารณะให้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งอาหารของชุมชนส่งผลให้เกิดกลุ่มเยาวชนซึ่งมีบทบาทในการร่วมคิดและร่วมดำเนินงานพัฒนาชุมชนด้วย

หลังจากนั้น ชาวบ้านร่วมกันระดมทุนเป็นทุนดำเนินงานร้านค้าและได้รับการสนับสนุนงบประมาณการสร้างอาคารร้านค้าจากองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อแก้ปัญหาในการเดินทางไปซื้อของอุปโภคบริโภคและสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันในตัวอำเภอ

ต่อมา ชาวบ้านได้รวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มแปรรูปมันสำปะหลัง

โดยรับซื้อหัวมันสดในหมู่บ้านนำไปแปรรูปเป็นมันเส้นเพื่อจำหน่าย ในช่วงเวลาเดียวกัน สำนักงานเกษตรอำเภอได้เข้ามาสนับสนุนให้ชาวบ้านนำกิจกรรมของชุมชนไปยื่นขอจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้กลุ่มได้รับการรับรองสถานะตามกฎหมายและการมีสิทธิในการขอรับการส่งเสริมสนับสนุนต่อไป

รัฐบาลได้เริ่มดำเนินงานโครงการ SML โดยจัดสรร

งบประมาณโครงการให้แก่หมู่บ้านต่างๆ ผู้ใหญ่บ้านจึงได้จัดประชุมสอบถามความคิดเห็นจากชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเสนอให้นำมาทำโครงการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ แทนการซื้อปุ๋ยอินทรีย์จากที่อื่นมาใช้และเพื่อผลิตจำหน่ายด้วย โดยขอรับการสนับสนุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และเกษตรอำเภอพาไปศึกษาดูงานที่จังหวัดสิงห์บุรีและลพบุรี จนได้นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์บ้านเม็ด ซึ่งผู้ใหญ่บ้านให้ใช้ที่ดินของตนสร้างเป็นโรงเรือน พร้อมทั้งดำเนินการสร้างโรงเรือน โดยให้ธนาคารหมู่บ้าน โรงสีข้าว ร้านค้าชุมชน บิมน้ำมันชุมชน และชาวบ้านนำเงินมาลงหุ้นเป็นทุนในการสร้างโรงเรือน ประธานชุมชนบริจาคไม้สำหรับสร้างโรงเรือน โดยชาวบ้านมาช่วยกันสร้างโรงเรือน

ในช่วงแรกชาวบ้านยังไม่กล้าลงมือทำกันอย่างจริงจัง

เนื่องจากติดขัดเรื่องสถานที่ในการดำเนินงานและกลัวขาดทุน จึงจ้างเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านมาทดลองทำในช่วงเลิกเรียนและวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ปรากฏว่า เด็กๆ สามารถทำได้และประสบผลสำเร็จดี กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์บ้านเม็ดจึงได้เริ่มดำเนินงานอย่างจริงจัง โดยได้เสนอที่ประชุมหมู่บ้านสร้างลานตากปุ๋ย ที่ประชุมมีมติเห็นชอบ ผู้ใหญ่บ้านจึงเชิญเจ้าหน้าที่จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) มาร่วมประชุมปรึกษาเพื่อขอกู้ยืมเงินดำเนินการสร้างลานตากปุ๋ย หลังจากนั้น ได้มีการต่อเติมหลังคาเพื่อป้องกันฝน ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐมีโครงการพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง (พพพ.) โดยสนับสนุนงบประมาณเพื่อการพัฒนา ผู้ใหญ่บ้านจึงได้นำเงินงบประมาณดังกล่าวมาบริหารจัดการเพื่อต่อเติมโรงเรือนผลิตปุ๋ยอินทรีย์ จากผลประกอบการที่ดีของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ทำให้มีเงินมาชำระหนี้ทั้งหมดได้ภายในเวลา 2 ปี

ช่วงปี พ.ศ. 2550 -2552 ชุมชนได้รับรางวัลต่างๆ เช่น

ชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง และรางวัลศูนย์เรียนรู้ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

2.2.3 ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

เป็นช่วงที่ชุมชนมีการพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องหลังจากได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแล้ว โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการและกลไกการพัฒนาทั้งจากนโยบายของรัฐ กลุ่ม

องค์กรภายในชุมชน และองค์กร/หน่วยงานภายนอกในการพัฒนาชุมชนทั้งในด้านการเรียนรู้ของชุมชน และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

2.2.3.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ในช่วงนี้ มีแนวคิด นโยบายต่างๆ ในการส่งเสริมและพัฒนาชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน การพัฒนาชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การขับเคลื่อนเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร สังคมแห่งการเรียนรู้ และการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ ส่งผลให้องค์กร/หน่วยงานเดิมที่ให้การส่งเสริมสนับสนุนที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และองค์กร/หน่วยงานใหม่ที่ดำเนินงานขับเคลื่อนเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนทั้งหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน ภาคประชาสังคม สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานทั้งในรูปแบบใหม่และรูปแบบที่เป็นองค์รวมมากขึ้น

2.2.3.2 การเปลี่ยนแปลงและผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาที่ส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ประกอบกับความสำเร็จของชุมชนในช่วงที่ผ่านมา ทำให้องค์กร/หน่วยงานเดิมเข้ามาศึกษาและส่งเสริมสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่องค์กร/หน่วยงานใหม่เข้ามาศึกษาและเป็นภาคีร่วมการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเพิ่มขึ้น โดยร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา กลุ่มต่างๆ และชาวบ้าน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

ได้แก่

(1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งพบว่า ยังคงมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงและนำคนในชุมชนให้ดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยผ่านการทำเป็นตัวอย่าง การบริหารจัดการและประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ คนในชุมชนที่ได้ร่วมเรียนรู้และดำเนินงานพัฒนาร่วมกับผู้นำชุมชน มาอย่างต่อเนื่องจนเกิดพลังอำนาจในตัวเองในการนำคนในชุมชนให้ดำเนินงานต่างๆ เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ได้แก่ พระ ครู หมอ คนในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือข่ายเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำการพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มฝึกปลอดภัย กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอกชุมชน ได้แก่

(1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ซึ่งพบว่า เป็นหน่วยงานที่ทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งยังคงมีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนพัฒนาและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยพบว่า ในช่วงนี้ ชุมชนและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐมีความใกล้ชิดสนิทสนมและทำงานร่วมกันแบบบูรณาการความร่วมมือมากขึ้น

(2) เจ้าหน้าที่องค์กรเอกชน เช่น พนักงานบริษัท จำหน่ายอุปกรณ์ระบบน้ำหยด ซึ่งจากการเข้ามาแนะนำสินค้า ทำให้ชุมชนโดยผู้นำชุมชนได้เรียนรู้และทดลองนำไปใช้ จนเกิดการนำไปใช้และชักชวนคนในชุมชนให้นำไปใช้ ซึ่งพบว่า เป็นเทคโนโลยีที่ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอีกทางหนึ่ง

2.2.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบ

ธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องกับความสะอาด บริบทฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียด แบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ในบางชุมชนจาก

ปัญหาความแห้งแล้ง ฝนน้อยลงและทิ้งช่วงในช่วงที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนประสบปัญหาภัยแล้งหลายปี ต่อเนื่อง ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านจึงประชุมปรึกษาหารือเพื่อที่จะหาน้ำมาใช้ในการเกษตรด้วยการ เจาะบ่อบาดาล โดยผู้ใหญ่บ้านดำเนินการนำร่องเป็นตัวอย่าง และได้ชักชวนชาวบ้านให้ทำตาม โดย แนะนำและดำเนินการให้ชาวบ้านที่ไม่มีทุนสามารถกู้ยืมเงินจากธนาคารหมู่บ้านมาใช้ดำเนินการได้ นอกจากนี้ ประธานชุมชน ซึ่งเป็นหัวหน้าโคเวตาอ้อยและเป็นกรรมการสมาคมชาวไร่อ้อย ได้รับการ ชักชวนและเสนอขายอุปกรณ์ระบบน้ำหยดจากพนักงานบริษัทจำหน่ายอุปกรณ์ระบบน้ำหยด จึงได้ นำมาลองใช้ในพื้นที่ของตนเอง ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ คือ ช่วยให้ใช้น้ำได้น้อยลง จึงนำมา บอกต่อชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านเห็นว่าดี จึงทำตาม ทั้งในไร่อ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพด ทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น เนื่องจากชาวบ้านมีปัญหาในการเดินทางเข้าไปซื้ออุปกรณ์ในเมือง จึงได้มีการพูดคุย ปรึกษาและเห็นว่าควรให้ร้านค้าชุมชนติดต่อนำอุปกรณ์น้ำหยดมาจำหน่ายให้แก่ชาวบ้าน ต่อมา หลังจากมีการนำเครื่องสูบน้ำมาใช้ ปรากฏว่า ประสบปัญหาน้ำมันแพง ชาวบ้านจึงลองเปลี่ยนไปใช้ แก๊ส แต่หลายคนเห็นว่าอาจมีปัญหาเรื่องราคาแก๊สแพงหรือมีแก๊สไม่พอกับความต้องการอีกใน อนาคต จึงมีการพูดคุยปรึกษากันและหาข้อมูลผ่านอินเทอร์เน็ต โดยให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมช่วย ค้นคว้าหาข้อมูลจนพบเรื่องเกี่ยวกับการใช้พลังงานแสงอาทิตย์ผลิตไฟฟ้าด้วยแผงโซลาร์เซลล์ คณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้พูดคุยปรึกษาและได้ส่งเยาวชนไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการติดตั้งและใช้ แผงโซลาร์เซลล์ที่จังหวัดสมุทรสงคราม พร้อมทั้งซื้อแผงโซลาร์เซลล์กลับมาได้ทดลองติดตั้ง และอยู่ ระหว่างการทดลองใช้งาน

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบาง

ชุมชน ผู้นำชุมชนได้ร่วมกันคิดและดำเนินการโครงการทำบ้านให้เป็นกะเมาะ หลายกะเมาะทำให้ เป็นป่า ผ่านการดำเนินงานโครงการธนาคารต้นไม้ที่มีการเชื่อมโยงและร่วมมือกับคณะทำงาน ฝ่ายเศรษฐกิจ เพื่อรณรงค์ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ ทั้งในบริเวณบ้านและพื้นที่ว่างทำย ไร่ และนำต้นไม้ที่ปลูกมาจำหน่ายเพื่อนำเงินไปใช้จ่ายหรือลงทุนตามเงื่อนไขและข้อตกลงของโครงการ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้รับการส่งเสริมและได้รับการสนับสนุนต้นไม้จากธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบางชุมชน

มีการดำเนินงานโครงการทุนช่วยเหลือเพื่อรักษาและซื้อที่ดินทำกิน เพื่อแก้ปัญหาชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ในการซื้อให้ และผ่อนชำระ 10 ปี โดยมีเงื่อนไข คือ ชาวบ้านที่ร่วมโครงการจะทำเกษตรอินทรีย์ 100%

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน พบว่า หลังจากชุมชนได้พัฒนาหมู่บ้านในด้านต่างๆ และประสบผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับ โดยมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนและศึกษาดูงาน ผู้นำชุมชนจึงได้มีแนวคิดและใช้วิธีการจัดการเชิงบูรณาการความร่วมมือ ทรัพยากร และการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ เช่น กรมการพัฒนาชุมชน เกษตรตำบล และเกษตรอำเภอ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ในการดำเนินงานอบรมวิทยากร อบรมอาชีพ ด้านการผลิต กลุ่มออมทรัพย์ การเป็นวิทยากรบรรยายแก่ผู้มาศึกษาดูงาน ฯลฯ เป็นต้น

2.3 แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

เกิดจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีความรู้ ความสามารถและเครือข่ายในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ นักพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นคนในชุมชน ได้คิดริเริ่มดำเนินงานเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยเป็นตัวอย่างเชื่อมโยงการสนับสนุนจากองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายต่างๆ ภายนอกชุมชนพร้อมกับถ่ายทอดแนวคิด ความรู้ และประสานความร่วมมือกับคนใกล้ชิด เช่น ครอบครัว เครือญาติ และคนรู้จัก เช่น อดีตผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน และคนในชุมชน ในการรวมกลุ่มกันพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นต้น จากนั้นจึงได้ดำเนินงานและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายตลาดสีเขียว ร้านค้าอาหารชุมชน ธนาคารวัวและขี้วัว โครงการและกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

ทั้งนี้ จากการศึกษา พบว่า บางชุมชนการดำเนินงานของกลุ่มเครือข่ายดังกล่าวไม่ได้มีความร่วมมือกับผู้นำชุมชน เป็นการพัฒนาและดำเนินงานอย่างอิสระ ในขณะที่บางชุมชนมีการดำเนินงานเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนในฐานะผู้นำชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

โดยเมื่อวิเคราะห์โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแล้วพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้

2.3.1 ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร เป็นช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศและนโยบายของรัฐ จากวิกฤตปัญหาในด้านต่างๆ ที่ประสบ ทำให้เริ่มมีบุคคลและกลุ่มคนที่ตระหนักถึงสภาพ ปัญหา และผลกระทบ ได้พยายามแสวงหาทางออกที่นำชุมชนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.3.1.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในบางชุมชน ประสบปัญหาความยากจน หนี้สิน ความแห้งแล้งและขาดแคลนจากสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกเปลี่ยนแปลงไปเพื่อทำเกษตรเชิงพาณิชย์และโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ เช่น การขุดลอกแหล่งน้ำ ทำให้ผู้นำชุมชนลุกขึ้นมาหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาและริเริ่มสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ในขณะที่บางชุมชน การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมจากโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ เช่น การส่งเสริมการทำนาเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีทางการเกษตร การก่อสร้างเขื่อน สะพาน และถนน ทำให้ชาวบ้านนิยมไปทำงานก่อสร้าง เนื่องจากรายได้ดี ผลจากการสร้างเขื่อนและตัดถนน ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลง ถนนกลายเป็นสิ่งกีดขวางปิดกั้นทางเดินของน้ำ ส่งผลให้เกิดน้ำท่วมขังพื้นที่นาตลอดปี ทำให้ชาวบ้านได้รับความเสียหายเดือดร้อน จนหลายครัวเรือนเลิกทำนาหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ นอกจากนี้ การเข้ามาตั้งฐานการผลิตอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้ชุมชน ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนแปรเปลี่ยนไปเป็นกึ่งเมืองกึ่งบ้าน แต่ในช่วงนี้ มีคนในชุมชนซึ่งทำงานเป็นนักพัฒนาเอกชน ได้นำโครงการวิจัยและพัฒนาเข้ามาเพื่อศึกษาและพัฒนาชุมชน จึงทำให้เกิดแนวคิดและการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาชุมชนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

2.3.1.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากสถานการณ์ ปัญหา ทำให้เกิดบุคคลและกลุ่มคนลุกขึ้นมาดำเนินการเปลี่ยนแปลงและร่วมกันกระทำการเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

- 1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

ได้แก่

- (1) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งในบางชุมชน

พบว่า ในช่วงนี้ ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร จากสภาพวิกฤตปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น

(2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นคนในชุมชน ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับคนในชุมชน ทำให้สามารถแพร่กระจายแนวคิดและชักชวนคนในชุมชนให้ร่วมกันดำเนินงานและกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ได้แก่ พระ ครู หมอ คน

ในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือญาติเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำการพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และอำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการ

รวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ อาทิ กรมพัฒนาที่ดิน

โครงการหมอดินอาสา ได้รับสมัครชาวบ้านที่สนใจเข้ารับการอบรมเผยแพร่ให้ความรู้เพื่อรับรองให้เป็นหมอดินอาสา ทำหน้าที่ประสานงานกับกรมพัฒนาที่ดิน ส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการตรวจสอบสภาพดิน การปรับปรุงดินเพื่อการเกษตร และการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรแก่ชาวบ้านในหมู่บ้าน

(2) เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน พบว่ามีบทบาท

ในการสนับสนุนแนวคิด ทุนและการทำงานพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ พบว่า นักพัฒนาชุมชนมีบทบาทในการชักชวนชาวบ้านดำเนินงานและกิจกรรมที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(3) ชุมชนใกล้เคียง มีบทบาทในการร่วมมือและ

สนับสนุนการดำเนินงานแบบเป็นเครือข่าย

2.3.1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบ ธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียด แบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ในบางชุมชน พบว่า มี นักพัฒนาเอกชนนำโครงการพัฒนาที่ส่งเสริมวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาเกี่ยวกับเตาเคี่ยวน้ำตาลโตนดมา ส่งเสริมเพื่อพัฒนาอาชีพให้แก่ชาวบ้าน

2) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ในช่วงนี้ จากการศึกษา พบว่า ชุมชนไม่ได้มีโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน

3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค** ในบางชุมชน จากสภาพความปัญหาความแห้งแล้งและหนี้สิน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านลุกขึ้นมาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรนานาชาติเพื่อการพัฒนา ในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การจัดตั้งสถาบันการเงินของหมู่บ้าน การจัดสร้างศาลาประชุมของหมู่บ้าน และจัดสร้างฉางข้าวของหมู่บ้าน นอกจากนี้ พบว่า กรมพัฒนาที่ดิน โดยโครงการหมอดินอาสา ได้รับสมัครชาวบ้านที่ สนใจเข้ารับการอบรมเผยแพร่ให้ความรู้เพื่อรับรองให้เป็นหมอดินอาสา ทำหน้าที่ประสานงานกับกรม พัฒนาที่ดิน ส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการตรวจสอบสภาพดิน การปรับปรุงดินเพื่อการเกษตร และการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรแก่ชาวบ้านในหมู่บ้าน นอกจากนี้ มีเกษตรกรที่สนใจสร้างเสริมความ มั่นคงทางอาหารและรายได้ ได้ไปเข้าร่วมการอบรมที่ศูนย์โยเล ทำให้ได้เรียนรู้การทำเกษตร อินทรีย์ และได้ริเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตมาทำเกษตรอินทรีย์ ในขณะเดียวกัน โรงพยาบาลและกลุ่มอาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ได้มีโครงการตรวจเลือดเกษตรกรและพบว่า มีสารเคมีตกค้างใน เลือดสูง จึงได้มีการณรงค์ให้ชาวบ้านลด ละ เลิกการใช้สารเคมี

หลังจากเกษตรกรที่ริเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตมาทำเกษตร อินทรีย์ประสบความสำเร็จและได้ผลผลิตดี ทำให้ชาวบ้านหลายคนเกิดความสนใจมาขอเรียนรู้ จึงได้ เริ่มมีการรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน เช่น การแลกเปลี่ยนแบ่งปันพันธุ์ข้าว การลง แยก เป็นต้น

ในบางชุมชน หลังจากชุมชนรวมกลุ่มสะสมทุนแล้ว ได้มี แนวคิดในการทำธุรกิจจากวัตถุดิบที่สำคัญของชุมชน จากการทำธุรกิจที่มีการแข่งขัน ทำให้กลุ่มได้ บทเรียนสำคัญคือ การก้าวออกจากชุมชนสู่โลกของตลาดที่เป็นจริงมีทั้งรุ่งเรืองและตกต่ำ การมองเห็น

ปัญหาทั้งโครงสร้าง การลุกขึ้นสู้กับส่วนแบ่งของตลาด การเรียนรู้ผู้บริโภคที่ไม่ได้เป็นแค่ผู้ซื้อ และเรียนรู้ว่า ผู้ผลิตรายย่อยและผู้บริโภคเท่านั้นที่อยู่เหนือระบบใหญ่ เป็นต้น

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน .ในบางชุมชน หลังจากเกษตรกรที่ริเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตมาทำเกษตรอินทรีย์ประสบความสำเร็จและได้ผลผลิตดี ทำให้ชาวบ้านหลายคนเกิดความสนใจมาขอเรียนรู้ จึงได้เริ่มมีการรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน เช่น การแลกเปลี่ยนแบ่งปันพันธุ์ข้าว การลงแขก เป็นต้น หลังจากนั้น ได้รวมกลุ่มดำเนินการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองตามโครงการของรัฐบาล เพื่อให้สมาชิกรวมกลุ่มกันพัฒนาและกั๊ยืมเงินไปประกอบอาชีพ จัดตั้งกลุ่มปุ๋ยชีวภาพ และส่งเสริมให้สมาชิกใช้ปุ๋ยชีวภาพเพื่อลดต้นทุนการผลิตและรักษาสิ่งแวดล้อม จัดตั้งกลุ่มโรงสีข้าว เพื่อรับสีข้าวให้สมาชิก และจัดตั้งกลุ่มรถนวดข้าว เพื่อรับจ้างนวดข้าวให้สมาชิกที่ทำนาในราคาถูก

ในบางชุมชน นักพัฒนาเอกชน เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยนำชุมชนรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งได้ชักชวนชาวบ้านที่รู้จักกันและสนใจมาร่วมทำงาน ส่งผลให้แนวคิดเกิดการแพร่ขยายไปหมู่บ้านอื่นๆ ทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในหลายหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาได้มาร่วมมือกันกลายเป็นเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ จากการสะสมเงินกองทุนร่วมกันประมาณ 5 ปี ทำให้กลุ่มออมทรัพย์มีเงินสะสมกว่า 1 ล้านบาท ซึ่งเป็นทุนเพียงพอที่จะทำกิจกรรมพัฒนาอื่นๆ ได้ กลุ่มจึงคิดริเริ่มที่จะทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาคนและชุมชน โดยนำดอกเบี้ยเงินกู้มาจัดสรรประโยชน์ตามสัดส่วนในรูปของเงินปันผลกองทุนเพื่อดำเนินงานพัฒนาในด้านต่างๆ 6 กองทุน ได้แก่ 1) กองทุนเงินออม 2) กองทุนสวัสดิการ 3) กองทุนธุรกิจชุมชน 4) กองทุนที่ดิน 5) กองทุนพัฒนากลุ่ม 6) กองทุนสังคมและสิ่งแวดล้อม

2.3.2 ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นช่วงที่ชุมชนมีสถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ โดยผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับผู้นำ/แกนนำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา และองค์กรและหน่วยงานจากภายนอกให้การส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ดำเนินการให้เกิดโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันในชุมชนและเครือข่าย ดังนี้

2.3.2.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้างและ

ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการริเริ่มฟื้นฟูแนวคิด ความรู้ การรวมกลุ่ม และสะสมทุนเพื่อการพัฒนาและการพึ่งตนเองของกลุ่มร่วมกับเครือข่าย ทำให้บางชุมชนริเริ่มการพัฒนาชุมชนและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยการจัดโครงการและกิจกรรมต่างๆ

ในขณะที่บางชุมชนได้รับโอกาสการพัฒนาผ่านความสัมพันธ์ของ คนในชุมชนในฐานะนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานเชื่อมโยงกับองค์กรและหน่วยงานภายนอก ทำให้มี องค์กรและหน่วยงานเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารร่วมกันผ่านกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้และการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

2.3.2.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้าง

เสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผลจากความพยายามในการรวมกลุ่มและเครือข่ายเพื่อแก้ไข ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน ประกอบกับโอกาสการพัฒนาผ่านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในฐานะ นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานเชื่อมโยงกับองค์กรและหน่วยงานภายนอก ทำให้มีองค์กรและหน่วยงานเข้า มาสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันผ่าน กระบวนการจัดกิจกรรมและการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ในช่วงนี้ มีผู้นำการ เปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

ได้แก่

(1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความ

มั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่า เป็นนักพัฒนาเอกชนที่เป็นคนในชุมชน

(2) ผู้นำทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งในบางชุมชน

ผู้ใหญ่บ้านมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในฐานะผู้นำชุมชน

(3) ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา ได้แก่ พระ ครู หมอ คน

ในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือญาติเพื่อนพ้องของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำการเปลี่ยน แปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่ง จากการศึกษ พบว่า ผู้นำ/แกนนำการพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุน ผู้ใหญ่บ้าน และ/หรือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้ สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้าง เสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และ อำนาจหน้าที่ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) กลุ่มการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการ

รวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/ แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทใน

การสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

ชุมชน ได้แก่

(1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ อาทิ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนทุน องค์ความรู้ และกระบวนการวิจัยเพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(2) นักพัฒนาเอกชน มีบทบาทในการประสานและเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายการพัฒนาสู่ชุมชน และนำชุมชนดำเนินงานและจัดกิจกรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(3) เครือข่ายการพัฒนา มีบทบาทในการสนับสนุนการดำเนินงานของผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้สามารถดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.3.2.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ในบางชุมชน

ผลจากการได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรและหน่วยงานภายนอกให้ดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูฐานอาหารของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันหลายครั้ง ทำให้คนในชุมชนได้ทบทวนการเปลี่ยนแปลงของวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดความตระหนักและร่วมกันฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนผ่านกลุ่ม ข้อตกลงร่วมกัน โครงการและกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค รวมทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมและการอยู่ร่วมกัน

ในบางชุมชนพบว่า มีการจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การจัดกิจกรรมค่ายเด็กและเยาวชนเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น การจัดกิจกรรมอาหารกลางวันให้กับโรงเรียนต่างๆ ในชุมชน เพื่อให้เด็กรู้จักบริโภคอาหารที่เป็นเมนูท้องถิ่น เป็นต้น

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบาง

ชุมชน ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูฐานอาหารของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ทำให้เกิดกลุ่ม ข้อตกลงร่วมกัน และกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เช่น การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และจัดการการใช้ประโยชน์ลำห้วยและหนองน้ำในหมู่บ้าน การอนุรักษ์และจัดการการใช้ประโยชน์ป่าที่ชุมชนร่วมกันใช้ประโยชน์ และป่าหัวไร่ปลายนาของตนเอง

ในบางชุมชนมีการจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เช่น จัดกิจกรรมค่ายเด็กและเยาวชนเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น กิจกรรมอาหารกลางวัน เพื่อให้เด็กรู้จักบริโภคอาหารที่เป็นเมนูท้องถิ่น เป็นต้น

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ผลจาก

กระบวนการวิจัยท้องถิ่น ทำให้ได้รูปแบบและแนวทางปฏิบัติในการฟื้นฟูฐานอาหารเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ประกอบด้วย การฟื้นฟูสวนหลังบ้านให้เป็นแหล่งอาหาร การฟื้นฟูฐานการผลิตในนาข้าวให้เป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงปลอดภัย การฟื้นฟูฐานวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ประกอบกับแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับการรณรงค์ส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐและผู้นำชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีการจัดการรายรับ รายจ่าย หนี้สิน และเงินออม โดยมีการออมทรัพย์ผ่านกลุ่มออมทรัพย์ที่จัดตั้งขึ้นในชุมชนด้วย

ในบางชุมชนมีการจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค เช่น จัดกิจกรรมค่ายเด็กและเยาวชนเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น กิจกรรมอาหารกลางวัน เพื่อให้เด็กรู้จักบริโภคอาหารที่เป็นเมนูท้องถิ่น เป็นต้น

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน ผลจาก

การได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรและหน่วยงานภายนอกให้ดำเนินโครงการวิจัยท้องถิ่น ทำให้มีการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่น ซึ่งมีขั้นตอนของการประชุมรับทราบการดำเนินโครงการวิจัยของหมู่บ้านร่วมกัน การดำเนินงานในขั้นตอนการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูล และการทดลองปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนัก และการร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูฐานอาหารของชุมชน รวมทั้งดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและครอบครัวผ่านแนวทางที่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน นอกจากนี้ ได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ เพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่มีปัญหาเดือดร้อนและผู้ด้อยโอกาส

ในขณะที่บางชุมชน หลังจากมีการรวมกลุ่มและเครือข่ายร่วมกันฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพึ่งตนเอง จนมีทุนในการดำเนินงานพัฒนาแล้วพบว่า กลุ่มและเครือข่ายได้ร่วมกันคิด ซึ่งมีการบูรณาการความคิด กิจกรรม และความร่วมมือในการ

พัฒนาชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การจัดกิจกรรมค่ายเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยถ่ายทอดความรู้ระหว่างผู้เฒ่าผู้แก่และกลุ่มเยาวชนในชุมชนเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น นอกจากนี้ ได้จัดกิจกรรมอาหารกลางวันให้กับโรงเรียนต่างๆ ในชุมชนเดือนละครั้ง เพื่อให้เด็กรู้จักบริโภคอาหารที่เป็นเมนูท้องถิ่น โดยให้ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเป็นแม่ครัว

2.3.3 ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นช่วงที่ชุมชนมีการพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องหลังจากได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาทั้งจากกลุ่มภายในชุมชน เครือข่ายการพัฒนา องค์กรและหน่วยงานภายนอก ดังนี้

2.3.3.1 สถานการณ์ที่นำไปสู่การพัฒนาโครงสร้างและ

ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการพัฒนาชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านกระบวนการดำเนินงานโครงการและกิจกรรมการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร หรือในบางชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งผลจากการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมั่นใจในการพัฒนาต่อไป นอกจากนี้ ยังได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยบางชุมชนได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากทั้งหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาสังคม ในขณะที่บางชุมชน เน้นความร่วมมือกับเครือข่ายการพัฒนา องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาสังคม ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ชุมชนมีการแสวงหาความร่วมมือและเครือข่ายการพัฒนาเพื่อสนับสนุนส่งเสริมการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องต่อไป

2.3.3.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากผลสำเร็จและความพยายามในการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของกลุ่มและเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ทำให้ยังคงมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

ได้แก่

(1) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชนในชุมชน เกษตรกรซึ่งเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านที่เคยดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในช่วงที่ผ่านมา มีบทบาทในการนำความคิดและนำกลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งชุมชนสู่การดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(2) **ผู้นำทางการ** ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งพบว่า มีส่วน

ร่วมในการดำเนินงานสนับสนุนกลุ่มและเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในฐานะผู้นำชุมชน ในขณะที่เดียวกันได้ดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารตามแนวนโยบายและคำสั่งของหน่วยงานของรัฐ

(3) **ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา** ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน คนในชุมชนที่มีใจพัฒนา คนในครอบครัวหรือเครือข่ายเพื่อนพ้องของผู้นำการเปลี่ยนแปลง และบุคคลที่มีบทบาทในชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า ผู้นำ/แกนนำพัฒนานี้ เป็นผู้กระทำการที่มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้สามารถดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและนำพาคนในชุมชนให้มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งในรูปของความคิด ความรู้ ประสบการณ์ ทุนทรัพย์ และเครือข่ายความสัมพันธ์ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการรวมกลุ่ม จัดตั้งกลุ่มการพัฒนา และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วย

(4) **กลุ่มการพัฒนา** ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันโดยมีความคิดและเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินการหรือพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และผู้นำ/แกนนำการพัฒนา อาจร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือ เป็นผู้นำกลุ่มด้วย ซึ่งกลุ่มการพัฒนาต่างๆ มีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินงานที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น กลุ่มฝึกปลอดภัย กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ

2) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอกชุมชน** ได้แก่

(1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ อาทิ ปศุสัตว์อำเภอ มีบทบาทในการสนับสนุนทุนและแนวทางการดำเนินงาน เช่น วัว โครงการธนาคารวัว และธนาคารซีวัว เป็นต้น ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านนำไปต่อยอดและสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

(2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทในการสนับสนุนทุนและการดำเนินกิจกรรมโครงการของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(3) เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนแนวคิด ความรู้ ทุน และเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายการพัฒนาในการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนสามารถดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้

(4) **เครือข่ายการพัฒนา** มีบทบาทในการสนับสนุนในการดำเนินงานต่างๆ ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้สามารถดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้

(5) ผู้บริโภค ในบางชุมชนมีการดำเนินการสร้าง

เสริมความมั่นคงทางอาหารที่เชื่อมโยงกับผู้บริโภคโดยตรง ส่งผลให้ผู้บริโภค อาทิ ช่างราชการเกษียณ นักการเมืองท้องถิ่น ครู พระ รวมถึงเครือข่ายชาวบ้านมีบทบาทในการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มและเครือข่ายฯ ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรม การอุดหนุนซื้ออาหารและผลผลิต และการปรับเปลี่ยนแนวคิดและพฤติกรรมสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.3.3.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร ประกอบด้วย โครงสร้างความสัมพันธ์ ได้แก่ ความหมาย/แนวคิด การกำกับ ความชอบธรรม รูปแบบ/วิธีการ ได้แก่ การตีความ/การอธิบาย สิ่งที่เกี่ยวข้องอำนวยความสะดวก บรรทัดฐาน ปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบ/การสนับสนุน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในช่วงนี้ มีรายละเอียดแบ่งเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ในบางชุมชนให้

ความหมายและความสำคัญกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารผ่านวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น โดยร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินงานกิจกรรมรณรงค์วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นเพื่อความสุขในครัวเรือนหรือโครงการน้ำพริก ในนามกลุ่มเครือข่ายเพื่อดำเนินโครงการศึกษารวบรวมสูตรน้ำพริกของชุมชนฝั่งอ่าวไทย หลังจากนั้น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงานจากแผนงานฐานทรัพยากรอาหารภายใต้โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่คาบสมุทรมหานคร กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และโครงการรวบรวมองค์ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน สูตรอาหารท้องถิ่น ส่งผลให้มีการชักชวนคนที่มีฝีมือในการปรุงอาหารจนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนซึ่งทำหน้าที่แม่บ้านหลักในการทำอาหารของงานประเพณี งานบุญของชุมชน มาร่วมกันแลกเปลี่ยนและรวบรวมสูตรอาหารท้องถิ่นได้อีกมากกว่า 100 สูตร

2) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบาง

ชุมชน ผลจากการดำเนินงานด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น โครงการรวบรวมองค์ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน สูตรอาหารท้องถิ่น โดยโครงการฯ ได้ทำงานร่วมกับกลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชนจาก 20 ชุมชน ส่งผลให้สมาชิกในกลุ่มและเครือข่ายเกิดความตื่นตัวและมีการจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์และฟื้นฟูผักพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น คาบสมุทรมหานคร เพื่อดำเนินงานอนุรักษ์และฟื้นฟูผักพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ในบาง

ชุมชนจากการดำเนินงานด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น โครงการรวบรวมองค์ความรู้เรื่อง ผักพื้นบ้าน สูตรอาหารท้องถิ่น ได้ส่งผลให้สมาชิกจำนวนหนึ่งเริ่มมีความสนใจที่จะเปิดร้านอาหาร สำหรับท้องถิ่นที่เน้นเมนูอาหารพื้นบ้าน ใช้ผักพื้นบ้านที่มีในชุมชนเพื่อให้บริการแก่คนในชุมชนเอง ตลอดจนผู้บริโภครุ่นอื่นๆ ที่อยู่ในเมืองและผู้สัญจร โดยเฉพาะเมื่อผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้เดินทางไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับ Slow Food ที่ประเทศอิตาลี และนำมาถ่ายทอด ร่วมคิดและวางแผนกับ ผู้นำ/แกนนำการพัฒนา สมาชิกกลุ่มและเครือข่าย จึงทำให้เกิดการดำเนินงานจัดตั้งธุรกิจร้านอาหาร ภายใต้แนวคิดครัวชุมชนเพื่อคนทั้งหมดขึ้น

โดยในส่วนของผู้นำชุมชน พบว่า มีการจัดทำโครงการ

7 ส. โดยส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านปลูกผักสวนครัวเพื่อบริโภคในครัวเรือนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยไม่ใช้สารเคมี มีการตั้งกลุ่มเกษตรกรลดความเสี่ยง โครงการส่งเสริมการปลูกพืชโดยการลดความเสี่ยง ใช้ชีวิวิถี โดยมีเจ้าหน้าที่เกษตรระดับตำบลเข้าไปส่งเสริมจัดฝึกอบรม

4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ในบางชุมชน ได้

พัฒนาการดำเนินงานจากการดำเนินงานด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น โครงการรวบรวมองค์ความรู้เรื่องผักพื้นบ้าน สูตรอาหารท้องถิ่น ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างโครงการฯ กลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชนจาก 20 ชุมชน นำมาต่อยอดจัดตั้งธุรกิจร้านอาหาร และพัฒนาต่อยอดให้เป็นศูนย์เรียนรู้ของคนในท้องถิ่นรณรงค์ให้ปลูกผักพื้นบ้านไว้กินเอง เป็นจุดกำเนิดของวิทยากรชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ประเด็นเชิงนโยบายและสถานการณ์ระดับโลกที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารเพื่อให้ชุมชนรู้เท่าทันและสามารถวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น เช่น กลุ่มธุรกิจอาหารครบวงจรกับการผูกขาดอาหาร นโยบายความมั่นคงทางอาหารกับทางเลือกของประเทศ พันธูกรรมกับการแย่งชิงฐานทรัพยากรอาหารชุมชน ปัญหาวิกฤตที่ดินทำกินที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชนบท 2558 ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนกับผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ลัทธิเสรีนิยมใหม่ อุดมการณ์ที่หนุนให้บรรษัทครองโลก โดยทำหน้าที่ประสานและเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ รวมทั้งใช้สถานที่ของครัวโบโฮนด์เป็นเวทีเสวนา ซึ่งได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดีจากผู้เข้าร่วมและมีความหลากหลายทั้งเกษตรกร ข้าราชการเกษียณ นักการเมืองท้องถิ่น ครู พระ รวมถึงเครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังได้แจกจ่ายพันธุ์พืชให้กับผู้เข้าร่วมเพื่อนำกลับไปปลูกในแปลงของตนด้วย

ในขณะที่บางชุมชน ได้นำผลการศึกษาวิจัยปัญหาของ

หมู่บ้านนำเสนอต่อปศุสัตว์อำเภอ โดยการรับรองของผู้ใหญ่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนว้าว ซึ่งได้นำไปสู่การดำเนินงานโครงการธนาคารว้าว และธนาคารชีวะ นอกจากนี้ ยังนำไปสู่ความรู้จัก ความร่วมมือ และความคุ้นเคยกันระหว่างชุมชนกับส่วนราชการมากขึ้นด้วย และจากการนำเสนอผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นทิศทางการขับเคลื่อนของชุมชนเพื่อสร้างความ

มั่นคงทางอาหาร ทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลอนุมัติงบประมาณให้โครงการวิจัยดำเนินการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านต่อไป

นอกจากนี้ ผลจากการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านหลังจากการทำวิจัย ทำให้ผู้ใหญ่บ้านได้รับการเสนอชื่อเข้าคัดเลือกผู้ใหญ่บ้านแทนบทอง และแกนนำโครงการวิจัย ได้รับเลือกให้เป็นกรรมการของโครงการพัฒนาระดับจังหวัด ประเด็น เกษตรกรรมยั่งยืน ส่วนทีมวิจัยได้รับเลือกให้เป็นพี่เลี้ยงให้กับโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 2 โครงการในหมู่บ้านใกล้เคียง

ตอนที่ 3 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งพบว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนพึ่งตนเอง 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งในแต่ละลักษณะมีช่วงของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 2) ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 3) ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมาวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นสภาพการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ 1) การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบเครือข่ายชุมชน 2) การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบชุมชนเป็นฐาน 3) การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบกลุ่มและเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ในแต่ละแบบมีระยะของการเรียนรู้แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ 1) ระยะการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 2) ระยะการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 3) ระยะการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย 1) ขั้นตอนการเรียนรู้ 2) รูปแบบการเรียนรู้ 3) เนื้อหาการเรียนรู้ 4) วิธีการเรียนรู้ 5) แหล่งการเรียนรู้ 6) กลไกการเรียนรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 แบบเครือข่ายชุมชน

3.1.1 ระยะการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.1.1.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่ การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การขยายเป็นเครือข่าย

3.1.1.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่

1) การเรียนรู้จากปัญหา เช่น ปัญหาจากสภาพความแห้งแล้ง ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่เคยอุดมสมบูรณ์ การลดลงของอาหารที่เคยมีอยู่ตามธรรมชาติ ความยากจน หนี้สิน ปัญหาสุขภาพที่เป็นผลจากสภาพแวดล้อมและการใช้สารเคมี ปัญหาที่เกิดจากนายทุนเอาเปรียบ ปัญหาจากการดำเนินงานต่างๆ ปัญหาจากความขัดแย้งทางความคิด ปัญหาจากนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน เป็นต้น

2) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม เช่น การเรียนรู้จากการประชุมร่วมกัน การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การไปศึกษาดูงานร่วมกัน การพูดคุยแลกเปลี่ยนกันผ่านเวทีชาวบ้านและเวทีวิชาการ เป็นต้น

3) การเรียนรู้จากการปฏิบัติ เช่น การเรียนรู้จากการทบทวนและวิเคราะห์ตนเองและชุมชน การร่วมกันฟื้นฟูวัดและกิจกรรมงานบุญประเพณี พิธีกรรมต่างๆ การรวมกลุ่มธนาคาร การดำเนินอนุรักษ์ ฟื้นฟู และจัดการป่า การรวมกลุ่มพึ่งตนเอง การพัฒนาอาชีพ การร่วมกันพัฒนาเป็นเครือข่าย เป็นคณะกรรมการ การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี การจัดทำแผนที่สามมิติ การศึกษาและพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ การจัดเวทีชาวบ้าน การจัดเวทีวิชาการ การจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

4) การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ เช่น การเรียนรู้จากพื้นที่ชุมชนชุมชนอื่น วัด ป่า พื้นที่พิธีกรรม กลุ่มและเครือข่ายต่างๆ เวทีชาวบ้าน เวทีวิชาการ พื้นที่ทดลองทำเกษตร สถาบันการศึกษา องค์กรและหน่วยงานต่างๆ เช่น สหกรณ์กรีนเนท เป็นต้น

5) การเรียนรู้จากประสบการณ์ เช่น การเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีต ประสบการณ์จากการทำงาน ประสบการณ์จากการฟัง ประสบการณ์จากการไปศึกษาดูงาน เป็นต้น

6) การเรียนรู้จากสื่อ เช่น การเรียนรู้จากเพลง แผนที่สามมิติ บุคคล เช่น นักพัฒนาเอกชน ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง คณะกรรมการป่า เป็นต้น

7) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย เช่น การเรียนรู้จากเครือข่าย

คณะกรรมการกลางกลุ่มเกษตรกร เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก คณะกรรมการป่าหมู่บ้านต่างๆ ชมรมผู้ผลิตพืชผักเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

8) การเรียนรู้จากความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การเรียนรู้

จากกิจกรรมงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ความเชื่อเรื่องผีเจ้าอาจยาบอน หรือ ผีบ่อน้ำจ๋า ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่า บริเวณใดที่เป็นบ่อน้ำจ๋า บริเวณนั้นจะมีผีรักษา หากใครตัดต้นไม้ตรงนั้นจะถูกผีทำร้าย ทำให้บริเวณนั้นมีต้นไม้อุดมสมบูรณ์ ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านที่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำแต่ละเส้นได้ไปเลี้ยงผีขุนน้ำ และช่วยกันรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมร่วมกันวิธีบวชป่าชุมชน

9) การเรียนรู้จากตัวอย่าง เช่น การเรียนรู้จากผู้ที่ดำเนินงาน

ประสบความสำเร็จ ประชาชนชาวบ้าน พ่อแม่

10) เรียนรู้จากการถ่ายทอด เช่น การเรียนรู้จากการถ่ายทอด

ประสบการณ์ความรู้จากพ่อแม่ การถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้จากสมาชิกในกลุ่ม การถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้จากผู้รู้ เป็นต้น

11) การเรียนรู้จากข้อมูล เช่น การเรียนรู้จากข้อมูลการสำรวจ

หมู่บ้าน แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ การศึกษาและพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

12) การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง เช่น การ

ได้รับการยอมรับยกย่องจากหน่วยงาน การดำเนินงานบรรลุตามเป้าหมาย

3.1.1.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่

1) การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยน ทบทวน และวิเคราะห์ปัญหา

ร่วมกัน เช่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างมูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชนกับชาวบ้านเพื่อร่วมกันคิด ทบทวน และวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โดยมีจุดมุ่งหมายให้ชุมชนคิดกลับมาสร้างฐานการพึ่งพาตนเองในด้านต่างๆ ทั้งด้านการรวมกลุ่ม ด้านการเกษตร และด้านการจัดการทรัพยากร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน เป็นต้น

2) การศึกษาดูงาน เช่น การเดินทางไปศึกษาดูงานชุมชนที่มีการ

พัฒนาในพื้นที่ใกล้เคียงและชุมชนในพื้นที่อื่นอย่างหลากหลาย เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ เป็นต้น

3) การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน เช่น การช่วยกันฟื้นฟูและ

พัฒนาวัดและฟื้นฟูการจัดกิจกรรมงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่วัดป่า โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการวัด ทำหน้าที่ดูแลและประสานงานต่างๆ การร่วมมือกันจัดตั้งคณะกรรมการป่า

4) การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน เช่น การรวมกลุ่ม โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุดและพึ่งพาทภายนอกให้น้อยที่สุด การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มพริกหวาน กลุ่มข้าวโพดฝักอ่อน กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

5) การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน เช่น การร่วมมือกันเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาในระดับตำบลของกลุ่มต่างๆ ในแต่ละหมู่บ้าน การเชื่อมโยงกับเกษตรกรชุมชนอื่นและพัฒนาเป็นเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อนำไปสู่การทำการเกษตรอย่างยั่งยืนของตำบลแม่ทา เป็นต้น

6) การทดลองปฏิบัติ เช่น การทดลองทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ของตนเอง

7) การทำตามตัวอย่าง เช่น ผลจากการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องของแกนนำกลุ่มเกษตรกร เครือข่ายคณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรตำบลแม่ทา ภายใต้การส่งเสริมสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ส่งผลให้เกษตรกรในหมู่บ้านและหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลรวมตัวกันลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2535 และหันมาทำเกษตรผสมผสานมากขึ้น

8) การฟัง/อ่านผ่านสื่อ เช่น การฟังผ่านเพลง การฟังผ่านการบอกเล่าของผู้นำชุมชน หรือ ผู้รู้ เป็นต้น

9) การสังเกต เช่น การสังเกตการกระทำ และการทำงานของบุคคล และกลุ่มต่างๆ รวมทั้งการสังเกตสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เป็นต้น

10) การปฏิบัติตามกฎและความเชื่อ เช่น การขอให้ผีผิขุนน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านที่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำแต่ละเส้นได้ไปเลี้ยงผีผิขุนน้ำ และช่วยกันรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมร่วมกันทั้งตำบล

11) การอบรม เช่น การอบรมการจัดตั้งวิถุชุมชน

12) กิจกรรม/โครงการ เช่น พิธีบวชป่าชุมชน การจัดตั้งวิถุ

ชุมชน

3.1.1.4 เนื้อหา/องค์ความรู้

จากการศึกษาพบว่า ในช่วงนี้ ชุมชนมีการเรียนรู้เนื้อหาต่างๆ ซึ่งแบ่งได้เป็น

1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับตนเองและชุมชน ได้แก่ สภาพและปัญหาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สาเหตุ แนวทางการแก้ไข เนื้อหาเกี่ยวกับ

การพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับสุขภาพ วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อม เนื้อหาเกี่ยวกับการฟื้นฟูวิถี วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของหมู่บ้าน

2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับ ความสำคัญ การอนุรักษ์ฟื้นฟู และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับปัญหา และการแก้ปัญหาจากนโยบายของรัฐในการควบคุมพื้นที่ในเขตที่อยู่อาศัยของชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำแผนที่สามมิติเพื่อการจัดการพื้นที่

3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหา เกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พืชภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เนื้อหาเกี่ยวกับการทำเกษตรผสมผสานที่ไม่ใช้สารเคมี/เกษตรพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการตลาด เนื้อหาเกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน

4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการ รวมกลุ่มการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งชมรมผู้ผลิตพืชผักเพื่อสุขภาพและ สิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงใหม่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการองค์กรและเครือข่าย เนื้อหาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ในการพัฒนาชุมชน การแสวงหาความร่วมมือและการสนับสนุน การจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนา

5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดเวทีชาวบ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดเวทีวิชาการ การจัดตั้งวิถุชุมชนและการดำเนินรายการ

3.1.1.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ การ ประชุมหมู่บ้าน เวทีชาวบ้าน กลุ่มอาชีพและกลุ่มการพัฒนาต่างๆ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สื่อ เช่น เพลง บุคคล สถานที่ที่เป็นความเชื่อ พื้นที่/บริบทของชุมชน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มตัวอย่างการพัฒนา แผนและกฎระเบียบการจัดการป่า ชุมชน กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน เช่น การจัดตั้งร้านค้าชุมชน การจัดตั้ง คณะกรรมการป่าในระดับหมู่บ้าน การทำแนวกันไฟ กิจกรรมการทำบุญทอดผ้าป่าสภาตำบลเพื่อหา เงินเป็นกองทุนในการดำเนินงานของคณะกรรมการป่า การทำพิธีบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้นเพื่อเฉลิม พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ปีที่ 50 เป็นต้น

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่าย ตลาด ผู้บริโภค นักวิชาการ

3.1.1.6 **กลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้** ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤตปัญหา นักพัฒนาเอกชน ผู้นำชุมชน ครอบครัว กลุ่มแกนนำการพัฒนา ผู้อาวุโส กลุ่มการพัฒนา เครือข่าย

การพัฒนา สภาตำบล คณะกรรมการป่าหมู่บ้าน กลุ่มอาสาสมัคร ครอบครัว ผู้บริโภค หน่วยงานรัฐ แผนและกฎระเบียบการจัดการป่าชุมชน กิจกรรม/โครงการ

3.1.2 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหาร

3.1.2.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่

การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็น องค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็นเครือข่าย

3.1.2.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้จากการวิจัย การเรียนรู้จาก ปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้ จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้ผ่านสื่อ การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง

3.1.2.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุม เวทีการเรียนรู้ การประชุมเชิง ปฏิบัติการ การทดลองปฏิบัติ การร่วมกันทำงานพัฒนาหมู่บ้าน การทำวิจัย การร่วมกันทำงานพัฒนา ชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การถ่ายทอด การอบรม การศึกษาดูงาน กิจกรรม/โครงการ การจัดการความรู้ การฟัง/อ่านผ่านสื่อ การพูดคุยซักถามจากผู้รู้ การสังเกต

3.1.2.4 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับสุขภาพ วิถี ชีวิต และสิ่งแวดล้อม ห่วงโซ่คุณค่า

2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับ นโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐและการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องพิทักษ์สิทธิของชุมชน การ จัดสร้างเสริมความเข้มแข็งขององค์กรการจัดการทรัพยากรชุมชน การจัดตั้งเครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติ

3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหา เกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กระบวนการและเทคนิคการผลิตพืชผักในระบบเกษตร อินทรีย์ การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ การ พัฒนาฟาร์ม ผักพื้นบ้าน อาหารปลอดภัย การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน

4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำ แผนแม่บทชุมชน การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มและชุมชนให้เข้มแข็ง การจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร การจัดการองค์กรและเครือข่าย การสร้างทายาทสืบทอดการพัฒนา การจัดการกองทุนหมู่บ้าน การ จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต การดำเนินงานและประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ

5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการเป็นวิทยากร การพัฒนาฐาน/แหล่งเรียนรู้ การจัดการความรู้จากการทำงานและประสบการณ์การทำงานพัฒนาที่ผ่านมา จัดการความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน การถอดบทเรียนผู้นำเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน

3.1.2.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ การประชุม ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา เวทีชาวบ้าน เวทีสมัชชาวิชาการ กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน พื้นที่การวิจัย ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ฐานเรียนรู้ในชุมชน สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการพัฒนา นักวิชาการ บุคคลภายนอกที่เข้ามาดูงาน พื้นที่การวิจัย สถาบันการศึกษา

3.1.2.6 **กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้** ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤต ปัญหา ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา แกนนำการพัฒนา ครอบครัว เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) กลุ่มเยาวชน องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) สถาบันการศึกษา

3.1.3 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.1.3.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่

การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็นเครือข่าย

3.1.3.2 **รูปแบบการเรียนรู้** พบว่า มีการเรียนรู้หลากหลายแบบรูปแบบ ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ผ่านสื่อ การเรียนรู้จากความสำเร็จ

3.1.3.3 **วิธีการเรียนรู้** ได้แก่ การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การอบรม การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การถ่ายทอด กิจกรรม/โครงการ เวทีการเรียนรู้ การจัดการความรู้

3.1.3.4 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบสานวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา

2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ การจัดทำแผนจัดการและพัฒนาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง การพัฒนาองค์กรชุมชนการจัดการป่าชุมชน ตำบลแม่ทา การจัดการทรัพยากรและที่ดินชุมชน

3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ การทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร การพัฒนาอาชีพ การพัฒนาระบบตลาดแบบ CSA (Community Supported Agriculture)

4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ การจัดทำแผนตำบลวิถีพอเพียง สภาองค์กรชุมชน การบูรณาการความร่วมมือ

5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ จัดตั้งศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน กระบวนการคิดวิเคราะห์ตนเองและชุมชน กระบวนการคิดวิเคราะห์ปัญหาตนเองและครอบครัว การพัฒนาชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ตำบลวิถีพอเพียง การพัฒนาศักยภาพเยาวชน การพัฒนาทักษะด้านการสื่อสารและถ่ายทอดความรู้

3.1.3.5 **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้** ได้แก่

1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำการพัฒนา เยาวชนบ้าน กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน ฐานเรียนรู้/จุดเรียนรู้ในชุมชน ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน สื่อ ได้แก่ วิทยุชุมชน หนังสือ

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการพัฒนา นักวิชาการ บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน พื้นที่การวิจัย บริษัทเอกชน สถาบันการศึกษา

3.1.3.6 **กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้** ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) สภาองค์กรชุมชน กลุ่มเยาวชน สื่อมวลชน

3.2 **แบบชุมชนเป็นฐาน**

3.2.1 **ระยะการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน**

3.2.1.1 **ขั้นตอนการเรียนรู้** ได้แก่

การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน

3.2.1.2 **รูปแบบการเรียนรู้** ได้แก่ การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกัน

เป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากตัวอย่าง การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง

3.2.1.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การศึกษาค้นคว้า การทำตามตัวอย่าง การถ่ายทอด การสังเกต

3.2.1.4 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่

- 1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ สุขภาพ วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูวิถี วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของชุมชน การพึ่งตนเอง
- 2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ การสร้างพื้นที่ป่าและสระน้ำ

- 3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พืชภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรอินทรีย์ การรวมกลุ่มเลี้ยงเป็ดไก่

- 4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ ปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และธนาคารหมู่บ้าน การจัดการกองทุนชุมชน การจัดตั้งโรงเรียนชุมชน

3.2.1.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

- 1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำชุมชน เวทีการประชุมหมู่บ้าน วัด กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มการพัฒนา

- 2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น

3.2.1.6 กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤต ปัญหา ผู้นำชุมชน แกนนำการพัฒนา ครอบครัว หน่วยงานรัฐ

3.2.2 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

3.2.2.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่ การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม

3.2.2.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกัน

เป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากตัวอย่าง การเรียนรู้ผ่านสื่อ การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง

3.2.2.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยน เวทีการเรียนรู้ การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การศึกษาค้นคว้า การทำตามตัวอย่าง การถ่ายทอด การสังเกต

3.2.2.4 เนื้อหา/องค์ความรู้

1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับตนเองและชุมชน สุขภาพ วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูวิถี วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของชุมชน การพึ่งตนเอง

2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ การปลูกป่าในชุมชน ธนาคารต้นไม้

3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การทำบัญชีครัวเรือน การปลูกพืชผักสวนครัว การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ การตลาดเกษตรอินทรีย์ การแปรรูปอาหาร การจัดตั้งร้านค้าชุมชน การแปรรูปผลผลิต การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน การผลิตปุ๋ยอินทรีย์

4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน การจัดโครงสร้างหน้าที่การบริหารและพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มและชุมชนให้เข้มแข็ง การจัดตั้งโรงสีข้าวชุมชน

5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ การจัดเวทีประชาคม การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ การพัฒนาบุคคลต้นแบบ ครอบครัวต้นแบบ การพัฒนาฐานเรียนรู้

3.2.2.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำชุมชน เวทีการเรียนรู้ วัด กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่ม ตัวอย่างการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา ศูนย์การเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนต้นแบบ ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการเรียนรู้

3.2.2.6 กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤตปัญหา ผู้นำชุมชน แกนนำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา ครอบครัว เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ องค์กรสาธารณกุศล

3.2.3 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.2.3.1 ขั้นตอนการเรียนรู้

การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม

3.2.3.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้ผ่านสื่อ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต

3.2.3.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การประชุม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอบรม การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การถ่ายทอด กิจกรรม/โครงการ การศึกษาดูงาน การจัดการความรู้ การซักถาม การเรียนรู้จากความสำเร็จ การทำตามตัวอย่าง การทดลอง การค้นคว้าข้อมูล

3.2.3.4 เนื้อหา/องค์ความรู้

- 1) **ด้านวิถึวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบสานวิถึวัฒนธรรมภูมิปัญญา
- 2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ การสร้างป่าในชุมชน ธนาคารต้นไม้
- 3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ การจัดการน้ำเพื่อการผลิต การแก้ปัญหาที่ดินทำกิน การปลูกข้าวอินทรีย์พันธุ์ Riceberry การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อการเกษตร การแปรรูป
- 4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ การบูรณาการความร่วมมือในการทำงานพัฒนาชุมชน
- 5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ การค้นคว้าหาข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต การเผยแพร่ความรู้ผ่านกิจกรรม/โครงการและสื่อ

3.2.3.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้

- 1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำการพัฒนา เหวทีชาวบ้าน กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน ฐานเรียนรู้/จุดเรียนรู้ในชุมชน
- 2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนต้นแบบ สถาบันการศึกษา เครือข่ายการพัฒนา บุคคลภายนอกที่เข้ามาดูงาน พนักงานบริษัทเอกชน

3.2.3.6 กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา หน่วยงานรัฐ กลุ่มการพัฒนา สื่อมวลชน กลุ่มเยาวชน พนักงานบริษัทเอกชน

3.3 แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

3.3.1 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.3.1.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่

การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การขยายเป็นเครือข่าย

3.3.1.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากสื่อ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากข้อมูล

3.3.1.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาและความต้องการร่วมกัน การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การทำตามตัวอย่าง การสังเกต

3.3.1.4 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่

- 1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ได้แก่ การอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีภูมิปัญญาการเกษตร
- 2) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม หมอดินอาสาและการส่งเสริมการพัฒนาที่ดิน
- 3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค ได้แก่ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พิษภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรอินทรีย์
- 4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน การรวมกลุ่มพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง

3.3.1.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

- 1) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน กลุ่มการพัฒนา ผู้นำการพัฒนา หมอดิน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มตัวอย่างการพัฒนา กิจกรรมและการทำงานต่างๆ ของชุมชน
- 2) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น ศูนย์การเรียนรู้ นักวิชาการ

3.3.1.6 กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤต ปัญหา ผู้นำชุมชน นักพัฒนาเอกชน กลุ่มชาวบ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา กลุ่มการพัฒนา ครอบครัว หน่วยงานราชการ หมอдин

3.3.2 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

3.3.2.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ ได้แก่

การตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็น องค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็นเครือข่าย

3.3.2.2 รูปแบบการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้ จากปัญหา การเรียนรู้จากการวิจัย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้ จากข้อมูล การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้

3.3.2.3 วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาและ ความต้องการร่วมกัน การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่ม แลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การทำตามตัวอย่าง การสังเกต

3.3.2.4 เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่

- 1) **ด้านวิถึวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการ อนุรักษ์และฟื้นฟูวิถึภูมิปัญญาการเกษตร
- 2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการ เปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม หมอдинอาสาและการส่งเสริมการพัฒนาที่ดิน
- 3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหา เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พิชัยภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรอินทรีย์
- 4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับปัญหา และความต้องการของคนในชุมชน การรวมกลุ่มพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง

3.3.2.5 ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

- 1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำ ชุมชน กลุ่มการพัฒนา ผู้นำการพัฒนา หมอдин พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มตัวอย่างการพัฒนา กิจกรรม และการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น ศูนย์การเรียนรู้ นักวิชาการ

3.3.2.6 **กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน กลุ่มชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา สถานการณ์/วิกฤตปัญหา ครอบครัว เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ หมอเดิน

3.3.3 **ระยะการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน**

3.3.3.1 **ขั้นตอนการเรียนรู้** ได้แก่

การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็นเครือข่าย

3.3.3.2 **รูปแบบการเรียนรู้** ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้จากการวิจัย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้

3.3.3.3 **วิธีการเรียนรู้** ได้แก่ การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาและความต้องการร่วมกัน การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การทำตามตัวอย่าง การสังเกต

3.3.3.4 **เนื้อหา/องค์ความรู้** ได้แก่

- 1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีภูมิปัญญาการเกษตร
- 2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม หมอเดินอาสาและการส่งเสริมการพัฒนาที่ดิน
- 3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พิชัยภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรอินทรีย์
- 4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน การรวมกลุ่มพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง

3.3.3.5 **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้** ได้แก่

1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา หมอเดิน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มตัวอย่างการพัฒนา กิจกรรม และการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน

2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น ศูนย์การเรียนรู้ นักวิชาการ

3.3.3.6 **กลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้** ได้แก่ สถานการณ์/วิกฤต ปัญหา ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา กลุ่มชาวบ้าน ครอบครัว เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน

ตอนที่ 4 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ผู้วิจัยได้นำข้อมูลบริบทชุมชนมาวิเคราะห์และจัดกลุ่มแล้วพบว่า ชุมชนที่ทำการศึกษามีความสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ตามรูปแบบการผลิตและเศรษฐกิจ ได้แก่ 1) ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน ได้แก่ (1) ชุมชนบ้านอีสาน (2) ชุมชนบ้านใต้ และ 2) ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านเหนือ 2) ชุมชนบ้านตะวันตก 3) ชุมชนบ้านกลาง 4) ชุมชนบ้านตะวันออก

จากการจัดแบ่งกลุ่มชุมชนดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำข้อมูลของแต่ละชุมชน ได้แก่ 1) บริบทของชุมชน 2) โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 3) รูปธรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 4) การเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน มาพิจารณาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อคัดเลือกชุมชนที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดในกลุ่มสำหรับเป็นกรณีศึกษาเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งได้แก่

- 1) ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน คือ ชุมชนบ้านอีสาน
- 2) ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า คือ ชุมชนบ้านเหนือ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชนทั้ง 2 แห่ง โดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group discussion) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) จากนั้นได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาลำดับ ดังนี้

4.1 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

4.1.1 ชุมชนบ้านอีสาน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านอีสาน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในรูปแบบการผลิตและเศรษฐกิจแบบครัวเรือน มีปัจจัยและเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้

4.1.1.1 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชน

1) ปัจจัยด้านบริบทของชุมชน

(1) **วิกฤตการณ์ด้านปัจจัยการผลิตอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน** ได้แก่ ความแห้งแล้งอันเนื่องมาจากฝนไม่ตกตามฤดูกาลเหมือนที่ผ่านมา ทำให้ขาดแคลนน้ำ ส่งผลให้การเพาะปลูกและผลผลิตต่างๆ โดยเฉพาะข้าว ไม่แน่นอน สม่าเสมอ และมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ นอกจากนี้ แหล่งอาหารและอาหารทั้งในธรรมชาติและในไร่นาที่เคยมีและเก็บหาได้ถูกบุกรุกทำลายและลดลงอย่างต่อเนื่อง จนมีแนวโน้มที่จะไม่เพียงพอสำหรับคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดความกังวล กลัว และตระหนักถึงสภาพความอดอยากขาดแคลน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชาวบ้านแสวงหาทางออก ตลอดจนเรียนรู้เพื่อจะสร้างเสริมและพึ่งตนเองด้านอาหาร

(2) **วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ** ได้แก่ ความยากจนและหนี้สิน ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวบ้านแสวงหาทางออก ตลอดจนเรียนรู้เพื่อจะหาทุน สร้างรายได้และปลดหนี้ ดังเช่น ผู้นำชุมชนเรียนรู้การเขียนโครงการเสนอขอของบประมาณสนับสนุนการจัดตั้งสถาบันการเงินของหมู่บ้านจากองค์การนานาชาติแพลน เพื่อให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนสำหรับซื้อวัว ควาย และปรับปรุงที่นา ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเรียนรู้ที่จะไปอบรมการเพาะเห็ดเพื่อบริโภคและจำหน่าย จนได้เรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งได้นำไปสู่การรวมกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การร่วมมือกัน จนมาถึงการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นต้น

2) ปัจจัยด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร

(1) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลง** เป็นปัจจัยที่สำคัญและมีบทบาทอย่างมากต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน ในฐานะผู้นำและตัวอย่างการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จ ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนา รวมถึงเป็นแหล่งความรู้ที่ชาวบ้านมาขอคำแนะนำ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำไปปฏิบัติตาม หรือ ต่อยอดความรู้ของตนเอง นอกจากนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงยังมีบทบาทเป็นแกนนำ เป็นผู้ประสานงานระหว่างชาวบ้านกับแหล่งเรียนรู้ หรือหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมและการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ

ทั้งนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องเป็นผู้มีใจมุ่งมั่น ทุ่มเท คิดและเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มีความกล้าหาญที่จะเผชิญกับความท้าทายในรูปแบบต่างๆ มีความรับผิดชอบ มีความเสียสละ มีความอดทนต่อสถานการณ์ความขัดแย้งและความยากลำบากในการทำงาน มีจิตสาธารณะที่จะช่วยเหลือและพัฒนาชุมชน จนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน

นอกจากนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำชุมชนและท้องถิ่น เนื่องจากพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์แบบห่างเหินกับผู้นำชุมชนสาเหตุหนึ่งมาจากนโยบายของรัฐที่มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการดำรงตำแหน่งของผู้นำชุมชน ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำชุมชนมาก่อนหมดวาระลง ประกอบกับการดำเนินงานและผลงานที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงดำเนินงานได้กลายเป็นผลงานของผู้นำชุมชนคนใหม่ด้วยโดยที่ผู้นำชุมชนไม่มีส่วนร่วมหรือไม่ได้ให้การส่งเสริมสนับสนุนเท่าที่ควร จึงกลายเป็นความไม่พอใจและหลีกเลี่ยงที่จะพบปะหรือประสานงานกันหากไม่มีความจำเป็น ซึ่งการที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นหรือแนบแน่นกับผู้นำชุมชนอาจจะส่งผลกระทบต่อการทำงานและประสานงานในการพัฒนาชุมชนโดยรวม

(2) ผู้นำชุมชน เป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญที่จะช่วยให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและคนในชุมชนมีขวัญ กำลังใจ และมีความคล่องตัวในการมาร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งนี้ ผู้นำชุมชนจะต้องแสดงบทบาทและให้การส่งเสริมสนับสนุนอย่างชัดเจนเต็มที่ รวมทั้งมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการมากกว่าการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านดำเนินงานกันเองตามกำลัง

(3) ครอบครัวยุคใหม่ เป็นปัจจัยสนับสนุนและผลักดันการเรียนรู้และการพัฒนาทั้งในระดับบุคคล ครอบครัวยุคใหม่ และชุมชน โดยพบว่า ชาวบ้านที่เข้าร่วมเรียนรู้และร่วมพัฒนาส่วนใหญ่ได้รับความเห็นชอบ การสนับสนุน และความร่วมมือในการเรียนรู้ร่วมกันจากคนในครอบครัวยุคใหม่ ทั้งนี้ พบว่า ส่วนใหญ่เกิดจากการสื่อสารและการทำความเข้าใจร่วมกันในครอบครัวจนเกิดทัศนคติและเป้าหมายไปในทิศทางเดียวกัน

(4) ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเชื่อมโยง ช่วยเหลือ และผลักดันกันภายในชุมชนให้เข้ามาร่วมเรียนรู้ ร่วมปฏิบัติ เป็นทอดต่อกันไป ทั้งนี้ พบว่า ชาวบ้านบางคนไม่ถูกกัน จำเป็นต้องอาศัยคนกลางซึ่งเป็นคนในชุมชนที่สามารถเข้ากับทุกคนได้ เป็นผู้ประสานและรวบรวมคนโดยอาศัยความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันมาเป็นเครื่องมือผู้ร้อยคนในชุมชน

(5) กลุ่มและแกนนำกลุ่ม เป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นและจูง

ใจให้ชาวบ้านเข้าร่วมเรียนรู้และพัฒนา เนื่องจากการมีกลุ่ม มีเพื่อน มีคนช่วยเหลือทำให้ชาวบ้านรู้สึกมั่นใจ สนุก และเกิดความอยากที่จะพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชน โดยที่กลุ่มและแกนนำกลุ่มจะต้องมีการพบปะ มีกิจกรรมร่วมกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างต่อเนื่อง

(6) องค์กร/หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน เป็นปัจจัย

สำคัญในการกระตุ้นและขับเคลื่อนการเรียนรู้และการดำเนินงานพัฒนาของชุมชน เนื่องจากเป็นแหล่งสนับสนุนทุน ความรู้ บุคลากร งบประมาณ เครือข่าย และพลังอำนาจในการดำเนินงานและการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา ทั้งนี้ องค์กร/หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนจำเป็นต้องมีการดำเนินงานส่งเสริมและสนับสนุนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้การดำเนินงานและการเรียนรู้ของชุมชนราบรื่น เข้มแข็ง และเติบโตอย่างต่อเนื่องจนสามารถขับเคลื่อนการเรียนรู้และการพัฒนาได้ด้วยชุมชนเอง เนื่องจากพบว่า ที่ผ่านมา องค์กร/หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนชุมชนเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ทำให้ขาดช่วงการเรียนรู้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ พบว่า องค์กร/หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนชุมชนมีการประสานงานขาดตกบกพร่องส่งผลให้เกิดอุปสรรคในการดำเนินงานพัฒนาและการเรียนรู้ของชุมชน

(7) การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจากความสำเร็จในการพัฒนา เป็นปัจจัยเสริมแรงให้คนในชุมชนรู้สึกสนใจ ภูมิใจ มีกำลังใจ และอยากเข้าร่วมเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการพัฒนา

3) ปัจจัยด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(1) เนื้อหาความรู้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ชาวบ้านมีความต้องการเพื่อนำมาใช้แก้ไขปัญหาและพัฒนาสภาพที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งนี้ เนื้อหาความรู้ต้องอยู่ในความสนใจ คือ เป็นเรื่องที่ช่วยแก้ไขปัญหาที่เป็นอยู่และสามารถนำไปปรับใช้ได้จริง

(2) รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเรียนรู้ที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านสนใจ เข้าใจ และมาร่วมเรียนรู้อย่างเต็มที่และสะดวกใจ ทั้งนี้ จะต้องเป็นรูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้ที่ทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ มีความสนุกสนาน เป็นกันเอง และเข้าใจง่าย เช่น เกมส์ การศึกษาดูงาน การระดมสมอง การวิจัย การทดลองปฏิบัติ เป็นต้น

(3) การชักชวนหรือเปิดโอกาสให้เรียนรู้ เป็นปัจจัยที่ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านมาร่วมเรียนรู้และเข้าร่วมการดำเนินงานและพัฒนามากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่กล้าเข้าร่วมกระบวนการ กิจกรรมการพัฒนา และการเรียนรู้ ทั้งที่ชาวบ้านหลายคนมีความสนใจใคร่รู้ ดังนั้น การที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือ แกนนำ หรือ คนใกล้ชิดชักชวนหรือเปิด

โอกาสให้เรียนรู้ จึงทำให้ชาวบ้านที่สนใจใคร่รู้ได้เข้ามาร่วมและมีโอกาสรับรู้ เรียนรู้ เข้าใจ และมีส่วนร่วมในกระบวนการและกิจกรรมการพัฒนาและการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น

(4) ผลประโยชน์ที่จะได้จากการมาร่วมเรียนรู้ พบว่า เป็นปัจจัย

ประกอบอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลและจูงใจให้ชาวบ้านมาร่วมเรียนรู้ หรือ ร่วมดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ซึ่งผลประโยชน์ดังกล่าวนอกจากความรู้ การได้มีส่วนร่วม การได้มีบทบาทในการดำเนินงาน และผลที่จะได้จากความสำเร็จในการดำเนินงานและการพัฒนาแล้ว ยังรวมไปถึงอาหาร สิ่งของ หรือ ค่าตอบแทนในการเข้าร่วมในแต่ละครั้งด้วย

(5) การจัดการข้อมูล เป็นปัจจัยที่ช่วยให้ชาวบ้านรู้ เข้าใจ และ

มองเห็นสภาพการณ์ ภาพรวม และแนวโน้มต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น นำไปสู่การเรียนรู้ การคิดวางแผน และร่วมกันดำเนินงานต่างๆ อย่างมีเป้าหมาย ทั้งนี้ การจัดการข้อมูลจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือในการให้ข้อมูลและเก็บรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้าน และอาศัยทักษะ เวลา และความรับผิดชอบในการจัดการข้อมูลของกลุ่มแกนนำที่มีหน้าที่ในการจัดการข้อมูลด้วย

4.1.1.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชน

1) ปัจจัยด้านบริบทของชุมชน

(1) สภาพแวดล้อมและวิถีชุมชน ผลจากการพัฒนาตามแนวทาง

และนโยบายของรัฐ ทำให้สภาพแวดล้อมของชุมชนเสื่อมโทรม แห้งแล้ง แปรปรวนและไม่แน่นอน ส่งผลให้วิถีสังคมเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นวิถีสังคมแบบหวังผลประโยชน์และอยู่แบบตัวใครตัวมัน ส่งผลให้คนในชุมชนขาดขวัญกำลังใจ ขาดความกระตือรือร้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้

(2) ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน เนื่องจากชาวบ้านมีฐานะ

ยากจนและมีหนี้สิน ประกอบกับสภาพแวดล้อมไม่เอื้อต่อการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ได้อย่างเพียงพอ ส่งผลให้คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน และชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ในหมู่บ้านให้ความสำคัญและใช้เวลากับการทำงานเพื่อหาเงินหรือทำหน้าที่ต่างๆ ในชุมชนมากกว่าการมาร่วมกิจกรรมการเรียนรู้

2) ปัจจัยด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหาร

(1) การส่งเสริมสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ไม่

ตรงจุด ไม่เข้มแข็งจริงจัง หรือ ไม่ต่อเนื่องจนช่วยแก้ปัญหาหรือพัฒนาให้ชุมชนสามารถสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่หวังพึ่งความช่วยเหลือจากหน่วยงาน องค์กรต่างๆ

(2) การเมืองและนโยบายของรัฐ ไม่ชัดเจน มีความขัดแย้ง ไม่

เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านแบ่งเป็นกลุ่มและทำตามแนวทางที่ตนพึงพอใจ นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบางเรื่องยังส่งผลกระทบต่อชาวบ้านได้รับปัญหาและความเดือดร้อน เช่น นโยบาย ส่งเสริมการปลูกข้าวและรับจำนำข้าว ซึ่งต่อมาเกิดปัญหาในกระบวนการดำเนินงาน ทำให้ชาวบ้าน บางส่วนซึ่งปลูกข้าวเพื่อเข้าร่วมโครงการจำนำข้าว แต่ไม่ได้รับเงินค่าจำนำข้าวเป็นเวลานาน จน ชาวบ้านบางคนไม่มีทุนเพียงพอสำหรับจะทำนารอบต่อไป และบางคนต้องกู้หนี้ยืมสินมาใช้ก่อน เป็น ต้น

(3) กระแสสังคมจากภายนอกชุมชน ได้แก่ กระแสทุนนิยม

บริโภคนิยม ค่านิยมใบบริญา การทำงานเพื่อเงินเดือนสูงๆ และมีหน้ามีตาในสังคม เป็นปัจจัยที่ผู้นำ การเปลี่ยนแปลงและแกนนำชาวบ้านเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้และพัฒนา เนื่องจากมีอิทธิพล ต่อความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ และพฤติกรรมของคนในชุมชน ทำให้แม้จะรับรู้ เรียนรู้แนวทาง หลักการต่างๆ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แต่ปฏิบัติและพัฒนาไปได้ยาก โดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่หลงใหลและเติบโตมาพร้อมกับกระแส สื่อ และค่านิยมแบบทุนนิยมและ บริโภคนิยม ซึ่งส่วนใหญ่คนรุ่นใหม่มักไปเรียนหนังสือและทำงานในเมือง ไม่ได้กลับมาทำงานหรือช่วย สืบสานวิถี ความรู้ และแนวทางการพัฒนา จึงเป็นปัจจัยและเป็นประเด็นที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและ แกนนำชาวบ้านหลายคนกังวลและเป็นห่วงอนาคตของชุมชนและสังคม

(4) คนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดแนวคิด อุดมการณ์เพื่อสร้างเสริม

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต่อไปมีน้อย เนื่องจากคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่มักไปเรียนหนังสือและ ทำงานในเมือง จึงเติบโตพร้อมกับกระแส สื่อ และค่านิยมแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม และไม่ได้ กลับมาทำงานหรือช่วยสืบสานวิถี ความรู้ และแนวทางการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารของชุมชน ปัจจัยนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผู้นำและแกนนำชาวบ้านกังวลและเป็นห่วงอนาคตของ ชุมชนและสังคม

3) ปัจจัยด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(1) **พื้นฐานการศึกษา** เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ในหมู่บ้าน บางส่วนไม่ได้เรียนหนังสือ โดยส่วนใหญ่เรียนจบในระดับประถมศึกษา และส่วนหนึ่งสืบทอดหนังสือ ทำให้ อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ และไม่ได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ใหม่ๆ เพิ่มเติม ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งในการ เรียนรู้และดำเนินการพัฒนา ทั้งนี้ ต้องอาศัยผู้นำกลุ่มและแกนนำกลุ่มที่มีความรู้ ความสามารถอ่านออกเขียนได้เป็นแกนนำในการดำเนินการพัฒนา และช่วยเหลือ สอน ตลอดจน ถ่ายทอดข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ให้ชาวบ้านคนอื่นๆ

(2) ขาดความรู้ในเรื่องที่ต้องการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ โดย

พบว่า ชาวบ้านมีความต้องการที่จะเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้ตนเองมีความมั่นคงทางอาหาร แต่ไม่รู้ว่าจะต้องเรียนรู้อะไรบ้าง และเรียนรู้จากที่ไหน ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะรู้หรือเรียนรู้จากผู้นำชุมชน ผู้รู้ในชุมชน และจากหน่วยงาน หรือ องค์กรที่เข้ามาให้ความรู้ในหมู่บ้าน

(3) เวลา เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเรียนรู้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้เวลาในตอนเช้าถึงเย็นในการทำงาน ดูแลเรือกสวนไร่นาและผลผลิต รวมทั้งทำกิจกรรมต่างๆ ตามบทบาทหน้าที่ของตนในชุมชนทุกวัน จึงมักไม่ค่อยมีเวลาสำหรับกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องใช้เวลานานหรือใช้เวลาหลายวัน

(4) งบประมาณสนับสนุนการเรียนรู้ เช่น การไปดูงาน การจัดเวทีชาวบ้าน การจัดหาและจัดทำสื่อต่างๆ ไม่มี หรือ มีไม่เพียงพอ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้น้อย การจะไปศึกษาเรียนรู้หรือจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ จึงทำได้ยาก ต้องร้องขอหรือรอกการสนับสนุนจากผู้นำชุมชน และหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน ซึ่งมีไม่มากและงบประมาณที่สนับสนุนนั้นมีจำนวนจำกัด

4.1.2 ชุมชนบ้านเหนือ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านเหนือ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในรูปแบบการผลิตและเศรษฐกิจแบบก้าวหน้า มีปัจจัยและเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้

4.1.2.1 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน

1) ปัจจัยด้านบริบทของชุมชน

(1) สภาพแวดล้อม และวิถีของชุมชน เนื่องจากชุมชนบ้านเหนือตั้งอยู่ในหุบเขาสูงและห่างไกลจากตัวเมือง จึงเป็นชุมชนชายขอบที่ไม่ค่อยได้รับการเหลียวแลจากรัฐ โดยคนภายนอกมองว่า เป็นหมู่บ้านที่ล้าหลังและยากจนที่สุดของตำบลแม่ทา จึงมักโดนดูถูกดูแคลนจากคนในหมู่บ้านอื่น ทำให้ชาวชุมชนบ้านเหนือและชาวบ้านในตำบลแม่ทากลายเป็นคนที่มีความมุ่งมั่น อดทน ไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคปัญหา แสวงหาและเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากสภาพความล้าหลังและคำดูถูกดูแคลน

ด้วยสภาพแวดล้อมที่เป็นป่าและหุบเขา ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับป่า พืชพรรณ ระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์จากป่า และการดูแลจัดการป่า โดยเฉพาะการเก็บหาอาหารจากป่ามาบริโภค ทั้งจากการสังเกต การลองผิดลองถูก สะสมประสบการณ์ เมื่อได้ข้อมูลองค์ความรู้ก็จะมีการบอกเล่า ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน และคนในชุมชน

แต่ปัจจุบัน เนื่องจากวิถีการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่ไม่จำเป็นต้องใช้เวลาในการเดินป่าศึกษาธรรมชาติและไปเก็บหาอาหารจากป่าเองเหมือนในอดีต แต่ใช้เวลาเพื่อเข้าเรียนหนังสือในระบบโรงเรียน หรือ ทำงานสร้างรายได้ ทำให้คนรุ่นใหม่ของชุมชนบ้านเหนือจำนวนไม่น้อยไม่ค่อยมีโอกาสสัมผัสและเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับป่าจากป่าจริงๆ เหมือนคนรุ่นก่อน

นอกจากนี้ การที่ชุมชนตั้งอยู่ในจังหวัดที่มีความสำคัญทั้งในด้านภูมิศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งตั้งอยู่ในบริเวณที่มีทรัพยากรที่สำคัญ ทำให้หน่วยงานและองค์กรภายนอกเข้ามาสำรวจศึกษาและส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนได้รับโอกาสในการพัฒนาและเรียนรู้อยู่เสมอ

(2) วิฤตการณ์ด้านปัจจัยการผลิตอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน ได้แก่ ความแห้งแล้งอันเนื่องจากฝนไม่ตกตามฤดูกาลเหมือนที่ผ่านมา เนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย ทำให้ขาดแคลนน้ำ ไม่สามารถเพาะปลูกและผลิตอาหารต่างๆ ได้พอเพียงกับความต้องการ นอกจากนี้ แหล่งอาหารและอาหารในธรรมชาติ รวมทั้งในไร่นาที่เคยมีและเก็บหาลดลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านเกิดความกังวล กลัว และตระหนักถึงสภาพความอดอยากขาดแคลน จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชาวบ้านแสวงหาทางออก ตลอดจนเรียนรู้เพื่อจะสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร

(3) วิฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ความยากจนและหนี้สินที่เกิดจากการลงทุนปลูกพืชเพื่อขาย เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวบ้านแสวงหาทางออก ตลอดจนเรียนรู้เพื่อจะหยุดหนี้ ปลดหนี้ และกลับมามีอิสระ ซึ่งได้นำไปสู่การรวมกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การร่วมมือกัน จนมาถึงการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นต้น

3) ปัจจัยด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(1) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง เป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นและผลักดันให้คนในชุมชนตื่นตัว รวมกลุ่มกันพัฒนา และเรียนรู้ร่วมกัน โดยพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทเป็นทั้งผู้นำทางความคิด ผู้นำทางการปฏิบัติ ผู้ประสานงานและเชื่อมโยงกลุ่มผู้สนับสนุน ผู้นำชุมชน กลุ่มแกนนำและชาวบ้าน ตลอดจนเป็นตัวอย่างความสำเร็จเป็นที่ยอมรับของผู้เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน

ทั้งนี้ พบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องมีคุณสมบัติสำคัญหลายประการ ได้แก่ มีแรงผลักดัน มีเป้าหมายในชีวิต มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีใจมุ่งมั่นที่จะพัฒนา ความ

อดทน ความขยัน มีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ชีวิตที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และวางแผนชีวิต และการทำงาน มีความใฝ่รู้ มีการแสวงหาโอกาส มีความกล้าหาญ มีคุณธรรม มีวิสัยทัศน์ และมีความเสียสละเพื่อเป้าหมายการพัฒนา

นอกจากนี้ พบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องมียุทธศาสตร์ประกอบหลายประการสนับสนุนให้สามารถดำเนินและขับเคลื่อนความคิดและการพัฒนา ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรที่ติดครอบครัว เพื่อร่วมอุดมการณ์และดำเนินงานพัฒนา ผู้สนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาทักษะประสบการณ์ ความคิดทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน

(2) **ผู้นำชุมชน** ในกรณีของชุมชนชุมชนบ้านเหนือ ผู้นำชุมชน คือ กำนัน ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงคนหนึ่งของตำบลแม่ทา โดยเฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติ และได้เป็นปัจจัยที่มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานของผู้นำการเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ของคนในชุมชน ทั้งนี้ ในช่วงแรกเริ่มต่างฝ่ายต่างคิดและดำเนินงานพัฒนาตามแนวคิดของตนเองในขอบเขตและพื้นที่ของตนเอง กระทั่งได้มาเชื่อมโยงพบปะแลกเปลี่ยนกันผ่านองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาดำเนินงานพัฒนาและกิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้ทำร่วมกัน เช่น การไปศึกษาดูงาน การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยผู้นำชุมชนเห็นว่า ทั้ง 2 ฝ่ายต่างดำเนินงานเพื่อพัฒนาชุมชนให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน จึงได้ชักชวนกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเข้ามาทำงานร่วมกันและได้ส่งเสริมสนับสนุนการทำงานซึ่งกันและกัน ทำให้สามารถดำเนินงานพัฒนาด้านต่างๆ ไปพร้อมๆ กันได้อย่างเข้มแข็งในระดับตำบล และได้พัฒนาต่อจนกลายเป็นองค์กรชุมชนและสถาบันชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญที่ทำให้คนทั้งในชุมชนและคนภายนอกได้เรียนรู้ร่วมกัน ตลอดจนมีการถ่ายทอดสืบสานแนวคิด อุดมการณ์ และงานพัฒนาต่างๆ แก่กลุ่มคนรุ่นใหม่ของชุมชน

(3) **องค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนเพื่อพัฒนาชุมชน** เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาและการเรียนรู้ของชุมชน เนื่องจากมีบทบาทโดยตรงในการกระตุ้น ส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนในรูปแบบต่างๆ ทั้งด้านความคิด ด้านข้อมูลความรู้ ด้านกระบวนการและวิธีการ ด้านทุน ด้านเครือข่ายและบุคลากร และด้านขวัญกำลังใจ ทำให้เกิดผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มแกนนำในชุมชนทำหน้าที่เผยแพร่แนวคิด กระบวนการพัฒนาและการเรียนรู้สู่คนในชุมชนจนนำไปสู่การพัฒนาตนเองและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งนี้ ความสำเร็จที่เกิดจากความร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มแรก ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำในชุมชน ทำให้ชุมชนกลายเป็นที่ยอมรับและกลายเป็นที่รู้จัก จนหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ให้ความสนใจและเข้ามาร่วมศึกษาเรียนรู้ ตลอดจนให้การส่งเสริมสนับสนุนซึ่งเป็นการต่อยอดการพัฒนาและการเรียนรู้ของชุมชนให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

(4) **ครอบครัว** เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเรียนรู้และการดำเนินงาน

พัฒนาสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ในฐานะหน่วยสนับสนุนและแนวร่วมดำเนินงานพัฒนาและการเรียนรู้ ทั้งนี้ พบว่า ภายในครอบครัวจะมีการพูดคุยทำความเข้าใจ แลกเปลี่ยนความคิดและความรู้กันจนมีทัศนคติและเป้าหมายร่วมกัน ซึ่ง หากคนในครอบครัวมีความคิดเห็นต่าง หรือไม่เข้าใจแนวคิดและเป้าหมาย ครอบครัวจะกลายเป็นอุปสรรคที่บั่นทอนการดำเนินงานพัฒนาและการเรียนรู้แทน

(5) ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน เป็น

ปัจจัยที่ทำให้มีการรวมกลุ่มและช่วยเหลือกัน นอกจากนี้ พบว่า ผู้ชายมักจะมีการรวมกลุ่มพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอยู่เสมอ โดยมักจะไปพบปะกันที่บ้านผู้นำชุมชน หรือ บ้านแกนนำชุมชน ทำให้รู้จักนิสัยใจคอและความคิดกันเป็นอย่างดี จึงชักชวนและรวมกลุ่มกันเรียนรู้รวมทั้งดำเนินงานพัฒนาได้ง่าย แม้จะมีความขัดแย้งและแตกกลุ่มกัน แต่ก็สามารถไกล่เกลี่ยเจรจากันได้ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกันทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างญาติพี่น้องและคนในหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลที่มีความคิดในแนวทางเดียวกันมารวมกลุ่มและร่วมมือกันดำเนินงานพัฒนา และเรียนรู้ร่วมกันกลายเป็นเครือข่ายระดับตำบล

(6) การมีกลุ่ม มีองค์กรชุมชนร่วมกันทำงาน เป็นปัจจัยที่ทำให้

คนในชุมชนสนใจที่จะพัฒนาและเรียนรู้ เนื่องจากมีเพื่อนคอยช่วยเหลือกันและเป็นกำลังใจซึ่งกันและกันในการดำเนินงานพัฒนาและเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้ กลุ่มจะต้องมีผู้นำและแกนนำกลุ่มที่เข้มแข็งและมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อย่างจริงๆ ซึ่งหากการดำเนินงานของกลุ่มประสบผลสำเร็จ จะทำให้กลุ่มเกิดความมั่นคง มั่นใจ และเกิดการขยายตัวของกลุ่มโดยชาวบ้านที่สนใจมาเข้าร่วมกลุ่มหรือเรียนรู้แล้วนำไปปฏิบัติตามเพิ่มมากขึ้น

(7) วัฒนธรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จาก

การศึกษา พบว่า ผู้นำชุมชนและผู้นำการเปลี่ยนแปลงตลอดจนแกนนำชุมชนมักมีกุศโลบายหรือเทคนิควิธีการให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

(8) การชักนำและเปิดโอกาสแก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีบทบาทในการทำงานพัฒนาและเรียนรู้ไปร่วมกัน

(9) การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง พบว่า เป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนได้เห็นผลและความสำเร็จของการพัฒนา ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนา และเข้ามาร่วมเรียนรู้และพัฒนาตาม นอกจากนี้ การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องยังทำให้ชุมชนมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการทำงานอย่างต่อเนื่อง

(10) การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจากความสำเร็จในการพัฒนา เป็นปัจจัยเสริมแรงให้คนในชุมชนรู้สึกสนใจ ภูมิใจ มีกำลังใจ และอยากเข้าร่วมเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการพัฒนา

3) ปัจจัยด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(1) การจัดการข้อมูลและใช้ประโยชน์จากฐานข้อมูล เป็นปัจจัยที่ช่วยให้ชาวบ้านได้เห็นภาพของสภาพพื้นที่และปัญหาต่างๆ ชัดเจนขึ้น ส่งผลให้เกิดการรับรู้ การคิด และความตระหนักที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่และชุมชนให้ดีขึ้น โดยนำข้อมูลนั้นมาร่วมกันคิดวางแผนและหาแนวทาง ความร่วมมือในการดำเนินการแก้ปัญหาและพัฒนา ทั้งนี้ ข้อมูลนั้นจะต้องเป็นข้อมูลที่ครบถ้วน ถูกต้อง มีการปรับปรุงให้ทันสมัย และที่สำคัญมีการเผยแพร่บอกเล่าสู่คนในชุมชนโดยวิธีการต่างๆ เช่น การประชุม เวทีชาวบ้าน หรือ สื่อต่างๆ อาทิ วิทยูชุมชน ป้ายประกาศวารสารขององค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

(2) การมีแหล่งเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน บ้านป่านอตมีแหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารอยู่มากมาย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน พระ กลุ่มการพัฒนา เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานกรีนเน็ตซึ่งเป็นคนในชุมชน ศูนย์ประสานงานกรีนเน็ต วิทยูชุมชน จุดเรียนรู้ต่างๆ และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน เป็นต้น ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนได้อย่างตรงประเด็น สะดวก ประหยัด รวดเร็ว และสอดคล้องกับสภาพบริบทของคนในชุมชน

(3) เรื่องที่เรียนรู้อยู่ในความสนใจและสามารถนำไปปรับใช้ได้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่คนในชุมชนจะพิจารณาเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมที่จะเรียนรู้ หากเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจและสามารถนำไปปรับใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาตนเองและครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ คนในชุมชนส่วนใหญ่มักจะเข้าร่วม นอกจากนี้ ควรเป็นเรื่องที่ไม่ซับซ้อน ไกลตัวเกินไป และเป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้ง่าย

(4) การจัดให้มีพื้นที่และกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การประชุม เวทีชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งพบว่า มีการจัดอยู่อย่างสม่ำเสมอ ทั้งโดยผู้นำชุมชน หน่วยงาน และองค์กรที่เข้ามาให้การสนับสนุนพัฒนาชุมชน และผู้นำกลุ่มต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยที่กระตุ้นและสร้างเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และมาเรียนรู้ร่วมกัน กลายเป็นสังคมการเรียนรู้ และร่วมกันคิด ร่วมกันทำ

(5) ผลประโยชน์ที่จะได้จากการร่วมเรียนรู้ เป็นปัจจัยจูงใจให้คนในชุมชนให้ความสนใจและเข้าร่วมเรียนรู้ ซึ่งนอกจากความรู้ การได้มีส่วนร่วม การได้มีบทบาทในการดำเนินงาน และผลที่จะได้จากความสำเร็จในการดำเนินงานพัฒนาแล้ว ยังรวมไปถึงอาหาร สิ่งของ หรือ ค่าตอบแทนในการเข้าร่วมในแต่ละครั้งด้วย

4.1.2.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชน

1) ปัจจัยด้านบริบทของชุมชน

(1) **ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน** เป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชน ทุ่มเทเวลาให้กับการทำงานเพื่อหาเงินมากกว่าการปลีกเวลามาร่วมเรียนรู้ ทั้งนี้ พบว่า ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำชุมชนมีบทบาทในการพูดคุยให้แง่คิดเพื่อให้คนในชุมชนเห็น ความสำคัญของการมาร่วมเรียนรู้และดำเนินงานพัฒนา ซึ่งทำให้คนในชุมชนเกิดความเกรงใจและมา เข้าร่วม

2) ปัจจัยด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหาร

(1) **ความคิดเห็นและความเชื่อส่วนบุคคล** เป็นปัจจัยที่ยากต่อ การควบคุม ซึ่งคนในชุมชนบางคนมีความคิดและความเชื่อในแบบที่ตนเองเห็นว่าดีและเหมาะกับ ตนเอง จึงมักไม่สนใจเข้าร่วมเรียนรู้และดำเนินงานพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความคิดและความเชื่อของ ตน และแม้จะได้รับรู้ แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ

(2) **การเมืองและนโยบายของรัฐ** การเปลี่ยนแปลง ความไม่ ชัดเจน และความขัดแย้งทางการเมืองและนโยบายของรัฐ ทำให้ชุมชนต้องปฏิบัติตาม หรือ เป็น อุปสรรคขัดขวางการดำเนินงานพัฒนาและการเรียนรู้ให้ล่าช้าหรือยากลำบาก

(3) **กระแสสังคมจากภายนอกชุมชน** ได้แก่ กระแสทุนนิยม บริโภคนิยม ค่านิยมใบปริญญา การทำงานเพื่อเงินเดือนสูงๆ และมีหน้ามีตาในสังคม เป็นปัจจัยที่เป็น อุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งต่อการเรียนรู้และการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เนื่องจากมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ และพฤติกรรมของคนในชุมชน ทำให้แม้จะรับรู้ เรียนรู้แนวทาง หลักการต่างๆ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แต่ปฏิบัติและ พัฒนาไปได้ยาก

(4) **คนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดแนวคิด อุดมการณ์เพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต่อไปมีน้อย** เนื่องจากคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่มักไปเรียนหนังสือและ ทำงานในเมือง จึงเติบโตพร้อมกับกระแส สื่อ และค่านิยมแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม และไม่ได้ กลับมาทำงานหรือช่วยสืบสานวิถี ความรู้ และแนวทางการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารของชุมชน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า คนรุ่นใหม่มีความนิยมการบริโภคพืชผักป่าน้อยลง ทำให้มี ความรู้ในการเก็บหาผักป่าและความสามารถในการประกอบอาหารท้องถิ่นลดลงด้วย ปัจจัยนี้เป็น ปัจจัยหนึ่งที่ผู้นำและแกนนำชาวบ้านกังวลและเป็นห่วงอนาคตของชุมชนและสังคม

แต่ทั้งนี้ พบว่า ครอบครัว ประสบการณ์ชีวิต การคิดทบทวนความ เป็นไป และการชักชวนเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ที่กลับมาบ้านได้ร่วมเรียนรู้ ร่วมทำงาน เป็นปัจจัยที่ ช่วยดึงเยาวชนและคนรุ่นใหม่ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชีวิตของตนให้ดีขึ้นได้มาร่วมเรียนรู้ และพัฒนาชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต่อไปได้

3) ปัจจัยด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

(1) การบังคับหรือเร่งรัดให้เรียนรู้ เนื่องจากชุมชนบ้านเหนือ มีการผู้นำชุมชนและผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในการเรียนรู้และพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง รวมทั้งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานต่างๆ หลายหน่วยงานในการเรียนรู้และพัฒนา จนทำให้คนในชุมชนมีกิจกรรมให้เข้าร่วมการเรียนรู้และพัฒนาอยู่เป็นประจำทั้งโดยสมัครใจและโดยการสั่งหรือการขอความร่วมมือ ทำให้คนในชุมชนรู้สึกอึดอัดและเบื่อหน่ายกับการเรียนรู้ ทั้งนี้ พบว่า คนในชุมชนสนใจที่จะเรียนรู้ แต่ต้องการเรียนรู้ตามความเหมาะสมของแต่ละคน เช่น เรื่องที่เรียนรู้ ช่วงเวลาและระยะเวลาในการ ความถี่บ่อยในการเรียนรู้ เป็นต้น

(2) เวลา เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเรียนรู้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้เวลาในตอนเช้าถึงเย็นในการทำงาน ดูแลเรือกสวนไร่นาและผลผลิต รวมทั้งทำกิจกรรมต่างๆ ตามบทบาทหน้าที่ของตนในชุมชนทุกวัน จึงมักไม่ค่อยมีเวลาสำหรับกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องใช้เวลานานหรือใช้เวลาหลายวัน

จากการวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร พบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือนและชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า มีปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่คล้ายและต่างกันดังนี้

ตารางที่ 2 ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้	ชุมชนบ้านอีสาน	ชุมชนบ้านเหนือ
ด้านบริบทชุมชน	-	สภาพแวดล้อมและวิถีของชุมชน
	วิกฤตการณ์ด้านปัจจัยการผลิตอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน	วิกฤตการณ์ด้านปัจจัยการผลิตอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน
	วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ	วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ
ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง	ผู้นำการเปลี่ยนแปลง	ผู้นำการเปลี่ยนแปลง
	ผู้นำชุมชน	ผู้นำชุมชน
	ครอบครัว	ครอบครัว

ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้	ชุมชนบ้านอีสาน	ชุมชนบ้านเหนือ
อาหาร	ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน	ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน
	กลุ่มและแกนนำกลุ่ม	กลุ่มและแกนนำกลุ่ม
	องค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน	องค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน
	-	วัฒนธรรมการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน
	การชักชวนชักนำและเปิดโอกาสให้เรียนรู้	การชักชวนชักนำและเปิดโอกาสให้เรียนรู้
	-	การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องมายาวนาน
	การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือรางวัลจากความสำเร็จในการพัฒนา	การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือรางวัลจากความสำเร็จในการพัฒนา
ด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	เนื้อหาความรู้ที่อยู่ในความสนใจ และสามารถนำไปปรับใช้ได้	เนื้อหาความรู้ที่อยู่ในความสนใจ และสามารถนำไปปรับใช้ได้
	รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้	รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้
	ผลประโยชน์ที่จะได้รับ	ผลประโยชน์ที่จะได้รับ
	การจัดการข้อมูล	การจัดการข้อมูล
	-	การมีแหล่งเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน
	-	การจัดให้มีพื้นที่และกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นประจำ

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น พบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือนและชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ที่เหมือนกัน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเงื่อนไขด้านบริบทชุมชน ได้แก่ วิกฤตการณ์ด้านปัจจัยการผลิตอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน และ

วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ 2) ปัจจัยเงื่อนไขด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้นำชุมชน ครอบครัว ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน กลุ่มและแกนนำกลุ่ม องค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน การชักชวนชักนำและเปิดโอกาสให้เรียนรู้ และการได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจากความสำเร็จในการพัฒนา 3) ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ เนื้อหาความรู้ที่อยู่ในความสนใจและสามารถนำไปปรับใช้ได้ ผลประโยชน์ที่จะได้จากการร่วมเรียนรู้ และการจัดการข้อมูล

ทั้งนี้ ปัจจัยเงื่อนไขที่มีความเหมือนกันดังกล่าวข้างต้นนั้น พบว่า มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ดังนี้

นอกจากนี้ พบว่า ชุมชนที่มีความที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชนมากกว่าชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเงื่อนไขด้านบริบทชุมชน ได้แก่ สภาพแวดล้อมและวิถีของชุมชน 2) ปัจจัยเงื่อนไขด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ วัฒนธรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง 3) ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การมีแหล่งเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน การจัดให้มีพื้นที่และกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นประจำ

ตารางที่ 3 ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคการเรียนรู้	ชุมชนบ้านอีสาน	ชุมชนบ้านเหนือ
ด้านบริบทชุมชน	สภาพแวดล้อมและวิถีชุมชน	-
	ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน	ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน
ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร	การส่งเสริมสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ขาดความเข้มแข็งและต่อเนื่อง	-
	ความคิดเห็นและความเชื่อส่วนบุคคล	ความคิดเห็นและความเชื่อส่วนบุคคล
	การเมืองและนโยบายของรัฐ	การเมืองและนโยบายของรัฐ

	กระแสวิกฤตและค่านิยมจาก ภายนอกชุมชน	กระแสวิกฤตและค่านิยมจาก ภายนอกชุมชน
	คนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดแนวคิด อุดมการณ์มีน้อย	คนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดแนวคิด อุดมการณ์มีน้อย
ด้านการเรียนรู้ในการสร้าง เสริมความมั่นคงทางอาหาร	พื้นฐานการศึกษาอยู่ในระดับต่ำ	-
	ขาดความรู้ในเรื่องที่ต้องการ เรียนรู้และแหล่งเรียนรู้	-
	เวลา	เวลา
	งบประมาณสนับสนุนการ เรียนรู้	-
	-	การบังคับหรือยัดเยียดให้เรียนรู้

ในส่วนของปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือนและชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนเหมือนกัน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเงื่อนไขด้านบริบทชุมชน ได้แก่ ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน 2) ปัจจัยเงื่อนไขด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การเมืองและนโยบายของรัฐ ความคิดเห็นและความเชื่อส่วนบุคคล กระแสวิกฤตและค่านิยมจากภายนอกชุมชน 3) ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ เวลา

นอกจากนี้ พบว่า ชุมชนที่มีความที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือนมีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนมากกว่าชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้า ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเงื่อนไขด้านบริบทชุมชน ได้แก่ สภาพแวดล้อมและวิถีของชุมชน 2) ปัจจัยเงื่อนไขด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การส่งเสริมสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ขาดความเข้มแข็ง จริงจัง และต่อเนื่อง 3) ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ พื้นฐานการศึกษา การขาดความรู้ในเรื่องที่ต้องการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ งบประมาณสนับสนุนการเรียนรู้ ในขณะที่ชุมชนที่มีความที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนมากกว่าชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครัวเรือน ได้แก่ ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร คือ การบังคับหรือยัดเยียดให้เรียนรู้

จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนที่มีความที่มีรูปแบบการผลิตแบบ ก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชนมากกว่าและมีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็น อุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนน้อยกว่าชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครวัเรื้อน ซึ่งหากจะพัฒนาให้ ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบครวัเรื้อนสามารถเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและ พัฒนาไปถึงขั้นชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้าได้นั้น จำเป็นจะต้องเพิ่มปัจจัยเงื่อนไขที่ ส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชนและลดปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

1) พัฒนาคุณภาพแวดล้อมและวิถีของชุมชน โดยอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งนี้ ผู้นำชุมชนและผู้ว่าการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องมีบทบาทสำคัญและร่วมมือกันผลักดันให้เกิดการ เรียนรู้และพัฒนาไปพร้อมกัน

2) พัฒนาวัฒนธรรมการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน

3) พัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4) พัฒนาแหล่งเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในการ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

5) จัดให้มีพื้นที่และกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นประจำ

6) จัดให้มีการฟื้นฟูและพัฒนาพื้นฐานการศึกษาของคนในชุมชน

7) จัดตั้งและพัฒนากองทุนสำหรับการเรียนรู้ หรือ ดำเนินการหาแหล่งทุนสนับสนุน งบประมาณสนับสนุนการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 5 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ในตอนนี ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหาร โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 รูปแบบการเรียนรู้ของ ชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และส่วนที่ 2 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะนำผลการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย 1) การยกกร่างรูปแบบฯ และ 2) การ ปรับปรุงและพัฒนารูปแบบฯ ตามลำดับดังนี้

1. การยกร่างรูปแบบการเรียนรู้

ผู้วิจัยนำผลจากการวิจัยในขั้นตอนที่ 1 และ 2 มาสังเคราะห์ประกอบกันเป็นร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยยึดหลักตามลำดับการเกิดขึ้นของสถานการณ์ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ และองค์ประกอบของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งมีการเรียนรู้เกิดขึ้นอยู่ด้วยตลอดเวลาภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเพิ่มขึ้นตามลำดับ

จากการสังเคราะห์ประกอบกันเป็นร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร จึงได้รูปแบบมีลักษณะเป็นขั้นบันได 3 ชั้น ประกอบด้วย ชั้นของการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ชั้นการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และชั้นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยมี 1) องค์ประกอบของรูปแบบ ประกอบด้วย สถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และการเรียนรู้ การเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีรายละเอียดที่เพิ่มขึ้นตามลำดับขั้น 2) ปัจจัยเงื่อนไขของรูปแบบ 3) แนวทางการนำรูปแบบไปใช้

จากนั้น ผู้วิจัยได้นำร่างรูปแบบฯ ดังกล่าวไปนำเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน เพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับรูปแบบฯ ดังกล่าว โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ ประกอบด้วย

- 1) ดร.วิวัฒน์ ศัลยกำธร
ประธานสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง
ประธานมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ
- 2) รศ.ดร.เพ็ญนี แรอรท
อาจารย์ประจำวิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น
คณะกรรมการวิชาการ สาขาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
- 3) นางสุภา ไยเมือง
ผู้อำนวยการมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
- 4) นางกิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา
รองผู้อำนวยการมูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI)

ผู้ประสานงานโครงการกินเปลี่ยนโลก สนับสนุนโดยแผนงานขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารเพื่อสังคม ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

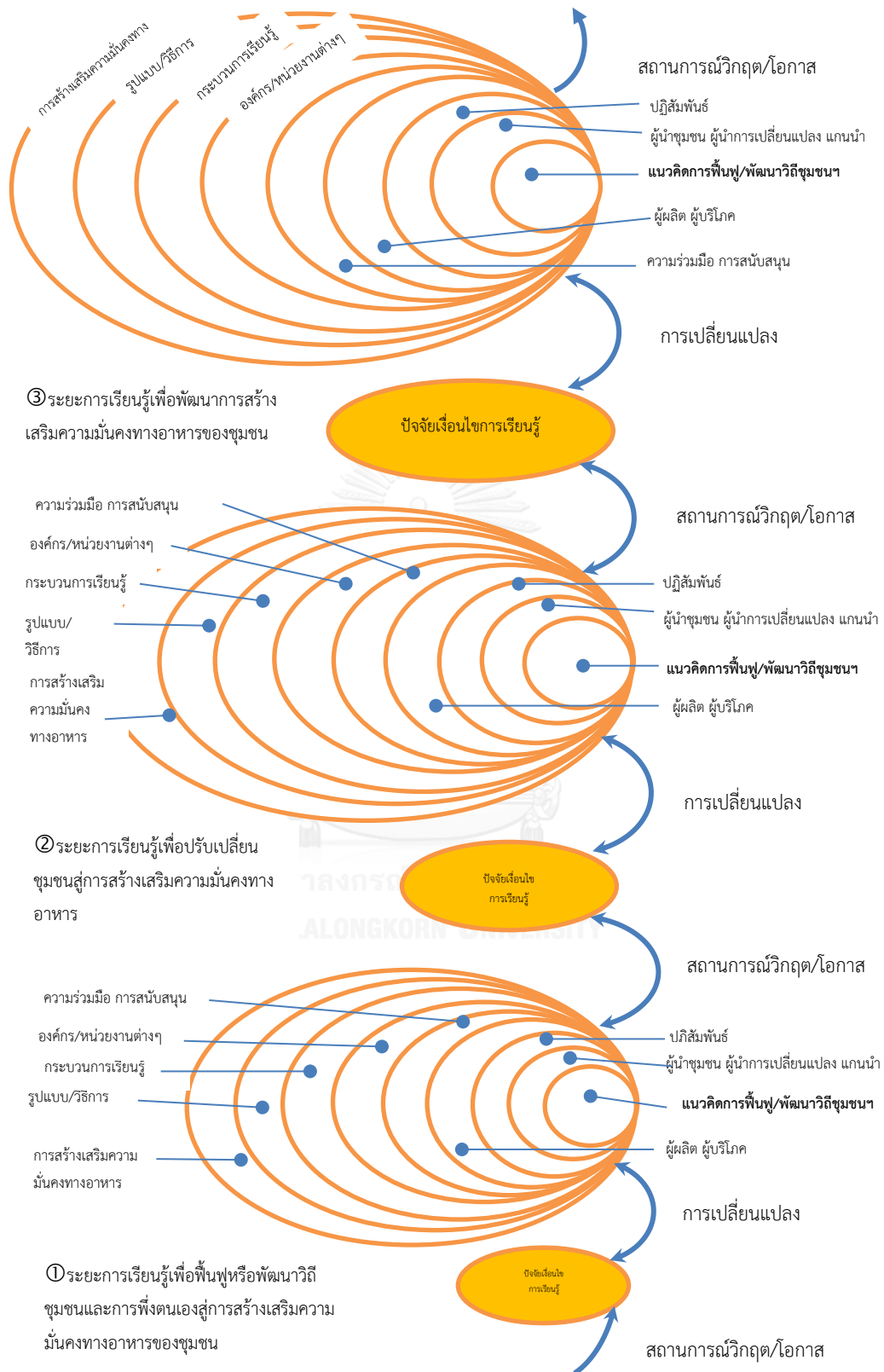
5) นายเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน

หัวหน้างานพัฒนาองค์ความรู้และวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนและความมั่นคงทางอาหาร มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

ผลจากการพิจารณาของผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน พบว่า ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมดเห็นชอบในแนวคิด หลักการ และองค์ประกอบหลักของรูปแบบการเรียนรู้ฯ นี้ โดยมีข้อเสนอแนะให้พิจารณาปรับปรุงภาพรูปแบบจากชั้นบันไดปรับเป็นวงเกลียวเพื่อให้เห็นการองค์ประกอบ ความเคลื่อนไหว และพลวัตได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การใช้คำสื่อความหมาย และแนวทาง/วิธีการนำรูปแบบไปใช้ได้จริง

2. การพัฒนารูปแบบฯ

ผู้วิจัยนำความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิมาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามประเด็นในแต่ละส่วนของรูปแบบแล้วจึงได้พิจารณาปรับปรุงร่างรูปแบบฯ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อปรับปรุงร่างรูปแบบการเรียนรู้ฯ แล้ว จึงได้รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเป็นรูปแบบ “วงเกลียวการเรียนรู้สู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร” โดยรูปแบบดังกล่าวมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ สถานการณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ จุดเปลี่ยนสู่การเรียนรู้ โครงสร้าง ปฏิสัมพันธ์ ขั้นตอน รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยการเรียนรู้เริ่มจากการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร แล้วจึงพัฒนาขึ้นไปเป็นการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน และการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนตามลำดับ ซึ่งมีลักษณะเป็นการหมุนวนยกระดับและขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทั้งการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้เข้มแข็งและกว้างขวางออกไป โดยวงเกลียวดังกล่าวอาจหมุนย้อนกลับลงมา หากมีสถานการณ์/การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ นอกจากนี้ วงเกลียวดังกล่าวอาจหมุนขึ้นไปได้อีก หากมีสถานการณ์/การเปลี่ยนแปลงที่ส่งเสริมสนับสนุนองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ซึ่งมีรายละเอียดของรูปแบบ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 9 รูปแบบ “วงเกลียวการเรียนรู้สู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร”

2.1 องค์ประกอบของรูปแบบฯ ประกอบด้วย

2.1.1 สถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้ วิกฤต/

ปัญหา/โอกาส ได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ภัยแล้ง สภาพอากาศและสิ่งแวดล้อมแปรปรวนผิดปกติ หรือ การยุติของต้นเหตุ/สาเหตุของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การได้รับการสนับสนุนการพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค เช่น วิกฤตหนี้สิน ความยากจน โรคภัยจากการผลิตและบริโภค หรือ การได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนเงินทุน การได้รับการผ่อนผันหนี้สิน การได้รับการสนับสนุนและพัฒนาเพื่อการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืนและปลอดภัย ฯลฯ ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน เช่น ความขัดแย้ง ความแตกแยก ความห่างเหิน ความไม่พอใจ การไม่ช่วยเหลือแบ่งปันกันของคนในชุมชน หรือ การได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน ด้านวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ขาดแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจและเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เช่น วัด หรือ พระ ประเพณี พิธีกรรม หรือ การได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.2 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ ได้แก่

2.1.2.1 สภาพแวดล้อมและวิถีของชุมชนที่เอื้อต่อการเรียนรู้

2.1.2.2 วิกฤต/ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ/หรือ ด้านเศรษฐกิจ หนี้สิน และ/หรือ ด้านเศรษฐกิจการผลิต และ/หรือ ด้านวิกฤต/ปัญหาสุขภาพ

2.1.2.3 แนวคิดการแก้ไขปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่รวมทั้งความมั่นคงทางอาหาร

2.1.2.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละ อดทน กล้าหาญ มีความมุ่งมั่น ใฝ่เรียนรู้ ทั้งนี้ ต้องเป็นคนที่มีความสามารถพึ่งตนเองได้

2.1.2.5 ผู้นำชุมชนเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือ สนับสนุนผู้นำการเปลี่ยนแปลง

2.1.2.6 ครอบครัวยุคใหม่ให้การสนับสนุนและร่วมมือ

2.1.2.7 ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน

2.1.2.8 กลุ่มและแกนนำกลุ่มที่เข้มแข็ง

2.1.2.9 องค์กรและหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและหลากหลาย

2.1.2.10 วัฒนธรรมการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน

2.1.2.11 การชักชวนชักนำและเปิดโอกาสเพื่อเรียนรู้

- ความสำเร็จในการพัฒนา
ใช้ได้จริง
- 2.1.2.12 การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องยาวนาน
2.1.2.13 การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจาก
2.1.2.14 เนื้อหาความรู้ตรงกับความสนใจและสามารถนำไปปรับ
2.1.2.15 รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้สนุก เข้าใจง่าย
2.1.2.16 ผลประโยชน์ที่จะได้จากการร่วมเรียนรู้ เช่น ค่าตอบแทน
สิทธิประโยชน์ ความรู้ที่ได้
เรียนรู้ในชุมชน
เป็นประจำและต่อเนื่อง
- 2.1.2.17 การมีแหล่งเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ และสถาบันการ
2.1.2.18 การจัดให้มีพื้นที่และกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

2.1.3 การเปลี่ยนแปลง

- 2.1.3.1 การลุกขึ้นมาแก้ปัญหาและพัฒนาของชุมชนโดยผู้นำ
ชุมชน หรือ ผู้มีความรู้ความสามารถและเป็นที่ยอมรับในชุมชน
2.1.3.2 การเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนเพื่อพัฒนาชุมชนของ
หน่วยงานของรัฐ หรือ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือ หน่วยงานเอกชน หรือ ภาคประชาสังคม
2.1.3.3 การมีบุคคลหรือกลุ่มที่ดำเนินงานพัฒนาจนประสบ
ผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับ

2.1.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ

2.1.4.1 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายในชุมชน

- ได้แก่
- 1) ผู้ใหญ่บ้าน เป็นกลไกสำคัญในการทำให้ชุมชน
สามารถขับเคลื่อนไปได้ร่วมกันทั้งชุมชน
- 2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการในด้านต่างๆ
ได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านสังคมและ
การอยู่ร่วมกัน ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ด้านการเรียนรู้ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งอาจเป็น
ผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู อสม. เกษตรกร แม่บ้าน เยาวชน หรือ กลุ่มอาชีพ กลุ่มการพัฒนา องค์กรชุมชน
 ฯลฯ ที่มีสำนึก ความรู้ ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน
- 3) แกนนำการพัฒนา ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้าน

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา ด้านการเรียนรู้ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งอาจเป็นครอบครัว พระครู อสม. เกษตรกร แม่บ้าน เยาวชน หรือ กลุ่มอาชีพ กลุ่มการพัฒนา องค์กรชุมชน ฯลฯ

2.1.4.2 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอกชุมชน

ได้แก่ กำนัน องค์กรบริหารส่วนตำบล สภาองค์กรชุมชนระดับตำบล องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ หน่วยงานเอกชน สถาบันการศึกษา ภาคประชาสังคม

2.1.5 โครงสร้างความสัมพันธ์ ประกอบด้วย

2.1.5.1 ความหมาย/แนวคิดการสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหาร ได้แก่ การอนุรักษ์ ปั่นฟู และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การผลิตแบบยั่งยืน: การทำเกษตรกรรมยั่งยืน การใช้และจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน: การแปรรูป การจัดการตลาดที่เกื้อกูลและเป็นธรรม การบริโภคอย่างยั่งยืน: การบริโภคอาหารท้องถิ่นที่มีการผลิตแบบยั่งยืน การบริโภคอย่างพอเพียงรู้คุณค่า ความมั่นคงทางอาหาร การเสริมสร้างความสัมพันธ์ในทุกระดับสังคม: ครอบครัว เพื่อนบ้าน กลุ่ม ชุมชน สังคม การรวมกลุ่มช่วยเหลือและเกื้อกูลกัน การอนุรักษ์ ปั่นฟู และจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ โดยมีการกำกับด้วยการกำหนดความเชื่อ ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ กฎ ระเบียบ คำสั่ง แผนงาน เพื่อให้เป็นแนวทางการให้เกิดการยอมรับร่วมกัน

2.1.5.2 แบบแผน/วิธีการ ได้แก่ แนวทางปฏิบัติ โครงการ

กิจกรรม หลักสูตร ฯลฯ โดยการจัดตั้งและดำเนินงานผ่านกลุ่มต่างๆ กองทุน คณะกรรมการ องค์กรสถาบัน ฯลฯ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติร่วมกัน

2.1.5.3 การสื่อสาร ได้แก่ การพูดคุย บอกกล่าว ชักชวน การ

ประชุม การรณรงค์ การสั่งการ ฯลฯ โดยอาศัยอำนาจ ความสัมพันธ์ สื่อ ความสามารถ เพื่อให้เกิดความสนใจ ความเข้าใจที่นำไปสู่การยอมรับและปฏิบัติ

2.1.6 ระยะเวลา ขั้นตอน รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้

2.1.6.1 ระยะการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชุมชนสู่การสร้างเสริม

ความมั่นคงทางอาหาร

1) ขั้นตอนการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมี

ขั้นตอนการเรียนรู้ ประกอบด้วย การตระหนักรับรู้ปัญหาาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน

2) รูปแบบการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมีการ

เรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้

ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากตัวอย่าง การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากสื่อ การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง

3) เนื้อหาการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระบายนี้นี้ ควรมีเนื้อหาการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้ **(1) ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับตนเองและชุมชน ได้แก่ สภาพและปัญหาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สาเหตุ แนวทางการแก้ไข เนื้อหาเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และสุขภาพ เนื้อหาเกี่ยวกับการฟื้นฟูวิถี วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน **(2) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์ฟื้นฟู และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและแนวทางแก้ปัญหา เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำเครื่องมือเพื่อการจัดการพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เช่น แผนที่สามมิติ **(3) ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เนื้อหาเกี่ยวกับพิษภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เนื้อหาเกี่ยวกับการทำเกษตรผสมผสานที่ไม่ใช้สารเคมี/เกษตรพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับการการทำเกษตรอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการตลาด เนื้อหาเกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาธุรกิจชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับระบบทุนนิยมและกลไกตลาด **(4) ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการรวมกลุ่มการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งชมรมผู้ผลิต-ผู้บริโภคพืชผักเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เนื้อหาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการแสวงหาความร่วมมือและการสนับสนุน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนา เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการองค์กรและเครือข่าย **(5) ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดเวทีชาวบ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดเวทีวิชาการ เนื้อหาเกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้ เช่น การจัดตั้งวิทยุชุมชนและการดำเนินรายการ

4) วิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระบายนี้นี้ ควรมีวิธีการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้

การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยน ทบทวน และวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน การศึกษาดูงาน การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การทดลองปฏิบัติ การอบรม การทำตามตัวอย่าง การฟัง/อ่านผ่านสื่อ การสังเกต การปฏิบัติตามกฎและความเชื่อ กิจกรรม/โครงการ การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน

5) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้ (1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา การประชุมหมู่บ้าน เวทีชาวบ้าน กลุ่มอาชีพและกลุ่มการพัฒนาต่างๆ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สื่อ เช่น เพลง บุคคล สถานที่ที่เป็นความเชื่อ พื้นที่/บริบทของชุมชน พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มตัวอย่างการพัฒนา แผนและกฎระเบียบของชุมชน กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน (2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักวิชาการ ผู้บริโภค ตลาด ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการเรียนรู้

6) **กลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้

สถานการณ์/วิกฤตปัญหา ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ครอบครัว แกนนำการพัฒนา กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา สมาตำบล คณะกรรมการป่าหมู่บ้าน กลุ่มอาสาสมัคร ผู้บริโภค นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ แผนและกฎระเบียบของชุมชน กิจกรรม/โครงการ

2.1.6.2 ระยะเวลาการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงชุมชนสู่การสร้างเสริม

ความมั่นคงทางอาหาร

1) **ขั้นตอนการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีขั้นตอนการเรียนรู้ ประกอบด้วย การตระหนักรับรู้ปัญหาร่วมกัน การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็นเครือข่าย

2) **รูปแบบการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีรูปแบบการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้

การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากการวิจัย การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้ผ่านสื่อ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากความสำเร็จ/การยอมรับยกย่อง

3) **เนื้อหาการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีเนื้อหาการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้ (1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับตนเองและชุมชน ได้แก่ สภาพและปัญหาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สาเหตุ แนวทางการแก้ไข เนื้อหาเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับห่วงโซ่คุณค่า (2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ เนื้อหาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องพิทักษ์สิทธิของชุมชน เนื้อหา

เกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรจัดการทรัพยากรชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการและเทคนิคการผลิตพืชผักในระบบเกษตรอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาฟาร์ม เนื้อหาเกี่ยวกับผักพื้นบ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับอาหารปลอดภัย เนื้อหาเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่น เนื้อหาเกี่ยวกับการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน (4) **ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มและชุมชนให้เข้มแข็ง เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการองค์กรและเครือข่าย เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างทายาทสืบทอดการพัฒนา เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับกองทุนสวัสดิการชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินงานและประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ เนื้อหาเกี่ยวกับสุขภาพและสุขภาวะชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร (5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการเป็นวิทยากร เนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการวิจัยท้องถิ่น เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาฐาน/แหล่งเรียนรู้ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการความรู้จากการทำงานและประสบการณ์การทำงานพัฒนาที่ผ่านมา เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน

4) วิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีวิธีการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้

การประชุม การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การอบรม การประชุมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน เวทีการเรียนรู้ การถ่ายทอด กิจกรรม/โครงการ การจัดการความรู้ การทดลองปฏิบัติ การร่วมกันทำงานพัฒนาหมู่บ้าน การทำวิจัย การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การฟัง/อ่านผ่านสื่อ การพูดคุยซักถามจากผู้รู้ การสังเกต

5) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้ (1) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน** ได้แก่ การประชุม ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง/พัฒนา เวทีชาวบ้าน เวทีสมัชชาวิชาการ กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน พื้นที่การวิจัย ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ฐานเรียนรู้ในชุมชน สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน (2) **ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน** ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการพัฒนานักวิชาการ บุคคลภายนอกที่เข้ามาดูงาน พื้นที่การวิจัย สถาบันการศึกษา

6) กลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยษนี้ ควรมีกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ต่างๆ ดังนี้

สถานการณ์/วิกฤตปัญหา ผู้นำชุมชน ผู้นำการ

เปลี่ยนแปลง/พัฒนา แกนนำการพัฒนา ครอบครัว เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน
 กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) กลุ่มเยาวชน องค์การบริหารส่วน
 ตำบล (อบต.) สถาบันการศึกษา

2.1.6.3 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างความมั่นคง

ทางอาหารของชุมชน

1) **ขั้นตอนการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมีขั้นตอน
 การเรียนรู้ ประกอบด้วย การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหา
 ทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน การปรับปรุงให้เหมาะสม การขยายเป็น
 เครือข่าย

2) **รูปแบบการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมีการ
 เรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

การเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้จาก
 ประสบการณ์ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากการปฏิบัติ
 การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้ผ่านสื่อ การเรียนรู้จากความสำเร็จ

3) **เนื้อหาการเรียนรู้** การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมีเนื้อหา
 การเรียนรู้ ดังนี้ (1) **ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น
 (2) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำแผนจัดการและพัฒนา
 อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและที่ดินชุมชน เนื้อหา
 เกี่ยวกับความหลากหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ในระบบนิเวศ เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างป่าในชุมชน
 เนื้อหาเกี่ยวกับธนาคารต้นไม้ (3) **ด้านเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการ
 ทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เนื้อหาเกี่ยวกับการ
 ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อการเกษตร เนื้อหาเกี่ยวกับการแปรรูป เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาอาชีพ
 เสริม เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาระบบตลาดแบบ CSA (Community Supported Agriculture)
 เนื้อหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งธุรกิจร้านค้าอาหารชุมชน (4) **ด้าน
 สังคมและการอยู่ร่วมกัน** ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดทำแผนตำบล เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งและ
 ดำเนินงานสภาองค์กรชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการบูรณาการความร่วมมือ เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนา
 ศักยภาพเยาวชน เนื้อหาเกี่ยวกับการจัดตั้งธนาคารวัวและธนาคารขี้วัว เนื้อหาเกี่ยวกับการแสวงหา
 แหล่งทุนการขอรับการสนับสนุนและการร่วมมือกันเพื่อการพัฒนา (5) **ด้านการเรียนรู้** ได้แก่ เนื้อหา
 เกี่ยวกับจัดตั้งศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการคิดวิเคราะห์ปัญหาตนเอง
 และชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะด้านการ
 สื่อสารและถ่ายทอดความรู้ เนื้อหาเกี่ยวกับการเผยแพร่ความรู้ผ่านกิจกรรม/โครงการและสื่อ

4) วิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยะนี้ ควรมีวิธีการเรียนรู้

ดังนี้ การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การอบรม การถ่ายทอด เวทีการเรียนรู้ การจัดการความรู้ กิจกรรม/โครงการ

5) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระยะนี้

ควรมีฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ดังนี้ (1) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ ผู้นำการพัฒนา เวทีชาวบ้าน กลุ่มการพัฒนา กิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ของชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ ฐานเรียนรู้/จุดเรียนรู้ในชุมชน ศูนย์ประชาชนชาวบ้าน สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน สื่อ ได้แก่ วิทยุชุมชน หนังสือ (2) ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่อื่น เครือข่ายการพัฒนา นักวิชาการ บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน พื้นที่การวิจัย องค์กรเอกชน สถาบันการศึกษา

6) กลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำการ

เปลี่ยนแปลง/พัฒนา เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรเอกชน กลุ่มการพัฒนา เครือข่ายการพัฒนา องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) สภาองค์กรชุมชน กลุ่มเยาวชน สื่อมวลชน

2.2 ปัจจัยเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหาร

รูปแบบการเรียนรู้ฯ นี้ สามารถพัฒนาให้เป็นรูปแบบการเรียนรู้ได้ 3 แบบ ได้แก่

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการเรียนรู้แบบเครือข่ายชุมชน เป็นรูปแบบการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน มีทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชุมชน ปัญหา และผลกระทบร่วมกัน หรือ คล้ายคลึงกัน ซึ่งมักเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในระดับตำบล

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการเรียนรู้แบบชุมชนเป็นฐาน เป็นรูปแบบการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้นำชุมชนกับกลุ่มต่างๆ และคนในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับเป้าหมายของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

รูปแบบที่ 3 รูปแบบการเรียนรู้แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เป็นรูปแบบการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มและกลุ่มเครือข่ายในชุมชน ซึ่งอาจเป็นอิสระจากผู้นำชุมชน หรือ ผู้นำชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยก็ได้

ดังนั้น ปัจจัยเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ฯ นี้ จึงได้แก่

2.2.1 สถานการณ์ของชุมชน เช่น หากเป็นสถานการณ์ที่เกิดผลกระทบในวงกว้าง อาทิ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลกระทบต่อฐานอาหาร ทรัพยากรอาหาร ความปลอดภัยของอาหาร หรือ ความยั่งยืนของอาหาร ทำให้มีผู้ได้รับผลกระทบร่วมกันมากมาย หรือ หลายชุมชน อาจมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขและจัดการปัญหาหรือพัฒนา ร่วมกัน และเรียนรู้ร่วมกันเป็นแบบเครือข่ายชุมชน เป็นต้น

2.2.2 บริบทของชุมชน เช่น หากเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ชุมชนหรือพื้นที่

ทรัพยากรธรรมชาติติดต่อกัน และมีแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ก็สามารถเรียนรู้ร่วมกันแบบเครือข่ายชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีสถานการณ์ที่เกิดผลกระทบในวงกว้าง อาทิ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลกระทบต่อฐานอาหาร ทรัพยากรอาหาร ความปลอดภัยของอาหาร หรือ ความยั่งยืนของอาหาร ทำให้มีผู้ได้รับผลกระทบร่วมกันมากมาย หรือหลายชุมชน อาจมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขและจัดการปัญหาหรือพัฒนาร่วมกัน และเรียนรู้ร่วมกันเป็นแบบเครือข่ายชุมชน เป็นต้น

2.2.3 ผู้นำชุมชน เช่น หากผู้นำชุมชนตระหนักและให้ความสำคัญกับเรื่อง

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน อาจเป็นผู้นำการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและใช้รูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบชุมชนเป็นฐาน และหากมีสถานการณ์ หรือบริบทที่มีผลกระทบ หรือ เอื้อต่อการจัดการและพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกับชุมชนข้างเคียง หรือ เครือข่ายการพัฒนา อาจพัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบเครือข่ายชุมชน โดยการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันเป็นเครือข่าย แต่กรณีที่ผู้นำชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร อาจเริ่มต้นจากผู้ที่พร้อมจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง แสวงหาเครือข่ายความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้รูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนก็ได้

2.2.4 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ได้แก่ การสร้างหรือแพร่กระจายแนวคิด ความหมายของความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยผ่านการสื่อสาร พูดคุยให้เป็นที่รู้จักและยอมรับร่วมกันในชุมชน อาจโดยผู้นำชุมชน หรือ กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง หรือ องค์กร หน่วยงานจากภายนอกชุมชน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ การร่วมกันคิด การเรียนรู้ กำหนดเป้าหมาย วางแผน ดำเนินงานผ่านโครงการ กิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน โดยเปิดรับหรือแสวงหาความร่วมมือจากชุมชนข้างเคียง หรือ องค์กร หน่วยงานต่างๆ ภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดการส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้เกิดผลสำเร็จ และสามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์นี้จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนว่าจะไปในแบบใด หากสามารถจัดการโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ได้ในระดับเครือข่าย อาจเลือกรูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบเครือข่ายชุมชน แต่หากจัดการโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ได้ในระดับภายในชุมชน อาจใช้รูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบชุมชนเป็นฐาน แต่หากจัดการโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ได้ในระดับกลุ่มเครือข่ายในชุมชน

อาจนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในระดับกลุ่มเครือข่ายในชุมชนไปประยุกต์ใช้

2.2.5 องค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และเป็นแหล่งทรัพยากร ทั้งในด้านแนวคิด ความรู้ บุคลากร งบประมาณ อุปกรณ์เครื่องมือ และเครือข่าย ในการสนับสนุนให้ชุมชนดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้มากขึ้น ซึ่งหากชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับองค์กร หน่วยงาน แลเครือข่ายการพัฒนาที่มีเป้าหมายและความสามารถในการเชื่อมโยงให้เกิดเครือข่ายชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาได้ ก็จะทำให้ชุมชนมีรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบเครือข่ายชุมชนได้ หรือ กรณีที่ชุมชนเปิดรับและมีปฏิสัมพันธ์กับองค์กร หน่วยงานที่หลากหลาย หรือนำกลไกของระบบการเมืองการปกครอง เช่น องค์กรสภาชุมชนตำบล มาใช้เพื่อดำเนินงานก็จะสามารถพัฒนาตามรูปแบบการเรียนรู้ฯ แบบเครือข่ายชุมชนได้

แม้ชุมชนจะไม่มีเป้าหมายหรือกลไกในการพัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบเครือข่ายชุมชน แต่การที่ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายการพัฒนาต่างๆ อย่างหลากหลาย จะช่วยให้ชุมชนสามารถบูรณาการความร่วมมือและการดำเนินงานต่างๆ ให้เกิดประสิทธิผล ความสำเร็จที่มีประสิทธิภาพและความก้าวหน้ายิ่งขึ้น ทั้งนี้ ชุมชนควรมีการพิจารณากลับกรองการเข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนชุมชนขององค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายพัฒนาต่างๆ ที่หลากหลายด้วยว่า มีแนวทางเป็นไปตามเป้าหมายและจะช่วยสนับสนุนให้เกิดการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างแท้จริงหรือไม่

2.3 แนวทางการนำรูปแบบไปใช้

2.3.1 ผู้นำชุมชนควรมีการจัดประชุมและจัดเวทีเพื่อทบทวนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับคนในชุมชนและหน่วยงาน/องค์กร รวมถึงผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบสภาพสถานะ และปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เพื่อให้เกิดความตระหนักและตื่นตัวต่อสถานการณ์ รวมทั้งเกิดแนวคิดการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกัน

2.3.2 ชุมชนและหน่วยงาน/องค์กร รวมถึงผู้เกี่ยวข้องควรร่วมกันศึกษารูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อทราบถึงองค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ และขั้นตอนการเรียนรู้ เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ให้พบองค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้และปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่ชุมชนมีอยู่และขาดไป รวมทั้งประเมินขั้นตอนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อเลือกนำไปใช้ดำเนินการขับเคลื่อนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมสู่การปฏิบัติร่วมกัน

2.3.3 ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องควรร่วมมือกันฟื้นฟูและพัฒนาปัจจัยเงื่อนไข องค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้ที่ชุมชนมีอยู่ พร้อมกับดำเนินการแสวงหาหรือสร้างปัจจัยเงื่อนไขและองค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้ที่ขาดไป เพื่อให้เกิดประสิทธิผลของการนำไปปฏิบัติและการเรียนรู้

2.3.4 ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องควรนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารมาพิจารณาเพื่อกำหนดเป้าหมายและวางแผนการเรียนรู้ รวมทั้งการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรมและเกิดผลสัมฤทธิ์

2.3.5 ชุมชนควรมีการรวมกลุ่มกันพูดคุยหรือประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจร่วมกันและเพื่อเน้นย้ำเป้าหมายและกระบวนการในการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกัน

2.3.6 การดำเนินงานโครงการ/กิจกรรมควรมีการดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่องให้เกิดผลสำเร็จ เนื่องจากความสำเร็จเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยผลักดันให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญ มีกำลังใจ และร่วมแรงร่วมใจที่จะเรียนรู้และดำเนินการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง

ส่วนที่ 2 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้นำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่ได้พัฒนาแล้ว ไปนำเสนอต่อชุมชนซึ่งผู้วิจัยได้พิจารณาและคัดเลือกมาจากชุมชนที่มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนได้ทำการศึกษาสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่า มีสถานะความมั่นคงทางอาหารอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 1 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านไผ่ทอง โดยวิธีการสัมภาษณ์และการจัดเวทีระดมความคิดเห็น เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่ได้พัฒนานี้ไปใช้ และเพื่อวิเคราะห์แนวทางการปรับประยุกต์ใช้รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารนี้ โดยผลจากการระดมความคิดและการวิเคราะห์แนวทางการนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารนี้ไปปรับประยุกต์ใช้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 การศึกษาชุมชนชุมชนบ้านไผ่ทอง

จากการศึกษาชุมชน พบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการทำเกษตรแบบครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนา ปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน คือ ปัญหาความยากจน หนี้สิน เนื่องจากปัญหาความแห้งแล้งขาดน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพิงอาหารจากการผลิตในครัวเรือน ป่าชุมชน การซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเองใน

ชุมชน และตลาด ร้านค้าในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบัน มีโครงสร้าง ปฏิสัมพันธ์ และการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแบบกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชน โดยการนำของอดีตผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากมีปัญหาในการดำเนินงานหลายอย่าง ประกอบกับปัญหาเกี่ยวกับการสื่อสารและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกลุ่มและชาวบ้าน ทำให้การดำเนินงานไม่พัฒนาต่อเนื่องจนเกิดผลสำเร็จได้ ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความไม่พอใจ นำไปสู่ความขัดแย้ง แยกแยะ กระทบ มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ ทำให้การดำเนินงานเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ลดสถานะเป็นกลุ่ม ซึ่งผู้นำและแกนนำกลุ่มยังคงร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานอย่างจริงจังและต่อเนื่องในรูปของกลุ่มเครือข่าย ทำให้โครงสร้าง ปฏิสัมพันธ์ และการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนยังคงเป็นแบบกลุ่มเครือข่ายการพัฒนา โดยผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ยังไม่มีแนวคิด ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร จึงไม่ได้มีการส่งเสริมและพัฒนาในด้านนี้อย่างชัดเจน แต่พบว่า ปัจจุบัน เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านกำลังดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านในด้านการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาและด้านสุขภาวะชุมชน โดยเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน

2.2 การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ผู้วิจัยได้ดำเนินการนำเสนอรูปแบบฯ โดยใช้วิธีการจัดประชุมกลุ่ม และใช้เทคนิควิเคราะห์ SWOT ในการนำเสนอข้อมูลของชุมชน จากนั้นจึงนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยแสดงภาพรูปแบบฯ พร้อมอธิบายและยกตัวอย่างประกอบให้เข้าใจ หลังจากนั้นได้ประเมินผลการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ ใช้วิธีการสอบถามจากที่ประชุมกลุ่ม และสัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้นำชุมชนเกี่ยวกับความเหมาะสมของรูปแบบฯ ปัจจุบันเงื่อนไข และแนวทางในการนำรูปแบบฯ ไปใช้

ผลจากการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ ต่อชุมชน พบว่า คนในชุมชนเกิดการทบทวนและเกิดความตระหนักถึงความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยเห็นด้วยกับรูปแบบการเรียนรู้ฯ ซึ่งจะนำไปประยุกต์ใช้ โดยเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูและพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยในส่วนของผู้นำชุมชนจะหาแนวทางเพื่อประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วางแผน ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนควบคู่กับการจัดกิจกรรมทั้งโดยการนำปฏิบัติและโดยการถ่ายทอด อบรม ให้ความรู้แก่คนในชุมชน รวมทั้งจะแสวงหาและเชื่อมโยงเครือข่ายการพัฒนาเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนในการดำเนินงานให้เป็นรูปธรรมต่อไป ในส่วนของผู้ผลิต ผู้บริโภค จะให้ความร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยบางส่วนจะเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและครอบครัวที่เป็นตัวอย่างที่ดีเพื่อนำไปทดลองปฏิบัติให้สำเร็จต่อไป

ทั้งนี้ พบว่า ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้จากการนำรูปแบบการเรียนรู้ต่อชุมชนนี้ ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนและผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง ต้องร่วมมือและเรียนรู้ร่วมกัน เนื่องจากผู้นำชุมชนไม่มีสัมผัสเกี่ยวกับประเด็นความมั่นคงทางอาหาร 2) บริบทของชุมชน ต้องมีแนวทางการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และจัดการป่าชุมชนให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นร่วมกัน การหาแนวทางการบริหารจัดการน้ำ พัฒนาการทำเกษตรแบบทนแล้งและเกษตรผสมผสาน และการพัฒนาอาชีพให้มีความมั่นคงและมีรายได้เพิ่มขึ้น 3) การฟื้นฟูและพัฒนาจิตสำนึกชุมชนให้เกิดเสียสละ ความสามัคคี และเรียนรู้เพื่อพัฒนาชุมชนร่วมกัน 4) การสร้างและพัฒนาแกนนำการพัฒนา 4) การรวมกลุ่มกันพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 5) การเปิดรับและแสวงหาโอกาสความร่วมมือและการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา 6) การได้รับการสนับสนุนด้านองค์ความรู้และการเรียนรู้ 7) การได้รับการสนับสนุนด้านการปฏิบัติและการพัฒนา 8) การเสริมแรงและเสริมสร้างพลังอำนาจกลุ่มและคนในชุมชน 9) การพัฒนาตัวอย่างความสำเร็จในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้เป็นที่ยอมรับ

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จากการดำเนินการวิจัยดังกล่าวสามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 บริบทของชุมชน

1.1.1 ลักษณะกายภาพของชุมชน ชุมชนแต่ละชุมชนมีลักษณะกายภาพของชุมชนแตกต่างกันตามลักษณะภูมิภาค ดังนี้

ชุมชนบ้านเหนือ เป็นชุมชนพื้นที่สูง ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบหุบเขาซึ่งล้อมรอบด้วยป่าและภูเขาสูงจากระดับน้ำทะเลระหว่าง 500 - 1,200 เมตร มีลำน้ำแม่ทาซึ่งเป็นลำน้ำย่อยส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำปิงทอดตัวยาวไหลผ่านกลางหมู่บ้านเป็นแนวเหนือ-ใต้ และมีลำห้วยพงกาเป็นลำน้ำสาขาอยู่ภายในหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านอีสาน เป็นชุมชนพื้นที่ดอน หมู่บ้านตั้งอยู่บนที่เนินสูง ลักษณะพื้นที่เป็นเนินลาดเอียงลงทั้ง 4 ทิศ ล้อมไปด้วยทุ่งนาและแหล่งน้ำ

ชุมชนบ้านตะวันตก เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มสลักที่ดอน มีคลองชลประทานขนาดใหญ่ตัดผ่านหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านกลาง เป็นชุมชนพื้นที่ดอน ค่อนข้างแห้งแล้ง ไม่มีแหล่งทรัพยากรตามธรรมชาติ

ชุมชนบ้านตะวันออก เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มสลักที่ดอน โดยพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ราบบนเนินเขาบางส่วน ตั้งอยู่ห่างชายฝั่งทะเล ประมาณ 7 กิโลเมตร

ชุมชนบ้านใต้ เป็นชุมชนพื้นที่ราบลุ่มใกล้ชายฝั่งทะเล โดยพื้นที่ด้าน

ตะวันออกเป็นพื้นที่ดินทรายมีป่าสนทรายและป่าละเมาะ ส่วนพื้นที่ด้านตะวันตก ลักษณะเป็นดินเหนียว ดินเปรี้ยว ตั้งอยู่ห่างจากชายทะเล ประมาณ 5 กิโลเมตร และมีถนนเชื่อมต่อกันระหว่างอำเภอตัดผ่ากลางหมู่บ้าน

ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน พบว่า ชุมชนแต่ละชุมชนมีความเป็นมาของชุมชนแตกต่างกันทั้งด้านช่วงเวลาของการตั้งถิ่นฐานและการรวมกันเป็นชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความเป็นมาของชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ คือ 1) ชุมชนที่มีความเป็นมาสืบเนื่องยาวนาน ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านตะวันออก ชุมชนบ้านใต้ 2) ชุมชนที่มีการแบ่งแยกรวมเป็นชุมชนใหม่ ได้แก่ ชุมชนบ้านตะวันตก ชุมชนบ้านกลาง

ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานอาหารของชุมชน ด้วยลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่แตกต่างกัน ประกอบกับผลจากการบุกเบิกเพื่อตั้งถิ่นฐานและทำการเกษตร รวมทั้งการดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐที่ผ่านมา ส่งผลให้ชุมชนมีลักษณะทรัพยากรธรรมชาติฐานอาหารของชุมชน ดังนี้ 1) ชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติหรืออยู่ใกล้ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานอาหาร ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันออก ชุมชนบ้านใต้ 2) ชุมชนที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติฐานอาหารของชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านตะวันตก

สภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชน ด้วยลักษณะทางกายภาพที่ตั้งของชุมชน วิถีและพัฒนาการของชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการพัฒนาประเทศและการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ ส่งผลให้ชุมชนแต่ละชุมชนมีสภาพเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภคที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังนี้ 1) ชุมชนที่มีสภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชนขั้นครัวเรือน ได้แก่ ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านใต้ 2) ชุมชนที่มีสภาพเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภคของชุมชนขั้นก้าวหน้า ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านตะวันตก ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันออก

การรวมกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะการรวมกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้ 1) การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้าน ได้แก่ ชุมชนบ้านตะวันตก ชุมชนบ้านกลาง 2) การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้านและมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระดับตำบล ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านตะวันออก 3) การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้านและมีกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านใต้

วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ทุกชุมชนล้วนมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้านเศรษฐกิจ การผลิต-การบริโภค และด้านความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ถือปฏิบัติกันมา ดังนี้

1) วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า **ชุมชนบ้านเหนือ** มีการดำเนินชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ มีการรวมกลุ่มกันปกป้องพื้นที่และอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ ซึ่งยังคงสืบทอดความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าอาญาบอน หรือ ผีบ่อน้ำจ๋า ผีขุนน้ำ ซึ่งชาวบ้านจะจัดพิธีเช่นผีเป็นประเพณีประจำปีของชุมชน นอกจากนี้ ยังพบว่า ชาวบ้านมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเก็บหาอาหารจากป่า การจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การทำประปาภูเขา ในขณะที่**ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันตก ชุมชนบ้านตะวันออก และชุมชนบ้านใต้** เป็นชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามแนวนโยบายการพัฒนาประเทศ การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ และขาดการอนุรักษ์ พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้คงอยู่ ส่งผลให้สภาพพื้นที่แปรเปลี่ยนและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนลดลงและสูญหายไป ทำให้ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่เคยมีและปฏิบัติในอดีตลดเลือนหายไปตามสภาพและความเปลี่ยนแปลง คงเหลือเพียงบางความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดอนปู่ตา ในชุมชนบ้านอีสาน

2) วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค พบว่า **ชุมชนบ้านเหนือ** เป็นชุมชนที่มีวิถีนา สวน ไร่ และป่าเขา จึงมีความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ทำสวน ไร่ และ การเก็บหาอาหารจากป่าเขาเพื่อบริโภคและจำหน่ายเป็นรายได้เสริม รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องสัมพันธ์กับการผลิตและการบริโภคของชุมชน ความเชื่อและพิธีกรรมการเลี้ยงผีผาย และประเพณีตานข้าวใหม่ รวมทั้งภูมิปัญญาในการเลือกทำการเกษตรให้เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งที่สูง ที่ดอน และที่ลุ่ม การเลือกเก็บหาอาหารป่าตลอดจนการถนอมอาหารและแปรรูปอาหารจากทรัพยากรอาหารในชุมชนสำหรับบริโภคในยามขาดแคลน เช่น หน่อไม้ดอง **ชุมชนบ้านอีสาน** เป็นชุมชนวิถีนาและป่าโคก จึงมีความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับข้าว การทำนา และการเก็บหาอาหารจากป่า ซึ่งในอดีตมีการปฏิบัติตามความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน แต่เนื่องจากชุมชนบ้านอีสาน มีการถางป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ อ้อย ปอ และข้าว มาอย่างต่อเนื่องตามลำดับ ทำให้พื้นที่ป่าในชุมชนลดลงอย่างมาก เกิดปัญหาความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูง แต่ราคาผลผลิตต่ำ นำไปสู่ภาวะหนี้สินและความยากจน ส่งผลให้คนหนุ่มสาวต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น เพื่อหารายได้และส่งเงินกลับมาที่บ้าน ซึ่งกระทบต่อวิถีการทำนาที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้จะพึงพาเทคโนโลยีตามแนวทางเกษตรแผนใหม่แล้ว ยังมีการจ้างแรงงาน และจ้างทำนา เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน เป็นเหตุให้ปัจจุบันความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนเปลี่ยนแปลงและลดเลือนหายไป คงเหลือเพียงบางความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิ

ปัญหาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนา ข้าว และการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติที่ครัวเรือนในชุมชน บางส่วนยังคงอนุรักษ์และปฏิบัติสืบทอดมา **ชุมชนบ้านกลาง** เป็นชุมชนวิถีชาวไร่ เนื่องจากพื้นที่เป็นที่ดอนและแห้งแล้ง มีทรัพยากรธรรมชาติเหลืออยู่น้อย อันเกิดจากพื้นที่เป็นป่าแตกแล้ว ตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มอพยพมาอยู่รวมกันและตั้งเป็นชุมชน ซึ่งมีประวัติความเป็นมาไม่ยาวนานมากนักเมื่อเทียบกับชุมชนอื่น ประกอบอิทธิพลการเกษตรแผนใหม่ ทำให้วิถี วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสืบทอดจากฐานเดิมที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ถ่ายทอดให้ และสะสมสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการทำไร่ ได้แก่ ไร่มัน ไร่อ้อย ไร่ข้าวโพด ซึ่งเป็นรายได้หลัก ควบคู่กับการทำสวนครัวแบบปลูกอยู่ปลูกกิน **ชุมชนบ้านตะวันตก** เป็นชุมชนวิถีนา ไร่ และปศุสัตว์ เนื่องจากชุมชนบ้านตะวันตกอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมการทำไร่อ้อยส่งโรงงานน้ำตาลมาอย่างต่อเนื่อง ยาวนาน จึงมีการปลูกอ้อยเป็นหลักควบคู่กับการเลี้ยงวัว ภายหลังมีการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ข้าวโพดฝักอ่อน กระเจี๊ยบเขียว ทำให้วิถี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตะวันตก เกี่ยวพันกับการปลูกอ้อย การเลี้ยงวัว การปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยไม่ได้ยึดถือความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม แต่เป็นการเพาะปลูกตามระยะเวลาตามกำหนด **ชุมชนบ้านตะวันออก** เป็นชุมชนวิถีนา สวน เล เดิมมีการทำนามาก หลังจากปี พ.ศ. 2510 ได้รับการส่งเสริมการทำสวนทุเรียน สวนผลไม้ และสวนยางพาราเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนที่นามาทำสวนผลไม้และสวนยางพารากันมาก วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนาจึงลดเลือนไป เหลือเพียงชาวบ้านบางส่วนที่ยังคงทำนา พร้อมกับอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนาไว้ ในขณะที่วัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านการทำสวนผลไม้ การแปรรูปผลไม้ การทำสวนยางพาราและการแปรรูปยางพารามีมากขึ้น ทั้งนี้ ภายหลังชุมชนมีการปลูกผักปลอดสารพิษ และเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ซึ่งได้มีประสบการณ์และองค์ความรู้ต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วย ได้แก่ การปลูกผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ การเลี้ยงตะพาบน้ำ เป็นต้น และเนื่องจากชุมชนบ้านตะวันออก ตั้งอยู่ห่างจากชายทะเล 7 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนหนึ่งทำประมง ชุมชนจึงมีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านการทำประมงและแปรรูปอาหารจากทะเล ได้แก่ กะปิ น้ำปลา **ชุมชนบ้านใต้** เป็นชุมชนวิถีโหนด นา เล เนื่องจากชุมชนบ้านใต้เป็นชุมชนที่ราบลุ่มใกล้ชายทะเล เดิมชุมชนจึงดำรงชีวิตสัมพันธ์กับนิเวศชายฝั่งตะวันออก โดยอาศัยเก็บหาผักมาเป็นอาหาร ทำนา ขึ้นตาล และทำประมง จึงมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำนา ประกอบกับมีตาลโตนดเป็นพืชท้องถิ่นที่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำตาลโตนด และมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำประมงชายฝั่งด้วย แต่เนื่องจากชุมชนเป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนา ได้แก่ มีการตัดถนนเชื่อมอำเภอฝักกลางหมู่บ้าน มีการทำเขื่อนกั้นน้ำ นอกจากนี้ พื้นที่โดยรอบมีการเข้ามาลงทุนของอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทำให้พื้นที่

เปลี่ยนแปลงสภาพ ชาวบ้านทำนา ทำตาลโตนด และทำประมงน้อยลง และเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นมากขึ้น เช่น รับจ้างในโรงงาน ค้าขาย รับราชการ เป็นต้น ส่งผลให้วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาค่อยๆ ลดเลือนไป แต่พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงดำเนินชีวิตวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบโหนด นา เล โดยมีกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชนและท้องถิ่นดำเนินงานในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น สภาวัฒนธรรมตำบล กลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ตาลโตนด

3) วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกันในสังคม พบว่า ทุกชุมชนมีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีการช่วยเหลือพึ่งพาแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันทั้งในด้านความรู้ความคิด แรงงาน ทุนทรัพย์ และอาหารระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน จนเป็นวิถีวัฒนธรรมและธรรมเนียมปฏิบัติของการอยู่ร่วมกันผ่านการปฏิบัติ ได้แก่ การปันและส่งอาหารให้กัน การลงแขก ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ข้าวขึ้นฉาง และผ่านคำสั่งสอนของพ่อแม่ เครือญาติ และคนในชุมชน ได้แก่ “พริกบ้านเหนือ เกือบบ้านใต้” ในชุมชนบ้านเหนือและชุมชนบ้านอีสาน

ในระดับชุมชน ผู้นำชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟัง มีบทบาทในการควบคุมดูแลให้เกิดความร่วมมือ การช่วยเหลือ พึ่งพา แลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ได้แก่ การจัดตั้งธนาคารข้าว เป็นระบบการสำรองข้าวของชุมชน นอกจากนี้ พบว่า ทุกชุมชนมีความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บาปบุญ และนบถือศาสนาพุทธ เกือบทุกชุมชนมีวัดประจำหมู่บ้าน ยกเว้น ชุมชนบ้านอีสานมีสำนักสงฆ์ และชุมชนบ้านตะวันตก ไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน แต่มีวัดเก่าแก่อยู่ใกล้กับหมู่บ้าน โดยพระและวัด เป็นศูนย์รวมจิตใจและผู้คนในชุมชน รวมทั้งเป็นที่พึ่งของคนตกทุกข์ได้ยาก ทำให้คนในชุมชนได้พบปะสังสรรค์ ช่วยเหลือ พึ่งพา แลกเปลี่ยน และแบ่งปันกันทั้งในด้านความรู้ความคิด แรงงาน ทุนทรัพย์ และอาหารผ่านกิจกรรมงานบุญ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ยังคงปฏิบัติ

รูปธรรมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ชุมชนต่างๆ มีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งปรากฏเป็นรูปธรรมอยู่ในฐานอาหารต่างๆ ที่รวมกันเป็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่ 1) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ 2) ฐานการผลิต 3) ฐานการค้า 4) ฐานวัฒนธรรม ดังนี้

ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

1) **ชุมชนบ้านเหนือ** คนในชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านร่วมกันภายใต้โครงสร้างบริหารจัดการองค์กรชุมชนจัดการป่าชุมชนระดับตำบล โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ระเบียบและข้อบัญญัติ และกองทุนดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน นอกจากนี้ มีกิจกรรมที่

ชาวบ้านทำร่วมกันเป็นประจำทุกปี เพื่อดูแลจัดการป่าชุมชน ได้แก่ การทำแนวเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน การทำแนวกันไฟ การปลูกป่าซึ่งจะทำเป็นประจำทุกปี ในส่วนของทรัพยากรน้ำ มีคณะกรรมการน้ำ ทำหน้าที่ดูแลและซ่อมแซมประปาภูเขาเป็นประจำทุกปี ขณะเดียวกันชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะขุดสระน้ำ สร้างบ่อน้ำ หรือ ขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลเพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับการเกษตรรวมทั้งการอุปโภคและบริโภค นอกจากนี้ มีการจัดทำโฉนดชุมชน เพื่อรองรับสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินของตนเองที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์

2) ชุมชนบ้านอีสาน มีการฟื้นฟูแหล่งน้ำและป่า โดยมีกลุ่มการวิจัย

และแกนนำชาวบ้านรวมกลุ่มกันฟื้นฟู ดูแลและอนุรักษ์แหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชน ในส่วนของป่า เนื่องจากป่าที่เหลืออยู่เป็นป่าในพื้นที่ดินที่มีเจ้าของ ชุมชนไม่สามารถเข้าไปจัดการได้ จึงมีการรณรงค์ให้ทุกบ้านมีการยกอาหารจากป่ามาไว้ในบ้าน คือ การสร้างสวนหลังบ้าน หรือ การย้ายอาหารป่ามาไว้ในนา คือ การสร้างป่าตามหัวไร่ปลายนา ปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ปลูกพืชอาหารในบริเวณบ้าน และหัวไร่ปลายนาของตนเองมากขึ้น และแม้พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่จะเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ แต่ก็ได้มีการหวงห้าม ชาวชุมชนบ้านอีสานยังคงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น เก็บเห็ด เก็บผักผลไม้ป่า และจับสัตว์มาเป็นอาหาร ซึ่งได้มีการสร้างแนวทางปฏิบัติร่วมกันในชุมชนให้มีการเก็บหาอาหารอย่างมีสำนึกเพื่อการบริโภคร่วมกันเท่านั้น

3) ชุมชนบ้านกลาง นางสุทิน แยมครวญ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้ร่วมกันลงหุ้นและพัฒนาพื้นที่ของกรมทรัพยากรธรณี ขนาด 7 ไร่ ภายในหมู่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นหนองน้ำทิ้งร้าง เป็นสระน้ำ เลี้ยงปลา ปลูกบัว และปลูกต้นไม้รอบบริเวณเป็นสวนป่าสาธารณะของหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มรวมพลังเยาวชนและชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ตามข้อตกลงและแนวทางการปฏิบัติร่วมกันในชุมชน นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้ร่วมกันปลูกพืชผักผลไม้และไม่ยืนต้นตามหัวไร่ปลายนาและบริเวณบ้าน จัดกิจกรรมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในโอกาสต่างๆ และดำเนินงานโครงการธนาคารต้นไม้โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ในส่วนของทรัพยากรน้ำ มีการขุดเจาะน้ำบาดาลและทำระบบน้ำหยดเพื่อใช้ในการเกษตร

4) ชุมชนบ้านตะวันตก มีการดำเนินงานโครงการทำบ้านให้เป็นกะเมาะ หลายกะเมาะทำให้เป็นป่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าและจัดการสภาพแวดล้อมในชุมชนให้มีความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ มีโครงการธนาคารต้นไม้ เพื่อรณรงค์ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ มีการดูแลจัดการซ่อมแซมคูส่งน้ำเพื่อให้สามารถส่งน้ำให้ชาวบ้านใช้ในการทำการเกษตรได้ตลอดปี รวมทั้งแก้ไขปัญหาคูส่งน้ำระบายน้ำไม่ทัน นอกจากนี้ มีการดำเนินงานโครงการติดตั้งตู้กรองน้ำสำหรับการบริโภค เพื่อให้ชาวบ้านมีแหล่งน้ำดื่มที่ปลอดภัย สะดวก และประหยัดสำหรับบริโภคในชุมชน

5) ชุมชนบ้านตะวันออก ผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีการประชุมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาการใช้น้ำ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อจัดระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน มีการปรับปรุงและอนุรักษ์แหล่งน้ำภายในหมู่บ้าน มีการตั้งคณะกรรมการภาควิชาการร่วมกันวางแผนบริหารจัดการน้ำ มีการจัดตั้งกลุ่มธนาคารต้นไม้ เพื่อเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เรื่องพืชเศรษฐกิจ นอกจากนี้ มีกลุ่มการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ กลุ่มธนาคารปูแสม กลุ่มบ้านปลาธนาคารปู กลุ่มแปะหอย และกลุ่มเกษตรพื้นบ้าน ซึ่งมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกและบริโภคพืชผักพื้นบ้านอย่างหลากหลายตามฤดูกาล

6) ชุมชนบ้านใต้ มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่คาบสมุทรมหานคร กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยกลุ่มออมทรัพย์บ้านใต้ และชาวชุมชนบ้านใต้ได้เข้าร่วมดำเนินการในนามเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ตาลโตนด ซึ่งมีการดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การศึกษารวบรวมสูตรน้ำพริกของชุมชนฝั่งอ่าวไทย การศึกษาสถานภาพผักพื้นบ้านและรวบรวมสูตรอาหารของคาบสมุทรมหานคร และมีการจัดตั้งเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูผักพื้นบ้านและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นคาบสมุทรมหานคร

ฐานการผลิต

1) ชุมชนบ้านเหนือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการผลิต 2 รูปแบบ คือ ผลิตเพื่อบริโภคและผลิตเพื่อจำหน่าย โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงร่วมกับหลักและเทคนิคของเกษตรกรรมยั่งยืน มีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปเกษตรอินทรีย์ เพื่อแปรรูปผลผลิตพืชผักผลไม้ของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ลำไยอบแห้ง มะขามแก้ว ชาสมุนไพรจากพืชผักพื้นบ้าน มีการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรยั่งยืน มีการนำมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์มาใช้ในการรับรองมาตรฐานผลผลิตอินทรีย์ของกลุ่มสมาชิก มีการจัดตั้งศูนย์เกษตรอินทรีย์กรีนเนท นอกจากนี้ มีการรวมกลุ่มระบบตลาดแบบ CSA (Community Supported Agriculture)

โดยผลผลิตที่ได้มีช่องทางการจำหน่ายหลากหลายช่องทาง ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งในลักษณะรายย่อยและการรวมกลุ่ม ได้แก่ ที่บ้าน หรือ ที่สวนของเกษตรกร หรือนำมาส่งให้คนในชุมชนที่สั่งซื้อ ตลาดชุมชน ผักขายกับร้านค้าในหมู่บ้าน ขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนเพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดในเมือง ตลาดนัดในเมือง สหกรณ์กรีนเนท ขายตรงถึงกลุ่มผู้บริโภคในเมืองเชียงใหม่ในรูปแบบระบบ CSA (Community Supported Agriculture) อื่นๆ ได้แก่ บริษัท รวมถึงองค์กรต่างๆ จำหน่ายให้แก่หน่วยงาน โรงเรียน และบริษัทที่ชาวบ้านได้สมัครเป็นสมาชิก หรือตกลงสัญญาที่จะผลิตและส่งผลผลิตให้ ได้แก่ มูลนิธิโครงการหลวง และบริษัทเอกชน ได้แก่ บริษัท ซีพี จำกัด (มหาชน) บริษัท ผาแดง จำกัด และโรงงานน้ำนมดิบที่อำเภอมะขาม จังหวัดลำพูน

นอกจากนี้ มีการนำผลผลิตที่ได้และที่เหลือจากการจำหน่ายมาแปรรูป ได้แก่ ลำไยอบแห้ง มะขามแก้ว ชาสมุนไพรจากพืชผักพื้นบ้าน ซึ่งมีการจัดจำหน่ายทั้งที่โรงแปรรูป ร้านค้าชุมชน และส่งให้สหกรณ์กรีนเนทจำหน่ายภายในประเทศ

2) **ชุมชนบ้านอีสาน** ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการผลิต 2 ระบบ คือ ผลิตในที่นาและผลิตในสวนหลังบ้านเพื่อการบริโภค มีรวมกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีในนาข้าว ผลิตและปรับปรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ แลกเปลี่ยนแรงงานด้วยการลงแขก ดำนา และเกี่ยวข้าว ลด ละ การหว่านข้าว เน้นการดำนาแทนการหว่าน คัดพันธุ์ข้าว ปลูกข้าวพื้นบ้าน มีการจัดตั้งธนาคารวัว มีการรวมกลุ่มเลี้ยงปลาในบ่อพลาสติก เพาะเห็ดนางรม เลี้ยงเป็ด

3) **ชุมชนบ้านกลาง** ผู้นำชุมชนรณรงค์ส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกอ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพดในระบบเกษตรอินทรีย์ส่งโรงงาน ควบคู่กับการทำนา ทำสวนครัวแบบเกษตรผสมผสาน เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา และถนอมอาหาร ได้แก่ การทำหมักไม้ตอง เพื่อบริโภคในครัวเรือนและแบ่งปันกันในชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

4) **ชุมชนบ้านตะวันตก** มีการผลิต 2 ระบบ คือ ไร่และผลิตในบริเวณบ้าน มีการรวมกลุ่มทำนาอินทรีย์ การปลูกผักปลอดสารพิษ การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเลี้ยงโคขุน การเลี้ยงหมู การเลี้ยงปลา การเลี้ยงกบ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น การทำพริกแกง ก๋วยเตี๋ยว โดยมีซื้อขาย แลกเปลี่ยน แบ่งปันผลผลิตและอาหารกันเองภายในชุมชน และจำหน่ายไปยังภายนอกชุมชน ได้แก่ ตลาดชุมชน ตลาดนัดในงานโครงการต่างๆ และห้างสรรพสินค้าผ่านโครงการเพื่อนพึ่ง (ภาฯ)

5) **ชุมชนบ้านตะวันออก** มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรพื้นบ้าน ปลูกพืชผักพื้นบ้านปลอดสารพิษเพื่อบริโภคและจำหน่ายในชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มบ้านพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันทำเกษตรผสมผสานเพื่อการพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการบริโภคและจำหน่ายผลผลิตทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีกลุ่มการผลิตที่มีความหลากหลาย ได้แก่ กลุ่มแปรรูปกะปิ น้ำปลา กลุ่มแปรรูปผลผลิตจากทุเรียน มังคุด ก๋วยเตี๋ยว ผลไม้อื่น ๆ เพื่อจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ การจัดตั้งศูนย์จำหน่ายพืชผักผลไม้ปลอดสารพิษของชุมชนในรูปแบบตลาดเครือข่ายแปรรูปผลิต

6) **ชุมชนบ้านใต้** มีการฟื้นฟูและส่งเสริมวิถีการผลิต โดยการส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านทำนาโดยเน้นข้าวพันธุ์ท้องถิ่น ส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกผักปลอดสารพิษ เลี้ยงไก่แบบพื้นบ้าน การฟื้นฟูผักพื้นบ้านและพืชสมุนไพรต่างๆ ของชุมชน โดยเชื่อมโยงกับร้านครัวโบราณในการเป็นแหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิต นอกจากนี้ มีการดำเนินงานโครงการ 7 ส. ภายใต้โครงการกิจกรรมสงขลาพอเพียง ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มปลูกผักสวนครัวเพื่อบริโภคในครัวเรือนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่ใช้สารเคมี

ฐานตลาด การค้า

1) **ชุมชนบ้านเหนือ** ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน มีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน มีตลาด ร้านค้าในชุมชนใกล้เคียง นอกจากนี้ มีรถเร่ขายอาหารสลับผลัดเปลี่ยนเข้ามาจำหน่ายอาหารในชุมชนเป็นประจำ

2) **ชุมชนบ้านอีสาน** มีการรวมกลุ่มจัดตั้งและดำเนินงานร้านค้าชุมชน นอกจากนี้ มีแผงขายอาหาร ร้านค้าอาหารตามสั่งของชาวบ้านในชุมชน 3 -4 ร้าน และมีรถเร่ขายอาหารสลับผลัดเปลี่ยนเข้ามาขายอาหารในชุมชนเป็นประจำ

3) **ชุมชนบ้านกลาง** ชาวบ้านมีการซื้อขายอาหารที่มีการปลูกเลี้ยงกันเองในชุมชน มีการรวมกลุ่มสั่งจองซื้อข้าวจากแปลงนาในชุมชนใกล้เคียงที่มีการปลูกข้าวตามฤดูกาลโดยไม่ใช้สารเคมี เนื่องจากมีร้านค้าขายอาหารในชุมชนเพียงร้านเดียว จึงมีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน นอกจากนี้ มีตลาดนัดชุมชนมาจำหน่ายทุกเย็นวันอังคารและวันเสาร์

4) **ชุมชนบ้านตะวันตก** ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน นอกจากนี้ มีตลาดนัดในชุมชน ซึ่งชาวบ้านนัดกันนำผลผลิตมาจำหน่าย และมีร้านค้าขายอาหารของชาวบ้านในชุมชน 3-4 ร้าน

5) **ชุมชนบ้านตะวันออก** ชาวบ้านมีการซื้อขายผลผลิตกันเองในชุมชน มีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน นอกจากนี้ มีร้านค้าขายอาหารในชุมชน 2 - 3 ร้าน

6) **ชุมชนบ้านใต้** มีตลาดนัดหมุนเวียนตลอดสัปดาห์ โดยตลาดนัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดป่อสระซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน และมีร้านค้าขายอาหารหลายร้านกระจายอยู่สองฝั่งถนน มีแผงจำหน่ายผักปลอดสารพิษ ซึ่งเป็นผักที่ชาวบ้านปลูกและนำมาจำหน่าย นอกจากนี้ มีร้านครัวไบโหนด ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิตของชาวบ้านสู่คนในสังคม

ฐานวัฒนธรรม

1) **ชุมชนบ้านเหนือ** มีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาหารและการแบ่งปันกันในชุมชน ได้แก่ ประเพณีตานข้าวใหม่ ประเพณีปีใหม่มือง ประเพณีการฉลองปอยหลวง ประเพณีการเลี้ยงผีฝ่าย ประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีออกพรรษา นอกจากประเพณีต่างๆ ที่ทำกันเป็นประจำทุกปีแล้ว ยังมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่คนในหมู่บ้านให้ความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ได้แก่ งานศพ งานแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งนอกจากพิธีสงฆ์ การทำบุญถวายอาหารและสิ่งของแก่พระสงฆ์ พิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษแล้ว เจ้าภาพมักจะจัดเตรียมอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานด้วย

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดถือและสืบทอดคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ และคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องการช่วยเหลือแบ่งปันกันจนกลายเป็นวิถีและธรรมเนียมปฏิบัติ เมื่อเก็บหาอาหารมาได้หรือมีผลผลิตจำนวนมากหรือทำอาหารจะนิยมแบ่งส่วนหนึ่งไปให้แก่ญาติหรือเพื่อนสนิท หรือแบ่งขายให้แก่ผู้ซื้อ หรือแจกจ่ายแก่เพื่อนบ้าน คนในชุมชน แม้แต่พืชผักผลไม้ข้างรั้วหรือในบริเวณบ้านก็มีการขอแบ่งขบกันอยู่เสมอ

2) **ชุมชนบ้านอีสาน** มีการฟื้นฟูฐานวัฒนธรรม ได้แก่ 1) ส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ผลิตเอง 2) การส่งอาหารระหว่างครอบครัว 3) การแลกเปลี่ยนอาหาร 4) การแลกเปลี่ยนแรงงาน

ซึ่งปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการปลูกพืชผักสวนครัว มีการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนอาหารระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน และมีการช่วยเหลือเอาแรงกัน อาทิ ลงแขก ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ข้าวขึ้นฉาง โดยมีธนาคารข้าว เป็นระบบการสำรองข้าวของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความแน่นแฟ้น และมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันและเพื่อพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น มีการอนุรักษ์สืบสานร่วมกันจัดงานบุญประเพณีต่างๆ ของหมู่บ้าน ได้แก่ บุญบวช บุญข้าวจี บุญกฐิน บุญเบิกบ้าน

3) ชุมชนบ้านกลาง มีการจัดกิจกรรมงานบุญประเพณีต่างๆ เป็นประจำ โดยชักชวนให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมงานบุญประเพณี พร้อมทั้งชักชวนปลูกฝังให้คนในชุมชนเคารพศรัทธาในการทำบุญและการช่วยเหลือแบ่งปันกัน ทำให้คนในชุมชนมีวิถี วัฒนธรรมการช่วยเหลือและแบ่งปันกัน ตลอดจนมีการสั่งสอนและปลูกฝังแก่สมาชิกในครอบครัวด้วย

4) ชุมชนบ้านตะวันตก มีการฟื้นฟูการจัดกิจกรรมประเพณีต่างๆ ได้แก่ กิจกรรมวันออกพรรษา วันเข้าพรรษา วันสงกรานต์ ฯลฯ ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้ามาร่วมกิจกรรมประเพณีต่างๆ ทำให้เกิดการฟื้นฟูและสืบสานวิถี วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อต่างๆ เกิดความรักผูกพันไปมาหาสู่ช่วยเหลือและแบ่งปันกันมากขึ้น

5) ชุมชนบ้านตะวันออก มีวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจและเป็นที่พักของคนในชุมชนนับตั้งแต่อดีต โดยมีกลุ่มสภาวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นกลุ่มที่มีอยู่อย่างไม่เป็นทางการมากกว่า 50 ปี มีบทบาทในการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของหมู่บ้าน เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ ชุมชนมีวิถีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแบ่งปันและเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน นอกจากนี้ มีชมรมอินทโชติการุณย์ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เยาวชนมีเวทีพบปะพูดคุยกันและทำกิจกรรมร่วมกัน ต่อมาสมาชิกเพิ่มขึ้น ไม่เฉพาะแต่เยาวชน เนื่องจากทุกคนในชุมชนต้องการมีส่วนร่วม ซึ่งชมรมฯ ได้มีการจัดกิจกรรมบริการสาธารณะต่างๆ เพื่อประโยชน์ในชุมชน เช่น เมื่อมีกิจกรรม หรือประเพณีต่างๆ จะมีการขอแรงลงแขกจากคนหนุ่มสาวในชมรมฯ นี้ เป็นต้น

6) ชุมชนบ้านใต้ มีวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจและเป็นที่พักของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีต และยังคงเป็นศูนย์รวมของวิถีของการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน นอกจากนี้ วัดยังมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางอาหารโดยการให้ใช้สถานที่บริเวณวัดจัดตลาดนัดชุมชนทุกวันพุธ เป็นตลาดนัดขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนนำอาหารท้องถิ่นมาจำหน่ายกันเป็นจำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันกับวัด และสืบสานวิถี ประเพณี พิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนไว้ได้ นอกจากนี้ มีครัวใบโหนด ร้านค้าอาหารของชุมชน โดยเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ตาลโหนด ดำเนินงานและจัดกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูวิถีการผลิต การบริโภคท้องถิ่น และการแลกเปลี่ยนแบบวิถีโหนด นา เล

1.2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษา พบว่า ชุมชนแต่ละแห่งมีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

สถานการณ์ที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้แก่

1) สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน 2) สถานการณ์ปัญหาสุขภาพและสารพิษตกค้างในร่างกายของคนในชุมชน 3) สถานการณ์ปัญหาการเมืองการปกครองและผู้นำชุมชน

ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้กระทำการ และการเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การเปลี่ยนแปลงสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนควบคู่กับการพัฒนาชุมชนของผู้นำชุมชนและการพัฒนาตนเองของชาวบ้าน ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านอีสาน 2) การเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยนักพัฒนาเอกชนร่วมกับชาวบ้านคู่ขนานกับการพัฒนาชุมชนของผู้นำชุมชนและหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ ชุมชนบ้านใต้ 3) การเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและผู้นำชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านตะวันออก 4) การเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยผู้นำชุมชนร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันตก

โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ 1) แบบเครือข่ายชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านเหนือ ชุมชนบ้านตะวันออก 2) แบบชุมชนพึ่งตนเอง ได้แก่ ชุมชนบ้านกลาง ชุมชนบ้านตะวันตก 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านอีสาน ชุมชนบ้านใต้

ในแต่ละแบบมีช่วงของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ดังนี้ 1) ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 3) ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งในแต่ละลักษณะของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ จะมีความหมาย/แนวคิด การกำกับดำเนินการ ความชอบธรรม แบบแผน/การอธิบาย การอำนวยความสะดวก ค่านิยม การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบที่แตกต่างกันตามระดับและลักษณะของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ โดยในแต่ละช่วงจะมีความหมาย/แนวคิด การกำกับดำเนินการ ความชอบธรรม แบบแผน/การอธิบาย การอำนวยความสะดวก ค่านิยม การสื่อสาร พลังอำนาจ และความเห็นชอบที่หลากหลายและเพิ่มขึ้นไปจากเดิมตามลำดับ

1.3 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคง

ทางอาหารของชุมชน

สภาพการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนเป็นฐาน 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ในแต่ละแบบมีระยะของการเรียนรู้แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ 1) ระยะการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 2) ระยะการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร 3) ระยะการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งในแต่ละแบบและแต่ละระยะการเรียนรู้ของรูปแบบการเรียนรู้ มีเนื้อหาการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ แหล่ง/ฐานการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ที่แตกต่างกันในลักษณะที่หลากหลายและเพิ่มขึ้นไปตามลำดับ

1.4 ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนที่มีรูปแบบการผลิตแบบก้าวหน้ามีปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้มากกว่าชุมชนที่มีการผลิตแบบครัวเรือน รวมทั้งมีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้น้อยกว่าชุมชนที่มีการผลิตแบบครัวเรือน

เมื่อสังเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนแล้ว พบว่า ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ แบ่งเป็น (ก) ด้านบริบทชุมชน ได้แก่ สภาพแวดล้อมของชุมชนที่มีองค์ประกอบกระตุ้นให้เรียนรู้ วิกฤต/ปัญหาเกี่ยวกับฐานทรัพยากรอาหารและทรัพยากรอาหารในชุมชน วิกฤต/ปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตอาหาร วิกฤต/ปัญหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจและหนี้สิน (ข) ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การเกิดความตระหนักและความคิดในการแก้ไขปัญหา การเกิดผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร การมีผู้นำชุมชนที่มีความตระหนักและสำนึกในการพัฒนาชุมชน การส่งเสริมสนับสนุนจากครอบครัว ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่น้องคนบ้านเดียวกัน การมีแกนนำการพัฒนา การมีกลุ่ม การได้รับการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาจากองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจังและต่อเนื่อง การมีวิถีและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน การชักชวน/ชักนำและการเปิดรับการเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องยาวนาน การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจากความสำเร็จ (ค) ด้านการเรียนรู้ ได้แก่ การได้รับเนื้อหาความรู้ที่ตรงกับความสนใจและความต้องการซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้จริง รูปแบบ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้มีความเป็นกันเอง สนุกสนาน ใกล้ตัว และเข้าใจง่าย ผลประโยชน์หรือสิ่งจูงใจ การจัดการข้อมูลอย่างเป็นระบบ มีแหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้/สถาบันการเรียนรู้ในชุมชน มีการจัดให้มี

พื้นที่และกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นประจำและต่อเนื่อง 2) ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ แบ่งเป็น (ก) ด้านบริบท ได้แก่ สภาพแวดล้อมของชุมชนที่ไม่เอื้อให้เรียนรู้ ฐานะทางเศรษฐกิจและหนี้สิน (ข) ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ ความคิดและความเชื่อส่วนบุคคล อิทธิพลทางการเมืองและนโยบายของรัฐที่ไม่เอื้อหรือขัดแย้งกับการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน อิทธิพลของกระแสสังคมและค่านิยมจากภายนอกชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (ค) ด้านการเรียนรู้ ได้แก่ การมีพื้นฐานการศึกษาน้อย ขาดองค์ความรู้ใหม่ๆ และแหล่งเรียนรู้ ไม่มี/ไม่ใช้เวลากับการเข้าร่วมเรียนรู้ ขาดงบประมาณสนับสนุนให้ได้เรียนรู้ การบังคับให้ร่วมกิจกรรมและเรียนรู้มากเกินไป

1.5 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีรูปแบบเป็น “วงเกลียวการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร” ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ สถานการณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ ปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงสู่การเรียนรู้ โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ขั้นตอน รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยแบ่งการเรียนรู้เป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ระยะที่ 2 การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน และระยะที่ 3 การเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยการเรียนรู้เริ่มจากสถานการณ์วิกฤตปัญหาหรือโอกาสที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ ทำให้เกิดปัจจัย/เงื่อนไขการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่กระบวนการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีลักษณะเป็นการหมุนวนยกระดับและขยายตัวอย่างต่อเนื่องตามระยะการเรียนรู้ โดยวงเกลียวดังกล่าวอาจหมุนย้อนกลับลงมา หากมีสถานการณ์/การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ นอกจากนี้ วงเกลียวดังกล่าวอาจหมุนขึ้นต่อไปได้อีก หากมีสถานการณ์/การเปลี่ยนแปลงที่ส่งเสริมสนับสนุนองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้

รูปแบบการเรียนรู้ฯ ดังกล่าว สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ 3 แบบ คือ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนเป็นฐาน และ 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยมีปัจจัยเงื่อนไขของรูปแบบฯ ได้แก่ สถานการณ์ของชุมชน บริบทของชุมชน ผู้นำชุมชน โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร องค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

แนวทางการนำรูปแบบฯ ไปใช้ 1) ผู้นำชุมชนควรมีการจัดประชุมและจัดเวทีเพื่อทบทวน วิเคราะห์ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับคนในชุมชนและหน่วยงาน/องค์กร รวมถึงผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบสภาพ สถานะ และปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เพื่อให้เกิด ความตระหนักและตื่นตัวต่อสถานการณ์ รวมทั้งเกิดแนวคิดการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารของชุมชนร่วมกัน 2) ชุมชนและหน่วยงาน/องค์กร รวมถึงผู้เกี่ยวข้องควรร่วมกันศึกษารูปแบบ การเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อทราบถึงองค์ประกอบของรูปแบบการ เรียนรู้ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ และขั้นของการเรียนรู้ เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ให้พบองค์ประกอบของ รูปแบบการเรียนรู้และปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่ชุมชนมีอยู่และขาดไป รวมทั้งประเมินขั้นของการ เรียนรู้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อเลือกนำไปใช้ดำเนินการขับเคลื่อนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมสู่การปฏิบัติร่วมกัน 3) ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องควรร่วมมือกันฟื้นฟูและ พัฒนาปัจจัยเงื่อนไข องค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้ที่ชุมชนมีอยู่ พร้อมกับดำเนินการแสวงหา หรือสร้างปัจจัยเงื่อนไขและองค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้ที่ขาดไป เพื่อให้เกิดประสิทธิผลของ การนำไปปฏิบัติและการเรียนรู้ 4) ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องควรนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารมาพิจารณาเพื่อกำหนดเป้าหมายและวางแผนการเรียนรู้ รวมทั้งการ ดำเนินงานเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรมและเกิดผลสัมฤทธิ์ 5) ชุมชนควรมีการ รวมกลุ่มกันพูดคุยหรือประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจร่วมกัน และเพื่อเน้นย้ำเป้าหมายและกระบวนการในการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของ ชุมชนร่วมกัน 6) การดำเนินงานโครงการ/กิจกรรมควรมีการดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ให้เกิดผลสำเร็จ เนื่องจากความสำเร็จเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยผลักดันให้คนในชุมชนเห็น ความสำคัญ มีกำลังใจ และร่วมแรงร่วมใจที่จะเรียนรู้และดำเนินการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่าง ต่อเนื่อง

การนำรูปแบบฯ ไปนำเสนอต่อชุมชน ในส่วนของสภาพชุมชน พบว่า เป็นชุมชนที่มีรูปแบบ การทำเกษตรแบบครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนา ปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน คือ ปัญหาความ ยากจน หนี้สิน เนื่องจากปัญหาความแห้งแล้งขาดน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่พึ่งพิงอาหารจากการผลิตใน ครัวเรือน ป่าชุมชน การซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเองในชุมชน และตลาด ร้านค้าในชุมชนและชุมชน ใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบัน มีโครงสร้าง ภูมิสัมพันธ์ และการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร แบบกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชน โดยการนำของอดีตผู้ใหญ่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากมีปัญหาในการ ดำเนินงานหลายอย่าง ประกอบกับปัญหาเกี่ยวกับการสื่อสารและการมีภูมิสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกลุ่ม และชาวบ้าน ทำให้การดำเนินงานไม่พัฒนาต่อเนื่องจนเกิดผลสำเร็จได้ ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความไม่ พอใจ นำไปสู่ความขัดแย้ง แยกแยก กระทั่ง มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ ทำให้การดำเนินงาน เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ลดสถานะเป็นกลุ่ม ซึ่งผู้นำและแกนนำกลุ่มยังคง

ร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานอย่างจริงจังและต่อเนื่องในรูปของกลุ่มเครือข่าย ทำให้โครงสร้างปฏิสัมพันธ์ และการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนยังคงเป็นแบบกลุ่มเครือข่ายการพัฒนา โดยผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ยังไม่มีแนวคิด ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร จึงไม่ได้มีการส่งเสริมและพัฒนาในด้านนี้อย่างชัดเจน แต่พบว่า ปัจจุบัน เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน กำลังดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านในด้านการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาและด้านสุขภาวะชุมชน โดยเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน

จากการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ พบว่า ผู้นำชุมชนและคนในชุมชนได้เกิดการทบทวน และเกิดความตระหนักถึงปัญหาในชุมชนและความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยเห็นด้วยกับรูปแบบการเรียนรู้ฯ ซึ่งจะนำไปประยุกต์ใช้ โดยเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูและพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยในส่วนของผู้นำชุมชนจะหาแนวทางเพื่อประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วางแผน ดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนควบคู่กับการจัดกิจกรรมทั้งโดยการนำปฏิบัติและโดยการถ่ายทอด อบรม ให้ความรู้แก่คนในชุมชน รวมทั้งจะแสวงหาและเชื่อมโยงเครือข่ายการพัฒนาเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนในการดำเนินงานให้เป็นรูปธรรมต่อไป ในส่วนของผู้ผลิต ผู้บริโภค จะให้ความร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยบางส่วนจะเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและครอบครัวที่เป็นตัวอย่างที่ดีเพื่อนำไปทดลองปฏิบัติให้สำเร็จต่อไป

ปัจจัยเงื่อนไขที่พบจากการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ฯ ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนและผู้นำการเปลี่ยนแปลง 2) บริบทของชุมชน 3) การฟื้นฟูและพัฒนาจิตสำนึกชุมชน 4) การสร้างและพัฒนาแกนนำการพัฒนา 4) การรวมกลุ่ม 5) การเปิดรับและแสวงหาโอกาสเพื่อร่วมมือกันพัฒนา 6) การได้รับการสนับสนุนด้านองค์ความรู้และการเรียนรู้ 7) การได้รับการสนับสนุนด้านการปฏิบัติและการพัฒนา 8) การเสริมแรงและเสริมสร้างพลังอำนาจ 9) ตัวอย่างความสำเร็จของชุมชน

2. การอภิปรายผล

2.1 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์ วิฤต ปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างมากในด้านต่างๆ ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค ด้านสังคมและการอยู่ร่วมกัน ด้านวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และด้านการเรียนรู้ จากภาวะการณ์บีบคั้นและกดดันได้ทำให้เกิดมีผู้คนที่เกิดสำนึกครุ่นคิด คิดหาวิธีการแก้ปัญหา และสถานการณ์ดังกล่าว โดยได้มีการทบทวนและคำนึงถึงการกระทำในอดีตและผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังเช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และแกนนำในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ที่เกิดปรากฏในชุมชนต่างๆ โดยได้นำไปสู่การเกิดความหมาย แนวคิด และสำนึกที่กระตุ้นพลังชุมชน/พัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองที่นำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยมีสำนึกของจิตไร้สำนึก เป็นตัวกำหนดแรงจูงใจและความต้องการของผู้กระทำการที่แสวงหาความอยู่รอด ความมั่นคง และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ลุกขึ้นมากระทำการเปลี่ยนแปลงแนวคิดแบบแผนของตนเองและชุมชน มีการสื่อสารแนวคิด ความหมาย และชักชวนให้เกิดผู้กระทำการซึ่งมีสำนึกคล้ายกันให้ลุกขึ้นมารวมตัวและร่วมกันเปลี่ยนแปลงให้เกิดโครงสร้างใหม่ ซึ่งได้มีการร่วมกันสร้างกลไกต่างๆ เพื่อกำกับและเอื้ออำนวยให้เกิดพลังอำนาจในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาคนในชุมชนไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยอาศัยทรัพยากรต่างๆ ของตนเอง ชุมชน และจากองค์กร หน่วยงานภายนอกชุมชน ซึ่งจากการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่ามี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) แบบเครือข่ายชุมชน 2) แบบชุมชนพึ่งตนเอง 3) แบบกลุ่มเครือข่ายการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ซึ่งโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแต่ละลักษณะ แบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาได้เป็น 3 ช่วง ได้แก่ 1) ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 2) ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 3) ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งจากผลการการศึกษาดังกล่าว ล้วนเป็นองค์ประกอบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ของแอนโทนี กิดเด็นท์ ที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเชื่อว่า คน ผู้มีสำนึกกลายเป็นผู้กระทำการ ซึ่งกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจากเดิมที่ก่อให้เกิดความอึดอัดและปัญหา โดยอาศัยกฎและทรัพยากรที่นำไปสู่โครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่ที่ดีขึ้นจากเดิม โดยผู้กระทำการได้อยู่ร่วมภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่นั้นด้วย การลุกขึ้นกระทำการของผู้กระทำการส่งผลให้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลามีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าว จะหมุนวนไปเช่นนี้เมื่อมีสถานการณ์และปัจจัยเงื่อนไขบีบคั้นกดดันให้เกิดผู้กระทำการลุกขึ้นกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ต่อไป

โดยจากการศึกษาพบว่า การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจำเป็นต้องมีการปฏิสัมพันธ์ที่เป็นความร่วมมือและเกื้อกูลกันอย่างหลากหลายรอบด้านจากหลายฝ่ายและหลายภาคส่วนบนความหมายและเป้าหมายเดียวกัน ซึ่งนำไปสู่การแลกเปลี่ยนความรู้ การส่งเสริมสนับสนุนในด้านต่างๆ โดยพบว่า ยังมีความร่วมมือจากหลายภาคส่วน หน่วยงาน องค์กร หน่วยงาน ยังทำให้เกิดพลังอำนาจและสิ่งที่จะเอื้ออำนวยให้แบบแผนและโครงสร้างต่างๆ เกิดผลสำเร็จได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว สอดคล้องกับงานวิจัยของ วาสนา ภาณุรักษ์ และคณะ (2557) ที่ทำโครงการวิจัย เรื่อง ความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหารและเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนว

เศรษฐกิจพอเพียงจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินงานภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานราชการ หน่วยงานวิชาการ และภาคประชาชนในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ดังนี้ หน่วยงานราชการ ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด สำนักงานจังหวัด ท้องถิ่นจังหวัด พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด พัฒนาชุมชนจังหวัด เกษตรจังหวัด พาณิชยกรรมจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรจังหวัด สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 3 สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัด ศูนย์วิจัยข้าวนครราชสีมา ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวนครราชสีมา ศูนย์บริหารศัตรูพืชจังหวัด สำนักงานสหกรณ์จังหวัด สำนักงานตรวจบัญชีสหกรณ์นครราชสีมา สำนักงานธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานพลังงานจังหวัด โครงการชลประทานนครราชสีมา นายอำเภอ เกษตรอำเภอ พัฒนาการอำเภอ สาธารณสุขอำเภอ ผู้อำนวยการโรงเรียน ผู้อำนวยการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ฯลฯ ให้การสนับสนุนทรัพยากร ความรู้ การดำเนินโครงการและเข้าร่วมกิจกรรมโครงการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัดนครราชสีมา เทศบาลตำบล องค์กรบริหารส่วนตำบล ผู้รับผิดชอบพื้นที่ ให้การสนับสนุน บุคลากร ทรัพยากร เครื่องมือ การดำเนินโครงการรับผิดชอบดำเนินโครงการในพื้นที่ ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ศูนย์เรียนรู้หมอดินอาสา อาสาสมัคร สาธารณสุข ศูนย์ข้าวชุมชน ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง (ธ.ก.ส.) ฯลฯ ให้การสนับสนุนข้อมูล บุคลากร การดำเนินโครงการ รับผิดชอบดำเนินโครงการในพื้นที่ ภาคประชาชน เกษตรกร นักพัฒนา ประชาสังคม หน่วยงานเอกชน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรจังหวัดนครราชสีมา ให้การสนับสนุนข้อมูล ความรู้ ภูมิปัญญา ทรัพยากรร่วมรับผิดชอบโครงการ ภาควิชาการ มหาวิทยาลัย ราชภัฏนครราชสีมา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลภาคอีสาน สถาบันการศึกษาในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาและจากส่วนกลาง ให้การสนับสนุน นักวิชาการ สถานที่ ข้อมูล บุคลากร ทรัพยากร การดำเนินโครงการ และร่วมรับผิดชอบโครงการ เพื่อดำเนินโครงการวิจัย โดยใช้แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area-Based Collaboration หรือ ABC) โครงการนี้ ดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่ 15 อำเภอ 30 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัด นครราชสีมา ด้วยโครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจต่อองค์ความรู้ การการผลิตข้าวปลอดภัย (GAP) เกษตรกรสามารถผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อการบริโภคและเพิ่มรายได้ ของครอบครัวจากการลดต้นทุนการผลิต สนับสนุนให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดการใช้ ปุ๋ยเคมี/สารเคมี หันไปทำการผลิตที่มีความปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดำเนินการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินโครงการโดยเน้นการพัฒนากลไกในพื้นที่เพื่อ สร้างความร่วมมือในการ แก้ไขปัญหา การพัฒนาศูนย์ข้อมูลและองค์ความรู้ ในการ แก้ไขปัญหา การ บันทึกการผลิตข้าวของเกษตรกร การจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งผลการ ดำเนินงาน จากการสำรวจข้อมูลการทำนาของเกษตรกร พบว่าปัญหาขาดแคลนน้ำมีมาก รองลงมา คือ เกษตรกรต้องการเรียนรู้วิธีการทำปุ๋ยชีวภาพหรือน้ำหมักชีวภาพเพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมี

และลดต้นทุนการผลิต และอันดับที่ 3 คือต้องการความช่วยเหลือเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ ทั้งเมล็ดพันธุ์ข้าว และพันธุ์พืชที่ใช้หว่านเพื่อเป็นปุ๋ยก่อนที่จะเริ่มต้นการทำนาโดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 คิดเป็นร้อยละ 90 วิธีการทำนามาก ใช้วิธีการทำนาแบบนาหว่านแห้ง (นาหว่านसारว) คิดเป็นร้อยละ 89 จากการติดตามและประเมินผลการดำเนินโครงการพบว่า เกษตรกรสามารถผลิตข้าวและเหลือเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 94 โดยมีต้นทุนการผลิตข้าวในแต่ละรอบปีเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 2,641 บาท โดยเกษตรกรร้อยละ 74 สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี ในการผลิตข้าวเพื่อความปลอดภัยต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม มีการดำเนินการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และจากการดำเนินโครงการภายใต้กลไกความร่วมมือสามารถจัดตั้งศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยในระดับตำบลร่วมกับภาคีเครือข่ายจำนวน 3 ศูนย์ และศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยระดับจังหวัดจำนวน 1 ศูนย์

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ คงเดช ลิโทชวลิต และคณะ (2555) ที่ทำโครงการวิจัยและพัฒนาเกษตรปลอดภัยเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับหรือการเข้าร่วมในโครงการเกษตรปลอดภัยจากสารพิษ พร้อมทั้งศึกษาถึงแรงจูงใจที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรในการเลือกทำการผลิตที่ปลอดภัยโดยปลอดสารเคมี โดยมีวัตถุประสงค์ของการพัฒนา (1) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายเกษตรกรจังหวัดนครปฐม เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรปลอดภัยตามระบบการจัดการคุณภาพ รวมทั้งการพัฒนาเกษตรกรให้ผลิตสินค้าเกษตรระบบอินทรีย์ (2) เพื่อพัฒนาการผลิต การแปรรูปและเพิ่มช่องทางการสนับสนุนการตลาดสินค้าปลอดภัย (3) เพื่อการบูรณาการงานสร้างความมั่นคงทางอาหารปลอดภัยตลอดห่วงโซ่การผลิต โดยมีการพัฒนาพื้นที่เป้าหมายรวม 14-20 ตำบล ซึ่งจากการศึกษาและพัฒนาดังกล่าว มองเห็นแนวทางการพัฒนาที่ตอบโจทย์ของโครงการฯ โดยต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนร่วมกับองค์ความรู้จากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน นักวิชาการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และการเสริมสร้างทักษะกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลในเชิงบวกต่อการยอมรับเทคโนโลยีการปลูกพืชผักปลอดภัยจากสารพิษ ได้แก่ ตัวแปร ความสัมพันธ์ระหว่างการสังกัดกลุ่มที่มีการทำตลาดพืชผักที่ผลิตได้ ตลอดจนแนวทางการพัฒนาเกษตรปลอดภัย ควรให้ความสำคัญในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ความปลอดภัยของอาหาร และระบบการสร้างเสริมสุขภาพที่แข็งแรงเพิ่มขึ้นของผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งการตลาดของกลุ่มผู้ผลิต ซึ่งรวมถึงการลดความผันแปรหรือความเสี่ยงในเรื่องของราคาและรายได้ การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดปัญหาเรื่องความจำเป็นในการใช้แรงงาน การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องผลของการใช้สารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อระบบสุขภาพในระยะยาวและการเชื่อมแผนงานบูรณาการร่วมกับภาคีหน่วยงาน แหล่งทุน การสร้างกระบวนการที่เอื้ออำนวยให้เกิดการผสมผสานความร่วมมือเข้าร่วมของกิจกรรม และการเข้าร่วมงานใน

โครงการ การเปิดให้เป็นเวทีสาธารณะ เพื่อเปิดโอกาสในการเข้าถึง ประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัดว่า ด้วยความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม

จากการศึกษาพบว่า การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านโครงสร้างและ ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารนั้น มิได้นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารเพียงอย่าง เดียว แต่ได้เกี่ยวพันและได้นำไปสู่ความมั่นคงในด้านต่างๆ ด้วย ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสุขภาพ ความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงของปัจเจกบุคคล ความมั่นคงของ ชุมชน ความมั่นคงทางการเมือง ซึ่งรวมเป็นความมั่นคงของมนุษย์ตามแนวคิดของ UNDP Human Development ด้วย

2.2 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากการศึกษา พบว่า การเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน มีขั้นตอน การเรียนรู้ ซึ่งมักเริ่มต้นจากการมีสำนึกครุ่นคิดของผู้กระทำการและคนในชุมชนอันเกิดจากการรับรู้ ปัญหา การตระหนักรู้ปัญหาร่วมกัน เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ผลผลิตลดลง แหล่งอาหารและอาหารที่เคยมีลดจำนวนลง เป็นต้น ไปสู่การเกิดสำนึก หรือ การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหาคิดหาวิธีการแก้ปัญหาโดย มีรูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ประกอบกันอย่างหลากหลาย เช่น การเรียนรู้จากประสบการณ์ การ เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้โดยการศึกษา ดูงาน การเรียนรู้จากสื่อ เป็นต้น จนเกิดความหมาย แนวคิด และสำนึกของจิตสำนึกที่เป็น ตัวกำหนดแรงจูงใจและความต้องการของผู้กระทำการ ให้มีการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ร่วมกัน การ ปรับปรุงให้เหมาะสม และการขยายเป็นเครือข่ายเพื่อทำให้เกิดพลังการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่ง สอดคล้องกับทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ของแอนโทนี กิดเด็นท์ ที่กล่าวถึงลักษณะ และการเปลี่ยนแปลงสำนึกของผู้กระทำการ และแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ของ สอนธยา พลศรี (2550)

นอกจากนี้ การเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน มักเป็นการเรียนรู้ที่ เริ่มจากการฟื้นฟูจิตสำนึกของบุคคล จิตสำนึกของชุมชน ผ่านการฟื้นฟูกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยอาศัยกลไก คือ องค์กร หน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ ภาคประชา สังคมในการกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม การเรียนรู้ และการประพุดิปฏิบัติร่วมกันในการฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อพัฒนาไปสู่การจัดการ การบูรณาการการดำเนินงานและ พัฒนาให้เกิดความสมดุลและเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่ความ หลากหลาย เพิ่มพูน เพียงพอ เข้าถึงง่าย ปลอดภัย และมีเสถียรภาพ ซึ่งรวมเป็นองค์ประกอบของ ความมั่นคงทางอาหารที่นำไปสู่ความมั่นคงของชุมชน และความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับ

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2548) ที่กล่าวว่า สังคมยุคพัฒนาดำเนินมาโดยมีสมาชิกเป็นปัจเจกบุคคลที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น เนื่องจากการศึกษา การทำงาน การดำรงชีวิตต้องแข่งขันมาก กระบวนการเรียนรู้ของสังคมยุคทันสมัยทำให้บุคคลขาดความคิดสร้างสรรค์ ขาดความใฝ่รู้ในเรื่องอื่น ๆ นอกตัว และแก้ไขปัญหาไม่เป็น จึงไม่สนใจการเมืองการปกครอง ฯลฯ ขาดจิตสำนึกส่วนรวมหรือจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) ให้ความสนใจแต่ความต้องการของตนเองเป็นสำคัญ ขาดความใส่ใจต่อปัญหาในวงกว้าง ปัญหาสังคมอื่น ๆ เพราะคิดว่าไม่เกี่ยวข้องกับตนเอง การที่กระบวนการเรียนรู้ยุคทันสมัยไม่เอื้อให้เห็นความเชื่อมโยงของระบบชีวิต สังคม และธรรมชาติ มีผลให้ชีวิตและสังคมยุคทันสมัยและโลกาภิวัตน์เคลื่อนตัวไปสู่การแยกส่วนของระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ มากขึ้นเป็นลำดับ จนเกิดปัญหานั้นประการอันเนื่องมาจากวิกฤตในระบบความสัมพันธ์ตั้งแต่ความแตกร้างของความสัมพันธ์ในระบบครอบครัว การล่มสลายของชุมชนชนบท ที่ส่งผลต่อเนื่องไปถึงปัญหาความยากจน หนี้สิน ชุมชนแออัด การทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง มลพิษและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมอย่างหนัก ฯลฯ

การปรับกระบวนการเรียนรู้ไปจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะเกิดขึ้นได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยมมีปัจจัยเกื้อหนุนให้มีอำนาจเข้มแข็ง ทั้งเงินทุน เครื่องมือ กลไก ช่องทางต่าง ๆ ในการผลิตซ้ำกระบวนการเรียนรู้แบบของตนให้แก่คนในสังคม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ไปจากกระแสหลักก็ยังมีความเป็นไปได้ เนื่องจากชีวิตและสังคมระดับต่างๆ ในปัจจุบันล้วนตกอยู่ในภาวะวิกฤตจากการพัฒนาสังคมแบบลดทอน แยกส่วนระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติออกจากกัน โดยที่บุคคลและสังคมสัมผัสและเห็นถึงวิกฤตการณ์ดังกล่าวได้โดยง่าย เนื่องจากเกิดขึ้นกับชีวิตตนเอง ในครอบครัวและในชุมชนของตนเอง รวมทั้งในสังคมใหญ่จากข่าวสารที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในสื่อมวลชน วิกฤตการณ์ดังกล่าวได้เป็นเงื่อนไขกระตุ้นให้เกิดการริเริ่มแสวงหาทางออกมาเป็นลำดับ

การเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมที่มีพลัง มักอยู่ในภาคประชาชนหรือประชาสังคม (Civic / Civil Society) ซึ่งมุ่งส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในสาธารณกิจอันอยู่ในการดูแลจัดการของรัฐ มุ่งกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) นอกจากนี้ ยังมีขบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆ เพื่อแสวงหาแนวคิด ช่องทาง และกลไกที่จะกระตุ้นบุคคลให้เข้ามามีส่วนร่วมในสังคมด้วยความตระหนักรู้ในส่วนรวม และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของส่วนรวมที่มีต่อปัจเจกบุคคล เช่น การสร้างสื่อภาคประชาชนของท้องถิ่น (วิทยุชุมชน) เพื่อลดอิทธิพลของกระบวนการเรียนรู้ในวัฒนธรรมบริโภคนิยม การเผยแพร่ข่าวสารที่ส่งเสริมสำนึกชุมชน-สังคม, การจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่จะพัฒนาจิตสำนึกของการช่วยเหลือพึ่งพากันอย่างเอื้ออาทรผู้อื่น การพัฒนาส่งเสริมกิจกรรมอาสาสมัครในกลุ่มเยาวชนและคนทำงานของมูลนิธิต่าง ๆ เป็นต้น การฟื้นฟูจิตสำนึกที่บุคคลมีต่อชุมชน – สังคม และธรรมชาติ ด้วย

การฟื้นฟูกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว จะต้องดำเนินการในลักษณะของวิถีชีวิตหรือเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นและพัฒนาอยู่ในระบบความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ อย่างหลากหลายและต่อเนื่องตลอดเวลาและตลอดชีวิต

โดยที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร มีลักษณะที่พัฒนาและขยายตัวตามช่วงเวลา สถานการณ์ ปัจจัยเงื่อนไข และกลไกการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้รูปแบบการเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้มีความหลากหลายและสร้างเสริมให้ชุมชนเรียนรู้ร่วมกันได้มากขึ้นอย่างเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลต่อการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สอดคล้องกับ ชลิตา บัณฑุงค์ และอนุสรณ์ อุณโณ, (2547) ที่พบว่า ในช่วงกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดกระแสการสร้างและพัฒนาความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทย ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นปฏิริยาต่อรูปแบบและเทคนิคการเกษตรแผนใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก แต่ยังเป็นปฏิริยาต่อความรู้และวิธีการผลิตและถ่ายทอดความรู้ด้านการเกษตรด้วย

เกษตรกรรมยั่งยืนไม่ได้เป็นเพียงรูปแบบและเทคนิคการเกษตรซึ่งแตกต่างจากเกษตรแผนใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก แต่ยังเป็นแบบแผนการจัดการทรัพยากร ซึ่งหลายกรณีเกี่ยวข้องกับระบบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวมโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นโลกทัศน์ ระบบคุณค่า วิถีชีวิต ฯลฯ หรืออีกนัยหนึ่งคือวัฒนธรรม ดังนั้น ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนจึงเกี่ยวข้องกับมิติที่ซับซ้อนหลากหลายหรือมีลักษณะเป็นองค์รวม ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืนมีจำนวนกว่า 150 เรื่อง จำแนกได้ถึง 10 หมวด อาทิ ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดิน วิทยาการทดแทนสารเคมี พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์พื้นบ้าน ระบบเกษตร การแปรรูป ตลาด หนี้สิน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่ระบบการผลิตสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การบริหารองค์กร การจัดการทรัพยากร ระบบกรรมสิทธิ์ ฯลฯ จึงเป็นความรู้ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบด้าน และมีลักษณะเป็นการบูรณาการความรู้ในด้านต่างๆ เข้าด้วยกัน ทั้งความรู้ที่เกี่ยวข้องหรือเชื่อมโยงกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ครอบคลุมการเรียนรู้ตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น พิธีกรรมความเชื่อ ระบบกรรมสิทธิ์ ระบบเครือญาติ วิถีชีวิต ชุมชน ระบบและเทคนิคการเกษตร ลักษณะการใช้ประโยชน์ กลุ่มและองค์กร เงื่อนไขหรือบริบทการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวของชุมชนต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป นโยบายการพัฒนาประเทศ นโยบายส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักสูตรการเรียนรู้ของโรงเรียนชาวนาในที่ต่างๆ มีเนื้อหาครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบด้าน ไม่ได้จำกัดเฉพาะความรู้เชิงเทคนิคการเกษตร แต่ยังรวมถึงการศึกษาระบบนิเวศในแปลงนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประเด็นสถานการณ์ทางสังคมและนโยบายที่เกี่ยวกับชาวนา ทั้งนี้ โรงเรียนชาวนาตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่สร้างและถ่ายทอดความรู้การทำนาในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในส่วนของเทคนิคและวิธีการทำนา การคัดเลือกอนุรักษ์ และพัฒนาพันธุ์ข้าว นอกจากนี้ยังมีศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเกษตรอินทรีย์ที่ถ่ายทอดความรู้ทั้ง

ในด้านเทคโนโลยีการผลิต แนวคิด หลักการ และวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการทำเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ด้วยเพราะเหตุที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและรอบด้าน ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนจึงไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่ง ตายตัว หรือจำกัดเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหมายของความรู้ซึ่งถูกแช่แข็งมาแต่โบราณกาล หากแต่เป็นการประยุกต์และผสมผสานระหว่างความรู้หรือวิทยาการสมัยใหม่จากภายนอกซึ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น การพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นด้านการจัดการพันธุ์พืชพื้นบ้าน ซึ่งต้องดำเนินการค้นหาและฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมที่เคยมีในตัวเกษตรกรและชุมชน และพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้เหล่านั้น โดยผสมผสานความรู้ใหม่จากภายนอกและวิทยาการสมัยใหม่จากองค์กรและหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาความรู้เดิม โดยคำนึงถึงการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องเหมาะสมกับตัวเกษตรกร พื้นที่ และเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้ ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนไม่ใช่ความรู้ที่หยุดนิ่ง และไม่ได้เป็นความรู้สำเร็จรูปหรือมีลักษณะครอบจักรวาล หรือเป็นสัจธรรมที่สามารถนำไปใช้ได้กับทุกเงื่อนไขหรือทุกสภาวะ แต่เป็นความรู้เฉพาะที่ เฉพาะสถานการณ์ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อปรับให้เข้ากับเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างหลากหลายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรมีรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย และเกิดขึ้นภายใต้บริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป นอกเหนือจากการคิดค้นและพัฒนาของเกษตรกร และการศึกษาดูงานที่แปลงเกษตรของเกษตรกรรายที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่นิยมปฏิบัติกันมาแต่เดิมแล้ว ปัจจุบันกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรได้พัฒนาไปสู่รูปแบบและวิธีการที่มีระเบียบแบบแผนหรือมีระบบที่รัดกุมมากขึ้น ซึ่งมีอยู่ในรูปของการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม หรือบางกรณีอาจเรียกว่า งานวิจัยแบบชาวบ้าน หรือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมเห็นว่ารูปร่างและวิธีการสร้างและถ่ายทอดความรู้การเกษตรในประเทศไทยที่ผ่านมา มีข้อจำกัด ไม่สามารถตอบปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบในหลายลักษณะ การพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมในระยะหลังจึงให้ความสำคัญกับการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมค่อนข้างมาก เพราะเห็นว่าจะช่วยให้สามารถปรับเปลี่ยนสถานะของเกษตรกรจาก “วัตถุแห่งการศึกษา” หรือผู้รับผลของการศึกษาที่สำเร็จรูปที่เฉื่อยชามาเป็นผู้ศึกษาร่วมที่แข็งขัน ซึ่งไม่เพียงแต่จะช่วยให้โจทย์ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้หรือการวิจัยสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและชุมชน หากยังช่วยเพิ่มพูนทักษะการสร้างและพัฒนาความรู้แก่เกษตรกร รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่กลุ่มเกษตรกรและชุมชนในเวลาเดียวกัน โดยมีขั้นตอนตั้งแต่การพัฒนาโจทย์ การวิเคราะห์ปัญหาหรือสาเหตุ (รู้จักปัญหา รู้จักทรัพยากร) ทบทวนทุนหรือภูมิปัญญา (รู้จักตนเอง) กำหนดทางเลือก ทดลองทางเลือกและสรุปผล ไปจนกระทั่งการวิเคราะห์ผล (เงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง)

นอกจากมีรูปแบบและวิธีการที่เป็นระบบ มีระเบียบแบบแผน และมีความรัดกุมมากขึ้น ปัจจุบันกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรและชุมชนได้พัฒนาไปสู่การมีลักษณะเป็น “สถาบันการเรียนรู้” มากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปของโรงเรียนชาวนา ซึ่งได้เป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเกษตรกร เพราะเปิดโอกาสให้เกษตรกรนำความรู้ของตนมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเกษตรกรรายอื่นๆ โดยอาจมีข้อมูลหรือความรู้ที่จำเป็นจากภายนอกบ้าง แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการเรียนรู้และจัดการความรู้ร่วมกัน ผ่านกรณีศึกษา การร่วมกันอภิปรายและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน หลักสูตรการเรียนรู้ การศึกษาดูงาน ฯลฯ และยังเป็นรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาขึ้นสำหรับใช้ในการพัฒนาและส่งเสริมความรู้แก่เกษตรกรที่มีความสนใจ หลังจากที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ มาโดยลำดับ

หรือกรณีศูนย์เรียนรู้ชุมชน นอกจากเป็นศูนย์สาธิต ยังเป็นสถานที่ศึกษาดูงานสำหรับสมาชิกและเกษตรกรที่สนใจ โดยมีทีมวิทยากรชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่ง่ายและใช้เวลาน้อยที่สุด โดยกระบวนการเรียนรู้เน้นการฝึกปฏิบัติจริง จึงมีเกษตรกรให้ความสนใจเข้ารับการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง และต่อมาเกษตรกรบางรายได้พัฒนาตนเองจนสามารถเป็นวิทยากรชาวบ้านได้

ทั้งนี้ สาเหตุที่องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบโรงเรียนชาวนาอย่างมาก เป็นเพราะการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่เกษตรแผนใหม่หรือเกษตรกระแสหลักส่งผลให้ชาวนาสูญเสียความรู้เดิมไปมาก และไม่สามารถจัดการความรู้ได้ จึงไม่เท่าทันกับกลุ่มทุนที่เข้ามาในรูปแบบของการจัดการสมัยใหม่ ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบโรงเรียนชาวนาเกิดขึ้นในแนวราบและมีลักษณะรวมหมู่ เปิดโอกาสให้เกษตรกรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างเสมอหน้า และอาศัยปฏิบัติการและประสบการณ์จริงเป็นฐาน ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรมากกว่าลำพังแต่เพียงการฝึกอบรมในห้องประชุม ซึ่งไม่เพียงแต่จำกัดเฉพาะข้อมูลหรือความรู้สำเร็จรูปหรือความรู้ในเชิงเทคนิคและทฤษฎี หากแต่ยังมีลักษณะเป็นการถ่ายทอดข้อมูลจากบนลงล่าง ซึ่งวางอยู่บนฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างวิทยากรกับชาวนา

กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับอีกประการในปัจจุบันคือการจัด “เวทีเรียนรู้ร่วมกัน” การจัดการกระบวนการเรียนรู้เช่นนี้มักอิงหรืออาศัยการประสานความร่วมมือกับสถาบันทางสังคม รวมทั้งองค์กรและหน่วยงานในชุมชนท้องถิ่น อาทิ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก โดยอาศัยความสัมพันธ์อันดีระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนเป็นกลไกในการประสานความร่วมมือ โดยโรงเรียนทำหน้าที่ให้การสนับสนุนในด้านต่างๆ รวมทั้งเป็นตัวกลางในการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ ขณะที่พระภิกษุและผู้ทรงคุณวุฒิในตำบลทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำ นอกจากนี้ อาจรวมสถานีอนามัยด้วย ทั้งนี้เนื่องจากคนในชุมชนยังคงมีศรัทธาต่อสถาบันและหน่วยงานเหล่านี้ค่อนข้างมาก

ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขหรือมีจุดเริ่มต้นจากการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนเพียงประการเดียว แต่ยังสามารถเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขอื่นที่แตกต่างหลากหลาย อาทิ ปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคม เช่น การพนัน ยาเสพติด และการตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเมื่อชุมชนคลี่คลายปัญหาเร่งด่วนดังกล่าวได้ลุล่วงระดับหนึ่ง รวมทั้งเริ่มต้นคิดเพื่อหาเป้าหมายของการอยู่ร่วมกัน จึงได้หันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ พัฒนาและปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในที่สุด นอกจากนี้ แม้มีฐานอยู่ในระดับกลุ่ม แต่กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนอาศัยการประสานความร่วมมือกับเครือข่ายพันธมิตรอย่างกว้างขวาง โดยเครือข่ายมีสถานะเป็นกลไกการจัดการหลักในการรวมพลังผู้คนในสร้างความรู้ในท้องถิ่นผ่านงานวิจัยและพัฒนา รวมทั้งทำหน้าที่เชื่อมโยงและบูรณาการความรู้ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่างๆ ผ่านการเชื่อมโยงเครือข่ายองค์กรและหน่วยงานที่มีแนวทางเดียวกันจำนวนมาก ดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบที่หลากหลายและผ่านเวทีหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับเครือข่าย หรือระดับโครงการวิจัย เพื่อพัฒนาและยกระดับความรู้ระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ เช่น องค์กรชาวนา เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งทำหน้าที่สนับสนุนการจัดเวทีและกิจกรรมการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนข้อมูลระดับนโยบาย ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน ซึ่งสนับสนุนด้านการศึกษาดูงาน องค์กรความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาไทย ซึ่งสนับสนุนข้อมูลเชิงนโยบาย และมูลนิธิข้าวขวัญ ซึ่งสนับสนุนความรู้และเทคนิคต่างๆ เป็นต้น

กระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบและวิธีการต่างๆ นับตั้งแต่กระบวนการเรียนรู้ในรูปของการวิจัยและพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม หรือ งานวิจัยชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดทั้งพุทธะ (ผู้รู้ วิทยากรชาวบ้าน) ธรรมะ (องค์ความรู้) และ สังฆะ (กลุ่ม เครือข่าย) นอกจากเกษตรกรจำนวนหนึ่งได้ปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับต่างๆ แล้ว ยังสามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรรายอื่นๆ หลังจากเกิดความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน การเรียนรู้ผ่านงานวิจัยชาวบ้านยังช่วยให้กลุ่มและเครือข่ายมีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้น ในส่วนของโรงเรียนชาวนา การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรได้มาร่วมกันคิดและวิเคราะห์ระบบการผลิตเมื่อครั้งอดีต การศึกษาเรียนรู้จากกลุ่มกัลยาณมิตรกลุ่มต่างๆ การอบรมหลายๆ ครั้ง ได้สร้างความมั่นใจให้เกษตรกรได้นำไปลงมือปฏิบัติการจริงในพื้นที่ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรหันมาทำนาต้นทุนต่ำ หรือทำนาโดยไม่ใช้สารเคมีการเกษตรกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่ผ่านโรงเรียนชาวนาจะฟื้นประเพณีขึ้นมา ฟื้นการลงแขก ฟื้นวิถีชีวิตได้ จากการจัดการความรู้ในรูปแบบของโรงเรียนเกษตรกรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการคิด กระบวนทัศน์ และจิตสำนึก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน และส่วนกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกัน นอกจากช่วยในการพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืน ยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ อีก เช่น การผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนซึ่งเน้นการใช้

วัตถุประสงค์ในชุมชน การแบ่งกันผลิตตามความถนัดของสมาชิก รวมทั้งการรวมกลุ่มกันผลิตและแบ่งปันกันใช้ในครัวเรือน เช่น การก่อสร้างโรงสีชุมชน การจัดตั้งศูนย์ซ่อมเครื่องจักรกลการเกษตร ฯลฯ เป็นต้น ทั้งนี้ แม้กระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน แต่ต้องอิงอาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอื่นที่เอื้ออำนวยด้วย

ปัจจุบัน การเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้พัฒนาและยกระดับไปสู่ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร ดังจะเห็นได้จากการดำเนินงาน การศึกษา การเผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้ของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

และจากการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องและอยู่ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ เป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับมิติต่างๆ ที่หลากหลายและเป็นองค์รวม ซึ่งต้องมีการบูรณาการองค์ประกอบและการจัดการต่างๆ ร่วมกัน ผ่านรูปแบบ ขั้นตอน และกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกับการกำหนดแนวคิด เป้าหมาย แบบแผน แนวทาง โครงการ และกิจกรรมต่างๆ อย่างหลากหลายเพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ คงเดช ลิโทชวลิต และคณะ (2555) ที่ทำโครงการวิจัยและพัฒนาเกษตรปลอดภัยเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม ที่พบว่าแนวทางการพัฒนาที่ตอบโจทย์ของโครงการฯ ต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนร่วมกับองค์ความรู้จากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน นักวิชาการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และการเสริมสร้างทักษะกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลในเชิงบวกต่อการยอมรับเทคโนโลยีการปลูกพืชผักปลอดภัยจากสารพิษ ได้แก่ ตัวแปร ความสัมพันธ์ระหว่างการสังกัดกลุ่มที่มีการทำตลาดพืชผักที่ผลิตได้ ตลอดจนแนวทางในการพัฒนาเกษตรปลอดภัย ควรให้ความสำคัญในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ความปลอดภัยของอาหาร และระบบการสร้างเสริมสุขภาพที่แข็งแรงเพิ่มขึ้นของผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งการตลาดของกลุ่มผู้ผลิต ซึ่งรวมถึงการลดความผันแปรหรือความเสี่ยงในเรื่องของราคาและรายได้ การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดปัญหาเรื่องความจำเป็นในการใช้แรงงาน การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องผลของการใช้สารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อระบบสุขภาพในระยะยาวและการเชื่อมแผนงานบูรณาการร่วมกับภาคีหน่วยงาน แหล่งทุน การสร้างกระบวนการที่เอื้ออำนวยให้เกิดการประสานความร่วมมือเข้าร่วมของกิจกรรม และการเข้าร่วมงานในโครงการ การเปิดให้เป็นเวทีสาธารณะ เพื่อเปิดโอกาสในการเข้าถึงประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัดที่ว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม

2.3 ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชน เป็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้และเป็นกลไกการเรียนรู้ที่มีบทบาทสำคัญและมีพลังอำนาจในการกำกับและสื่อสารให้เกิดการขับเคลื่อน หรือ ส่งเสริมสนับสนุน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา คนในชุมชน รวมทั้งประสานความร่วมมือกับองค์กร

หน่วยงาน เครือข่ายการพัฒนาต่างๆ จากภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดแรงสนับสนุนในด้านต่างๆ ในสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนจำเป็นจะต้องมีวิสัยทัศน์ มีความตระหนัก มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งจำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อให้เกิดสำนึกและลุกขึ้นมาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ให้ชุมชนในการขับเคลื่อนและพัฒนาไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วีระศักดิ์ จุลดาลัยและคณะ (2556) ที่ทำวิจัยเรื่อง การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะและแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ที่พบว่า ในอดีตชุมชนตำบลสามผงมีความมั่นคงทางอาหารทั้ง 4 มิติ เนื่องจากมีป่าบุง ป่าทามและลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ และมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม แต่ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ชุมชนตำบลสามผงเริ่มมีความไม่มั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในมิติที่ 1 การมีอาหารพอเพียง และมิติที่ 3 การเข้าถึงอาหาร เนื่องจากสมาชิกชุมชนปลูกพืชเศรษฐกิจแทนพืชอาหาร เพื่อเพิ่มรายได้ โดยใช้พื้นที่ทำนาปี และแผ้วถางป่าบุงป่าทามเพื่อทำนาปรัง ก่อให้เกิดการสูญเสียระบบนิเวศของป่าบุงป่าทาม ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรอาหารจากธรรมชาติของชุมชน มีการทำประมงเพื่อการค้า โดยใช้เครื่องมือจับปลาเชิงพาณิชย์ ในขณะที่มีความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในมิติที่ 2 อาหารมีเสถียรภาพ เนื่องจากมีพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นตามหัวไร่ปลายนา โดยเฉลี่ยร้อยละ 30-50 ของพื้นที่นา และมีการวางแผนผลิตอาหารตลอดปี โดยเพิ่มปริมาณการทำนาปรัง การเลี้ยงปลาในบ่อช่วงฤดูแล้ง และมิติที่ 4 การใช้ประโยชน์ โดยชุมชนมีวิธีการเลือกซื้อวัตถุดิบเพื่อนำมาประกอบอาหาร และใช้น้ำสะอาดจากระบบประปาหมู่บ้านที่ผ่านมาตรฐานคุณภาพ

จากกิจกรรมการวิจัย ส่งผลให้เกิดความร่วมมือระหว่างสำนักงานเกษตรตำบลสามผง และองค์การบริหารส่วนตำบลสามผง เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเรื่องความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน ผ่านกระบวนการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และจัดทำโครงการอาสาสมัครเกษตรกรชุมชน โดยมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ จำนวน 18 คน ซึ่งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และได้รับความร่วมมือจากโรงเรียนสามผงวิทยาคม และนักศึกษามหาวิทยาลัยนครพนมที่มีภูมิลำเนาที่ตำบลสามผง และตำบลใกล้เคียง เข้าร่วมโครงการดังกล่าว โดยเป็นเกษตรกรอาสาสมัคร เพื่อร่วมสร้างพลังขับเคลื่อนในระดับครัวเรือน และระดับโรงเรียน การสร้างสถานการณ์จำลอง โดยวาดภาพ สถานการณ์จำลองในอดีต และสภาพปัจจุบันด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสามผง เพื่อสะท้อนภาพ ความคิดของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และร่วมกันลำดับความรุนแรงของสภาพปัญหา พบว่า ประเด็นการปลูกพืชเศรษฐกิจและพืชพลังงานแทนพืชอาหาร เป็นประเด็นหลักหรือต้นเหตุที่ทำให้เกิดสภาพ ปัญหาต่างๆ ตามมา จึงร่วมกันหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในประเด็นต่างๆ ประกอบด้วยการบริหารจัดการ

พื้นที่ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงาน โดยครัวเรือนเกษตรกรต้นแบบจะจัดสรรพื้นที่ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงานในระดับครัวเรือน การบริหารจัดการประมงพื้นบ้านโดยชุมชน โดยมุ่งปลูกจิตสำนึกและสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับสมาชิกชุมชน โดยมีกิจกรรมในกระบวนการปลูกจิตสำนึกที่หลากหลาย พร้อมกับการบังคับใช้กฎหมาย ตั้งแต่การป้องปราม การตักเตือน การปรับเงิน และการลงโทษตามกฎหมาย การพัฒนาการทอประมงในฤดูแล้ง โดยเลื่อนช่วงเวลา เริ่มทำการเพาะปลูกเป็นช่วงเดือนตุลาคม เพื่อเป็นการประหยัดน้ำ และการใช้ระบบบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกันระหว่างเจ้าของพื้นที่และญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน ในรูปแบบความเอื้ออาทร นำไปสู่ข้อเสนอแนะเบื้องต้นสู่นโยบายสาธารณะด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผง โดยมีนโยบายส่งเสริมการบริหารจัดการการทำนาปรังที่มีประสิทธิภาพ นโยบายส่งเสริมการบริหารจัดการพื้นที่ปลูกพืช อาหาร และพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชพลังงาน มีการส่งเสริมการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน มีการส่งเสริมแผนงานการเตรียมความพร้อมปรับตัวของเกษตรกร เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ตลอดจนแนวทางการจัดทำยุทธศาสตร์การปรับตัวของชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผงเพื่อสร้างเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนและระดับชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อพัฒนาระบบและกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกิดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นด้านความมั่นคงทางอาหาร การส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารจัดการเกษตรเชิงระบบที่มี มีการบริหารจัดการพื้นที่เพื่อการเกษตรที่มีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์สูงสุด การบริหารจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม และการปรับตัวของเกษตรกร เพื่อเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ โดยมีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนา คือ ทำให้หมู่บ้านในพื้นที่ตำบลสามผงเกิดความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน ตามตัวชี้วัดองค์ประกอบความมั่นคงทางด้านอาหาร 4 มิติ ร้อยละ 70 ภายใน 3 ปี และเกิดพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต้นแบบ จำนวนไม่น้อยกว่า 3 พื้นที่ในตำบลสามผง ภายใน 3 ปี

นอกจากนี้ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารที่พบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้นำชุมชนและผู้นำการเปลี่ยนแปลง การชักชวน/ชักนำและการเปิดรับการเรียนรู้ การได้รับการยอมรับยกย่อง หรือ รางวัลจากความสำเร็จ มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ ชาญชัย ณรงค์ ทรงศาตรี (2552) เรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้หลักการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา ที่พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้แก่ ความผูกพันต่อประโยชน์ส่วนรวม ความต้องการพัฒนาให้เป็นชุมชนตัวอย่าง ความศรัทธาในผู้นำ และการปฏิบัติตามคำเชิญชวนของเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ที่พบเกี่ยวกับเนื้อหาการเรียนรู้ที่ตรงกับความต้องการและความสนใจ วิกฤต/ปัญหาเกี่ยวกับฐานทรัพยากรอาหาร

และทรัพยากรอาหารของชุมชน การเกิดความตระหนักและความคิดในการแก้ไขปัญหา การพัฒนาอย่างต่อเนื่องยาวนาน สอดคล้องกับการศึกษาของ อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์ วีระ นิจไตรรัตน์ อรุณี เวียงแสง และศิริลักษณ์ เปี่ยมศิริ (2549) เรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ด้านการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ที่พบว่า ปัจจัยเงื่อนไขสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชนมีเรื่องของการคัดสรรเนื้อหาการเรียนรู้ ความตระหนักถึงความจำเป็นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาเพื่อการพึ่งพาตนเอง ตลอดจนการเห็นความจำเป็นในการตัดสินใจร่วมกันและขยายผลที่ได้จากการเรียนรู้ทั้งเนื้อหาและผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินโครงการ และกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และการจัดการตนเองของชุมชน

2.4 รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาเพื่อนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนาความคิด ความรู้ ให้เกิดผลสู่การปฏิบัติที่เป็นความร่วมมือกันของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค สังคมและการอยู่ร่วมกัน วิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาของชุมชนให้เกิดความเชื่อมโยง สมดุลที่นำไปสู่ความมั่นคงและยั่งยืน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ประกอบด้วยขั้นตอน รูปแบบ กระบวนการคิดวิเคราะห์และทบทวนสถานการณ์ปัญหา ไปสู่การรวมกลุ่มเรียนรู้ร่วมกัน การปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนา ด้วยเนื้อหาวิธีการ แหล่งการเรียนรู้ และกลไกที่หลากหลายและต้องบูรณาการร่วมกันนี้ พบว่ามีรายละเอียดที่สอดคล้องกับการศึกษาของ พงณา เอื้องไพบูลย์ (2546) ที่ทำการศึกษา เรื่อง การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี โดยการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งพบว่า 1) กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาด้านนิเวศ เศรษฐกิจและสังคมชุมชนให้ดีขึ้นและมีความสมดุล ประกอบด้วย 8 ขั้นตอนคือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน การกระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต 2) ผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของชุมชนคือ ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้นและมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการศึกษาที่ชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่ทำมาอย่างเดียว และมีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก เป็นการทำเกษตรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน 3) กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกัน ที่ทำให้ศักยภาพของชุมชน

เพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนา พบปะหารือและประชุม การสังเกตผลของกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

จากการศึกษา พบว่า การเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ต้องอาศัยองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ที่ชุมชนควรทราบเพื่อนำไปพิจารณาพัฒนาต่อไป

3.1.1 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา และแกนนำชุมชนมีความสำคัญและบทบาทอย่างมากต่อการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนั้น จึงควรได้มีการทบทวนตระหนัก และศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชน เพื่อร่วมมือกันเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชน พร้อมกับผลักดันให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชนไปพร้อมกัน

3.1.2 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา และแกนนำชุมชนควรมีการชักชวน ชักนำ และกระตุ้นให้เยาวชน คนรุ่นใหม่ หรือ คนในชุมชนที่มีความสนใจ หรือ คนมีศักยภาพ หรือ คนที่ต้องการการส่งเสริมสนับสนุนเพื่อพัฒนาตนเอง ให้มีโอกาส หรือ เปิดโอกาสที่จะนำตนเองเข้าร่วมเรียนรู้และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการขยายฐานและเกิดทายาททางการพัฒนาได้สืบสานและต่อยอดให้เกิดความเข้มแข็ง มั่นคงและต่อเนื่องต่อไป

3.1.3 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา แกนนำชุมชน ควรร่วมมือกันการพัฒนาให้เกิดตัวอย่างความสำเร็จในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การพัฒนาครอบครัวต้นแบบความมั่นคงทางอาหาร การจัดพื้นที่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การจัดกิจกรรมประเพณีแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารกัน เป็นต้น เพื่อให้ชุมชนเกิดขวัญกำลังใจ มีแบบอย่าง และแนวทางสำหรับเรียนรู้เพื่อนำไปประยุกต์ปฏิบัติให้เกิดการพัฒนาต่อไป

3.1.4 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา แกนนำชุมชน และคนในชุมชนควรให้ความสำคัญกับวิถี ภูมิปัญญา ประสบการณ์ และความรู้ของชุมชนเป็นฐานในการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชน โดยการผสม หรือ ประยุกต์ให้เข้ากับแนวคิด องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับมาอย่างเหมาะสมกับชุมชน

3.1.5 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา แกนนำชุมชน และคนในชุมชนควรร่วมกันหาแนวทางและจัดการความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จัดการความขัดแย้งและส่งเสริมความร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อให้สามารถเรียนรู้และดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกันได้สำเร็จ

3.1.6 ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา แกนนำชุมชน และคนในชุมชนควรส่งเสริมสนับสนุนการสร้างวิถีการเรียนรู้ของชุมชน หรือ พัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน โดยส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน การจัดโครงการ กิจกรรม พื้นที่ แหล่งเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ และสถาบันการเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้รวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้ เรื่องราว สถานการณ์ ประสบการณ์ และแนวทางการปฏิบัติต่างๆ เกี่ยวกับการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารอยู่เสมอและต่อเนื่อง เพื่อให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา ทั้งนี้ ควรหลีกเลี่ยงการบังคับ หรือ เร่งรัดให้ต้องเรียนรู้

3.1.7 ชุมชนควรพิจารณารูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารนี้ไปปรับประยุกต์ใช้เป็นแนวทางเพื่อพัฒนาการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาพบว่า นโยบาย/แผนงาน/การปฏิบัติของรัฐและท้องถิ่นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงบวกและเชิงลบต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ดังนั้น จึงควรได้พิจารณาข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชนและสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมและเกิดประสิทธิผลยิ่งขึ้น

3.2.1 รัฐมนตรีที่รับผิดชอบและคณะกรรมการอาหารแห่งชาติควรกำหนดมอบหมาย และกำกับติดตามให้หน่วยงานที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนมีการเผยแพร่แนวคิดว่า ความรู้ และแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชนและสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ทั้งสื่อโทรทัศน์ วิทยุ สิ่งพิมพ์ และอินเทอร์เน็ตอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความตระหนักและปฏิบัติให้เกิดการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงทางอาหารในทุก ระดับ ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างเสริมความมั่นคงของมนุษย์ และการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย

3.2.2 รัฐมนตรีที่รับผิดชอบและคณะกรรมการอาหารแห่งชาติควรกำหนดมอบหมาย และกำกับติดตามให้องค์กรและหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐต้องบูรณาการและประสานความร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานทุกภาคส่วนและทุกระดับที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารอย่างเป็นรูปธรรมในเชิงปฏิบัติให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มขีด

ความสามารถในการดำเนินการพัฒนาชุมชนให้สามารถสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารได้อย่างทั่วถึง เป็นรูปธรรม และต่อเนื่อง

3.2.3 รัฐมนตรีที่รับผิดชอบและคณะกรรมการอาหารแห่งชาติควรพิจารณาและผลักดันนโยบาย/แผนงาน/โครงการที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การบริโภคอาหารปลอดภัยและการบริโภคเพื่อสุขภาพอย่างยั่งยืน การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบเกษตรกรรมยั่งยืน การพัฒนาตลาดสีเขียว การศึกษาของท้องถิ่น การเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมและทุนนิยม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันต้องพิจารณาปรับเปลี่ยน ยกเลิก หรือ หาแนวทางปฏิบัติเพื่อควบคุมนโยบาย/แผนงาน/โครงการที่ขัดแย้งหรือส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารและการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เช่น การนำเข้าสารเคมีทางการเกษตร การเกษตรแบบพันธะสัญญา การแข่งขันทางการค้าและการส่งออก การขยายตัวอย่างรวดเร็วของภาคอสังหาริมทรัพย์และภาคอุตสาหกรรม เป็นต้น

3.2.4 องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบาย/แผนงาน/โครงการเข้าไปสำรวจและศึกษาชุมชนในพื้นที่ที่รับผิดชอบ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแก่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง

3.2.5 องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรประชาสัมพันธ์เผยแพร่ตัวอย่างความสำเร็จ แนะนำแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ที่ส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนได้เรียนรู้ผ่านการสนับสนุนงบประมาณ การจัดโครงการ หรือ กิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

3.2.6 องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนาผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา และแกนนำการพัฒนาให้มีแนวคิด ความรู้ และศักยภาพในการเรียนรู้และสร้างความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชน ผู้นำการพัฒนา และแกนนำการพัฒนาเป็นปัจจัยและกลไกสำคัญที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเรียนรู้และสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.2.7 องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิจารณารูปแบบการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารนี้ไปปรับประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาการเรียนรู้และการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.3.1 ควรมีการวิจัยรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแยกตามภูมิภาค เพื่อให้เป็นรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของแต่ละภูมิภาคซึ่งอาจมีความแตกต่างตามสภาพบริบทได้อย่างชัดเจน

3.3.2 ควรมีการนำรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง

อาหารนี้ไปดำเนินการโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ทราบถึงประสิทธิภาพ ประสิทธิผลผลของรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนฯ นี้ รวมทั้งจุดเด่น จุดด้อย สำหรับพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารต่อไป

3.3.3 ควรมีการวิจัยเพื่อเสริมพลังอำนาจชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร เพื่อยกระดับชุมชนที่ขาดปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ให้สามารถพัฒนาไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันทั้งชุมชนและขยายไปถึงระดับท้องถิ่นได้อย่างเข้มแข็ง มั่นคง และต่อเนื่อง

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทาง
อาหารของชุมชนสำหรับผู้นำชุมชน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สำหรับผู้นำชุมชน

*****

ผู้ให้สัมภาษณ์.....

อายุ.....ตำแหน่ง.....

ผู้สัมภาษณ์.....

วันที่.....เวลา.....สถานที่.....

หมายเหตุ.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของหมู่บ้าน

1. หมู่บ้านของท่านมีสภาพที่ตั้ง ภูมิศาสตร์ และภูมินิเวศเป็นอย่างไร
2. หมู่บ้านของท่านมีฐานอาหารอะไรบ้าง และแต่ละฐานเป็นอย่างไร
  - ฐานอาหารจากทรัพยากรธรรมชาติ
  - ฐานอาหารจากการผลิต
  - ฐานอาหารจากตลาด/การค้า
  - ฐานอาหารจากวัฒนธรรม
3. หมู่บ้านของท่านมีสภาพเศรษฐกิจเป็นอย่างไร
4. หมู่บ้านของท่านมีรูปแบบและระบบการผลิตเป็นอย่างไร
5. หมู่บ้านของท่านมีปัญหาหรือผลกระทบจากการผลิตหรือไม่ อย่างไร
6. หมู่บ้านของท่านมีรูปแบบและระบบการบริโภคเป็นอย่างไร
7. หมู่บ้านของท่านมีปัญหาหรือผลกระทบจากการบริโภคหรือไม่ อย่างไร
8. หมู่บ้านของท่านมีรูปแบบและระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว หมู่บ้าน และสังคมอย่างไร
9. หมู่บ้านของท่านมีวิถี วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาอย่างไร
  - วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาประจำท้องถิ่น
  - วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรฐานอาหาร
  - วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการผลิต
  - วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการบริโภค

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. หมู่บ้านของท่านมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในด้านใดบ้าง และแต่ละด้านมีรายละเอียดอย่างไรบ้าง
  - ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
  - ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
  - ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
  - ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. เพราะเหตุใดหมู่บ้านของท่านจึงมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีแนวคิดอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้าน และแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร
4. ใครเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ หรือ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง
5. บุคคล หรือ องค์กรใดบ้างที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง
6. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านมีความสัมพันธ์และการสื่อสารกันหรือไม่ อย่างไร และมีประเด็นในการสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องใดบ้าง
7. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านมีการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านในแต่ละด้านอย่างไรบ้าง

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านได้เรียนรู้เรื่องอะไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านต่อไปนี้
  - ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
  - ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
  - ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
  - ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีเทคนิควิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านอย่างไร
3. ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านของท่านและคนในหมู่บ้านของท่านคือที่ใดหรืออะไร
4. ใครหรืออะไรเป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านได้เรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้าน
5. สาเหตุที่ทำให้คนในหมู่บ้านของท่านเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารคืออะไร

*****

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม
ความมั่นคงทางอาหารสำหรับผู้ผลิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แบบสัมภาษณ์
เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
สำหรับผู้ผลิต

*****

ผู้ให้สัมภาษณ์.....
 อายุ.....ตำแหน่ง.....
 ผู้สัมภาษณ์.....
 วันที่.....เวลา.....สถานที่.....
 หมายเหตุ.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตอาหาร

1. ปัจจุบัน ท่านมีการผลิตและจัดจำหน่ายอาหารอะไรบ้าง

- การเพาะปลูก
- การเลี้ยงสัตว์
- การประมง
- การแปรรูปอาหาร
- การจัดจำหน่ายอาหาร

2. รูปแบบการผลิตอาหารของท่านและคนในหมู่บ้านของท่านเป็นแบบใด มีรายละเอียดโดยสรุปอย่างไรบ้าง

แบบครัวเรือน: การผลิตโดยใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก เป็นการผลิตตามวิถีที่ปฏิบัติกันมา ผลผลิตแต่ละครัวเรือนที่ได้มักจะแบ่งส่วนหนึ่งเพื่อบริโภค อีกส่วนหนึ่งแบ่งขายเป็นรายได้ในครัวเรือน

แบบก้าวหน้า: การผลิตโดยอาศัยข้อมูลข่าวสารความรู้ มาตรฐานการผลิต เทคโนโลยี และการจัดการระบบการผลิตเพื่อจำหน่าย ทั้งในรูปแบบครัวเรือนที่มีการรวมกลุ่มการผลิตหรือสหกรณ์ ทำให้ได้ผลผลิตที่สามารถจำหน่ายได้ตลอดปี

3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านทำการเกษตรในระบบใด มีรายละเอียดโดยสรุปอย่างไรบ้าง

- ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่: การผลิตเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีในการผลิต

○ ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน: เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ เกษตร
ทฤษฎีใหม่

4. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีการแปรรูปอาหารหรือไม่ อย่างไร
5. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีการจัดจำหน่ายอาหารหรือไม่อย่างไร
6. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีปัญหาเกี่ยวกับการผลิตอาหาร ได้แก่ การเพาะปลูก
เลี้ยงสัตว์ ประมง แปรรูปอาหาร และการจัดจำหน่ายอาหารหรือไม่ อย่างไร

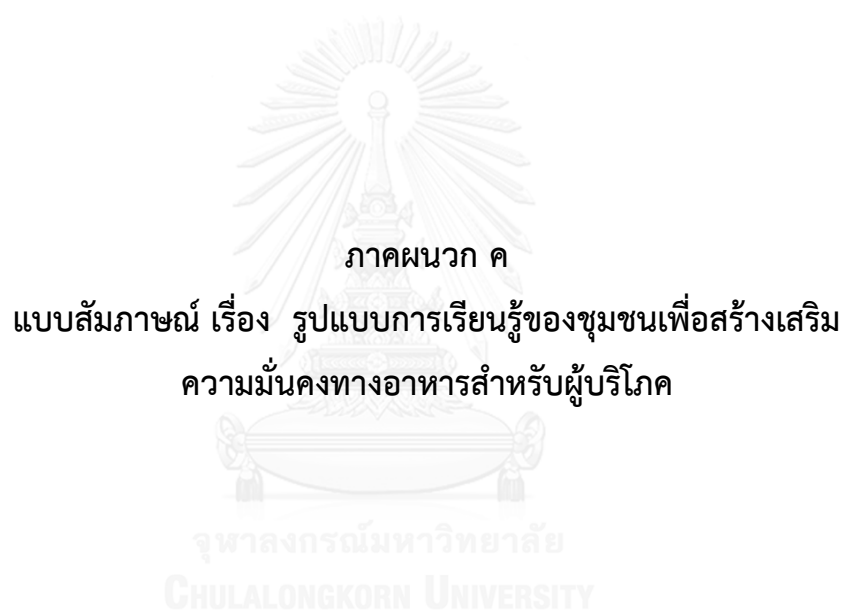
ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ในการ สร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. หมู่บ้านของท่านมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในด้านใดบ้าง และแต่ละด้านมี
รายละเอียดโดยสรุปอย่างไรบ้าง
  - ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
  - ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
  - ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
  - ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. เพราะเหตุใดหมู่บ้านของท่านจึงมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีแนวคิดอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคง
ทางอาหารในแต่ละด้าน และแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร
4. ใครเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ หรือ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคง
ทางอาหารของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง
5. บุคคล หรือ องค์กรใดบ้างที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
ของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง
6. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
ของหมู่บ้านมีความสัมพันธ์และการสื่อสารกันหรือไม่ อย่างไร และมีประเด็นในการสื่อสารเกี่ยวกับ
เรื่องใดบ้าง
7. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
ของหมู่บ้านมีการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านในแต่ละด้านอย่างไรบ้าง

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านได้เรียนรู้เรื่องอะไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านต่อไปนี้
  - ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
  - ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
  - ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
  - ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ท่านและคนในหมู่บ้านมีเทคนิควิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านอย่างไร
3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านจากฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ใดหรืออะไรบ้าง
4. ใครหรืออะไรเป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้ท่านและคนในหมู่บ้านได้เรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้าน
5. สาเหตุที่ทำให้คนในหมู่บ้านของท่านเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารคืออะไร

*****

ภาคผนวก ค

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม
ความมั่นคงทางอาหารสำหรับผู้บริโภค

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก ง
แบบสัมภาษณ์ เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริม
ความมั่นคงทางอาหารสำหรับผู้บริโภค

แบบสัมภาษณ์
เรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
สำหรับผู้บริโภค

*****

ผู้ให้สัมภาษณ์.....
 อายุ.....ตำแหน่ง.....
 ผู้สัมภาษณ์.....
 วันที่.....เวลา.....สถานที่.....
 หมายเหตุ.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับการบริโภค

1. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านนิยมบริโภคอาหารอะไรบ้าง
2. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีอาหารสำหรับบริโภคอย่างเพียงพอทั้งในยามปกติและยามฉุกเฉินหรือไม่ อย่างไร
3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านได้อาหารมาบริโภคด้วยวิธีการใดบ้าง
4. ในกรณีที่เก็บหาอาหารมาบริโภค ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านเก็บหาอาหารมาจากที่ใด และอย่างไร
5. ในกรณีที่ซื้ออาหาร ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านซื้ออาหารมาจากที่ใด และอย่างไร
6. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านปรุงอาหารรับประทานเองในครอบครัวหรือไม่ อย่างไร
7. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีการแปรรูปหรือถนอมอาหารไว้เพื่อบริโภคหรือไม่ อย่างไร
8. ท่านคิดว่าอาหารที่ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านบริโภคมีความปลอดภัยและให้คุณค่าต่อร่างกายหรือไม่ อย่างไร
9. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารกันบ้างหรือไม่ อย่างไร
10. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีการเก็บสำรองอาหารไว้ในยามฉุกเฉินบ้างหรือไม่ อย่างไร
11. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีปัญหาเกี่ยวกับอาหารและการบริโภคอาหารบ้างหรือไม่ อย่างไร

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. หมู่บ้านของท่านมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในด้านใดบ้าง และแต่ละด้านมีรายละเอียดโดยสรุปอย่างไรบ้าง

- ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
- ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
- ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. เพราะเหตุใดหมู่บ้านของท่านจึงมีการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านมีแนวคิดอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้าน และแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร

4. ใครเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ หรือ เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง

5. บุคคล หรือ องค์กรใดบ้างที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้าน และมีบทบาทอย่างไรบ้าง

6. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านมีความสัมพันธ์และการสื่อสารกันหรือไม่ อย่างไร และมีประเด็นในการสื่อสารเกี่ยวกับเรื่องใดบ้าง

7. บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านมีการดำเนินการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านในแต่ละด้านอย่างไรบ้าง

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านได้เรียนรู้เรื่องอะไรบ้างเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านต่อไปนี้

- ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- ด้านการจัดการระบบเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค
- ด้านการจัดการระบบความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในสังคม
- ด้านการจัดการวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ท่านและคนในหมู่บ้านมีเทคนิควิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านอย่างไร

3. ท่านและคนในหมู่บ้านของท่านเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้านจากฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ใดหรืออะไรบ้าง
4. ใครหรืออะไรเป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้ท่านและคนในหมู่บ้านได้เรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในแต่ละด้าน
5. สาเหตุที่ทำให้คนในหมู่บ้านของท่านเรียนรู้เพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารคืออะไร

*****

ภาคผนวก จ
แบบสังเกตโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการส่งเสริม
ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แบบสังเกต

โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ชุมชน.....

วันที่.....

ประเด็นในการสังเกต	รายละเอียดการสังเกต
1. การกระทำ (acts) ได้แก่ การใช้ชีวิตประจำวัน การกระทำ หรือพฤติกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนเกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเอง ครอบครัว และชุมชน	
2. แบบแผนการกระทำ (activities) ได้แก่ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการมีขั้นตอนและมีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงสถานภาพบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	
3. ความหมาย (meanings) ได้แก่ การให้ความหมายแก่การกระทำหรือแบบแผนการพฤติกรรมในข้อหนึ่ง และข้อสอง	
4. ความสัมพันธ์ (relationship) ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ระหว่างครอบครัว ระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวอย่างกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน	

ประเด็นในการสังเกต	รายละเอียดการสังเกต
<p>5. การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation)</p> <p>ได้แก่ การที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	
<p>6. สภาพสังคม (setting)</p> <p>ได้แก่ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน</p>	

ภาคผนวก ฉ
ประเด็นคำถามประกอบการสนทนากลุ่ม
ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประเด็นคำถามประกอบการสนทนากลุ่ม

ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชน.....

วันที่.....เวลา.....

สถานที่.....

1. แบบการเรียนรู้และพัฒนาการของการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.1 แบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- แบบเครือข่ายชุมชน
- แบบชุมชนพึ่งตนเอง
- แบบกลุ่มเครือข่ายภายในชุมชน

1.2 ระยะเวลาการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.2.1 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- เนื้อหา
- เทคนิควิธีการ
- ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้
- กลไกการเรียนรู้

1.2.2 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน

- เนื้อหา
- เทคนิควิธีการ
- ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้
- กลไกการเรียนรู้

1.2.3 ระยะเวลาเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

- เนื้อหา
- เทคนิควิธีการ

- ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้
- กลไกการเรียนรู้

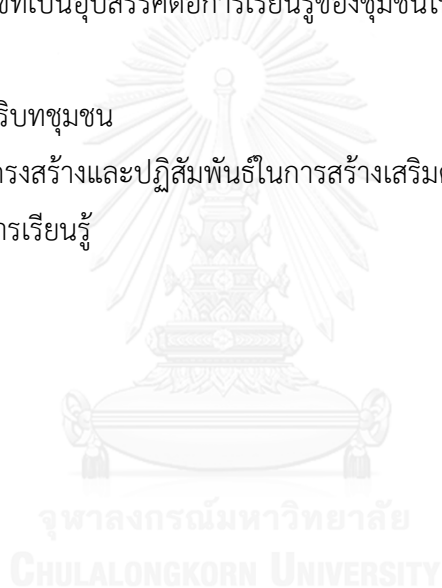
2. ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

2.1 ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- ด้านบริบทชุมชน
- ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- ด้านการเรียนรู้

2.2 ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- ด้านบริบทชุมชน
- ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- ด้านการเรียนรู้

ภาคผนวก ข
ประเด็นคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก
ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประเด็นคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก

ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ผู้ให้สัมภาษณ์.....

อายุ.....ตำแหน่ง.....

ผู้สัมภาษณ์.....

วันที่.....เวลา.....สถานที่.....

หมายเหตุ.....

1. ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- ด้านบริบทชุมชน
- ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- ด้านการเรียนรู้

2. ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

- ด้านบริบทชุมชน
- ด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- ด้านการเรียนรู้

ภาคผนวก ซ

แบบบันทึกการสังเกตปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชน
ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แบบบันทึกการสังเกต

ปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชน.....

วันที่.....

สิ่งที่สังเกต	บันทึกการสังเกต
<p>1. การกระทำ (acts)</p> <p>ได้แก่ การใช้ชีวิตประจำวัน การกระทำ หรือ พฤติกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	
<p>2. แบบแผนการกระทำ (activities)</p> <p>ได้แก่ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการมีขั้นตอนและมีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงสถานภาพ บทบาทและหน้าที่ของสมาชิกของชุมชนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	
<p>3. ความหมาย (meanings)</p> <p>ได้แก่ การให้ความหมายแก่การกระทำหรือแบบแผนการพฤติกรรมในข้อ 1 และ ข้อ 2</p>	
<p>4. ความสัมพันธ์ (relationship)</p> <p>ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ระหว่างครอบครัว ระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวอย่างกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	
สิ่งที่สังเกต	บันทึกการสังเกต

<p>5. การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (participation)</p> <p>ได้แก่ การที่คนในชุมชนให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	
<p>6. สภาพสังคม (setting)</p> <p>ได้แก่ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร</p>	

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพรทิพย์ ดิลกานันท์ เกิดเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2518 ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศศาสตร์ คณะศิลป
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ปัจจุบัน ทำงานเป็นอาจารย์พิเศษ สังกัดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏธนบุรี เข้าศึกษาต่อหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย
การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา
2552

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กชกร ชินะวงศ์. (2554). เกษตรกรรมยั่งยืนหนทางสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหาร. **จดหมายข่าวงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**, 12(3), 7-9.
- กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. (2548). **กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาสหวิทยาการ คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กฤษณา บุญชัย และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์. (2550). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดในการก่อรูปแนวคิดฐานทรัพยากรอาหารในแนวคิดและนโยบายฐานทรัพยากรอาหาร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- การพัฒนาชุมชน, กรม. (2557). **แกนนำกับการขยายผลหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบโดยทุนชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน.
- กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล และคณะ. (2555). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การจัดการความมั่นคงทางอาหารโดยชุมชน: วิเคราะห์การจัดการป่าปุงป่าทาม ภาคอีสานและป่าเบญจพรรณ-ดิบแล้งภาคตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. (2554). **เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง (ร่าง) แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559)**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2555). **จินตนาการ อาหารและชุมชน: เรื่องราวความมั่นคงทางอาหารจากชุมชน**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2556). **โครงการนำเครื่องมือดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารสู่ปฏิบัติการ: สถานะความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน**. Paper presented at the การประชุมสมัชชาความมั่นคงทางอาหาร ปี 2556: การปกป้องพื้นที่ผลิตอาหารเพื่อความมั่นคงทางอาหารของประเทศและชุมชน, ณ อาคารวชิราวุฒีสโมสร คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร.
- คงเดช ลีโทขวลิต และคณะ. (2555). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การวิจัยและพัฒนาเกษตรปลอดภัยเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารจังหวัดนครปฐม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2545). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2548). **เอกสารแนบคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับที่ 10 (พ.ศ.2550 - 2554)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2553). **ทิศทางแผนพัฒนาฉบับที่ ๑๑**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2554). **แนวทางในการขับเคลื่อนการพัฒนาภาคเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้สังคมคาร์บอนต่ำหรือสังคมสีเขียว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). **กรอบยุทธศาสตร์การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา กระทรวงสาธารณสุข.
- โครงการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การผลิตที่ยั่งยืน.. **แนวคิดและพัฒนาการของการผลิตและการบริการที่ยั่งยืน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://sustainable-production.com/Resources/20090815/%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%9C%E0%B8%A5%E0%B8%B4%E0%B8%95%E0%B9%83%E0%B8%99%E0%B8%9A%E0%B8%A3%E0%B8%B4%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%81%E0%B8%A5.pdf>. [10 มกราคม 2555]
- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย, สำนักงาน. (2552). **ความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต รายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทย ปี 2552**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย.
- โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง. (2553). **บันทึกเดินทางคนพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร: โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง.
- โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. (2548) มงอนาคตการเกษตรไทย. มติชนรายวัน. 1 (10 มีนาคม พ.ศ. 2548) หน้า 20
- จิตติมา ดำรงวัฒนธ. (2544). **กระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อเข้าสู่เกษตรกรรมแบบยั่งยืน**
กรณีศึกษา : กลุ่มวนเกษตรบ้านนาอิสาน (กลุ่มเครือข่าย) ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต

- จ.ฉะเชิงเทรา.** วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และ อนุสรณ์ อุณโณ. (2547). **ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน.** นนทบุรี: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน.
- ชัยเจริญและคณะ., สุมาลี. (ม.ป.ป.). การจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือกันแก้ปัญหา (*Collaborative Learning*) ใน **แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ.** ขอนแก่น: ศูนย์นวัตกรรมเทคโนโลยีทางปัญญา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชาญชัยณรงค์ ทรงศาศรี. (2552). **การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้หลักการทางสิ่งแวดล้อมศึกษา.** วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาสังแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชีวีดิ, มุลนิธิ. (2553). **คู่มือประชาชน เรื่อง ความ (ไม่) มั่นคงทางอาหารกับทางออกของประเทศ ไทย.** กรุงเทพมหานคร สำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร ชุมชน และสังคม.
- ชื่นฤทัย กาญจนจิตรและคณะ. (2554). **สุขภาพคนไทย 2554 : เอเชียไกลพัฒนา นโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ.** นครปฐม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2551). ทฤษฎีสังคมและการทำความเข้าใจสภาวะสมัยใหม่ของแอนโทนี กิดเด็นส์. **วารสารร่วมพฤษ,** 26(ตุลาคม 2550 – มกราคม 2551), 2 – 41.
- ทิพวรรณ มานนท์ สุขญา วรามิตร และพงษ์เทพ ไพบูลย์หวังเจริญ. (2555). **รายงานการวิจัย ฉบับสมบูรณ์เรื่อง บทบาทสตรีต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทีศนา แคมมณี และคณะ. (2545). **กระบวนการเรียนรู้ ความหมายทางการพัฒนา และปัญหาข้อใจ.** กรุงเทพมหานคร: พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด.
- ทีศนา แคมมณี. (2553). **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธันชัย มุ่งจิต. (2555). **แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** วิทยานิพนธ์เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธรรมนูญเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, สถาบัน. (2555). **ฉับกระแส Rio+20 สู่อสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม.

- นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล. (2552). **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม 2 (ความมั่นคงทางอาหาร)**. กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นวลใย วัฒนกุล. (2547). “กินตามแม่” คือ แนวทางสู่ความมั่นคงทางอาหารในสังคมไทย. **วารสาร มจร. วิชาการ**, 15 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2547), 5 – 21.
- นันทิยา หุตานุกูล และณรงค์ หุตานุกูล. (2548). **กระบวนการทัศนศึกษาระบบยั่งยืน. ผู้ระบบอาหารที่ปลอดภัย สร้างมูลค่าเพิ่ม และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร.
- นุชรา บุญกนก และคณะ. (2554). **การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเขื่อนชนบท**. ราชบุรี: ศูนย์อนามัยที่ 4.
- เนตรนริศ ผดุงศิลป์. (2547). **รายงานการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการบริโภคอาหารของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: สำนักพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร**.
- บัญชา แก้วส่อง. (2554). **งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับมิติการสร้าง ความมั่นคงทางอาหาร. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**, 12(3).
- ประภาพร ขอไพบูลย์. (2555). **รายงานผลการประชุมแสดงความคิดเห็น เรื่อง “การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ความมั่นคงทางอาหารจากชุมชนสู่ระดับชาติ”**. กรุงเทพมหานคร.
- ประวีณ รอดเขียว และรุ่งอรุณ ไสยโสภณ. (ม.ป.ป.). **การเรียนรู้ (Learning) ใน เอกสารสาระหลักการและแนวคิดประกอบการดำเนินงาน กศน. : คัมภีร์ กศน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2546). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 4**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ปิยนาด อิมดี. (2547). **ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แผนงานฐานทรัพยากรอาหาร (2550-2553) **แผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการพัฒนาต้นแบบระดับชุมชนและการขับเคลื่อนนโยบายระดับชาติ (2553 - 2556)**. (ม.ป.ป.). **จากฐานทรัพยากรสู่ความมั่นคงทางอาหาร: การฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมไทย**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- พจนา เอื้องไพบูลย์. (2546). **การพัฒนา รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และยุภาพร ศิริบัติ. (2553). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ. (2548). **ความมั่นคง ความปลอดภัยและอธิปไตยของระบบอาหารกับการเกษตรไทย.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.mcc.cmu.ac.th/Seminar/pdf/1275.pdf> [20 สิงหาคม 2554].
- พีชชา เศรษฐฐากา. (2553). **การพัฒนาแผนที่ดินชุมชนเพื่อการปลูกข้าวสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารในตำบลเชียงเครือ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร.** วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาทรัพยากรเกษตรชีวภาพ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร.
- พัฒนาภาคเหนือ (มพน.) และชุมชนห้วยหินลาดง, มูลนิธิ. (ม.ป.ป.). **วิธีการผลิตในระบบวนเกษตร และการจัดการป่าชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือของประเทศไทย.** . มปท.
- พันธจิตต์ สีเหนียง. (2556). **เอกสารคำสอน วิชา 02032413 การส่งเสริมเกษตรยั่งยืน (Extension of Sustainable Agriculture).** นครปฐม: ภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์ เกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- เพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, ธนาคาร. (2555). **รายงานการดำเนินงานเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อมปีบัญชี 2554 : เพื่อความยั่งยืนแห่งอนาคต.** กรุงเทพมหานคร: ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร. มหาวิทยาลัย
- โภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมาคม. (2554). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับความมั่นคงด้านอาหาร.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท สุขุมวิทมีเดียมาร์เก็ตติ้ง จำกัด.
- โภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมาคม. . (2555). **สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรอาหาร.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท แปซิฟิค อินเตอร์คอมมิวนิเคชั่น จำกัด.
- มณฑารพ จักกะพาก. (2543). **การผลิตอาหารเพื่อโภชนาการ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ยั่งยืน, เกียรติศักดิ์. (2555). **จินตนาการ อาหารและชุมชน: เรื่องราวความมั่นคงทางอาหารจากชุมชน.** นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.

- เยาวลักษณ์ ศรีคำภา. (2552). **การเปลี่ยนแปลงด้านอาหารและบทบาทหญิงชายในบริบทการพัฒนาของชุมชนสีเขียว ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), สำนักงาน. (ม.ป.ป.). **อภิวินิจฉัยการประกันคุณภาพการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน).
- เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. (2553). **แนวทางการพัฒนานโยบายการเรียนรู้ของระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเพื่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- เลื่อนจำรูญ, วิฑูร. (2554). **ปฏิรูปเกษตรกรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: บทวิเคราะห์และปฏิบัติการทางนโยบาย**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- วรัญญา ทูลธรรม. (2553). **วิธีการผลิตข้าวเพื่อการพึ่งตนเองในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (เกษตรศาสตร์) ส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วราพร ศรีสุพรรณและคณะ. (2550). **เครือข่ายการเรียนรู้วัฒนธรรมข้าวไว้เพื่อความมั่นคงด้านอาหารและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในลุ่มน้ำแควใหญ่ จังหวัดกาญจนบุรี**. กรุงเทพมหานคร: มิสเตอร์ก๊อปปี (ประเทศไทย) จำกัด.
- วัฒนธรรม, กระทรวง. (2552). **แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๙**. กรุงเทพมหานคร:สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.
- วาสนา ภาณุรักษ์ และคณะ. (2557). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหารและเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครราชสีมา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิกร ตันทวฑฒ. (2536). **หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่**. กรุงเทพมหานคร สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วิฑูร เลื่อนจำรูญ. (2554). **ปฏิรูปเกษตรกรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: บทวิเคราะห์และปฏิบัติการทางนโยบาย**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- วินัย วีระพัฒนานนท์. (2541). **สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา**. นครปฐม: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข สุข อาเซียน.

- วีระศักดิ์ จุลดาชัยและคณะ. (2556). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะและแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงอาหารระดับชุมชน ขององค์การบริหารส่วนตำบลสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2552). รายงานเรื่อง การพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.).
- เศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงาน. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2554). **นิทรรศการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สนธยา พลศรี. (2550). **เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, สำนักงาน. (2546). **นโยบายระบบอาหารไทย: ได้เวลาช่วยรัฐสร้างยุทธศาสตร์ชาติ**. นนทบุรี: สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร.
- สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). **ยุทธศาสตร์ประเทศไทยเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน**. กรุงเทพฯ: สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สันติ ศรีสวนแดง. (ม.ป.ป.). **การเกษตรวิถีคุณธรรม**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://pirun.ku.ac.th/~satsts /KASET.pdf> [25 มิถุนายน 2558].
- สีลาภรณ์ นาครทรรพ. (2538). ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้. **วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช** 8(พฤษภาคม - สิงหาคม 2538), 38-48.
- สุธรรม กันดำ. (2553). **ชาวบ้านวิจัย...เส้นทางสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหาร. จดหมายข่าวงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**, 11(2), 4-7.
- สุธานี มะลิพันธ์. (2552). **ความมั่นคงทางอาหารของชาวไร่บ้านป่าคำ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ คณะทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- สุพัตรา ชาดิปัญญาชัย. (ม.ป.ป.). **กระบวนการเรียนรู้ : แนวคิด ความหมาย และบทเรียนในสังคมไทยกรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส).**
- สุภา ไยเมือง. (2555). **ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน**. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.

- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2551). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมาลี ชัยเจริญและคณะ. (ม.ป.ป.). **การจัดการเรียนรู้แบบการเรียนรู้แบบร่วมมือในแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ**. ขอนแก่น: ศูนย์นวัตกรรมเทคโนโลยีทางปัญญา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2554). **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับความมั่นคงด้านอาหารของประเทศไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.nutritionthailand.or.th/upload/docpath/> [20 สิงหาคม 2554].
- สุเมธ ปานจำลอง. (2553). **ความมั่นคงทางอาหาร: ความมั่นคงของเกษตรกรและชุมชนเกษตรกรกรม. จดหมายข่าวงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**, 11(2), หน้า 9-10.
- สุรชัย รักษาชาติ. (2545). **ความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนชายขอบ: รูปแบบการบริโภคและแหล่งที่มาของอาหารของครัวเรือนกะเหรี่ยงภาคตะวันตก ประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โสภารัตน์ จารุสมบัติ. (2551.). **นโยบายและการจัดการสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนุรักษ์ ปัญญาวิวัฒน์ วีระ นิจไตรรัตน์ อรุณี เวียงแสง และศิริลักษณ์ เปี่ยมศิริ. (2549). **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2546). **ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: ศรีเมืองการพิมพ์.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2548). **ฟื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้ สู่ชุมชนเข้มแข็ง**. วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 15-34.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). **กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย**. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- อัจฉรา ทองประดับ อยุทธ์ นิสสภ ปิไลวรรณ ประพฤติ และ สมศักดิ์ บรมธนรัตน์. (2552). **การศึกษาระดับความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือน ในตำบลการะเกด อำเภอเชียรใหญ่**

จังหวัดนครศรีธรรมราช รายงานการสัมมนาาระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 5 :พลังงาน
ทดแทนและความมั่นคงทางอาหารเพิ่มมนุษยชาติ. (pp. 283-293).

เอกรินทร์ พึ่งประชา ตรุณี โพธิ์ปลัด และประกาย แก้วอุทุม. (2555). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน:
กรณีศึกษาอำเภอตำบ่อชัย จังหวัดเลย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย.

ภาษาอังกฤษ

Christopher G.A. Bryant, David Jary. (1991). **Giddens' Theory of Structuration: A
Critical Appreciation.** London Routledge.

Dietitians of Canada. (2007). **Community Food Security Position of Dietitians of
Canada.** Retrieved from: [http://www.dietitians.ca/Downloads/Public/cfs-
position-paper.aspx](http://www.dietitians.ca/Downloads/Public/cfs-position-paper.aspx).

FAO Regional Office for Africa. (2010). **Africa's food security: learning from success**
Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-am273e.pdf>

Giddens, A. (1984). **The Constitution of Society: Outline of the Theory of
Structuration.** Berkley and Los Angeles : University of California Press.

John Stephen Irving Ingram. (2011). **From Food Production to Food Security:
Developing interdisciplinary, regional-level research.** Dissertation for the
degree of doctor, Wageningen University.

Mabry, Duatin. (2011). **Community food security: A new social movements
approach.** Thesis for the Degree Master of Arts in Sociology, The Faculty of
Humboldt State University.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพรทิพย์ ตีलगานันท์ เกิดวันที่ 6 มีนาคม 2518 ณ กรุงเทพมหานคร ประวัติการศึกษา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี พ.ศ. 2540 และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี พ.ศ. 2544 เข้าศึกษาต่อหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2552 ปัจจุบัน ทำงานตำแหน่งอาจารย์พิเศษ ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี กรุงเทพมหานคร